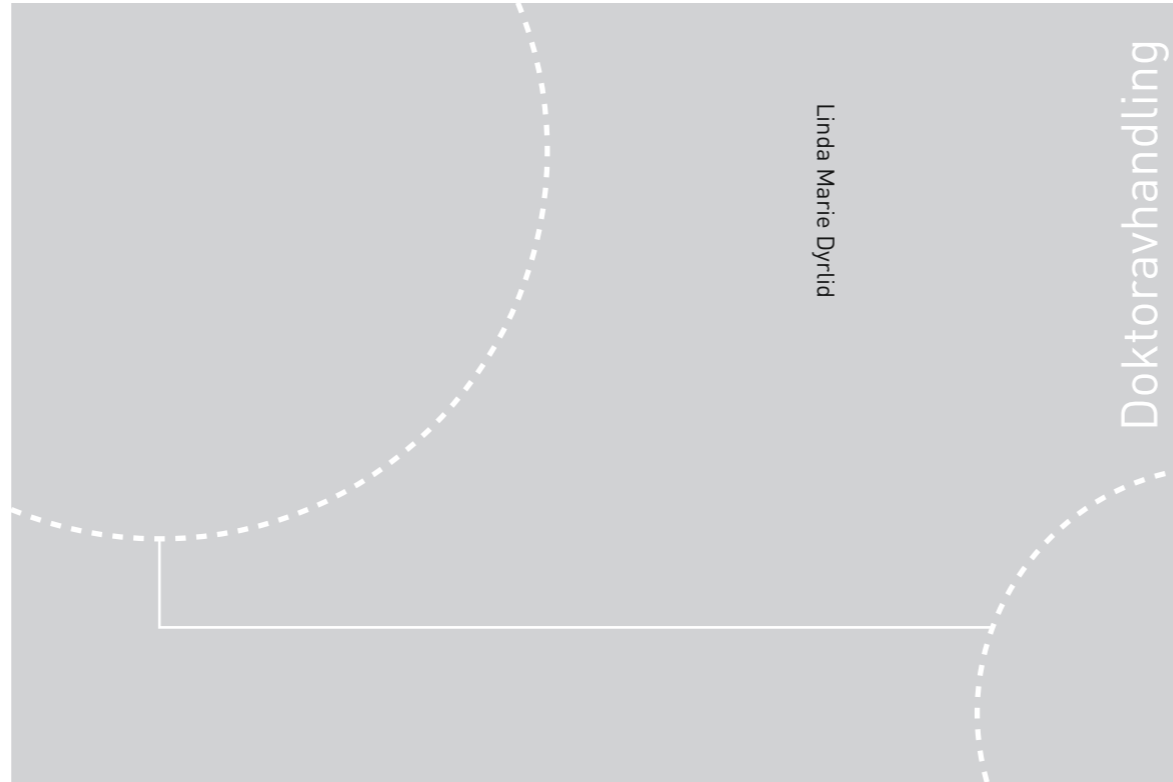

ISBN ISBN 978-82-326-2296-2 (trykt utg.)
ISBN ISBN 978-82-326-2297-9 (elektr. utg.)
ISSN 1503-8181

Doktoravhandling ved NTNU, 2017: 112

Linda Marie Dyrliid

Transnasjonalisme mellom stolthet og stigma

Polske migranternes narrativer om arbeid, tilhørighet og posisjonering

Linda Marie Dyrliid

Transnasjonalisme mellom stolthet og stigma

Polske migranterns narrativer om arbeid, tilhørighet og posisjonering

Avhandling for graden philosophiae doctor

Trondheim, mai 2017

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Fakultet for samfunns- og utdanningsvitenskap
Institutt for sosialantropologi

NTNU

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Avhandling for graden philosophiae doctor

Fakultet for samfunns- og utdanningsvitenskap
Institutt for sosialantropologi

© Linda Marie Dyrild

ISBN ISBN 978-82-326-2296-2 (trykt utg.)
ISBN ISBN 978-82-326-2297-9 (elektr. utg.)
ISSN 1503-8181

Doktoravhandlinger ved NTNU, 2017: 112

Trykket av NTNU Grafisk senter

Transnasjonalisme mellom stolthet og stigma

Polske migranternes narrativer om arbeid, tilhørighet og posisjonering

Forord

Først av alt vil jeg takke alle dem som har gjort det mulig å skrive denne avhandlingen gjennom å dele erfaringer, tanker og følelser tilknyttet det å komme som arbeidsmigrant fra Polen til Norge. Mange mennesker har tålmodig innlemmet meg i sine historier og latt meg ta del i livene sine. Navnene kan ikke nevnes her, men hver og en fortjener en stor, varm og ydmyk takk. Likeledes vil jeg takke familier i Polen som tok varmt i mot meg og delte sine erfaringer med å bli igjen når andre dro, samt representanter for bemannings- og rekrutteringsbyrå i Polen som lot meg få innsikt i sin rolle i migrasjonsforløpene.

Jeg vil også nevne representanter for IOM, NAV, Arbeidstilsynet og Reaktorskolen som har gitt meg innsyn i sine arbeidsfelt og dermed bidratt til at jeg har fått større forståelse for ulike aspekter ved arbeidsmigrasjon.

En helt spesiell takk til Krzysztof Orleanski, som i tillegg til å være en sentral døråpner også har vært en viktig støttespiller og diskusjonspartner. Det har betydd veldig mye for meg. Videre vil jeg nevne Beata Bartyzel og Rita Kubylis; uten deres kyndige oversettelser hadde dette prosjektet vært vanskelig å gjennomføre. Takk for god hjelp, kloke råd og vennskap. Anna Fic, takk for vennskap, støtte og tålmodighet med alle mulige og umulige spørsmål angående smått og stort i Polen.

Professor Carla Dahl Jørgensen har vært min veileder under hele PhD-perioden. Jeg har gjennom hele prosjektet nytt godt av Carlas genuine interesse for denne tematikken, hennes skarpe blikk for detaljer, det å ha utfordret meg faglig, men samtidig gitt meg frihet til å finne min vei. Selv om Carlas gode og kritiske spørsmål kunne gi meg søvnløse netter er det nettopp det å bli utfordret som hele tiden har gjort teksten bedre. Jeg har satt stor pris på at avhandlingen har blitt underkastet Carlas «falkelikk» og dermed blitt lest med en grundighet få forunt. Det har betydd mye for meg.

Noe som har gjort disse årene ekstra spesielle er det fagmiljøet Carla har bidratt til å skape blant oss som hadde henne som veileder, og som alle hadde tematikk tilknyttet arbeidsliv. Gjennom å samle oss til felles seminarer ble det lagt grunnlag for gode faglige diskusjoner, deling av kunnskap, og et inspirerende og ikke minst morsomt fellesskap både akademisk og sosialt.

Perioden jeg har jobbet med denne avhandlingen kunne ha blitt en langt mer ensom, og på langt nær så morsom reise hadde det ikke vært for alle gode PhD-kolleger ved sosialantropologisk institutt: Takk til Marte Fanneløb Giskødegård, Kirsti Sarheim Anthun, Trine Thorvaldsen, Turid Sætermo, Olav Eggebø, Jens Røyrvik, Cornelius Heyse, Haakon Aasprong, Håkon Fyhn, Lars Jørn Langøien, David Hogstad, Gitte Hansen Koksvik, Stine Bruland, Håvard Benum Lindanger og Marianne Blom Brodersen. Jeg vil også rette en stor takk til sosialantropologis institutt som sørget for at jeg fikk beholde kontorplass, og dermed kunne fortsette å være en del av fagmiljøet etter at stipendperioden formelt sett var over.

En helt spesiell takk går til Turid Sætermo. Uten deg tror jeg nok målstreken hadde vært et stykke lenger unna. Våre faglige diskusjoner, lesing av hverandres tekster, ditt klare blikk når tankene og teoriene ble for komplekse har vært uvurderlig. I tillegg til dine kloke faglige kommentarer har du gitt meg et kollegialt fellesskap og vennskap preget av velvilje, vennlighet og masse humor.

Denne avhandlingen har også nytt godt av innspill fra flere skarpe og gode lesere. Guro Korsnes Kristiansen leste et tidligere utkast av hele avhandlingen og jeg har satt stor pris på hennes innsiktsfulle og motiverende kommentarer. Det brakte meg et langt steg nærmere målet. Videre har Berit Berg, Lise Bjerkan, Kirsti Sarheim Anthun, Malin Noem Ravn, Ann Kristin Alseth og Eirik Audunson Skaar lest deler av teksten på ulike stadier i prosessen. Innspillene fra dere har alle bidratt til innsikt, inspirasjon og forbedringer. Videre vil jeg takke Guro Løvø og Turid Sætermo for hjelp til å få orden på referansene.

Jeg vil også takke kolleger og ledere ved IAS, program for sosionomutdanning, for å ha utgjort et viktig fagmiljø for meg. Jeg har satt stor pris på at Skender Redzovic, Kristin Viggen og Marie Florence Moufack har gitt meg tillit, fleksibilitet og støtte slik at det har vært praktisk mulig for meg å komme i mål med avhandlingen. Det har også betydd masse for meg at gode kolleger har heiet meg over målstreken. En spesiell takk til Aina Lina Flem og Ann Kristin Alseth for alle gode faglige samtaler og vennskap, og til Anne Moe, som tålmodig har delt sine erfaringer med å ha gått denne løypa før meg.

Ikke minst vil jeg takke mine gode venner som med omsorg og interesse har fulgt meg gjennom denne prosessen, og familien min, liten som stor, for å representere et fellesskap med masse varme og humor. En spesiell takk til mamma, Liv Dyrliid, som har støttet meg i valgene mine, og alltid hatt hatt tro på at jeg har kunnet gjennomføre det jeg har satt meg fore. Takk for tilliten og for all omsorg. Tusen takk til min søster Oddrunn Holberg, som har stått last og brast hele veien, støttet i motbakker og feiret alle milepæler, og til min fantastiske sønn Sigurd, som med sin intelligente og helt spesielle humor har bidratt til at selv de mest strevsomme perioder har hatt en morsom dimensjon. Tusen takk til Turid Skaar og Andreas Skartveit for all oppmuntring underveis og interesse for prosjektet.

Til slutt vil jeg takke Eirik Audunson Skaar. I tillegg til konkrete innspill til teksten og interesse for prosjektet har du med klokskap og omsorg hjulpet meg over kneiker, og med masse humor sørget for at jeg har hatt det gøy mellom slagene. Jeg er evig takknemlig, kjære du.

Til tross for gode bidrag fra alle som er nevnt her må jeg understreke at eventuelle feil og mangler ved avhandlingen er helt og holdent mitt ansvar.

Mitt PhD-prosjekt har vært en del av forskningsprosjektet «Work Unlimited: Identity Construction in a Global Context», og har vært finansiert gjennom Norges Forskningsråd, program for Velferd, arbeidsliv og migrasjon (VAM). Jeg vil derfor takke Norges Forskningsråd for å ha fått denne muligheten.

Forkortelser:

EØS: Det europeiske økonomiske samarbeidsområdet

IMDi: Integrerings- og mangfoldsdirektoratet

NAV: Arbeids- og velferdsforvaltningen (opprinnelig Ny arbeids- og velferdsforvaltning)

UDI: Utlendingsdirektoratet

Innhold

Forord	i
Forkortelser:	iii
Sammendrag	ix
Kapittel 1 - Innledning	1
«Vi jobber hardest, men må gå først.» Ewa, Marek og veien til Norge	1
Arbeidsliv og grenser	4
Denne avhandlingens fokus og problemstilling	7
Polsk arbeidsmigrasjon etter 2004 som forskningsfelt	12
Avhandlingens oppbygning	23
Kapittel 2 - Teoretiske refleksjoner	27
Migranten blir transnasjonal – antropologiske perspektiver på migrasjon	30
Kritiske røster og alternative perspektiver	34
Migrasjon, brudd og kontinuitet	36
Komplekse narrativer om tilhørighet	37
«Narratives of emplacement»	39
Migrasjon og annetgjøring	41
Interseksjonalitet – et perspektiv på kategorier som krysser og former	41
Streiftog i et diskursivt landskap	47
Kategorier, stereotyper og subjektposisjoner	50
Subjektposisjoner og identitetskonstruksjon	54
Situerte identiteter	58
Kapittel 3 - Metodologiske refleksjoner	61
Informanter	65
Deltakende observasjon	68
Kombinasjon av metoder – medieanalyse som inngang til kontekstforståelse	69
Kontakt, tillit og konfidensialitet	70
Bruk av tolk, båndopptaker og transkribering	72

Om å gjøre det kjente fremmed og det fremmede kjent.....	74
Metodologisk bricolage	75
Dialogisk etnografi.....	78
Livsfortellinger og narrativer	79
Om kontekst, verdier og definisjonsmakt	81
Global, lokal eller glocal?.....	82
Kontekstforståelse som utfordring i antropologisk forskning.....	86
Den utfordrende konteksten og veien videre	89
Analytiske grep og strategier.....	90
Kapittel 4 - «I Polen vet du aldri hva som skjer.» Historie og migrasjon som kontekst.....	93
Fortellinger om Polen	93
Veien mot vest – fra planøkonomi og konsumersosialisme til neoliberalisme.....	94
Noen drar, noen blir. Familieliv og endringer	97
Transisjon og utfordringer.....	99
Identitet og arbeidsliv i en brytningstid	102
Polen – europamester i migrasjon?	105
På vei mot EU	106
Bemanning for det norske markedet	108
Kapittel 5 - Norge, migrasjon og velferd: Forestillinger om likhet og forskjell	115
Velferd, grenser og det norske fellesskapet.....	116
Polonia i Norge – historikk og utvikling	120
Velferdsstat, innvandring og inkludering?	121
Fra overgangsregler til like rettigheter.....	123
Svingende konjunkturer og flytende arbeidskraft?.....	126
Kapittel 6 - Polske subjekter i norske mediediskurser	131
Polakkene som bygger Norge.....	131
Nyheter som former diskurser	133
Nyhetsrammer og subjektkonstruksjon	134
Utnyttingsrammen	136

Arbeidsrammen.....	137
Innvandring og velferd-rammen	140
Polske subjekter og diskursive handlingsrom	144
Kapittel 7 - Narrativer om migrasjon og tilhørighet.....	149
Del 1: Migrasjonsfortellinger.....	152
Szymons historie: «Det var Norge som var målet»	152
Szymons historie – et år etter	157
Natalias historie: «Dette var pappas drøm»	159
Natalia – et år etter	164
Marcin og Gabrielas historie: Migrasjon på impuls.....	168
Marcin og Gabriela – et år etter	173
Komplekse narrativer om tilhørighet	175
Del 2: Hverdagsliv, sted og tilhørighet	179
Karolina forteller.....	179
Natalia forteller	182
Dorota og Piotr forteller	183
Forestillinger om tid og sted.....	187
Kapittel 8 - «Polak potrafi – polakken kan.» Polske migrantere fortellinger om arbeid.....	191
Fortellinger om arbeid og posisjonering	191
Polske arbeidsmigranter som «den utsatte»	192
«Det er visst ingen lov som sier at man ikke skal misbruke polakker i Norge»	192
De skulle kjempe for rettighetene sine: Gabriela og Marcin forteller	196
Agniezkas fortelling	198
«Den utsatte» og «den andre»	200
Polske arbeidsmigranter som «arbeidersubjektet».....	201
Polak potrafi – polakken kan!.....	202
Janusz’ fortelling.....	205
Agnes’ fortelling.....	207
Des- identifikasjon og konstruksjoner av forskjell.....	209
«Det er jo deres land.» Identifikasjon med arbeidersubjektet	211

Arbeidsmigranten som «den fremmede»	212
Magdalenas fortelling	213
Mateusz' fortelling	215
«Jeg tenker det er dyktige og late folk i begge land.» Konstruksjon av likhet som strategi ...	216
Karolina og Viktor	217
Gzregor og Jolanta	218
Narrativer for å krysse grenser?	219
Refleksjoner over identitetskonstruksjon i et utfordrende landskap	220
Kapittel 9 - «En av verdens viktigste mennesker var polsk.» Narrativ manøvrering og ambivalens	225
Narrativer som kontrasterer: Det «trygge» Norge og det «utrygge» Polen	227
Om Polen, sinne og kjærlighet	231
«Nå har du virkelig blitt polsk»: Møte med sorg og ambivalens	233
Narrativer om stolthet	235
En av verdens viktigste mennesker var polsk	238
Narrativer om det «urettferdige Norge»	239
Jeg vil jo bare bli behandlet likeverdig: Marcin og Gabrielas fortelling	241
Patrycjjas fortelling	242
«Store fortellinger» og individuelle erfaringer	245
Kapittel 10 - Refleksjoner over narrativer om arbeidsliv og konstruksjoner av forskjell	251
Veien hjem	251
Identitet og grenser	251
Fortellinger om å håndtere forskjellighet	253
Det interseksjonelle blikket	255
Om å høre til	256
Sluttrefleksjoner	257
Veien videre	258
Referanser	261

Sammendrag

Målet med denne avhandlingen er å bidra til en økt forståelse av ulike dimensjoner ved transnasjonal arbeidsmigrasjon og identitetskonstruksjon. Avhandlingen tar utgangspunkt i at migrantenes forhandlinger om identitet bør betraktes i lys av lokale diskurser og de subjektposisjonene som er tilgjengelige for migranter i den nye konteksten. Det empiriske utgangspunktet er polske arbeidsmigranter som har ankommet Norge etter EU-utvidelsen i 2004, og den overordnede problemstillingen er: *Hvordan forstår og håndterer polske menn og kvinner sin situasjon som arbeidsmigranter i en norsk kontekst?*

Avhandlingens tematikk vil bli utforsket empirisk og teoretisk gjennom å stille spørsmål som: Hvilke overordnede narrativer om migrasjon og arbeidsliv kommer til uttrykk, og hva kan disse fortelle oss om opplevde muligheter for tilknytning og posisjonering? Hvilke subjektposisjoner tilknyttet arbeidslivet snakkes fram i migrantenes personlige narrativer, og hvordan påvirker disse hvilke identiteter som produseres og forhandles i den norske konteksten? Hvilke strategier anvendes av migrantene i møte med ulike subjektposisjoner?

Jeg argumenterer for at vi ved å betrakte migrantenes fortellinger som «narratives of emplacement» (Farrer 2010, Read 2012) kan oppnå en dypere forståelse av hvordan migranter konstruerer seg selv og konstrueres av andre som arbeidstakere i en ny kontekst, samt hvordan dette innebærer forhandlinger om identitet og tilhørighet. Til grunn for denne tilnærmingen ligger en antakelse om at måtene migrantene snakker om seg selv som arbeidstakere på, kan si oss noe om både hvordan de ser på seg selv som arbeidstakere, og hvordan de opplever å bli sett på av andre. Gjennom narrativene posisjonerer de seg som arbeidsmigranter i en norsk kontekst og i kontrast til stereotype oppfatninger om dem i det norske samfunnet. Fortellingene kan derfor betraktes som forhandlinger om deres identitet og plass i det norske samfunnet og det norske arbeidslivet. Avhandlingen argumenterer for at en slik tilnærming bidrar til en ny innsikt i hva migrantene opplever som viktige og verdsette egenskaper i denne konteksten, hvilke typer forventninger de opplever rettet mot seg, og hvilket spillerom de opplever å ha både i arbeidslivet og på andre arenaer. I denne sammenhengen er det også viktig å ta i betraktning at transnasjonale migranters narrativer er komplekse og kan inneholde

simultane forankringspunkter. Videre argumenterer jeg for at det er viktig å synliggjøre hvordan identitetstilknytninger basert på eksempelvis kjønn, etnisitet/nasjonalitet, klasse og utdanning er sammenvevde, og kan virke sammen på ulike måter i ulike situasjoner, gjennom at noen tilknytninger blir trukket fram som viktige, mens andre blir gjort irrelevante eller usynlige. I avhandlingen søker jeg å få fram disse aspektene ved å betrakte migrantenes narrativer med et interseksjonelt blikk.

Avhandlingens tematikk belyses på bakgrunn av empiri samlet inn gjennom en kombinasjon av deltakende observasjon og kvalitative intervju. Dette har vært en fruktbar metodisk tilnærming for å kunne gripe migrantenes narrativer. Mens narrativene består av individenes egne fortellinger og subjektive erfaringer, vil de også inneholde overordnede kollektive fortellinger. Gjennom slike fortellinger kommer konstruksjonen av likhet og forskjell til syne. Jeg vil derfor reflektere over hvilke skillelinjer som kommer til uttrykk, og eventuelle forsøk på å overskride disse skillelinjene.

Polske arbeidsmigranter representerer den største demografiske endringen i Norge i moderne tid, men deres plass i norsk arbeidsliv var tidlig preget av å være begrenset til smale segment i arbeidslivet, hvor den største gruppen menn jobbet i bygg- og anleggsbransjen og kvinner i hotell og renhold. Jeg har derfor rekruttert informanter fra disse gruppene. Jeg har også som en del av arbeidet med avhandlingen gjennomført en mindre medieundersøkelse for å se hvilke representasjoner av polske migranter som kommer til uttrykk i norske aviser, samt gjort et mindre antall intervju med familiemedlemmer og representanter for bemannings- og rekrutteringsbyråer i Polen.

Kapittel 1 -

Innledning

«Vi jobber hardest, men må gå først.» Ewa, Marek og veien til Norge

Snøen knitrer under skoene når jeg går opp den bratte innkjørselen til en litt sliten firemannsbolig i utkanten av sentrum i Trondheim. Jeg er spent og forventningsfull og skal på mitt første besøk hjemme hos et polsk ektepar i Trondheim. Vi møttes på en sammenkomst i regi av Polsk forening, og jeg ble invitert hjem til dem. Ewa kommer og åpner, og jeg blir overstrømmende ønsket velkommen inn. Marek står smilende i gangen og tar imot. Det viser seg at de deler leiligheten, som har tre soverom, med to menn fra et annet østeuropeisk land. Stue, kjøkken og bad er felles. Det spraker i vedovnen, og kaffebordet er dekket. De andre leieboerne hilser og forsvinner inn på rommene sine.

Ewa og Marek er et ektepar i slutten av 50-årene, og når vi møtes, har Marek vært et par år i Norge, mens Ewa bare har vært her noen måneder. Ingen av dem snakker noe særlig norsk, men Ewa er fast bestemt på å lære det. Hun går på norskkurs samtidig som hun leter etter jobb. Marek forteller at det å dra til Norge var et felles prosjekt for dem. Det var Ewa som fant annonsen hos et mindre rekrutteringsbyrå på nettet, han søkte og fikk jobb, og det var slik det hele begynte. Eller, retter han, historien er jo litt lengre. Situasjonen var den at i Polen var Ewas jobb innen renhold hardere enn helsa tålte, og med den lønna han kunne få i sin jobb, klarte de ikke å betale regningene. Begge hadde stor tro på at Norge var løsningen på alle problemer.

Den første gangen Marek jobbet i utlandet, var han i Tyskland. «Det var svart arbeid, det skal jeg innrømme, men det var ikke så lett å gjøre det formelt riktig den gangen. Jeg ville prøve å tjene penger til å bygge hus. Jeg jobbet der i perioder i flere år, mens familien bodde i Polen. Så etablerte jeg eget firma, og da var alt formelt riktig, men det var jo mye stress fordi Tyskland ikke gjør det lett for små firmaer. Etter det prøvde vi å bo i Polen en periode, men

livet var vanskelig for både meg og kona mi, som også hadde en jobb som var skadelig for helsa hennes. Det var derfor vi dro til Irland for å jobbe. Vi var der i bare tre måneder, men det var et godt sted å bo, og vi fikk se hvor bra livet kan være i utlandet», forteller Marek.

I en periode jobbet han også i Frankrike. Etter erfaringene fra Tyskland har jobben vært gjennom rekrutterings- eller bemanningsbyråer, og han har hele tiden jobbet i bygg- og anleggsbransjen. Flere av oppdragene har virket lovende, men han sier også at han merker hvor sårbar man er. Det er alltid midlertidige kontrakter, og det er vanskelig å planlegge. I Irland gikk det bra helt til sjefen ansatte en slektning som arbeidsleder, og i Frankrike gikk det bra helt til de skulle ha pengene sine. I Norge gikk det bra helt til nedgangstidene i bygningsbransjen kom. «Da var det polakkene som måtte gå først, for vi hadde de dårligste kontraktene», forklarer Marek. «Det er ikke rettferdig», fortsetter han. «Det er vi som jobber hardest, men vi er de første som må gå.» Nå leter de begge etter jobb, og denne gangen er de bestemt på at her vil de bli til de blir pensjonister.

Ewa og Marek er to av mer enn 100 000¹ arbeidsmigranter som har kommet til Norge etter at Polen ble medlem av EU i 2004. Historien de forteller, er på mange måter typisk. Mens Norge de første årene etter EU-utvidelsen tiltrakk seg mange både ufaglærte og fagutdannede migranter i et arbeidsmarked preget av økonomisk høykonjunktur og byggeboom, ble tidene vanskeligere da særlig bygg- og anleggssektoren fikk problemer i etterkant av finanskrisen. Arbeidsmarkedet for denne gruppen migranter har vært preget av noen markante mønster: Det er svært kjønnssegregert, og de fleste arbeider i smale segment av arbeidsmarkedet. Mens menn i hovedsak ble ansatt i bygg- og anleggssektoren eller industrien, arbeidet 3/4 av kvinnene med renhold (Friberg 2006). Verksindustrien, næringsmiddelproduksjon og ufaglærte serviceyrker er andre arbeidsplasser denne gruppen migranter har funnet arbeid (Hertzberg og Kvinge 2008, Friberg mfl. 2013, Andersen m.fl.2009).

Denne avhandlingen handler om arbeidsmigrasjon og om de muligheter og utfordringer polske arbeidsmigranter møter på det norske arbeidsmarkedet og i det norske samfunnet. Når polske arbeidsmigranter forteller om sine liv og erfaringer, plasserer de seg selv i et større bilde av transformasjoner i Europa, fra kommunismens fall fram til i dag. Likeledes plasserer de sine liv som arbeidsmigranter i et norsk kulturelt univers og i kontrast til stereotype oppfatninger om dem i det norske samfunnet. Fortellingene er forhandlinger om deres

---

¹ <http://ssb.no/innvandring-og-innvandrere/nokkeltall/innvandring-og-innvandrere> (hentet 04.06.2016).

identitet og plass i det norske samfunnet og det norske arbeidslivet. Avhandlingen omhandler derfor ikke først og fremst de konkrete livs- og arbeidsvilkårene migrantene opplever, men hvordan de konstruerer seg selv, og konstrueres av andre, som polske arbeidstakere i Norge. Hvordan forteller de om seg selv, sitt hverdagsliv og sin arbeidssituasjon? Hvilke subjektposisjoner oppleves som tilgjengelige i den norske konteksten, og hvilke framstår på en slik måte at de mer eller mindre tvinges inn i dem? Iver Neumann (2001) beskriver subjektposisjoner som identiteter på individnivå som står klare til bruk og forteller den enkelte hvordan de skal leve og te seg. Ut fra et slikt ståsted representerer subjektposisjoner dermed de mulighetene og begrensningene som diskurser tildeler personer. Det er også viktig å merke seg at individer kan innta ulike subjektposisjoner innenfor ulike diskurser. Dette innebærer at de kan konstruere seg selv i tråd med de ulike tilgjengelige diskursene (Moore 1994, Davies og Harré 1990). Et viktig spørsmål er derfor: Hvilke identiteter konstrueres og forhandles på bakgrunn av dette?

Disse spørsmålene vil bli belyst på bakgrunn av empiri samlet inn gjennom en kombinasjon av deltakende observasjon og kvalitative intervju med polske kvinner og menn som har kommet til Norge som arbeidsmigranter etter EU-utvidelsen i 2004. De fleste førstegangsintervjuene med polske arbeidsmigranter i forbindelse med arbeidet med denne avhandlingen ble gjennomført i løpet av første halvdel av 2009. De polske arbeidsmigrantene representerte på dette tidspunktet den største demografiske endringen i Norge i moderne tid, men deres plass i norsk arbeidsliv var tidlig preget av å være begrenset til smale segment i arbeidslivet, hvor den største gruppen menn jobbet i bygg- og anleggsbransjen og kvinner i hotell og renhold (Friberg og Eldring 2011: 20). Jeg ønsket derfor å rekruttere informanter fra disse gruppene.

Hoveddelen av feltarbeidet er gjennomført i Norge, men jeg har også gjennomført et mindre antall intervju med familiemedlemmer som har blitt igjen i Polen, samt med bemannings- og rekrutteringsbyråer i Polen som har spesialisert seg på å skaffe arbeidskraft til det skandinaviske markedet. Videre har jeg gjennomført en mindre medieundersøkelse for å kaste lys over hvilke representasjoner av polske arbeidsmigranter som dominerer norske aviser, og som derfor kan si oss noe om de forventninger som rettes mot arbeidsmigrantene og deres familier i en norsk kontekst.

Begrepet «narrativ plassering»,² i betydningen hvordan mennesker gjennom fortellinger plasserer egne liv og erfaringer i historiske og pågående sosiale og kulturelle prosesser, vil være sentralt i fortolkningen av migrantenes beskrivelser av sine erfaringer. Mennesker forteller sine historier fra ulike ståsteder, og migranters narrativer vil også inneholde fortellinger om på hvilken måte de hører til, og om hva / hvilket sted de opplever som sin plass. Narrativene rommer både personlige fortellinger og mer overordnede kollektive fortellinger som de personlige fortellingene trekker på og plasserer seg i forhold til (Kristensen 2011, Farrer 2010, Huang 2006, Prins 2006). Ved å se nærmere på hvordan utvalgte polske arbeidsmigranter organiserer sine erfaringer med å arbeide og leve i Norge, vil man kunne bidra med ny kunnskap som vil kunne ha relevans for forståelsen av migrasjon og arbeidsliv i samfunn preget av mobilitet og endring.

Arbeidsliv og grenser

Polske arbeidsmigranter til Norge har vært med på å skrive historie. Eller det er riktignok mange historier som er skrevet, men noen av dem har vært ansett som viktige nok til å fortelles i dagspressen. Et eksempel på dette er oppslaget i Dagbladet 17.07.2008, hvor daværende direktør i UDI, Ida Børresen³, kunne fortelle at aldri før har så mange mennesker innvandret til Norge for å jobbe. På dette tidspunktet kunne det slås fast at polske arbeidsmigranter hadde blitt Norges største innvandrergruppe, en rekord de har beholdt i ettertid. Denne rekorden har satt sitt preg på norsk samfunns- og arbeidsliv, men ikke minst har nye livsløp blitt staket ut for de mer enn hundre tusen polske migrantene som i dag arbeider og bor i Norge.⁴ Til sammenligning var det i 2004, samme år som Polen ble innlemmet i EU, bare 11 206 polske migranter i landet (Godzmirski 2011).⁵

Innvandring til Norge er langt fra et nytt fenomen, og per 1. januar 2016 er 16,3 prosent av befolkningen innvandrere.⁶ Årsaken til det UDI-direktøren beskrev som «all time high» med hensyn til arbeidsmigrasjon til landet, var EU-utvidelsen 1. mai 2004.⁷ Denne utvidelsen

---

² Farrer (2010) bruker begrepet «narratives of emplacement».

³ <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/asyl-debatten/46-500-polakker-jobber-lovlig-i-norge/a/194233/> (hentet 05.05.2011).

⁴ <http://ssb.no/innvandring-og-innvandrere/nokkeltall/innvandring-og-innvandrere> (hentet 04.06.2016).

⁵ Denne utviklingen vil bli belyst grundigere i kapittel 5.

⁶ <http://ssb.no/innvandring-og-innvandrere/nokkeltall/innvandring-og-innvandrere> (hentet 04.06.2016).

⁷ <https://eumovement.wordpress.com/2011/05/09/eu-8-member-states-get-free-movement-from-1-may-2011/> (hentet 21.07.2016).

innebar at 10 nye land, inkludert Polen, fikk frihet til å arbeide og studere i EU og EØS-området, og dermed også Norge. Selv om vi ikke er et EU-land, gjør våre forpliktelser i EØS-avtalen⁸ at vi blir en del av den flyten av mennesker og tjenester avtalen innebærer. I kjølvannet av dette ble polske migranter den største innvandregruppen etter 1. januar 2008.

Det som er nytt for Norges vedkommende, er omfanget av migrasjonen: historisk store grupper på historisk kort tid. Slik sett har migrasjonsbølgen etter EU-utvidelsen både endret landets demografiske profil og satt sitt preg på arbeidslivet. For migrantenes vedkommende fører ikke det å være mange nødvendigvis til en fordelaktig posisjon i samfunnet. Til tross for at mange polske arbeidsmigranter opplever nye muligheter i møte med det norske arbeidsmarkedet, erfarer andre noen begrensninger. Fafos undersøkelse «Polonia i Oslo 2010» viser tendenser til det de beskriver som etnisk segmentering i det norske arbeidslivet (Friberg og Eldring 2011, Friberg 2012). Polske arbeidere utgjør en slags reservestyrke gjennom at de i mindre grad får fast jobb, har vanskeligere for å få overordnede stillinger og i større grad enn norske kolleger opplever stress og belastning på arbeidsplassen. Undersøkelser fra Sintef (Torvatn og Buvik 2011) viser lignende tendenser, men med mindre forskjeller mellom polske og norske arbeidstakere.

For de polske migrantenes vedkommende kan det virke som om det har etablert seg noen mønster og stereotypier i Norge som kan påvirke deres handlingsrom. Noe som kan vitne om dette, kom til uttrykk da Edit Stylo, lederen for en polsk forening i Oslo, ble intervjuet i boka *Polakk: Hvordan vil det gå?* (Meisingseth mfl. 2011). «Alle har sin egen polakk nå, bare ikke jeg», sier hun, med referanse til den norske praksisen med å ansette eksempelvis polske hushjelpere, gartnere eller håndverkere (ibid.: 42). Selv om uttalelsen nok er humoristisk ment, oppfatter jeg at den har en referanse til et Norge hvor majoritetsbefolkningen har begynt å «holde seg med egne polakker» som utfører arbeid innenfor spesielle nisjer i arbeidsmarkedet. I et intervju i *Aftenposten* blir hun spurt om hvordan polakker har det i Norge i dag. Stylo beskriver dem da som «en stor, usynlig gruppe som vasker hus og gjør jobber som nordmenn ikke vil ha. De er ofte henvist til useriøse arbeidsgivere. Polakkenes status har falt. Folk tenker: En polsk dame – hun må være vaskehjelp».⁹ Stylo, som selv er kunstner og scenograf,

---

⁸ Dette vil bli nærmere gjort rede for i kapittel 5 i denne avhandlingen.

⁹ <http://www.aftenposten.no/osloby/Folk-tenker-En-polsk-dame--hun-ma-vare-vaskehjelp-36238b.html>. (Hentet 10.07.2016)

opplever dette som problematisk og ønsker å synliggjøre også de lange og rike kulturelle tradisjonene hjemlandet representerer.

Flere forskningsprosjekter har antydnet eksistensen av etniske stereotypier (Friberg 2012, Pedersen og Thomsen 2011). I Norge kan det altså virke som om det å være polsk arbeider har blitt knyttet til spesielle kjennetegn, egenskaper og forestillinger om hva som er «passende arbeid». En variant av dette vises i M. van Riemsdijks forskning, hvor hun beskriver hvordan polske sykepleiere i Norge opplever manglende anerkjennelse og tiltro som fagpersoner til tross for et høyere utdanningsnivå enn sine norske kolleger. Dette, mener hun, henger sammen med en oppfatning av Polen som et fattigere, mindre moderne og mindre sivilisert land (van Riemsdijk 2010: 384).

Som Friberg (2012) beskriver, skapes nye hierarkier og grenser mellom grupper av arbeidere, og et aspekt ved dette er at det foregår en kategoriseringsprosess. Gjennom kategorisering søker vi å skape orden i kaos og grupperer ting og mennesker med samme karakteristika. Denne typen organisering av erfaringer og handlinger er et hjelpemiddel i fortolkningsprosessen og «en naturlig måte mennesker forholder seg til verden på» (Rugkåsa 2012: 82). Når mennesker plasseres i ulike kategorier, er dette ut fra en forestilling om at de har noe til felles. Det som er «felles», likheter og forskjeller, identifiseres og kontrasteres mot noe som er «annerledes» (ibid.: 82). I en kompleks verden skjer kategorisering mer eller mindre rutinemessig. I møte med fremmede vil vi bruke de sosiale kategoriene som finnes i våre sosiale omgivelser, uten å gi rom til individuelle karakteristikk av personen (Vink 2005). På denne måten gjør vi vår verden mer forståelig og forutsigbar. Jenkins beskriver det på denne måten: «Our ability to identify unfamiliar individuals as members of known categories allows us at least the illusion that we might know what to expect from them» (Jenkins 1996/2008/2014: 105).

Selv om kategorisering gjør verden mer håndterbar for oss, har den også den konsekvensen at mennesker standardiseres. Ulike individer framstår for oss som mer ensartet fordi kategoriseringer gjør at det er gitte fellestrekk som blir relevante. Dette gjør at vi overser trekk og forskjeller innad i gruppen som ellers ville gitt mening (Rugkåsa 2012).

På denne måten skapes også stereotypier. Ifølge teoretikere som Stuart Hall og Michel Foucault har stereotypisering en tendens til å forekomme når det er ulikheter i makt (Foucault 1975/1977, Hall 1996b). Mennesker klassifiseres i henhold til en norm, grupper og individer

kan bli konstruert og ekskludert som «den andre» (Vink 2005). «Ruling groups impose their norms of what is normal and accepted through stereotyping», sier antropologen Nico Vink (ibid.: 22). Stereotypisering forekommer i samhandling mellom individer, men skjer oftere og mer uttalt i det offentlige rom, særlig i media eller andre representasjoner. Vi kan altså si at både kategorisering og stereotypisering er knyttet til makt.

For de polske arbeidsmigrantenes vedkommende vil denne ulikheten kunne komme til uttrykk ved at de tillegges andre egenskaper og ferdigheter enn de norske arbeidstakerne og til tider forventes å gå inn i andre posisjoner. Det vil derfor være naturlig å spørre seg om det kan være dette som manifesterer seg i de nye hierarkiene og grensene som omtales av Friberg (2012).

Denne avhandlingens fokus og problemstilling

Siktemålet med denne avhandlingen er å bidra til en forståelse av problemstillinger og utfordringer knyttet til arbeidsmigrasjon og identitetskonstruksjon, og jeg argumenterer for at dette kan betraktes i lys av lokale diskurser og tilgjengelige subjektposisjoner for migranter i en ny kontekst. Gjennom å betrakte migrantenes fortellinger som «narratives of emplacement» (Farrer 2010, Read 2012) ønsker jeg å bidra med ny forståelse av hvordan migranter konstruerer seg selv, og konstrueres av andre, som arbeidstakere i en ny kontekst, samt hvordan dette innebærer forhandlinger om identitet og tilhørighet. Til grunn for dette ligger forståelsen av at måtene migrantene snakker om seg selv som arbeidstakere på i en norsk kontekst, kan si oss noe om både hvordan de ser på seg selv som arbeidstakere, og hvordan de opplever å bli sett av andre. Dette kan også gi oss innsikt i hva som blir sett på som bra, viktig og verdsette egenskaper i denne konteksten, hvilke typer forventninger de opplever rettet mot seg, og hvilket spillerom de opplever å ha. Dette kan innvirke på individenes identitetskonstruksjon.

Videre argumenterer jeg for at dette best kan forstås i lys av teorier om interseksjonalitet (Lykke 2005, De los Reyes 2003, Staunæs 2003, Søndergaard 2005, Otterstad og Rhedding-Jones 2011, Yuval-Davis 2006b, Kristensen 2011, Seeberg 2012), som vil bidra til å synliggjøre hvordan identitetstilknytninger basert på eksempelvis kjønn, etnisitet/nasjonalitet, klasse og utdanning er sammenvevde og kan samvirke på andre måter enn i hjemlandet. Denne tematikken blir utforsket empirisk og teoretisk gjennom å stille spørsmål som: Hvilke overordnede narrativer om migrasjon og arbeidsliv kommer til uttrykk, og hva kan de fortelle oss om opplevde muligheter for tilknytning og posisjonering? Hvilke subjektposisjoner

tilknyttet arbeidslivet snakkes fram i migrantenes personlige narrativer, og hvordan influerer disse narrative på hvilke identiteter som produseres og forhandles i den norske konteksten? Hvilke strategier anvendes av migrantene i møte med ulike subjektposisjoner? På bakgrunn av dette ønsker jeg å belyse følgende overordnede problemstilling:

Hvordan forstår og håndterer polske menn og kvinner sin situasjon som arbeidsmigranter i en norsk kontekst?

Denne avhandlingen setter søkelyset på kompleksiteten som preger migrantenes narrativer, og relaterer seg dermed til ulike forskningsfelt. Blant annet har jeg hentet inspirasjon og innsikt fra antropologisk forskning omkring migrasjon generelt og på transnasjonale praksiser spesielt. For mange antropologer med migrasjon som forskningsområde har transnasjonal arbeidsmigrasjon vært en viktig tematikk, og derfor har antropologene også vært viktige bidragsytere til en kunnskapsproduksjon som belyser hvordan migranternes dagligliv kan være preget av tilknytning til mer enn én nasjonalstat (Schiller, Basch og Blanc 1992, 1995, Kearney 1995, Duany 2011). I denne tilnærmingen har det blitt lagt vekt på de mange båndene migranter har til familie, tradisjoner, lokalsamfunn og hendelser utenfor landet de har flyttet til. Tilhørighet blir dermed ikke betraktet som et nullsumspill, og et sentralt aspekt har vært å synliggjøre hvordan migranter opprettholder tilknytninger til flere kontekster samtidig (Basch mfl. 1994, Schiller mfl. 1995, Levitt 2012, Vertovec 2007b, 2009).

Et sentralt aspekt også i denne avhandlingen er at informantenes narrativer eksemplifiserer transnasjonalitet i forhold til tilhørighet. Disse perspektivene har vært viktige for å tematisere og adressere fenomener som kommer til uttrykk i migrantenes fortellinger, og som kan sies å være karakteristiske for transnasjonale migranter, eksempelvis ved at de legger for dagen simultane forankringspunkter (Schiller mfl. 1995, Levitt og Schiller 2004, Faist 2010) og «doble referanserammer» (Waldinger og Lichter 2003, Friberg mfl. 2013, Wojtyńska 2012).

Konstruksjon av identitet vil være påvirket av lokale diskurser, men også av tilknytning til sted. Til tross for at transnasjonal tilknytning vil være simultan, kan narrative inneholde identifikasjon *med* eller *mot* steder. Slik kan bånd til ett sted komme til uttrykk gjennom å kontrastere til et annet sted (Rose 1995). Videre kan man «høre til» uten at dette innebærer å «høre sammen» (Vasta 2013). Dette forklarer Vasta med at migranter kan oppleve å høre hjemme i destinasjonslandet uten å assosiere seg med majoritetsgruppen. Man kan føle tilhørighet til en samfunnsorden, «sense of belonging to polity», hevder Vasta (2013: 202).

Det første grepet i denne avhandlingen er å se hvilke narrativer om migrasjon som produseres i den norske konteksten, og hvilke fortellinger om tilknytning som snakkes fram gjennom disse narrativene. Videre vil jeg utforske hvordan narrativer om hverdagslige praksiser kan si noe om tilknytning og posisjonering for transnasjonale migranter.

Gjennom å betrakte disse fortellingene i lys av «narratives of emplacement» (Farrer 2010, Read 2012),¹⁰ hvor fortellingene betraktes som en måte å forhandle om sin plass eller posisjon på i en gitt kontekst, vil man kunne se hvilke plasser/posisjoner i det norske samfunnet som oppleves som tilgjengelige, og hvordan dette virker inn på det å skape tilknytning eller tilhørighet. Et spørsmål vil derfor være: Kan disse narrativene gi ny kunnskap om hvordan arbeidsmigrantene forhandler om sin plassering i den norske konteksten?

Dernest ønsker jeg å fokusere på arbeid og identitet. På bakgrunn av migrantenes fortellinger om arbeidslivet vil jeg diskutere følgende: Er det spesielle posisjoner knyttet til arbeidslivet som snakkes fram i migrantenes narrativer? Hvilke subjektposisjoner kommer til uttrykk, og hvordan blir disse posisjonene opplevd og håndtert? Diskurser viser til hele sett av måter å oppføre seg på knyttet til en viss subjektposisjon (Neumann 2001), og subjektposisjonene er et uttrykk for diskursiv makt og kan derfor være preget av stereotype oppfatninger av polske arbeidsmigranter i Norge. Når kategorier som eksempelvis norsk og polsk arbeidstaker essensialiseres, framstår de ofte som naturlige og uunngåelige, og disse skillene/grensene «normaliseres».

Mens narrativene består av individenes egne fortellinger og subjektive erfaringer, vil de også inneholde overordnede kollektive fortellinger (Kristensen 2011, Farrer 2010, Huang 2006, Prins 2006). Gjennom slike fortellinger kommer konstruksjon av likhet og forskjell til syne. Jeg vil derfor reflektere over hvilke skillelinjer som kommer til uttrykk, og over eventuelle forsøk på å overskride disse. Et sentralt utgangspunkt for meg er at disse «plasseringsnarrativene» ikke kan ses bare i lys av tilknytning til sted, men også i lys av at de formes av diskursivt skapte subjektposisjoner (Neumann 2001).

Mens migrasjon historisk sett har vært studert i lys av push/pull-faktorer innenfor *Modernization Theory*-paradigmet (Kearney 1986, Horevitz 2009), fokuserte 1970-tallets Dependency-teoretikere på avhengighetsbånd, der den rurale periferien dekker det urbane sentrums behov (Kearney 1986). Nyere forskning har også fokusert på migrasjon i relasjon til

---

¹⁰ Jeg vil på norsk bruke betegnelsene plasseringsnarrativer eller narrativ plassering.

identitetsprosjekter i videre forstand. Dette blir gjerne omtalt som livsstilsmigrasjon, hvor det som ligger til grunn, er at migranter gjør valg basert på at man kan se for seg mulighetene for et liv et annet sted som er mer i tråd med det livsprosjekt man ønsker å realisere, heller enn økonomiske faktorer (Oliver og O'Reilly 2010, Hoey 2014). Olwig bidrar med et nytt perspektiv i denne sammenhengen når hun betoner enkelte migranternes eventyrlyst (Olwig og Valentin 2015). Hun viser hvordan karibiske migranter i Danmark heller enn å vise til migrasjon som en løsning på økonomiske eller andre problemer, forteller om nysgjerrighet og ønske om nye opplevelser:

Ved at fortælle om deres migration som en søgen efter eventyr nedtonede de således betydningen af materiel velstand og sociale ydelser som motivation for at migrere. Migrationsfortællingerne var naturligvis præget af den tid, hvor de blev fortalt, som det er tilfældet med alle historier. Men det betyder ikke, at narrativet om den eventyrlystne migrant blot var opfundet til lejligheden (ibid.: 199).

De fleste narrative i denne avhandlingen baserer seg på, inneholder økonomiske elementer som gjør det vanskelig å karakterisere dem som livsstilsmigranter. Imidlertid mener jeg Olwig bidrar til å nyansere bildet som tegnes av migranter, og vil vise at de elementene hun beskriver, også kan gjenfinnes i noen av de polske arbeidsmigranternes narrative. Til tross for at narrative inneholder økonomiske og sosiale «push»-faktorer, eksempelvis gjennom å fortelle om vanskelige forhold i Polen, og «pull»-faktorer gjennom forventninger om et liv i Norge preget av trygghet, fred og ro, legger noen av informantene stor vekt på spontanitet, utferdstrang og handlekraft i narrative sine. I lys av konseptet «narratives of emplacement» vil jeg hevde at dette kan dreie seg om å gi seg selv agency, og om å plassere seg innenfor en gitt kontekst.

Identitet har vært studert på ulike måter innenfor migrasjonsfeltet, hvor man innenfor det transnasjonale paradigmet viet migranternes simultane tilknytning til ulike nasjonale kontekster stor oppmerksomhet, som vist ovenfor (Schiller mfl. 1995, Levitt 2004, Faist 2010). Jeg henter som nevnt innsikter fra dette kunnskapsfeltet i denne avhandlingen, men det som er like sentralt er forståelsen av at identitet formes av lokale subjektposisjoner og diskurser. Når jeg i denne avhandlingen etablerer en konstruktivistisk tilnærming til identitet, hvor man altså ikke anser identitet som å ha et essensielt innhold eller essensielt grunnlag (Prieur 2010, Scheffler 2008), innebærer ikke det at man ser individet som fullstendig fristilt i sin identitetskonstruksjon. Valgfrihet og spillerom vil være begrenset av at tegn har sosialt etablerte betydninger. Videre blir det viktig å se hvilke subjektposisjoner som snakkes fram i informantenes narrative. I noen situasjoner oppstår posisjoner som nærmest forlanger at

individer går inn i dem. Individene kan i den sammenhengen omfavne, avvise eller forsøke å omdefinere disse posisjonene (Neumann 2001). Andre posisjoner, derimot, vil være vanskelig tilgjengelige, og i noen tilfeller forsøker individene å overskride de barrierene de opplever skiller dem fra å kunne gå inn i ønskede posisjoner.

Et viktig bidrag til forståelse her vil være å bruke et interseksjonelt perspektiv gjennom å se på hvilke måter identiteter tilknyttet eksempelvis kjønn, klasse og etnisitet/nasjonalitet virker sammen i en ny kontekst (Lykke 2005, De los Reyes 2003, Staunæs 2003, Søndergaard 2005, Otterstad og Rhedding-Jones 2011, Yuval-Davis 2006a, 2006 b, Kristensen 2011, Seeberg 2012/Näre 2013). På den måten vil det være mulig å se hvordan ulike maktrelasjoner virker sammen, hvordan noe gis forrang, mens andre tilknytninger vil bli gjort irrelevante eller usynlige i ulike situasjoner.

En side ved migrasjon som også belyses av mange, og som jeg anser som sentralt for tilknytning og posisjonering, er erfaringer med å komme i en minoritetssituasjon, noe som er en konsekvens av migrasjon for de fleste. Fra å være en del av majoritetsbefolkningen i hjemlandet blir man en del av en minoritet i destinasjonslandet. Jeg har latt meg inspirere av teoretikere som har beskrevet det som omtales, som minorisering og majorisering. Gjennom Ahthar Brahs begrep «minorisiting» ønsker Berg med flere å synliggjøre de prosessene som gjør minoriteter til «den andre». «Minorisering viser da til diskurser, forståelser og praksiser som rangerer og hierarkiserer» (Berg, Flemmen og Gullikstad 2010: 20). Det majoriteten representerer, blir dermed «det normale», mens minoriteten blir knyttet til det avvikende. Et annet aspekt ved disse prosessene er essensialisering av etnisitet. Essensialisering, sier Marianne Gullestad, er det som skjer når en kategori mennesker tillegges «mer eller mindre evigvarende kulturelle verdier og moralske egenskaper» (Gullestad 2002/2010: 16). Ifølge Stuart Hall (1997) blir essensialisering problematisk når begreper befester og skriver personer inn i kategorier som binder subjekter til fastlagte forestillinger.

Én måte slike prosesser kan komme til uttrykk på, er når ulike typer «passende» arbeid knyttes til etnisitet og kjønn (McDowell mfl. 2007, Thörnquist 2015). Eksempelvis blir filippinske kvinner betraktet som spesielt egnet til å jobbe som hushjelper eller «nannies» i Canada, hvor kvaliteter som at de er familieorienterte, hardtarbeidende, tålmodige og føyelige blir trukket fram (Barber 2008). Disse perspektivene har vært nyttige for å utforske materialet i denne avhandlingen, hvor det blant annet virker som om det har blitt «naturlig» at polske arbeidsmigranter tar de jobbene nordmenn ikke lenger vil ha.

I likhet med van Riemsdijk (2010) og Friberg (2010, 2012) viser også annen forskning betydningen av etnisitet i arbeidslivet. Dette beskrives i flere tekster av blant annet sosialantropologen Marie Louise Seeberg (Seeberg 2012, Dahle og Seeberg 2013) hvor hun blant annet utforsker kompleksiteten i møte mellom institusjonelle maktstrukturer, kjønn, klasse og etnisitet/nasjonalitet i norske helseinstitusjoner.

Jeg har også funnet inspirasjon i noen av de problemstillingene som løftes fram av Marianne Rugkåsa i boken *Likhetens dilemma. Om sivilisering og integrasjon i den velferdsambisøse norske stat* (2012), hvor hun studerer deltakere og ansatte tilknyttet et arbeidskvalifiserende prosjekt for innvandrerkvinner. «Hvilke egenskaper og kvalifikasjoner en tillegges, gir [...] noen muligheter og begrensninger for hvilke posisjoner en kan tre inn i, og begrenser ens handlingsrom», konkluderer Rugkåsa (ibid.: 25). Slike «naturlige» posisjoner og forventninger vil kunne ha stor innflytelse på opplevde muligheter og forventninger hos arbeidsmigranter.

Et siste siktemål i denne avhandlingen har vært å se hvorvidt, og hvordan, migrantene manøvrerer mellom stolthet og stigma i fortellingene om seg selv. Hva trekkes på i disse fortellingene, og hvordan håndteres dette? Jeg ønsker å utforske hvilke følelser og erfaringer som i så fall kommer til uttrykk, og se hvorvidt og eventuelt hvordan dette kan gjenfinnes i migrantenes fortellinger om Norge og Polen. Dette innebærer at jeg vil forsøke å gripe hvilke kollektive, eller «store», fortellinger om Norge og Polen som framtrer. Hvilke kollektive fortellinger om Polen og Norge produseres og forhandles, og hvilken funksjon har de i plasseringsnarrativer? Intensjonen er å se hva narrativene *gjør*, heller enn å belyse hvilket bilde de tegner.

I det følgende vil jeg forankre mitt prosjekt innenfor den forskning som allerede er gjennomført, eller pågår, knyttet til polske arbeidsmigranter i Norge. Jeg vil også trekke inn eksempler på slik forskning fra andre europeiske land.

Polsk arbeidsmigrasjon etter 2004 som forskningsfelt

I etterkant av migrasjonsbølgene fra de nye EU-landene til andre europeiske land ble det igangsatt en rekke større forskningsprosjekter for å få kunnskap om konsekvensene av de store endringene dette medførte. Når man ser tilbake, mer enn ti år etter EU-utvidelsen i 2004, er det tydelig at det som har opptatt flest forskere, er arbeidsforhold og hva slags relasjoner

migrantene har til arbeidslivet. En rekke undersøkelser viser at migrantene ser ut til å akseptere lengre arbeidsdager og dårligere arbeidsforhold enn «innfødte» arbeidere (se for eksempel Hansen og Hansen 2009, Dølvik og Eldring 2005, 2008 Alsos og Eldring 2008, Friberg 2010, Friberg og Eldring 2011, Tyldum og Friberg 2007, Arnholtz og Hansen 2013). De mest omfattende forskningsprosjektene av denne typen her til lands er de såkalte Polonia-studiene, som ble gjennomført i Oslo (2006 og 2010), i København (2008) og i Reykjavik (2010). Polonia-studiene hadde til hensikt å dokumentere både arbeidsforhold og levekår for polske arbeidsmigranter. Disse studiene var forankret hos forskningsstiftelsen Fafo i Oslo. Etter hvert har også andre sider av de polske arbeidsmigrantenes liv blitt gjenstand for forskernes oppmerksomhet. Et eksempel på dette er Transfam- prosjektet, som fokuserer på transnasjonalt familieliv. Prosjektets fulle tittel er *Doing Family in Transnational Context. Demographic Choices, Welfare Adaptations, School Integration and Every-Day Life of Polish Families Living in Polish–Norwegian Transnationality*. Transfam er et samarbeids mellom Jagellonian University i Krakow og flere norske forskningsmiljøer (Slany og Struzik 2016).

Mens store grupper fant veien til skandinaviske land, var det Storbritannia som mottok de største gruppene i de første årene etter EU-utvidelsen. Center of Migration, Policy and Society ved University of Oxford (COMPAS) har vært en sentral aktør innen forskning på dette feltet i Storbritannia (se f.eks. Anderson mfl. 2006, Spencer mfl. 2007). I mye av den tidlige forskningen behandles sentral- og østeuropeiske migranter som en enhet, og polske migranter studeres derfor som en del av en postkommunistisk blokk, noe som kan overskygge de ulike historiske og juridiske ulikhetene som preger grupper som eksempelvis migranter fra Ukraina, Litauen og Polen. Til tross for dette er det ingen tvil om at studiene gjennomført av COMPAS bidrar med viktig kunnskap. I en av surveyundersøkelsene (Spencer mfl. 2007) er det blant annet migrantenes egne erfaringer med tilgang på informasjon etter ankomst, språkundervisning, fritidsaktiviteter, boligforhold og sosial kontakt med majoritetsbefolkningen som søkes kartlagt. Den dekker tidsrommet både før og etter EU-utvidelsen 1. mai 2004 og viser hvordan denne typen strukturelle endringer kan innvirke på framtidsplaner for dem som berøres. Også forskere i Norge og andre skandinaviske land har studert østeuropeiske arbeidsmigranter som gruppe (f.eks. Dølvik og Eldring 2008, Andersen og Felbo-Kolding 2013, Andersen mfl. 2009, Hertzberg og Kvinge 2008), men da gjerne med fokus på betydningen for lokalt arbeidsliv.

Et eksempel på et forskningsmiljø som har gjennomført flere omfattende undersøkelser med fokus på polske innvandrere i Storbritannia, er Centre for Research on Nationalism, Ethnicity

and Multiculturalism, University of Surrey, eller CRONEM. De fleste studiene er storskalerte og surveybaserte og innrettet mot sosialpolitiske problemstillinger. Et av CRONEMs prosjekter er dokumentert gjennom artikkelen «Class and Ethnicity – Polish Migrants in London» av John Eade, Stephen Drinkwater og Michal Garapich (2006). Her beskrives hvordan den største gruppen av polske respondenter forstår klasse med utgangspunkt i de muligheter som ligger foran dem, heller enn basert på sin arbeidsmessige og økonomiske situasjon per i dag. Forfatterne presenterer en typologi av migrantene basert på deres migrasjonsstrategier, og viser hvordan deres forståelse av klasse henger sammen med dette.

Annen forskning har satt søkelyset på polske migranter bosatt i ulike europeiske land (Triandafyllidou 2006). Temaer som belyses komparativt, er blant annet hvorfor og hvordan de forlater sine hjem, hvordan de etablerer nettverk både til landsmenn og «innfødte» i destinasjonslandet, og hvordan de søker å forbedre livs- og arbeidsvilkårene sine. Sosialantropologen Martha Kempnys (2010) avhandling omhandler beskrivelse og analyse av polske migranter i Belfast. Hun belyser migrantenes identitetskonstruksjon gjennom migranters hverdagsliv, religiøse høytider og etniske festivaler, og viser dialektikken mellom folks anstrengelser for å opprettholde grensene for sin opprinnelseskultur og trangen til å overskride de samme grensene.

Blant de skandinaviske landene har Norge mottatt det høyeste antallet polske migranter, fulgt av Sverige, så Danmark (Friberg mfl. 2012). Det har vært ulike veier inn til Norge for de polske migrantene. Men noen har søkt jobber direkte hos norske firmaer, har andre kommet gjennom bemannings- eller rekrutteringsbyråer. Andre har vært utstasjonert gjennom polske firmaer, eller kommet som selvstendig næringsdrivende (Friberg og Tyldum 2007). Både i Norge og i de andre skandinaviske landene har de første årene etter EU-utvidelsen vært dominert av mannlige migranter, mens perioden etter 2007 har vært preget av en økning av kvinnelige migranter. Mye av den økede kvinneandelen skyldtes kvinner som kom for å bo sammen med sine ektemenn (Friberg mfl. 2012, Tronstad og Joona 2013). Migrasjonen fra de nye EU-landene hadde til en viss grad ulik innflytelse på de demografiske profilene i de nordiske landene. Et eksempel på dette er Island, som tidligere hadde hatt en overvekt av kvinnelig migrasjon, noe som snudde de første årene etter EU-utvidelsen (Skaptadottir og Wojtyńska 2008).

Den polske populasjonen av arbeidsinnvandrere i Norge skiller seg fra land som Storbritannia og Irland på flere måter. Arbeidsinnvandrere som kommer fra Polen til Norge, er ofte

fagutdannet og har lang arbeidserfaring, og i gjennomsnitt er de i slutten av 30-årene. Til sammenligning er polske arbeidsinnvandrere i Storbritannia og Irland yngre og høyere utdannet. Årsakene til dette kan handle om både etterspørselen i det norske markedet og det faktum at de som snakker engelsk, velger seg engelsktalende land (Friberg og Eldring 2011).

Den økte tilgangen på billig og fleksibel arbeidskraft medførte at mange bedrifter økte bruken av innleid arbeidskraft og utenlandske underleverandører. Hos Friberg og Eldring (ibid.) indikeres det at disse strukturelle endringene har medført «[e]t stabilt mønster av etniske segmentering, der flertallet av de polske arbeidstakerne har en relativt løs tilknytning til arbeidsmarkedet, med begrensede muligheter for jobbmobilitet inn i ordinære stillinger» (ibid.: 50). Videre slås det fast at disse segmentene er preget av lave lønninger, dårlig arbeidsmiljø, lite autonomi, lite jobbsikkerhet og ulovlige arbeidsforhold. Også andre forskere beskriver hvordan arbeidsmarkedet for migranter er svært kjønnssegregert, og at både mannlige og kvinnelige arbeidsmigranter jobber konsentrert i svært begrensede sektorer, noe som har ført til at flere forskere benytter seg av Piores (1979) teorier om segmentert arbeidsliv for å studere den nye migrasjonsbølgen (Friberg 2010, Arnholtz og Hansen 2013, Wojtyńska 2012).

Polonia i Oslo og *Polonia i Oslo 2010* (Friberg og Tyldum 2007, Friberg og Eldring 2011) er basert på større surveystudier gjennomført i Oslo-området. Forskning gjennomført i Trondheims-området viser noen av de samme trekkene som Polonia-studiene, men på noen områder kan det virke som om forskjellene mellom norsk og polske arbeidere er mindre utpregede (Torvatn og Buvik 2011). Sammenlignet med norske arbeidstakere rapporterer de polske imidlertid om at det fysiske arbeidsmiljøet er tøffere og arbeidet er mer repetitivt, det er mer tidspress, de har mindre kontroll over arbeidet sitt. De oppgir å ha mindre lederstøtte og større helse- og stressutfordringer. I tillegg oppgir de å ha lavere jobbtilfredshet (ibid.).

Fra forskerne som gjennomførte undersøkelsene i Oslo-området, ble det uttrykt bekymring for at det hadde utviklet seg et segmentert arbeidsliv som fulgte etniske skillelinjer. Ut fra de tendensene man ser i denne undersøkelsen, er det grunn til bekymring også i Trondheims-regionen, selv om det totale bildet er mer positivt. Om dette sier Torvatn og Buvik:

Når Fafo sier at de ser tegn på etnisk segregering og diskriminering på arbeidsplassen, ser vi dessverre noe av det samme i vår studie. Det er utfordringer å ta fatt i også for de arbeidsgiverne som har tingene i orden hva angår arbeidskontrakt, lønnsbetingelser osv. En av de store er trolig å få frem flere ledere blant de polske migrantene, det var bare 5 prosent som hadde lederansvar (ibid.: 37).

Hos Friberg og Tyldum (2007) ble det uttrykt bekymring for at de polske arbeidsmigrantene kunne komme til å utgjøre et B-lag i norsk arbeidsliv, med mindre muligheter for sosial mobilitet, og løsere tilknytning til arbeidslivet enn norske arbeidere. Det kan virke som om denne bekymringen har blitt styrket, spesielt innen bygg og anlegg. Selv etter å ha jobbet mange år i Norge er det lite sosial mobilitet blant polske arbeidstakere, og et fåtall går over til faste ordinære stillinger. Utstøting fra arbeidslivet og arbeidsledighet i nedgangstider ser også ut til å ramme de polske arbeidsmigrantene hardere enn majoritetsbefolkningen. Om dette skriver Friberg og Eldring: «Dette har i perioden etter finanskrisa gitt seg utslag i den registrerte ledighetsstatistikken, men våre tall viser at den reelle ledigheten har vært langt høyere, fordi mange ikke har opparbeidet seg rettigheter til dagpenger og derfor ikke har meldt seg som arbeidsledige hos NAV» (Friberg og Eldring 2011: 101). Et annet interessant funn var også at 55 prosent av respondentene mente at polske arbeidstakere forventes å jobbe hardere enn nordmenn.

Ifølge Iglicka, Gmaj og Wierzejski (2016b) kan det se ut til at noen av mønstrene i arbeidslivet er opprettholdt: Menn jobber fortsatt i all hovedsak i bygg- og anleggsbransjen og industrien, mens flest kvinner jobber i renhold/private hushold. Likeledes påpeker de at mange fremdeles jobber på midlertidige kontrakter og oftere har dårligere arbeidsforhold og lavere lønn enn majoritetsbefolkningen. Forskerne beskriver dette som en ond sirkel som vanskeliggjør integrering: Dårligere betalt arbeid fører til dårligere materiell standard, hardt arbeid og liten tid fører til lite overskudd og penger til norskkurs, det å jobbe sammen med andre polske fører til liten mulighet til språklæring, som igjen vanskeliggjør deltakelse i det norske kulturlivet og dermed integrering (ibid.). Det faktum at mange i hovedsak jobber sammen med andre polske og dermed i all hovedsak snakker polsk på jobb (se for eksempel Friberg og Tyldum 2007, Friberg og Eldring 2011), omtales av Hviid og Flyvholm (2010) som steder hvor «parallele arbeidsplasser» kan utvikle seg, hvor grupper av arbeidere ikke kommuniserer.

Andre forskere har vist hvordan språk kan være med på å opprettholde forskjeller (Skaptadottir 2011, Baba og Dahl-Jørgensen 2013, Valenta og Strabac 2011). Gjennom en komparativ casestudie som inkluderer tre ulike språkskoler, viser Baba og Dahl-Jørgensen (2013) hvordan norske praksiser for hvem som får tilgang til språkopplæring, kan bidra til å øke faren for marginalisering blant grupper av migranter. Som arbeidsmigranter innenfor EU/EØS-området har migrantene i utgangspunktet ikke rett og plikt til språkkurs. I noen tilfeller har uansett offentlige instanser i samarbeid med private aktører bidratt med slike kurs,

men da for migranter med rett til andre velferdsytelser. Dette resulterer i at migranter uten tilgang til slike rettigheter blir henvist til enten å betale for kursene eller å delta på mindre omfattende og effektive kurs drevet på frivillig basis. Dette kan medføre at de blir stående uten samme mulighet til å delta i arbeidsmarkedet (ibid.). At dette problemet er omfattende, viser Dølvik og Eldrings studie (2008) hvor to tredjedeler av firmaer som ansetter migranter, opplever språk som et problem. Som Friberg mfl. (2013) påpeker, er det også en klar sammenheng mellom mobilitet på arbeidsmarkedet og språkferdigheter.

Til tross for et segmentert arbeidsliv preget av forskjeller mellom migranter og majoritetsbefolkningen viser forskning Hansen og Hansen (2009) har gjort blant polske arbeidsmigranter i Danmark, at de fleste er fornøyd med både arbeids- og lønnsforhold, selv om disse forholdene generelt sett er dårligere enn for deres danske kolleger. En forklarende faktor her er at de sammenligner med forhold i hjemlandet, som generelt sett er dårligere enn det de opplever i destinasjonslandet. Dette er også observert av andre, inkludert Wojtyńska (2012), som mener at migranter aksepterer dårligere jobber fordi de kan tjene mer enn i hjemlandet. Migranter praktiserer ofte det som Waldinger og Lichter (2003) refererer til som «doble referanserammer», som innebærer at de sammenligner arbeidsforholdene sine i destinasjonslandet med forholdene i hjemlandet (Wojtyńska 2012: 3, Friberg mfl. 2013). Også Seeberg (2012) har observert hvordan migrantarbeidere i norske helseinstitusjoner, til tross for at deres kvalifikasjoner ikke ble fullt anerkjent og kontraktene var dårligere enn norske ansatte, betraktet situasjonen som en endring til det bedre, gjerne forbundet med positiv sosial mobilitet. Dette gjaldt spesielt helsearbeidere som hadde migrert fra land med en vanskeligere økonomisk situasjon.

En annen årsak til at migranter godtar dårligere forhold enn sine norske kolleger, kan også være at de betrakter situasjonen som midlertidig. Når de bestemmer seg for å bli boende, tenderer de også til å sammenligne situasjonen med sine lokale kolleger (Friberg mfl. 2013).

I motsetning til polske migranter som ankom på 1980-tallet, har gruppen som ankom etter 2004, i tillegg til mindre språkkunnskaper også en annerledes sosial kapital. Lite kontakt med norske fører til at mange er avhengige av andre polske i etableringsfasen: «While they rely on help from other Polish migrants, lack of bridging social capital, class tensions, an emphasis on maintaining a 'Polish' life, as well as high workloads, seem to make the settlement process more difficult than desirable» (Guribye 2016: 14).

Mens integrering og språkbarrierer ser ut til å representere en utfordring for mange, er det andre sider ved livet i Norge som framstår som positive, ifølge Ślusarczyk og Pustułka, (2016b). Til tross for at mange, som nevnt ovenfor, jobber i sektorer som innebærer fysisk krevende arbeid, ser det ut til at de fleste opplever en bedre balanse mellom jobb og familieliv i Norge enn i Polen. Dette beskrives som en mulighet til å leve «normalt», i den betydning at de har et lønnsnivå som rekker til å tilfredsstille familiens behov, og at de til og med kan spare litt uten å ofre for mye (Ślusarczyk og Pustułka 2016b: 24). Videre kommer det fram at til tross for at mange har jobber de er overkvalifiserte for, gir de uttrykk for at dette blir oppveid av at arbeid i Norge er karakterisert av stabilitet og forutsigbarhet, samt gir tilgang på velferdsgoder (ibid.). Imidlertid viser forskningen at til tross for at polske arbeidsmigranter i Norge kommer fort i jobb og har positive opplevelser av det norske arbeidsmarkedet, er det betydelige kjønnsforskjeller, hvor kvinner er mer sårbare for å havne utenfor arbeidsmarkedet på lengre basis (Huang, Krzaklewska og Pustułka 2016b).

Forskningen viser utstrakte transnasjonale praksiser blant de polske familiene: De opprettholder kontakt med familie i hjemlandet gjennom utstrakt bruk av kommunikasjonsteknologi og billig transport, de planlegger og bruker tjenester i Polen når det gjelder medisinsk behandling, tannlege eller shopping, og familierelatert omsorg går begge veier. Dette kan innebære at besteforeldre kan passe barnebarn både i Norge og i Polen, og migranter kan ha omsorgsoppgaver relatert til foreldre eller besteforeldre i Polen (Ślusarczyk og Pustułka 2016b). Disse formene for transnasjonale praksiser er i samsvar med det som har kommet fram i arbeidet med denne avhandlingen. Når det gjelder planlegging på lengre sikt, viser det seg at mange foreldre gir uttrykk for at de vil bli i Norge for godt for å gi barna sine stabilitet og framtidsmuligheter, til tross for at de ikke nødvendigvis betrakter dette som den beste løsningen for sin egen del. Sosialt sett har de voksne begrenset deltakelse i sosialt liv med norske. På den ene siden kunne dette bunne i at de selv ikke behersket språket, men også at de betraktet nordmenn som lite interessert i å inngå nye relasjoner. Til tross for dette beskriver de fleste at de føler seg akseptert i det norske samfunnet (Huang, Krzaklewska og Pustułka 2016b). De polske familiene ser også ut til å ha tilpasset seg det norske mønsteret hvor begge foreldre jobber og deler på omsorgen for barna (dual earner – dual carer model). I et forskningsprosjekt som sammenligner norskfødte og polskfødte foreldres tilpasning til denne modellen viser det seg at mens de norske foreldrene, som hadde denne modellen internalisert, lett opplevde stress og moralske forpliktelser knyttet til tilpasninger i hverdagen,

var de polske mer pragmatiske i sin tilpasing til en hverdag preget av større grad av likestilling mellom kjønnene (Bjørnholt og Stefansen 2016).

Når det gjelder barna i de transnasjonale familiene, beskriver forskningen hvordan det er de som kanskje betaler den høyeste prisen for integrering i de tidligste fasene, men også at det er de som forttest lærer språket og er mest åpne for å tilpasse seg den nye situasjonen (Slany og Strzemecka 2016b). Imidlertid beskrives det også hvordan barns orientering i forhold til Polen og Norge preges av enten *bivalent*, dobbel identitetstilknytning, eller unilaterale tilknytning til enten Norge eller Polen (Slany og Strzemecka 2016c). *Bivalent* orientering er den langt vanligste og bør betraktes som et positivt tegn, siden «it facilitate creation of networks, bonds and cultural, social, and economic relations between Norway and Poland» (ibid.: 21). Forskerne understreker det dynamiske aspektet ved tilknytning. Barn, i likhet med voksne, opplever følelse av tap og savn, tap av sosial og kulturell kapital, og finner det vanskelig å håndtere den endringen som har funnet sted i livet deres. Under lengre opphold kan dette endre seg. For barn er ofte skolen en arena som er sentral for integrering og tilhørighet. Dette belyses blant annet av Wærdahl (2016a, 2016b). På sett og vis kan man si at polske barn og unge er «like nok» til å bli usynlige i den norske skolehverdagen, men forskjellige nok til at dette kan by på utfordringer. Denne forskjelligheten handler ofte om at skolesystemet i Polen og Norge representerer ulike forventninger til hva skolehverdagen innebærer. Disse forskjellene kan handle om ulike verdier og ideologier og ulike pedagogikk (Wærdahl 2016b, Ślusarczyk og Pustułka 2016a) og konkret innebære ulike forventninger til utdanningssystemet, til hvordan barna skal kle seg, og til hvordan de lykkes som elever og venner (Wærdahl 2016a: 41). For en dypere forståelse av den transnasjonale familien er disse perspektivene fundamentale. Barns erfaringer kan gi refleksjoner og perspektiver som ikke erfares og formidles av voksne informanter (Slany og Strzemecka 2016b, 2016c), og «[c]hildren have a lot to say about themselves, their relatives, school, peers, Poland, Norway and the world that surrounds them in general» (Slany og Strzemecka 2016c: 12). Når det gjelder situasjonen for ungdommer i transnasjonale familier bidrar Johan Fredrik Rye med interessante perspektiver. Hans forskning omhandler øst-europeiske migranter i en norsk kystkommune, og beskriver hvordan ungdommene lever «ambivalente hverdagsliv utformert i spennet mellom lokalsamfunnet og forskjellige transnasjonale sosiale rom» (2016: 3). Det framgår at ungdommene opplever seg som marginalisert lokalt, og strategiene for å håndtere dette utenforskapet er å delta aktivt på ulike transnasjonale arenaer. Imidlertid framstår det som om ungdommenes hverdagsliv preges mer av manglende vilje til å delta i det lokale

sosiale livet enn av aktiv ekskludering (ibid). Ungdommene gir uttrykk for at de anser de transnasjonale praksisene som nøkkelen til en bedre framtid, og mobilitet og planer om framtidig migrasjon kommunieres som en ressurs. Hverdaglivet i den norske periferien, derimot, beskrives som et mellomspill påtvunget på grunn av foreldrenes økonomiske tilpasning.

Mens mange av forskningsbidragene referert ovenfor representerer kunnskap som har vært sentral i arbeidet med denne avhandlingen, er det to tekster som har tematikk som gjør dem særlig relevante, og som jeg derfor finner naturlig å presentere grundigere. Jeg vil avslutningsvis vise hvordan denne avhandlingen bidrar med ny kunnskap innenfor dette feltet.

Ayona Datta og Katherin Brickell har i sin artikkel «‘We have a little bit more finesse, as a nation’: Constructing the Polish Worker in London’s Building Sites» (2009) lagt vekt på å vise hvordan polske arbeidere forhandler om sin posisjon innen bygningsindustrien i London. I sin artikkel beskriver Datta og Brickell Londons byggeplasser som et sted der forskjeller på bakgrunn av etnisitet og nasjonalitet er erfart, forhandlet og redefinert. De beskriver hvordan de polske arbeiderne gjennom konstruksjon av forskjeller posisjonerer seg strategisk innenfor makthierarkier på arbeidsplassen. Som transnasjonale migrantarbeidere havner de ofte nederst i hierarkiet på arbeidsplassen, uten tilgang på kulturell kapital som språk og «skills». Det vanlige er at man ikke får uttelling for tidligere erfaring og skoleing innenfor de arbeidsområdene som er aktuelle. Gjennom å konstruere seg selv som innehavere av en høyere arbeidsmoral/etikk, får de tilgang til nye måter å oppnå symbolsk og sosial makt på i vertslandet. Datta og Brickell viser til Morawskas begrep «cultural kit» (Morawska 2001) og bruker dette til å beskrive hvordan en kombinasjon av «race, nationality, ethnicity and professionalism, constructs a group of ‘polish builders’ with a seemingly ‘objective’ relationship to aesthetics and taste» (Datta og Brickell 2009: 444). Datta og Brickell konkluderer slik:

The continued marginalization and disempowerment of the working class under post-socialism means that in a global economy they construct themselves as empowered Polish citizens, who embody both a professional work ethic and a cultural finesse. [...] This provides new ways of understanding the meaning of work and complexity of identity politics, in ways that challenge «academic pessimism» towards manual work and the working class as «passive victims of de-industrialization and globalization» (ibid.: 460).

Avslutningsvis påpeker forfatterne at denne forskningen har vært gjennomført i en periode med stor etterspørsel etter denne typen arbeidskraft, og at det gjenstår å se hva som skjer i økonomiske nedgangstider.

I Jon Horgen Fribergs artikkel «Culture at work: Polish migrants in the ethnic division of labour on Norwegian construction sites» (2012) møter vi mye av de samme problemstillingene, men med et noe annet fokus. Mens kjernen av arbeidsstokken består av norske arbeidere i faste arbeidsforhold, er de polske arbeidsmigrantene i langt større grad ansatt i midlertidige arbeidsforhold. Denne stereotype ansettelsespraksisen mener Friberg blir forsterket av de polske arbeidernes strategiske bruk av den kulturelle kapital som er tilgjengelig for dem, og som framstilles som en spesiell form for arbeidskultur.

Etnisitet får en tosidig rolle på arbeidsmarkedet: som et system for hierarki og underordning på den ene siden, og som en taktisk ressurs tilgjengelig for enkelte etniske grupper på den andre siden. Han beskriver følgende dynamikk: «[...] while what employers want is conditioned by what they think they can get [...], what workers offer and the ways that they will try to signal their competitiveness is conditioned by what they think employers want» (ibid.: 6). På bakgrunn av dette kan man anta at den kulturelle kapitalen som migranter bruker overfor sine (potensielle) arbeidsgivere, ikke bare er sin individuelle eller formaliserte kapital, men den de kan dra nytte av som assosiert medlem av en etnisk gruppe. Imidlertid virker det i dette tilfellet som om bruken av den kollektive kulturelle kapitalen som «hardtarbeidende polakk» virker tilbake på og forsterker en stereotyp ansettelsespraksis hos norske arbeidsgivere hvor polakkene ikke blir ansett som «passende» for de faste stillingene til tross for sine kvalifikasjoner. Analysen, sier Friberg, setter søkelyset ikke bare på hvordan etniske grenser er konstruert «within ongoing social relations, but also how notions of ethnicity, in turn, shape social relations» (ibid.: 18). Når den «hardtarbeidende polakken» og «polsk arbeidskultur» blir etablert som en gjenkjennbar kulturell kategori, kan den på den ene siden fungere som et «kognitivt verktøy» arbeidsgivere kan bruke når de skal ta sine individuelle avgjørelser. På den andre siden fungerer de også som en rolle arbeiderne kan «*tap into*» når de skal gjøre seg attraktive på arbeidsmarkedet. Paradoksalt nok blir etnisitet på denne måten en faktor som strukturerer og segmenterer arbeidsmarkedet gjennom at det skaper etterspørsel etter enkelte grupper til visse segment, samtidig som det minsker muligheten for mobilitet inn i andre segment.

Både Friberg (2012) og Datta og Brickell (2009) berører problematikk som danner et viktig bakteppe i denne avhandlingen. Begge arbeider viser hvordan etniske stereotyper strukturerer relasjoner i arbeidslivet og representerer muligheter og begrensninger. Dette er på linje med det også denne avhandlingen viser. Imidlertid bidrar denne avhandlingen med kunnskapsproduksjon på områder som ikke berøres i samme grad av de arbeidene som er nevnt ovenfor. Først og fremst er det metodologiske utgangspunktet forskjellig. Sentral i min tilnærming er å gå via migrantenes narrativer og betrakte disse narrative som meningsskapende prosesser, hvor «narrators interpret the past in their stories, rather than reproduce the past as it was» (Riessman 2000/2002: 18). Jeg benytter videre en kombinasjon av deltakende observasjon, dybdeintervju og medieundersøkelse. Denne tilnærmingen gir meg mulighet til å få fram et mangfold og en kompleksitet som kan bidra med ny innsikt. Et eksempel på dette er at jeg viser at migrantene i møte med det norske samfunnet og arbeidsmarkedet møter ulike subjektposisjoner, og at de i møte med disse posisjonene bruker ulike strategier. Jeg viser blant annet at mens noen går inn i disse posisjonene, vil andre forhandle om innholdet i posisjonene, eller avvise dem og forsøke å overskride de grensene som avtegner seg gjennom forventningen om de posisjonene de skal fylle. Sentralt er også at jeg viser hvordan transnasjonalisme og lokale diskurser virker inn på tilknytning, og at man her kan få ny innsikt gjennom å betrakte migrantenes narrativer som «narratives of emplacement». Til sist bringer denne avhandlingen fram ny kunnskap om dette feltet gjennom å betrakte migrantenes forhandlinger om tilhørighet og identitet med et interseksjonelt blikk. Dette gir meg en mulighet til å undersøke hvordan ulike faktorer samtidig, og på ulike måter, virker inn på tilknytning, posisjonering og identitetskonstruksjon.

Til slutt vil jeg presisere at i denne avhandlingen bruker jeg begrepet «arbeidsmigrant» heller enn betegnelsen «arbeidsinnvandrer». Det er ikke innlysende hva forskjellen på disse begrepene er, men «innvandrer» blir ofte brukt for å indikere langvarig bosetting og integrering. Arbeidsmigrant brukes noen ganger for å beskrive personer som har kortere engasjement, og hvor returnigrasjon anses som en mulighet. Imidlertid er ikke forskjellen så enkel som den kan virke. Arbeidsmigranter kan ha lengre kontrakter, som noen ganger kan, andre ganger ikke kan fornyes (Bell, Jarman og Lefebvre 2004, gjengitt i Kempny 2010: 12). Erfaringsmessig vet man at mange faktorer virker inn på lengden på arbeidsmigranternes opphold. Dette kan være tilgang på arbeid både i hjemlandet og i destinasjonslandet eller andre familiære eller strukturelle forhold. I noen tilfeller ser man at det som er planlagt som et kortvarig opphold i utlandet, blir langvarig eller permanent, andre ganger returnerer

migrantarbeidere før planen fordi forholdene endrer seg. Blant informantene i mitt materiale hadde noen planer om å bli i fem år, andre til de ble pensjonister, mens atter andre ikke visste helt hva de kom til å gjøre. Slik jeg ser det, er arbeidsmigrant en betegnelse som i større grad enn arbeidsinnvandreren favner denne virkeligheten.

Avhandlingens oppbygning

Kapittel 1 (dette kapitlet), «Innledning», inneholder en kort introduksjon til tematikken polske arbeidsmigrasjon, og en utdypning av problemstillingen. Tematikken ses også i forhold til konsepter som kategorisering og stereotypisering. I kapitlets siste del blir gjennomført og pågående forskning om temaet polsk arbeidsmigrasjon til Norge redegjort for. Det blir også gitt eksempler på forskning i Norden og Storbritannia om denne tematikken. Avslutningsvis antyder jeg hva denne avhandlingen bringer av ny kunnskap på dette feltet.

Kapittel 2 har tittelen «Teoretiske refleksjoner». Her vil jeg gjennomgå de teoretiske perspektivene og refleksjonene som har dannet grunnlag for analysene av det empiriske materialet. Kapitlet inneholder også en gjennomgang av teoridannelsen innenfor migrasjonsforskning, og legger spesielt vekt på transnasjonalisme.

I **Kapittel 3** gjør jeg rede for metodologiske valg, og begrunnelser for disse valgene. Spesielt vil jeg reflektere over det å kombinere ulike metodiske tilnærminger, og perspektiver på forskeren som medprodusent av data. Til sist problematiseres definisjonen av kontekst, hvor jeg blant annet reflekterer over forskerens definisjonsmakt i forhold til å avgjøre hva som anses som relevant kontekst i forskningssammenheng. Avslutningsvis gjør jeg rede for noen av de analytiske grepene som har vært sentrale i arbeidet med avhandlingen.

Kapittel 4 har jeg kalt «I Polen vet du aldri hva som skjer. Historie og migrasjon som kontekst». I dette kapitlet går jeg kort gjennom nyere polsk historie, og legger spesielt vekt på den rolle migrasjon har spilt i landets historie. Jeg introduserer også deler av intervju gjennomført i Polen for å gi stemme til noen av erfaringene mennesker har med den virkeligheten som beskrives i historiebøkene.

I **Kapittel 5**, «Norge, migrasjon og velferd: forestillinger om likhet og forskjell», gjør jeg rede for ulike aspekter ved Norge som migrasjonsdestinasjon. Jeg legger spesielt vekt på polsk migrasjon til Norge og på forholdet mellom migrantene og den norske velferdsstaten.

Kapittel 6 har tittelen «Polske subjekter i norske mediediskurser» og består i hovedsak av en mindre medieundersøkelse hvor jeg har benyttet en såkalt nyhetsrammeanalyse for å få et bedre inntrykk av hva slags bilde som skapes av de polske arbeidsmigrantene i Norge. Når det gjelder diskurser som former forståelsesrammer og skaper stereotyper, er informasjonsspredere som media sentrale. De ulike nyhetsrammene vil, slik jeg ser det, være uttrykk for ulike diskurser knyttet til polske arbeidsmigranter i Norge og vil dermed kunne representere subjektposisjoner eller forventninger rettet mot dem.

Kapittel 7, «Hvis du bestemmer deg for å bli her, da slutter du å spare». Narrativer om migrasjon og tilhørighet» er det første av tre empiri-/analysekapittel, og her presenteres de polske arbeidsmigrantenes egne narrativer.

Jeg presenterer først tre narrativer som omhandler migrasjonsprosessen, og dermed refleksjoner knyttet til det å forlate Polen, det å ankomme Norge og det å bli boende i Norge. Jeg har videre valgt å ta utgangspunkt i beskrivelser som handler om tilhørighet til sted, slik det kommer til uttrykk i fortellinger om hverdagsliv. Disse narrative blir diskutert i lys av begrepet «narratives of emplacement» (Farrer 2010, Read 2012) hvor fortellingene betraktes som en måte å forhandle om sin plass eller posisjon på i en gitt kontekst. På denne måten signaliseres både tilhørighet og ikke-tilhørighet. Gjennom slike fortellinger kommer konstruksjon av likhet og forskjell til syne. Jeg reflekterer på bakgrunn av dette over hvilke skillelinjer som kommer til uttrykk, og eventuelle forsøk på å overskride disse skillelinjene, og betrakter dem med et interseksjonelt blikk.

Kapittel 8 har tittelen «Polak potrafi – polakken kan. Polske migranters fortellinger om arbeid» og inneholder migrantenes narrativer knyttet til arbeidslivet. Gjennom disse narrative blir det mulig å se hvilke kategoriseringer og grenser som snakkes fram som viktige. Dette gir en vei inn til å kunne se hvilke subjektposisjoner som snakkes fram, og reflektere over hvordan subjektposisjoner og eventuell opplevelse av annetgjøring innvirker på identitetskonstruksjonen. Jeg vil videre se om de ulike subjektposisjonene som snakkes fram i narrative, har trekk som man finner igjen i de ulike diskursene som ble identifisert i kapittel 6, og som jeg gav betegnelsene «den utsatte», «arbeidersubjektet» og «den

fremmede». Til sist i dette kapitlet vil jeg trekke tråder fra forrige kapittel og se fortellingene om arbeid i relasjon til plasseringsnarrativer («narratives of emplacement»).

Kapittel 9, det siste empiri-/analysekapitlet, har jeg kalt «'En av verdens viktigste mennesker var polsk.' Narrativ manøvrering mellom stolthet og stigma». Et sentralt siktemål med dette kapitlet er å se hvorvidt, og hvordan, migrantene manøvrerer mellom stolthet og stigma i fortellingene om seg selv. Hva trekkes på i disse fortellingene, og hvordan håndteres dette? Jeg ønsker å utforske hvilke følelser og erfaringer som i så fall kommer til uttrykk, og se hvorvidt, og eventuelt hvordan, dette kan gjenfinnes i migrantenes fortellinger om Norge og Polen. Dette innebærer at jeg ønsker å få tak i hvilke kollektive, eller «store», fortellinger om Norge og Polen som avtegner seg. Disse tematikkene kommer best fram i samhandlingssituasjoner, og i dette kapitlet står derfor datamateriale fra deltakende observasjon ekstra sentralt.

Kapittel 10 har tittelen «Refleksjoner over narrativer om arbeidsliv og konstruksjoner av forskjellighet». I dette kapitlet samler jeg trådene fra avhandlingen og reflekterer over det bildet som avtegner seg. Jeg kommenterer også på hva dette bidrar med inn i forståelsen av de vilkårene som danner rammer for polske migranters liv i Norge på dette tidspunktet i historien, men også hvordan denne kunnskapen bidrar til migrasjonsforskningen generelt.

Kapittel 2 -

Teoretiske refleksjoner

For å forstå situasjonen for de polske arbeidsmigrantene som har kommet til Norge og andre land etter EU-utvidelsen i 2004, er det viktig å synliggjøre både bakgrunnen for migrasjon fra Polen og vilkår knyttet til den norske konteksten.¹¹ Det at man er klar over hvordan sosiale, politiske og økonomiske faktorer påvirker migrasjonspraksiser, utelukker ikke at man samtidig ser mennesker som handlende aktører. Forståelser av migrasjonspraksiser må derfor søkes både gjennom mikronivå, eksempelvis migrantenes hverdagsliv og arbeidserfaringer, samtidig som man retter blikket mot makronivå. I denne avhandlingen tar jeg utgangspunkt i migrantenes egne narrativer og vil bruke disse narrativene til å studere hvordan identitetskonstruksjon kommer til uttrykk, og hvilke fortellinger om både Norge og Polen som dannes. I tillegg vil de utdypes av en litteraturgjennomgang som gjør rede for betydningsfulle hendelser på makronivå, samt gjennom intervju med relevante offentlige kontorer i Norge og rekrutterings- og bemanningsbyråer i Polen. I det følgende vil jeg gjøre rede for de ulike teoretiske verktøyene jeg har benyttet i arbeidet med å analysere det innsamlede materialet.

I dette kapitlet vil jeg utdype det teoretiske rammeverket for denne avhandlingen, eller snarere hvor jeg henter min teoretiske inspirasjon. Vitenskapsteoretisk kan man si at mye av inspirasjonen er hentet fra det konstruktivistiske og poststrukturalistiske feltet, og det er her jeg har funnet mye av begrepsapparatet og teoretisk støtte til å belyse problemstillingene mine. Mitt utgangspunkt er at man gjennom å se strukturene fra individets side også kan se hvordan individet forholder seg til disse strukturene, hvor individet ser spillerom eller begrensninger, og hvordan det skaper seg spillerom. Fokuset blir dermed på aktøren, men aktøren er omgitt av strukturer og diskursiv makt. De fleste teoretikerne jeg henter innsikter fra, tar utgangspunkt i et maktbegrep som vi finner det hos Foucault (1990), hvor makten i

---

¹¹ Dette vil bli gjennomgått i kapittel 4 og 5 i denne avhandlingen.

tillegg til å være formende og disiplinerende også blir sett på som produktiv og skapende. Gjennom informantenes narrativer får man se hvordan individene snakker til eller mot kategorier de blir assosiert med eller assosierer seg med. Man vil også kunne se hvordan de knytter seg til eller tar avstand fra kategorier. Dette kan gi oss et innblikk i hvordan diskurser knyttes sammen og kombineres i narrativene.

Et viktig utgangspunkt i avhandlingen er forståelsen av at måtene migrantene snakker om seg selv som arbeidstakere på i en norsk kontekst, kan si oss noe om både hvordan de ser på seg selv som arbeidstakere, og hvordan de opplever å bli sett av andre. Dette kan også gi oss innsikt i hva som blir sett på som bra, viktig og verdsette egenskaper i denne konteksten, og hvilke typer forventninger de opplever rettet mot seg. Dette innvirker på individenes identitetskonstruksjon.

Veien inn til å snakke om identitet i denne avhandlingen går gjennom forståelsen av subjektiveringsprosesser. Basert på perspektiv fra Foucault¹² og Deleuze¹³ beskriver Anthon subjektivering på følgende måte: «The individual is subjectivated, that is, rendered a subject and subjected to relations of power through discourse. Discourses constitute and constrain subjects, but do not determine them» (ibid 2013: 201). Jeg etablerer her et konstruktivistisk perspektiv på identitet, noe som innebærer at man er kritisk til en enhetlig, hel og opprinnelig identitet i kjerne av individet. Identitet har altså ikke et essensielt innhold eller essensielt grunnlag (Prieur 2003). En slik tilnærming innebærer ikke at man ser individet som fullstendig fristilt i sin identitetskonstruksjon. Valgfrihet og spillerom vil være begrenset av at tegn har sosialt etablerte betydninger. Videre blir det viktig å se hvilke subjektposisjoner som snakkes fram i informantenes narrativer. Iver Neumann (2001) beskriver subjektposisjoner som identiteter på individnivå som står klare til bruk og forteller den enkelte hvordan de skal leve og te seg. I noen situasjoner oppstår posisjoner som nærmest forlanger at individer går inn i dem, ifølge Neumann. Andre posisjoner, derimot, vil være vanskelig tilgjengelige. Noen ganger kan man si at individene peker på subjektposisjoner i sine narrativer. Ander ganger skjer ikke dette direkte, men de kan bli synlige for meg som forsker gjennom arbeidet med analysene av materialet. Gjennom å gå veien om subjektposisjoner og de eventuelle strategiene individene bruker når de forholder seg til disse posisjonene, vil jeg argumentere for at informantenes fortellinger kan betraktes som «narratives of emplacement». Gjennom

---

¹² Foucault 1982, 1980

¹³ Deleuze 2006

sine narrativer forhandler mennesker om sin plassering, eller posisjon, innenfor en gitt kontekst, og dermed også om retten til tilhørighet. Ved å gå gjennom individenes narrativer blir det å se strukturene fra individets ståsted et naturlig valg, og det blir også her individenes agency kommer til uttrykk.

Jeg vil også argumentere for at individenes ulike identitetstilknytninger best kan forstås betraktet med et interseksjonelt blikk. Med dette menes at man legger vekt på å forstå subjektets vilkår ut fra hvordan kategorier som etnisitet, kjønn, alder og klasse flettes sammen.¹⁴ Et slikt perspektiv vil kunne gjøre meg som forsker mer sensitiv for de vilkårene polske menn og kvinner møter som arbeidsmigranter i en ny kontekst. Selv om man innenfor det poststrukturalistiske feltet tar til orde for å dekonstruere ferdige kategorier som kjønn, klasse og etnisitet, vil jeg likevel argumentere for at et interseksjonelt perspektiv vil være fruktbart til tross for at det baserer seg på nettopp slike kategorier. Slike kategorier er dynamiske og i stadig endring, men i møtet med norsk arbeidsliv opplever de polske migrantene subjektposisjoner som i noen tilfeller kan være en «sammensmelting» av ulike kategorier. Et eksempel på dette kan være at noen posisjoner inneholder forventninger om visse kvaliteter basert på at man som «polakk» er mann, polsk og arbeiderklasse. I slike «sammensmeltinger» flettes ulike kategorier og diskurser sammen. For å synliggjøre hva disse «sammensmeltingene» består av og innebærer for individet, vil et interseksjonelt blikk være hensiktsmessig.

I denne forbindelsen er det sentralt å trekke veksler på innsikten fra forskning omkring migranters transnasjonale tilpasning og hvordan migrasjon ofte fordrer at man gjennom sine narrativer skaper nye sammenhenger og ny tilhørighet. I dette kapittelet vil jeg derfor først presentere noen sentrale perspektiver innenfor antropologisk forskning med fokus på migrasjon og transnasjonalisme.

Ifølge Farrell (2008: 37) er narrativer om migrasjon nesten uten unntak narrativer hvor «settled and stable sence of self are unsettled and challenged». Narrativene blir derfor en sentral ressurs for å skape sammenhenger, og fortellinger om migrasjon og endring er derfor en viktig kilde til forstå hvordan identiteter forhandles i samhandling. Ifølge Anna De Fina (2003: 3) vil et slikt fokus på migranter og deres identitet også bidra til å motvirke overgeneralisering og stereotypisering og vise kompleksiteten i migranters erfaringer og

---

¹⁴ Se for eksempel Lykke 2005, De los Reyes 2003, Staunæs 2003, Søndergaard 2005, Kristensen 2011.

virkelighet. Fokuset på narrativer preger avhandlingen både som metodisk grep og som teoretisk ressurs.

Intensjonen med denne avhandlingen er å sette søkelyset på de utfordringer og muligheter transnasjonale migranter opplever som arbeidstakere i Norge ved å gå gjennom migrantenes egne narrativer, og se dette i lys av hvordan man skaper sammenhenger og tilhørighet gjennom narrativ plassering. En konseptuell modell hvor narrativ plassering forstås gjennom møter med subjektposisjoner, og hvor dette betraktes med et interseksjonelt blikk, mener jeg bidrar til ny innsikt i forskningen knyttet til arbeidsmigranternes transnasjonale liv.

Migranten blir transnasjonal – antropologiske perspektiver på migrasjon

Forskning på migrasjon har vært sterkt økende innen mange fag, sosialantropologi inkludert. Ifølge Steven Vertovec (2007b) har det nærmest vært en «boom» når det gjelder migrasjonsfokus innen faget. En forklaring kan være at den nye kommunikasjonsteknologien, transportmuligheter og andre former for globaliseringsprosesser som påvirker og skaper nye muligheter for migranter, også avstedkommer en generell mobilitet i samfunnet som også ansporer denne typen fokus. Aldri før i historien har mennesker levd sammen på den måten de gjør nå. Mennesker fra totalt ulike deler av jordkloden bor i samme oppgang i leiegårder i New York, Paris, London eller Trondheim, barn fra 25 ulike nasjoner går på samme skole i Oslo. Sannsynligvis er også dette noe som har ansporet til økende fokus på migrasjon i forskningen.

Tradisjonelt har mye migrasjonsforskning bygd på den såkalte push–pull-modellen, i antropologien representert ved klassikere som for eksempel Robert Redfields bok *Peasant society and culture: an anthropology approach to civilization* (1956). Innenfor dette paradigmet, *Modernization Theory*, framstod migrasjon gjerne som et siviliseringsprosjekt, hvor migrantene reiste fra sine tradisjonelle samfunn til lønnsarbeid i urbane strøk og brakte med seg utvikling og modernisering tilbake sammen med lønningsposen. Analyseenheten her er enkeltmigranten, og migrasjonsbeslutningene forstås ut fra individualistiske og psykologiske faktorer på mikronivå (Kearney 1986, Horevitz 2009). Utover 1960–1970-tallet oppstod det en erkjennelse av at utviklingen ikke hadde gått helt som moderniseringsteoretikerne hadde trodd. Blant *Dependency-teoretikerne*, som dominerte migrasjonsforskningen utover på 1970-tallet, ble ikke migrasjon lenger sett på utelukkende

som en løsning på vanskelige levekår, men heller som en del av problemet. Rurale og urbane samfunn er ikke adskilte økonomiske enheter uten sammenheng, hevdet de, men knyttet til hverandre gjennom avhengighetsbånd, der den rurale periferien dekker det urbane sentrums behov (Kearney 1986). I stedet for å se strømmen av utvikling fra sentrum til periferi, ser man hvordan strømmen heller går den andre veien; økonomisk overskudd fra periferi til sentrum. Migrasjon ble ikke lenger betraktet som et håp om et bedre liv, men som enda en mekanisme for utnyttning. En viktig endring i perspektiv var en forflytning av analytisk fokus fra individnivå til strukturnivå. En kritikk mot antropologer innenfor denne teoretiske retningen var at man hadde beveget seg bort fra fokus på kultur, og for manglende teoridannelse: «In a sense we have developed good political economy, but insufficient migration theory», konkluderer Kearney (ibid.: 341).

På 1990-tallet kom noe som beskrives som et paradigmeskifte i migrasjonsforskningen (Vertovec 2007b). Med begrepet transnasjonalisme satte man fokus på hvordan migrantene samtidig som de fikk fotfeste i sitt nye land, også opprettholdt multiple bånd til hjemlandet (Basch mfl. 1994, Schiller mfl. 1995, Levitt 2012, Vertovec 2007b, 2009). De ulike formene for transnasjonale praksiser ble langt det vanligste fokuset innenfor migrasjonsforskningen, og de mest sentrale bidragene kom fra sosialantropologien. Den transnasjonale tilnærmingen kan ikke sies utgjøre et teoretisk perspektiv på linje med for eksempel *Dependency* eller *Modernization Theory*, men heller et perspektiv på ulike aktiviteter som krysser grenser, mener Thomas Faist (2010).

Men hva er så nytt med transnasjonalisme, og hva skiller denne formen for kontakt fra tidligere tiders migranter, som også hadde kontakt med hjemlandet? Ifølge Vertovec (2009) beskriver transnasjonalisme en tilstand hvor enkelte typer av relasjoner nå finner sted i en virtuell aktivitetsarena, og de har blitt vanlige, globalt omspennende og intensivert. Dette skiller dagens transnasjonalisme fra tidligere praksiser: Kontakten er intensivert og i realtid, men ikke ny per se. Omfanget av tidligere kontakt mellom migranter og deres familier i hjemlandet er ettertrykkelig dokumentert av mange, blant annet Thomas og Znaniecki (1984). Mellom 1918 og 1920 publiserte den amerikanske sosiologen William Thomas og den polske sosiologen Florian Znaniecki fem bind basert på forskning både i USA og i Polen. Sentralt i bøkene var blant annet innsamlede brev som hadde blitt utvekslet mellom polske immigranter i USA og familie i Polen. Til sammen hadde de samlet inn over 10 000 brev. Mens brevene som var sentrale i deres forskning, kunne ta måneder på vei fra USA til Polen, kan dagens migranter ha daglig kontakt på telefon, Skype og andre sosiale medier, om de ønsker det.

Dette gjør at relasjoner kan opprettholdes på en annen måte enn før, og skiller dem fra tidligere tiders transnasjonale bånd (Schiller mfl. 1995, Vertovec 2009).

Selv om eksempelvis kommunikasjonsteknologi spiller en rolle, er det ikke den som skaper og opprettholder båndene. Transnasjonalisme kan best forstås i lys av global økonomi, som gjør det vanskelig eller ikke ønskelig for migranter å bli fullt inkorporert i det nye landet, påpeker Schiller mfl. (1995). Selv om migranternes kontakt med hjemlandet har vært sterk og blant annet fungert som tilrettelegger for kjedemigrasjon, mangler det elementet som moderne teknologi og transport bidrar til. Nå kan migranter til enhver tid være oppdatert på det som skjer i hjemlandet, og vice versa, og i tillegg kan det medføre en tydeligere og mer synlig migrantidentitet (Vertovec 2009). Transnasjonale praksiser er videre både avhengige av og bidrar til andre former for kulturell, økonomisk, teknologisk og politisk globalisering. Endringer som er satt i gang av migrasjon og globalisering, vil gjensidig forsterke hverandre. Selv om transnasjonale prosesser og globaliseringsprosesser ofte er sammenfallende og forutsetter hverandre, er det også viktige ting som skiller dem fra hverandre. Mens globale prosesser vanligvis ikke er koblet til spesifikke nasjonale territorier, vil transnasjonale prosesser være forankret i og overskride en eller flere nasjonalstater. Med andre ord finner globale prosesser sted i hele verden, mens transnasjonale finner sted innenfor grenser (Levitt 2001). Spredningen av global kultur har minsket forskjellene mellom «her» og «der». Dette innebærer også at samfunn er mer tolerante for transnasjonale praksiser, og at de i mindre grad enn før blir sett på som en trussel (Levitt, DeWind og Vertovec 2003).

De tidligere *immigrantene* ble nå av enkelte betegnet gjennom et nytt begrep, *transmigranter*, med referanse til at de har et dagligliv preget av tilknytning til mer enn en nasjonalstat (Schiller, Basch og Blanc 1992, 1995). I denne tilnærmingen ble det lagt vekt på de mange båndene migranter har til familie, tradisjoner, lokalsamfunn og hendelser utenfor nasjonalstaten de har flyttet til, og transnasjonalisme ble definert som «the processes by which immigrants build social fields that link together their country of origin and their country of settlement», og som inkluderer «multiple relations – familial, economic, social, organizational, religious and political – that span borders» (Schiller, Basch og Blanc 1992: 1). Med en slik tilnærming kan begrepet transnasjonalisme omfatte alt fra konstant menneskelig bevegelse over grenser til at migranter av og til sender pakker til hjemlandet (Duany 2011: 20, Kivisto 2001). Som en motsetning til denne forståelsen av transnasjonalisme mener Portes, Guarnizo og Landolt at betegnelsen skal begrenses til å omfatte «occupations and activities that require regular and sustained social contacts over time across national borders for their

implementations» (1999: 209). I tillegg påpekes at betegnelsen *transmigrant*, som ble lansert av Schiller mfl. (1992), blir overflødig, siden den bringer inn lite nytt i forhold til betegnelsen *immigrant* (Duany 2011, Kivisto 2001).

Ifølge Alejandro Portes kan migranternes transnasjonale liv beskrives på følgende måte:

[...] dense networks across political borders created by immigrants in their quest for economic advancement and social recognition. Through these networks, an increasing number of people are able to live dual lives. Participants are often bilingual, and move easily between different cultures, frequently maintain homes in two countries, and pursue economic, political and cultural interests that require their presence in both (Portes 1997: 812, sitert i Vertovec 2001: 574).

Mens Schiller mfl. ble beskyldt for å ta til orde for en forståelse av transnasjonalisme som vannet ut begrepet og omfattet «alt og ingenting», står Portes mfl. for en tilnærming som står i fare for å utelate praksiser som er viktige bindeledd for migranter og dem som blir igjen. Utfordringen ligger i å finne en benyttelse av begrepet som gjør det mulig å beskrive og analysere de praksiser som binder mennesker sammen etter migrasjon, og som hverken fører til en ufruktbar utvanning eller utelater viktige aktiviteter. I lys av Portes mfl. (1999) er det slik at praksiser som for eksempel import og konsum av mat fra hjemlandet ikke i seg selv vil kvalifisere som transnasjonalisme, men ser man at det henger sammen med andre aktiviteter som besøk, sende penger eller gaver, samt telefon og nettbasert kontakt, blir bildet et annet. Til sammen vil dette utgjøre en transnasjonal praksis som er mer omfattende. For å finne en mellomløsning, som hverken er «all inclusive» eller ekskluderer for mye, foreslår Duany (2011) at transnasjonalisme skal omfatte følgende:

[...] the construction of a dense social field through the circulation of people, ideas, practices, money, goods, and information across nations. This circulation includes, but is not limited to, the physical movement of human bodies as well as other types of exchange, which may or not be recurrent, such as travels, communication, and remittances. Such exchanges may involve direct state intervention – as in government attempts to promote and profit from remittances – or they may take place in the absence of the state – as in smuggling of undocumented migrants (Duany 2011: 21).¹⁵

Slik jeg ser det, er denne definisjonen av transnasjonalisme dekkende for de praksiser jeg har observert i mitt materiale. Den gir et godt utgangspunkt for å diskutere og analysere migrantenes hverdagspraksiser og til å reflektere over hvordan transnasjonale bånd virker inn

---

¹⁵ Se også Vertovec 2009.

på den identitetskonstruksjonen og de forhandlingene som arbeidsmigranter gjennomfører i destinasjonslandet.

Kritiske røster og alternative perspektiver

Selv om transnasjonalismeperspektivet utover på 1990-tallet utviklet seg til å bli nærmest et eget underbruk under migrasjonsforskning, fantes det også kritiske røster. Ikke så at noen bestred det faktum at migranternes liv i stor grad bar preg av transnasjonale praksiser, men mange påpekte likevel svakheter. Var forskjellen mellom dagens transnasjonale migranter og tidligere tiders migranter så stor at det var behov for nye konseptuelle modeller for å kunne forstå dem slik Schiller, Basch og Blanc (1992, 1995) hevdet i sine første artikler om temaet? Kivisto (2001) stiller seg kritisk til dette og mener at de har overdrevet kontrasten og oversett den forskningen som har vært produsert om tidligere immigrasjonsbølger siden 1960-tallet. Om dette sier han:

[...] It is quite clear that immigrants during the industrial era acculturated, but they did so in part on their own terms. [...] As a part of this process, many groups continued to maintain an active interest and involvement in their homeland. [...] from this substantial body of evidence, it would appear that the historical contrast Glick Schiller et al. make is overdrawn (Kivisto 2001: 554–555).

Også teoretikere som har bidratt sterkt til å fremme transnasjonalismeperspektivet i migrasjonsforskning, som Steven Vertovec (2001, 2007b, 2009), påpeker noen utfordringer. I sin bok *Transnationalism. Key Ideas* (2009) advarer han mot «konseptuell inflasjon» og overforbruk av begrepet, eksempelvis brukes transnasjonalisme i stedet for internasjonal, multinasjonal og «diasporic». I orienteringen bort fra metodologisk nasjonalisme eller «metodologisk etnisitet»¹⁶ står man i fare for å utvikle nye metodologiske skjevheter, eksempelvis har enkelte migrasjonsstudier tendenser i retning «metodologisk transnasjonalisme» (Amit 2012). En annen svakhet Vertovec (2009) påpeker, er at man på sett og vis har funnet det man har lett etter: Det man har sett etter, er transnasjonale mønstre, og da har man funnet dette. Hva med de stedene slike mønstre ikke utvikler seg? Også Levitt (2001) etterlyser mer fokus på variasjon i transnasjonale praksiser hos både individer og grupper, og på faktorer som forklarer disse variasjonene. Transnasjonale praksiser varierer med hensyn til i hvilken grad de praktiseres, styrke, nivå, innhold og hyppighet (Levitt,

---

¹⁶ Schiller og Çağlar (2008) etterlyser et konseptuelt rammeverk som gjør det mulig å studere migrasjon som ikke er avhengig av etnisk gruppe som analyseenhet.

DeWind og Vertovec 2003). Eksempelvis ser jeg i mitt eget materiale at mens noen har sporadisk kontakt på sosiale medier og reiser til Polen på ferie et par ganger i året, har andre daglig kontakt med familien på Skype.

Det er ikke tvil om at transnasjonale praksiser preger mange migranters liv, men det er heller ikke tvil om at det finnes et mangfold av tilpasninger og likeledes svært ulik motivasjon for å vedlikeholde eller avvikle relasjoner og bånd til hjemlandet. Dette er også noe som kommer til uttrykk i mitt eget materiale. Som Levitt, DeWind og Vertovec (2003) påpeker, er det nødvendig å belyse de subjektive dimensjonene av transnasjonale praksiser, og som Amit (2012) hevder, kan dette også vise de ulike formene for brudd og kontinuitet som kan finne sted samtidig med at migrantene blir inkorporert. Ikke minst er det viktig å se dette i lys av andre elementer ved migrantenes tilpasning. Transnasjonale praksiser oppstår ikke i et vakuum, men er et aspekt ved en rekke ulike identitetstilknytninger som konstrueres og forhandles etter migrasjon. For å kunne si noe om sentrale aspekter ved arbeidsmigrantenes tilværelse er det derfor viktig å ta i betraktning andre aspekter, eksempelvis økonomiske, strukturelle og historiske faktorer som danner rammer for tilpasningen. Tilgjengelige subjektposisjoner i destinasjonslandet kan være preget av alt dette, samt en forestilling om transnasjonal tilpasning, uten at dette er noe subjektene kjenner seg igjen i. For arbeidsmigranter vil spesielt tilknytning til arbeidslivet være sentralt. For noen vil transnasjonale praksiser være en døråpner som gir tilgang til en nisje, eller til og med en slags «merkevarebygging», gjennom at det etableres en lokal forståelse om at en etnisk gruppe har spesielle kunnskaper eller ferdigheter innenfor et felt. For andre kan det oppleves som en begrensende stereotypi. Faktorer som kjønn, etnisitet/nasjonalitet og klasse/yrkesaktivitet vil kunne samspille på nye måter etter migrasjon.

Gjennom transnasjonale praksiser kan man bli nødt til å forholde seg til ulike nasjonale kontekster parallelt, hvor disse kombinasjonene får ulikt utfall for individet. Eksempelvis kan en migrant utføre en type arbeid som oppleves som uproblematisk i destinasjonslandet, vel vitende om at samme type arbeid er forbundet med stigma i opprinnelseslandet. Videre kan transnasjonale praksiser ha både pragmatiske, praktiske og emosjonelle aspekter og kan være motivert av alt fra at de er nødvendige for at man skal kunne fungere, eller er en kjærkommen tilknytning til noe kjent og trygt, til at de er en tung plikt overfor slektningers forventninger. Også innenfor grupper hvor man finner en rekke ulike transnasjonale praksiser, kan andre identitetstilknytninger framstå som tilsynelatende mer likeartet. Jeg vil hevde at det er først

når man ser transnasjonale praksiser i lys av andre tilknytninger, at de subjektive dimensjonene trer fram, og at meningsinnholdet og følelsesaspektet blir tilgjengelig.

Migrasjon, brudd og kontinuitet

Overgangen fra immigrasjonsperspektiv til transnasjonalisme indikerer en bevegelse bort fra å se migrasjon som brudd, og i ettertid har det også blitt påpekt at de transnasjonale praksisene ikke må ses på som en motsetning til inkorporering i destinasjonslandet, men heller som simultane praksiser som gjensidig informerer hverandre (Levitt 2001). Ifølge Vered Amit (2012: 2) har transnasjonalismeperspektivet ført til en «denial of rupture all together», i alle fall en benektelse av at brudd nødvendigvis følger av migrasjon. Imidlertid er det behov for en ytterligere korreksjon av fokus, mener Amit, nemlig å se på balansen og dialektikken mellom brudd og kontinuitet. Uansett om migranter opprettholder sine bånd til hjemlandet, gir dem helt opp, reaktiverer dem, holder på noen og lar andre dø ut, så handler det om brudd på et eller annet vis. For noen er det nettopp endring og det å komme seg bort som er målet med migrasjonen. Men, sier Amit (ibid.), ønsket om å komme seg bort, eller brudd, på den ene siden og kontinuitet på den andre vil ikke gjensidig utelukke hverandre. De er heller komplementære. Mange av oss ønsker nettopp å unnsnippe enkelte omstendigheter eller relasjoner, mens vi ønsker å opprettholde andre. I tillegg kan uforutsette muligheter eller hendelser føre til at man totalt omgjør sine livsplaner, og det som var planlagt som et kort avbrekk fra hjemlandet, kan bli til en permanent immigrasjon. «So if the pendulum swings between rupture and continuity in the scholarly paradigms of mobility, we would be better advised to recognize that the dialectic between these orientations is mediated by the inherent uncertainties of mobility» (Amit 2012: 2).

Slik jeg ser det, vil studier av arbeidsmigrantere liv kreve en metodisk og analytisk tilnærming som nettopp favner de mange og ofte motsetningsfylte erfaringer som er knyttet til migrasjon. Den usikkerheten mobiliteten medfører, vil, som Amit påpeker, for mange handle om nettopp dette; og kommer til uttrykk gjennom hvordan man skaper sammenhenger gjennom sine fortellinger om seg selv. Det er nettopp disse fortellingene forskere må gripe.

Holsen og Fosso (2002) foreslår en tilnærming der migrasjon forstås som en biografisk konstruert prosess. En biografisk tilnærming legger vekt på menneskers identitet, kontekst og hverdagslige erfaringer, samt de meninger og praksiser som de er en del av. Valget om å migrere blir dermed et uttrykk for erfaringer og konstituerte meninger fra fortid og nåtid, så

vel som forventninger om framtiden. Forståelser av narrativer om sted og tilhørighet må også ses i lys at teorier om transnasjonalisme. Transnasjonalisme innebærer ikke bare fysisk bevegelse over grenser, men også en diskursiv konstruksjon av seg selv som mobil (Farrell 2008). I analysene av migrantenes narrativer er det derfor viktig å være årvåken for hvorvidt og hvordan både mobilitet, brudd og kontinuitet kommer til uttrykk, og hvordan informantene knytter seg til eller tar avstand fra praksiser og kontekster i både hjemlandet og destinasjonslandet gjennom sine migrasjonsfortellinger.

Komplekse narrativer om tilhørighet

På mange måter kan man si at narrativer, eller fortellinger, både er en meningsskapende prosess for individet og en måte å gjøre seg forståelig for andre på. Gjennom narrativer både posisjonerer vi oss og blir posisjonert. Ved å fortelle om livet vårt får vi bruddstykker til å henge sammen og skaper en mer eller mindre meningsfull helhet. Imidlertid kan narrativer både være mangefasetterte, kontrastfylte og ambivalente. Det sentrale med disse fortellingene er ikke først og fremst hvor sannferdige eller pålitelige de er, men heller hva utvalget av hendelser, og hvordan disse hendelsene presenteres, kan fortelle forskeren om fortellerens erfaringer (Read 2012). I motsetning til det som beskrives som «realisttilnærming» til narrativ analyse, hvor innsamlede historier fra samme miljø betraktes som en dokumentarisk kilde til å undersøke verden «der ute», ligger min posisjon innenfor en konstruktivistisk tilnærming (Read 2012, Prins 2006, Riessman 2000/2002). En slik tilnærming beskrives godt av Riessman når hun sier: «Personal narratives are, at core, meaning-making units of discourse. They are of interest precisely because narrators interpret the past in their stories, rather than reproduce the past as it was» (2000: 18).

Narrativene vil ikke bare si noe om fortelleren, men også om samfunnet. Eksempelvis beskriver Riessman (1990, 2000/2002) hvordan de personlige problemene som kom til uttrykk i deltakernes narrativer om skilsmisse i hennes studier, kunne fortelle en god del om oppfatninger knyttet til kjønnsrelasjoner og ekteskap på et spesielt tidspunkt i amerikansk historie. I dette tilfellet forteller derfor migrantenes narrativer noe om deres fortolkning av det Polen de reiste fra, samt Norge, og ikke minst om kollektive diskurser knyttet til arbeidsmigranternes posisjon i det norske samfunnet.

Imidlertid er det slik at gjennom personlige narrativer vil individer knytteseg an til eller ta avstand fra kollektive fortellinger. Man vil snakke eller skrive seg inn i noen av de

overordnede fortellingene, og ut av andre. Selv om vi informeres av de kollektive fortellingene, betyr ikke det at vi dikteres av dem (Kristensen 2011: 83). Til en viss grad kan individer velge mellom ulike kollektive fortellinger, men bare til en viss grad. Ikke alle fortellinger er tilgjengelige for alle. Imidlertid vil de fortellingene som er tilgjengelige for oss, være bestemmende for hvordan vi kan «speak ourselves into existence» (Fraser 2004: 182, i Kristensen 2011). Baukje Prins formulerer dette på følgende måte:

On the one hand, our stories of ourselves and others are only partly our own making: we enter upon a stage already set, and our lives for the most part follow the course of already available narrative scripts. On the other hand, our stories are multilayered and contradictory; the scripts of gender, race, ethnicity and class play a constitutive role, but never in the same way, never as mere determining factors (Prins 2006: 281).

For mennesker generelt vil det å «speak ourselves into existence» gjennom fortellinger være en stadig pågående prosess. Ulike livskriser og overgangsfaser krever større grad av narrativ aktivitet. Migrasjon vil for mennesker flest innebære store endringer, og i mange tilfeller vil man inngå i nye samfunnhierarkier, sosiale praksiser og diskurser. Erfaringer knyttet til migrasjon vil derfor kunne innebære faktorer som kan rokke ved individets selvforståelse, og i slike tilfeller kan narrativer være en sentral kilde til å gjenskape en opplevelse av stabilitet og sammenheng (Farrell 2008). Slik sett vil nye narrativer om sted og tilhørighet kunne oppstå.

«Mens narrativet for individet både handler om meningskonstruksjon og subjektivitet, ligger narrativets analytiske potensiale i relasjon mellom fortelling, individ og kontekst», sier Kristensen (2011: 83). Slik jeg tolker dette, vil derfor narrativene kunne gi tilgang til hvilke subjektposisjoner individene opplever å møte, og derigjennom hvordan de opplever sin posisjon eller tilknytning i en gitt kontekst. Hos migranter kan derfor en slik tilnærming gi stemme til de endringer, muligheter og utfordringer de møter i spennet mellom ulike posisjoner og kontekster, mellom nye og gamle kollektive narrativer og egne meningsskapende prosesser. De reflekterer og skaper mening gjennom sine narrativer om migrasjonsprosessene, hvor fortellinger om hverdagsliv og mikronivå kan synliggjøre konturene av større strukturer og makronivå. Gjennom narrativer kan mennesker skape en slags orden i kaos og gi de ulike hendelsene i livet en mer ordnet og forståelig form. Narrativene rommer både personlige fortellinger og mer overordnede kollektive fortellinger (Kristensen 2011, Farrer 2010, Huang 2006, Prins 2006).

«Narratives of emplacement»

I denne sammenhengen vil det være interessant å rette fokus mot det som betegnes som «narratives of emplacement», eller plasseringsnarrativer (Farrer 2010, Read 2012).

Mennesker forteller sine historier fra ulike ståsteder. Migranternes narrativer inneholder også fortellinger om på hvilken måte de hører til, og om hva / hvilket sted de opplever som sin plass. For arbeidsmigranter vil tilhørighet til sted (eksempelvis Norge eller Trondheim) ofte inneholde en tilknytning til ulike diskurser om plassering eller posisjoner i arbeidslivet. Imidlertid brukes også andre faktorer for å vise eller gjøre krav på tilhørighet. I disse fortellingene, hvor migrantene beskriver sin plass i migrasjonslandet, gjøres krav om tilhørighet meningsfulle gjennom å inkluderes i såkalte plasseringsnarrativer.

Ifølge Farrer innebærer «narratives of emplacement» samtidig narrativer om «displacement, dislocation and even exclusion» (Farrer 2010: 1212). I sin empiri viser Farrer hvordan vestlige migranter bosatt i Shanghai over lengre tid forhandler om tilknytning gjennom ulike narrativer, eller fortellinger, om sitt forhold til byen. Eksempelvis kunne disse narrativene for noens vedkommende, de såkalte *Shanghaienders*¹⁷, innebære en postkolonial nostalgi, hvor livsstilen som preget Shanghai på 1930-tallet, ble idealisert. Et annet dominerende narrativ er preget av en mer moderne forestilling om den vellykkede kosmopolitiske entreprenøren. I praksis er det få som lever opp til disse idealtypene, men de gjør det mulig for visse grupper immigranter å knytte seg an til dem og dermed skape tilhørighet til stedet. Dermed fungerer disse plasseringsnarrativene «as claim to relative virtue or entitlement in comparison with other ‘foreigners’» (ibid.: 1225). Disse narrativene gjør, er derfor å situere vestlige lengeboende migranter i Shanghai, samt ekskludere andre kategorier migranter. Disse narrativene er ikke gjensidig ekskluderende og kunne også kombineres, eller man kunne veksle mellom ulike narrativer over tid. Selv om migrantene gjør krav på det Farrer beskriver som «symbolsk kulturelt medborgerskap» ved å blande ulike tilknytninger, er det ikke vilkårlig hvilke narrativer som er tilgjengelige for den enkelte (Huang 2006).

Gjennom sine narrativer om sted forhandler mennesker om sin plassering, eller posisjon, innenfor en gitt kontekst, og dermed også om retten til tilhørighet. Jeg mener det er grunn til å reflektere over om ikke migranternes narrativer i tilknytning til sted gjerne handler om «emplacement», men kanskje en diskursiv plassering hvor ulike faktorer i samspill avgjør

---

¹⁷ En betegnelse fra 1930-tallet, brukt på vestlige bosettere i Shanghai, for å skille dem fra *Shanghaiese*, som var etniske kinesere. Selv om de vestlige bosetterne var av ulike nasjonaliteter, dominerte de engelske i både antall og økonomisk aktivitet (Farrer 2010).

hvor man opplever å «passe inn». Mens både Read (2012) og Farrer (2010) poengterer narrativenes avhengighet av «tilgjengelig kulturelt materiale», vil jeg i denne sammenhengen være litt mer spesifikk og rette søkelyset mot sammenhengen mellom konstruksjonen av narrativer og tilgjengelige subjektposisjoner. Slik vil man kunne synliggjøre forhandlinger om måter å høre til på.

Sosialantropologen Cressida Jarvis Read (2012) viser i sin studie av beboere i en bydel i Dehli som ble utsatt for tvungen masseforflytning, hvordan narrativer brukes for å både plassere seg inn i historien, posisjonere seg som deltakere i det nye nabolaget og skape et ståsted for å betrakte framtiden til tross for usikkerhet. Gjennom «narratives of emplacement» ble erfaringene omformulert av mange til det å gjøre det beste ut av en vanskelig situasjon, gjennom å framstå eksempelvis som respektable mødre, døtre og svigerdøtre med et rettmessig krav til deres eget «sted» i byen. «Narratives of emplacement» anvendes også for å tilskrive subjektet agency. Gjennom de individuelle fortellingene ble masseforflytningen «delt opp», og et mer komplekst bilde kom til syne. Dette viser hvordan narrativet blir veien inn til det subjektive, og både agency og valg kan ses gjennom subjektet. I forhold til mitt materiale vil et slikt grep gjøre at jeg kan komme bak etablerte stereotyper om polske arbeidsmigranter og synliggjøre det mangfoldet som eksisterer.

Til tross for ulikt empirisk materiale henter jeg inspirasjon fra måten Farrer (2010) og Jarvis Read (2012) bruker den narrative inngangen til å belyse hvordan deres informanter forhandler om sin tilknytning til sted og posisjonering i en gitt kontekst. Måten de knytter seg til sted på gjennom narrative, innebærer som vist at de skriver seg inn i historien, men det handler også om representasjon. For meg ble dette perspektivet noe som gjorde at jeg bedre kunne forstå og analysere informantenes fortellinger om seg selv som arbeidsmigranter i Norge generelt og i sin tilknytning til arbeidsmarkedet spesielt. Hvilke narrative strategier som kan anvendes, også hva subjektene har mulighet til å «gjøre» med narrativer om sted, vil være influert av mange faktorer. I Farrers (2010) materiale blir det tydelig at narrative preges av identitetsmarkører tilknyttet «rase» og kjønn, men han konkluderer med at det ikke er mulig å gi disse aspektene tilstrekkelig oppmerksomhet innenfor rammene av hans artikkel. Mens de lokale fortellingene om hvem migrantene *er*, kan preges av falsk homogenisering (Farrer 2010), vil migrantenes egne narrativer om *emplacement* kunne vise både mangfold og kompleksitet. I denne avhandlingen mener jeg dessuten det vil være hensiktsmessig at faktorer som dette må ses i et interseksjonelt perspektiv, slik det kommer fram hos eksempelvis Prins (2006). Gjennom et interseksjonelt perspektiv, hvor man ser hvordan ulike

faktorer som kjønn, klasse og nasjonalitet flettes sammen, mener jeg kompleksiteten i narrativene vil kunne synliggjøres og komme tydeligere til uttrykk.

Migrasjon og annetgjøring

For å kunne forstå arbeidsmigrantenes mulige subjektposisjoner og narrativer om *emplacement* og tilhørighet er det viktig å være observant overfor det som omtales som minoritets- og majoritetsgjørende prosesser. Slike prosesser, sier Gullikstad, «viser til det gjensidige og relasjonelle forholdet hvor majoriteten blir til det selvfølgelige og umarkerte, mens minoriteten blir til det markerte og avvikende» (Gullikstad 2010: 102–103). På den måten gjøres majoriteten til «den første» og minoriteten til «den andre». Tanken om «førstegjøring» og «annetgjøring» har sine røtter i postkolonial teori.

Som nevnt i forrige kapittel er begrepet minorisering, eller minoritetsgjøring, hentet fra Avthar Brahs begrep «minorisiting» (Berg, Flemmen og Gullikstad 2010). Gjennom dette begrepet ønsker hun å synliggjøre de prosessene som gjør minoriteter til «den andre». Slik jeg ser det, kan det være nettopp dette som kommer til uttrykk når det etableres en praksis der polske arbeidere blir sett på som passende til å gjøre kroppsarbeid, mens man foretrekker nordmenn som arbeidsledere (se for eksempel Friberg 2012). Også i den norske mediediskursen¹⁸ kommer dette tydelig til uttrykk. Polske arbeidstakere knyttes til «å ta de jobbene nordmenn ikke lenger vil ha», eller til «billig arbeidskraft». På den måten knyttes egenskaper til medlemskap i en etnisk gruppe, og det kan oppstå en essensialisering av etnisitet, hvor subjektene bindes til forestillinger om moral, verdier og andre egenskaper og ferdigheter de har i kraft av sin etniske tilhørighet (Gullestad 2002/2010, Hall 1997). På bakgrunn av dette vil jeg spørre: Er det slik at dette kommer til uttrykk i de polske migrantenes narrativer? I hvilke situasjoner og på hvilke måter kommer det i så fall til uttrykk?

Interseksjonalitet – et perspektiv på kategorier som krysser og former

Som et resultat av migrasjons- og globaliseringsprosesser vil subjektene kunne oppleve at kjente kategorier virker sammen på nye måter, og må finne nye måter å håndtere dette på. Seeberg beskriver hvordan «[g]ender and ethnicity are shaped by the migration experience»

---

¹⁸ Se kapittel 6 i denne avhandlingen.

(Seeberg 2012: 182). De nye mønstrene som etablerer seg på arbeidsplasser i kjølvannet av internasjonal migrasjon, kan også innebære at «old inequality structures may be up for negotiation» (ibid.: 182).

Mange av informantene kunne beskrive hvordan det å være *polsk* arbeidstaker i Norge frambrakte visse forventninger og tilskrivelser. Som Farrer (2010) beskriver, kan lokale fortellinger framstille migranter som en homogen gruppe, til tross for ulikhet i både kjønn, alder, klasse og andre statuser som individet har. Kategorisering og stereotypisering kan forekomme mellom mennesker generelt, men som migrant kan man være spesielt eksponert for dette, eksempelvis gjennom å bli relatert først og fremst til etniske stereotyper.

Ifølge Sherry Ortner (2006) vil etnisitet alltid være «classed», og klasse vil være «gendered». For å forstå disse prosessene kan et interseksjonelt perspektiv være nyttig. Dette perspektivet kan brukes for å forstå subjektets vilkår ut fra hvordan kategorier som rase, kjønn, kropp og klasse flettes sammen i dynamiske prosesser (Lykke 2005, De los Reyes 2003, Staunæs 2003, Søndergaard 2005). Det kan også brukes som forståelse for å se kritisk på hvordan det er å bli beskrevet som «en annen», som en som skiller seg ut fra det som oppfattes som «normalt» eller «likt» (Otterstad og Rhedding-Jones 2011).

Innenfor antropologisk teori er det vanlig å betrakte kjønn som sosialt konstruert. Fra Rosaldo og Lamphere (1974) og Ortners (1972) banebrytende publikasjoner på 1970-tallet, som problematiserte og synliggjorde hvordan henholdsvis menn og kvinner ble knyttet til kultur/natur og til offentlig/privat sfære, har begrepene «sex» og «gender» blitt problematisert og diskutert. Innenfor kjønnsforskningen har man også gått videre og tematisert aspekter som heteronormativitet, hvor heteroseksualitet blir stående som det «normale» og umerkede (Kristensen 2011, Butler 2004). I denne avhandlingen finner jeg det hensiktsmessig å forholde meg til den emiske bruken av kategoriene «mann» og «kvinne». I samtaler med informantene har aldri kjønnsidentitet knyttet til eksempelvis homoseksualitet, transkjønnetthet eller andre aspekter ut over det at man som kvinne/mann forholder seg og kontrasterer seg til andre kvinner/menn, kommet opp.

Konstruksjonen av maskulinitet og femininitet vil variere over tid, geografisk, kulturelt og ut fra sosial klasse. Pustułka, Struzik og Ślusarczyk (2015) diskuterer polske migranternes rolle som fedre i Norge i lys av det som beskrives som hegemonisk maskulinitet (Connell 1995, referert i Pustułka, Struzik og Ślusarczyk 2015: 120). Hegemonisk maskulinitet blir ofte

assosiert med «tradisjonelle karakteristika» knyttet til mansrollen, slik som økonomisk uavhengighet, å være familieforsørger og familiens overhode og i besittelse av en viss autoritet som familiens overhode (ibid.). Om hvor viktig det er å studere slike roller i forbindelse med migrasjonsprosesser, sier Pustułka, Struzik og Ślusarczyk:

Examining hegemonic masculinities in the transnational context facilitates inclusion of a new perspective into migration studies by disclosing power relations and unstable, negotiable gender identities in the mobility framework (ibid: 120).

På den ene siden kan slike roller endres gjennom en påvirkning av rollemønsteret i destinasjonslandet, men på den andre siden kan det også forekomme en tradisjonisering av rollemønstre, eksempelvis ved en forsterkning av mannen som forsørger og kvinnen som den som har ansvar for hjem og familie (Parreñas s 2008, referert i Pustułka, Struzik og Ślusarczyk 2015: 123). Den dominante feminine skikkelse i Polen er det som beskrives som rolleikonet *Matka-Polka*. Denne rollemodellen handler ikke bare om det å være mor, men er

largely related to the role-icon of Mother-Pole – the maternal identity based on the virgin Mary of Christ and charged with religious and symbolic connotations that support patriarchal relations and practices. [...] (Pustułka 2015: 47)

Denne etniserte morsskikkelsen, sier Pustułka (ibid.), innebærer at polske kvinner baserer seg på en rollemodell som på den ene siden inkorporerer kvaliteter fra det katolske ikonet jomfru Marias oppofrelse og selvforsakelse, på den andre siden komponenter fra kommunisttiden, som har transformert *Matka-Polka* til en ressurssterk lederskikkelse (ibid.: 47). Pustułka viser hvordan polske kvinnelige migranter i ulike kontekster, og i ulik grad, omfavner, forhandler om eller distanserer seg fra denne ikoniske rollen, og viser hvordan etnisitet, transnasjonalisme og sosial klasse samvirker og påvirker kvinners narrativer om morsrolle og femininitet.

I denne avhandlingen har ikke jeg hatt ambisjon om å gjøre en analyse av kjønnsroller spesifikt. Det sentrale aspektet her blir imidlertid når og på hvilke måter kjønn blir gjort relevant, og på hvilke måter det flettes sammen med andre identitetstilknytninger, eksempelvis klasse og etnisitet.

I likhet med kjønn har også klassebegrepet vært gjenstand for diskusjon og endringer, og i dag brukes begrepet på måter som er mer kompleks og dynamisk enn vi så hos eksempelvis Marx og Weber (Wilken 2008). En av de teoretikerne som har vært sentral i å utvikle

klassebegrepet til å favne sosial ulikhet i moderne komplekse samfunn, er Pierre Bourdieu (1995). Til tross for at Bourdieu ofte presenteres som en slags moderne marxist, skiller hans klassebegrep seg fra Marx' på noen vesentlige punkter. Der Marx baserte seg på individenes relasjon til produksjonsmidlene, tar Bourdieu utgangspunkt i arbeidsdelingen i samfunnet, slik den manifesterer seg til enhver tid (Wilken 2008: 52). Wilken forklarer dette på følgende måte: «Det betyr at Bourdieus klassestruktur er mye mer romslig enn den hos Marx, ettersom han ikke utelukkende relaterer arbeidsdeling til produksjonsforhold. Bourdieus klassestruktur omfatter således ikke bare arbeiderklasse, kapitalister og borgerskap, men også middelklasse, intellektuelle, kunstnere osv.» (ibid.: 52–53). For Bourdieu er grenseoppgangen mellom sosiale klasser en del av den symbolske maktkampen i et samfunn og baserer seg på ulike ikke-materielle kapitalformer som utdanning, kunnskap og sosiale nettverk i tillegg til materiell og økonomiske kapital (Bourdieu 1986). Eksempelvis innebærer kulturell kapital, som erverves gjennom oppvekst og utdanning, det å ha den *rette* utdanning, smak, kunnskap, språk eller gode vaner (ibid.).

Til tross for at informantene ikke bruker begreper som klasses tilhørighet eller klasse, kommer det i de empiriske beskrivelsene fram at de opplever å bli konstruert på spesielle måter gjennom de subjektposisjonene som tilbys, ved at disse posisjonene igjen kunne bli knyttet til klasse gjennom eksempelvis å være relatert visse typer fysisk arbeid. Videre kommer det også fram at enkelte ønsker å trekke et skille mellom seg selv og andre, basert på karakteristika som kan knyttes til klasse. Dette kan handle om hvordan man kler seg, utdanning, hvordan man bor, hvordan man snakker eller andre ting som kan knyttes til leveste eller dannelse.

I denne avhandlingen har jeg hentet inspirasjon fra disse tankene, men heller enn å gjøre analyser basert på klassebegrepet eksplisitt viser jeg hvordan subjektposisjoner tilgjengelige for arbeidsmigranter kan favne eksempelvis både klasse, etnisitet og kjønn. Videre mener jeg perspektiver knyttet til transnasjonalisme er nyttige for å understreke kompleksiteten tilknyttet klassebegrepet, fordi migranter kan oppleve å tilhøre, eller bli plassert i, forskjellige sosial klasser i hjemlandet og i destinasjonslandet (se for eksempel Levitt og Schiller 2004). I migrasjonssammenheng er det også viktig å ta i betraktning at å finne seg plassert i en lavere sosial klasse kan bli betraktet som noe midlertidig og være knyttet til forventninger om bedre levekår på sikt. Dette beskrives av Sætermo (2016), basert på studier av migranter fra Venezuela bosatt i Canada. Hun foreslår derfor at posisjoner knyttet til klasse hos migranter bør betraktes innenfor en komparativ eller transnasjonal ramme (Sætermo 2016). Dette er i

tråd med Levitt og Schillers perspektiver, og de utdyper dette på følgende måte, samtidig som de påpeker hvordan klasse samvirker med andre statuser:

When society differs from polity and is made up of sets of social relationships in intersecting and overlapping national and transnational social fields, individuals occupy different gender, racial and class positions within different states at the same time. Recognizing that migrant behavior is the result of these simultaneous multiple statuses of race class and gender makes certain social processes more understandable (2004: 1015).

Fokuset på hvordan ulike statusene på samme tid virker inn på individenes sosiale prosesser bringer oss i retning av interseksjonelle perspektiver. Gjennom et interseksjonelt perspektiv kan man også synliggjøre hvordan ulike historiske og situasjonsbetingede maktrelasjoner skapes i og gjennom den simultane virkningen av kjønn, klasse og rase/etnisitet i følge De los Reyes og Mulinari (2005). Når de ulike uttrykksformene samvirker, er de også med på å gjensidig konstituere hverandre. «Derudover søges med interseksjonalitetsperspektivet en forklaring på, at magt og ulighed væves ind i oppfattelser af klasse, etnisitet, nationalitet, køn, generation mv. samt, i produktionen av markører, at gøre en skelen mellem **dem** og **os**¹⁹ til meningsfulle sosiale koder» (Petersen 2010: 53, med referanse til De los Reyes og Mulinari 2005). Innenfor etnisk minoritetsforskning har dette perspektivet de siste tiårene inspirert mange.²⁰ En styrke ved dette perspektivet er derfor at det utfordrer forskere til å reflektere over at bruk av kategorier kan bidra til å «sementere essensialiserende forestillinger om den andre» (Otterstad og Rhedding-Jones 2011: 153), og det kan derfor fungere som et sensitiverende grep. Dette perspektivet kan derfor styrke og nyansere forståelsen av prosesser knyttet til minorisering og majorisering (Berg, Flemmen og Gullikstad 2010). Seeberg (2012) beskriver hvordan et interseksjonelt perspektiv for henne blir en inngang til «the tensions, paradoxes and ambiguities of and between Norwegian feminism and gender scripts and the immigration of careworkers into the egalitarian welfare state» (ibid.: 175).

Ifølge Nira Yuval-Davis (2006a) snakker vi om sosial eller økonomisk lokalitet når vi sier at en person tilhører en bestemt etnisk gruppe, nasjon, aldersgruppe eller profesjon. Hun utdyper det komplekse maktaspektet tilknyttet dette på følgende måte:

---

¹⁹ Forfatterens utheving.

²⁰ Se for eksempel Pedersen (2011), De los Reyes og Mulinari (2005), Staunæs (2003), Kristensen (2011), Gullikstad (2010), Berg (2010).

Social location, however, even in their most stable format, are virtually never constructed along one power axis of difference, although official statistics – as well as identity politics – often tend to construct them in this way. This is why the intersectional approach to social locations is so crucially important (Yuval-Davis 2006a: 200).

Som Yuval Davies beskriver, inkluderer dette en viss maktrelasjon i samfunnet. Mann, kvinne, sort, hvit, arbeiderklasse eller middelklasse er ikke kun forskjellige kategorier av sosial lokalitet, men også kategorier med en viss posisjonering og makt, og disse igjen vil variere med ulike historiske, kulturelle og sosiale kontekster. Dette understreker, ifølge Yuval-Davies, hvor viktig et interseksjonelt perspektiv er.

Migrasjon vil kunne innebære at subjektene beveger seg mellom kontekster der deres sosiale statuser kan tilknyttes nye maktakser og dermed også samvirke på nye måter. Eksempelvis spiller kjønn en rolle i hele migrasjonsprosessen (Vertovec 2002, Carling 2005). Eksempelvis sier Vertovec dette:

[...] it is important to underscore the fact that migration networks – among skilled or unskilled workers – are significantly gendered. Gender and gender relations have much to do with conditioning who one's contacts are, what one's relationship to them is, and how networks are accessed, managed and taken advantage of (Vertovec 2002: 5).

Andre har vist hvordan kjønn også virker inn på hvordan migranter beskriver sine migrasjonserfaringer. Mens menn beskriver sine migrasjonsforløp som spontane, tilfeldige og uavhengige, mangler kvinners fortellinger om tilsvarende hendelsesforløp disse trekkene. De legger på sin side i større grad vekt på familiesituasjonen i sine narrativer (Chamberlain 1997, referert i Carling 2005). Polsk arbeidsmigrasjon til Norge er et eksempel på dette. Kvinner og menn har ulike migrasjonsmønstre, eksempelvis har det vanligste mønsteret vært at menn kommer først, og at kvinner kommer gjennom familiejenforening (Friberg mfl. 2012, Tronstad og Joona 2013). I tillegg er arbeidsmarkedet for denne gruppen svært kjønnssegregert. De fleste menn jobber i bygg- og anleggsbransjen, mens den største gruppen kvinnelige arbeidsmigranter fra Polen jobber i renhold (Friberg og Tyldum 2007). Disse mønstrene kommer også klart til uttrykk i mitt materiale. Disse posisjonene vil imidlertid være dynamiske og foranderlige. Gjennom å fokusere på migrantenes «plasseringsnarrativer» kan man se hvordan mennesker gjennom fortellingen plasserer egne liv og erfaringer i historiske og pågående sosiale og kulturelle prosesser. Når dette kombineres med et interseksjonelt perspektiv, mener jeg det kan bidra med ny kunnskap om hvilke muligheter og utfordringer polske arbeidsmigranter opplever. Denne kunnskapen kan bidra til å svare på

hvordan migrantene konstruerer seg selv, og konstrueres av andre, som arbeidstakere i en norsk kontekst. Det er derfor viktig å legge merke til hvilke forskjeller som trer fram som sentrale i migrantenes narrativer. Hvilken rolle spiller eksempelvis etnisitet, kjønn og utdanning?

Streiftog i et diskursivt landskap

For å kunne forstå de utfordringene og mulighetene som er forbundet med migranters erfaringer som sosiale subjekter, mener jeg at det er fruktbart å se erfaringene i lys av teorier om subjektposisjoner og utforske hvordan disse posisjonene er knyttet til diskursiv makt. Jeg har valgt å gjøre dette gjennom innsikter fra ulike poststrukturalistiske teoretikere.

Poststrukturalismens teorier om hvordan mennesker blir til som subjekter, bygger i stor grad på Michel Foucaults arbeid og hans konseptualisering av diskursiv makt som produktiv og formende. Makten, slik Foucault ser det,²¹er allestedsnærværende og er ikke bare disiplinerende, men også skapende. Højgaard og Søndergaard beskriver hans innflytelse på følgende måte:

The humanist idea of «core self» is radically transgressed in this line of thought and replaced by an idea of an emerging subject. The basic figure of simultaneity between submission and agency in the formation of the subject has had an enormous impact on post-structural thinking over the past decades (2011: 340).

I dette ligger at subjektet både er underkastet disiplineringen som ligger i den diskursive makten, men også er i stand til å motsette seg den. Det er nettopp gjennom disiplineringen at subjektet blir aktivt og handlende (Staunæs og Søndergaard 2006).

Ifølge Foucault vil det sosiale subjektet som ytrer seg, ikke eksistere uavhengig av en diskurs (Juul 2010: 116). En kortfattet definisjon av diskurs, som i all hovedsak er i tråd med Foucault, finner man hos Neumann (2001), hvor han sier at «en diskurs er et system for frembringelser av et sett utsagn og praksiser som, ved å innskrive seg i institusjoner og fremstå som mer eller mindre normale, er virkelighetskonstituerende for sine bærere og har en viss grad av regularitet i et sett sosiale relasjoner» (2001: 18). Foucault (1969/2005) understreker det dynamiske aspektet ved diskurser som sentralt. Diskurser er plastiske og i bevegelse. Av den grunn vil diskursive endringer bidra til sosiale endringer og dermed også til endringer i subjektposisjoneringen, og vice versa (Juul 2010: 116–117). Samtidig som

---

²¹ Se for eksempel Foucault 1990.

diskursen posisjonerer subjektene, er den også en ressurs for subjektet. Slik Mortensen mfl. beskriver det, kan vi si at diskurser anviser *hvem* som kan snakke *når* om *hva* og på *hvilken* måte (Mortensen mfl. 2008: 71). Dermed er diskurser med på å opprette, fordele og plassere *subjektposisjoner*, altså de måtene det er mulig å være «talende, tenkende og handlende menneske i verden på» (ibid.: 71). Sagt på en annen måte anerkjenner poststrukturalistisk forskning ikke bare den konstituerende kraften i diskursene og de diskursive praksiser, men også menneskets evne til å utøve valg i forhold til disse praksisene (Davies og Harré 1990: 46). Slik jeg forstår forholdet mellom diskurs og subjektposisjon, er det dermed diskurser som setter opp subjektposisjoner. Samtidig kan subjektposisjoner inneholde underdiskurser som kan innebære at man forhandler om og endrer innhold, slik at man også kan forsøke å omdefinere innholdet i en subjektposisjon.

Som alltid i teoretiske analyser står man overfor valg av perspektiver; når noe velges, velges noe annet bort. Sherry Ortner (2006) påpeker at man gjennom å bruke en tilnærming der man fokuserer på hvordan subjekter og subjektposisjoner konstrueres diskursivt, riktignok kan synliggjøre og analysere posisjoner og identiteter som eksempelvis «subordinate» eller «subaltern»²² identiteter, men at vi også mister noe. Hun begrunner dette synspunktet på følgende måte:

This is not an unimportant exercise by any means, but it is different from the question of the formation of *subjectivities*, complex structures of thought, feeling, and reflection, that make social beings always more than the occupants of particular positions and the holders of particular identities (ibid.: 115).

Slik jeg ser det, er Ortners innvendinger et viktig innspill å ta med seg. Et ensidig fokus på makt og subjektposisjoner kan innebære at man mister noe av den kompleksiteten som er knyttet til individenes tanker og følelser, som hun påpeker. Derfor vil et viktig bidrag i denne avhandlingen være at ved å gå veien om narrativer går man inn i aktørenes fortellinger. På den måten kan man se hvordan subjektivitet skapes gjennom at man knytter seg til noe og tar avstand til andre ting. Marianne Gullestad påpeker en viktig presisering av hvordan mennesker forholder seg til diskurser, når hun sier følgende: «Menneskene er vanligvis ikke marionetter som uten egne tanker synger de sangene som diskursene presenterer for dem» (Gullestad 2002: 47). Til tross for de begrensningene som Ortner påpeker, mener jeg dette perspektivet, hvor subjektposisjoner og diskursiv makt står sentralt, er fruktbart for å synliggjøre mange av de utfordringene og mulighetene som ligger i det å være arbeidsmigrant

---

²² Her refererer hun poststrukturalistisk og postkoloniale perspektiver.

og i en minoritetsposisjon. En av styrkene slik jeg ser det, er at dette perspektivet gir rom til å reflektere over (de)konstruksjon av grenser, av «det normale», og dermed hva som konstrueres som avvikende. En fruktbar måte å gjøre dette på er å se informantenes fortellinger, forhandlinger og posisjoneringer i lys av diskurser og subjektposisjoner. Til tross for at den diskursive makten er viktig for subjektet og subjektivering, har mennesket, når man blir forsøkt styrt, alltid mulighet til å motsette seg den styringen man blir utsatt for. Slik sett tar man aktivt del i en «stadig pågående tilblivelsesprosess» (Kristensen 2011: 64).

Individer beveger seg kontinuerlig mellom ulike subjektposisjoner og dermed identitetstilknytninger, men kan også ta avstand fra eller forhandle om endringer i disse tilknytningene, slik både Neumann (2001) og Gullestad (2002) beskriver. Spesielt mener jeg dette er et viktig perspektiv innenfor migrasjonsforskningen. Mobilitet og transnasjonalisme skaper rom hvor nye måter å være på muliggjøres, sier Farrell (2008). Disse nye «måtene å være på» påvirkes av både globale og transnasjonale prosesser og lokale strukturer og diskurser. Dette betyr at forhold både i hjemlandet Polen, i Norge og andre steder kan påvirke hva man opplever eller erfarer som mulige «måter å være på». Uansett om migrasjonsprosessen innebærer brudd eller kontinuitet, kan den innebære endringer i sosiale posisjoner som kommer til uttrykk i individenes narrativer. Gjennom et fokus på narrativer synliggjøres menneskers refleksjoner rundt opplevelse av egne muligheter og handlingsvalg, og dermed også tanker og følelser tilknyttet dette.

Å se dette i lys av subjektiveringsprosesser og subjektposisjoner vil ikke bare si oss noe om individenes forhandlinger om identitet, men også gi oss en mulighet til å kunne sette fokus på diskursiv makt. Innenfor antropologisk forskning har interessen for studier av makt vært økende, og Foucaults perspektiver har hatt stor innflytelse (Bernard 2006). Med et slikt perspektiv blir det mulig å sette søkelyset på hvordan «naturlige» kategorier og grenser konstrueres, og hvilken rolle hegemoniske fortellinger får i denne prosessen.

Sosialantropologen Kirsti Sarheim Anthun gir denne begrunnelsen for anvendbarheten av poststrukturalistiske perspektiver i sin ph.d.-avhandling:

The potency of post-structuralism for me lies in the acknowledgement of social relations as constructed and contingent, and the seriousness with which the conception of reality as plural is approached and treated. Also it is a theoretical and analytical perspective that holds promise when it comes to deconstruction of what is seen as «natural» and «objective», in fact I have found it liberating when trying to see reality in a fresh light; making the known mysterious, the familiar unfamiliar and the mundane exotic and the rational emotional (Anthun 2013: 120).

Å bruke dette teoretiske perspektivet innenfor forskning knyttet til migrasjon mener jeg er spesielt fruktbart. Migrasjon medfører endring på ulike måter, og gjennom et slikt blikk vil man kunne dekonstruere både gamle «naturlige» kategorier som forsøkes opprettholdt, og nye «naturlige» avgrensninger og kategoriseringer som foretas. Et eksempel på dette er hva som etableres som en forestilling om «passende arbeid» for ulike mennesker. I kjølvannet av polsk migrasjon til Norge har eksempelvis «polakkarbeid»²³ dukket opp som en betegnelse. Selv om mange umiddelbart vil oppleve en slik kategorisering som diskriminerende, innebærer det langt på vei en naturalisering av en kobling mellom en gruppe migranter og en viss type arbeid. Gjennom at betegnelser framstår som diskriminerende, får vi lettere øye på den diskursive makten som er knyttet til slike kategoriseringer, mens dette krever et skarpere analytisk blikk stilt overfor kategoriseringer som framstår som mer «objektive» og «naturlige». Gjennom å se hvilke subjektposisjoner som snakkes fram i migrantenes narrativer, vil det framgå hvilke posisjoner de opplever som tilgjengelige, men også hvilke posisjoner de opplever en forventning til at de skal bekle. Dette vil være en pekepinn i retning av hvilke roller og posisjoner som konstrueres som «naturlige» i denne konteksten, på dette tidspunktet i historien.

Kategorier, stereotyper og subjektposisjoner

Det å organisere verden i forståelige kategorier er en fellesmenneskelig foreteelse, og i møtet med fremmede sorterer vi nærmest på autopilot informasjon på bakgrunn av sosiale kategorier i våre omgivelser uten å gi rom for en individuell karakteristikk av personen (Vink 2005). Grunnlaget for kategorisering er en forestilling om at de som kategoriseres, har noe til felles. Det er vår måte å gjøre en kompleks verden forutsigbar og forståelig på. Den kunnskap vi har om verden og andre mennesker, er begrenset, og gjennom å identifisere ukjente mennesker som medlem av en kategori gir vi oss selv en illusjon av å vite hva vi kan forvente oss av dem (Jenkins 2008/2014 [1996]). Selv om kategoriene framstår som naturlige, er det ikke gitt hvilke trekk som framheves. På den ene siden kan dette være vilkårlig, men på den andre siden innebærer kategoriseringen et maktaspekt som representerer muligheter og begrensninger for dem som blir kategorisert. «Gjennom kategorisering inkluderes og ekskluderes individer samtidig. Det er en form for maktutøvelse hvor dominerende kulturelle kategorier danner utgangspunkt for hva som vektlegges i kategoriseringsprosesser» (Rugkåsa

---

²³ <http://e24.no/naeringsliv/det-eksisterer-ikke-polakkarbeid-bare-arbeid/20129588>.(Hentet 10.10.2015)

2012: 105). Kategoriene kan også utvikles til stereotypier, «forenklede beskrivelser av antatte kulturtrekk ved bestemte typer av mennesker, som fungerer grensesettende i forhold til dem» (Eriksen og Sajjad 2015: 56). Slike kategorier må imidlertid ikke betraktes som å ha en fast betydning, men må ses i lys av den konkrete historiske epoke den er skapt i. Eksempelvis er kategorien/stereotypien «polske arbeidsmigranter i Norge» eller «polakk» på dette tidspunktet i historien påvirket av EU-utvidelsen, økonomiske forhold i både Norge og Polen, behov for arbeidskraft i Norge, generelt sett norsk innvandrings- og integreringspolitikk samt medias dekning av dette, for å nevne noe.

Selv om etnisitet/nasjonalitet strengt tatt ikke skal være relevant i ansettelse i arbeidslivet, skapes det diskursivt en «sannhet» om hvilke egenskaper og hva slags oppførsel man kan forvente av ulike grupper, for eksempel polske arbeidsmigranter i Norge. Innenfor denne gruppen er det eksempelvis andre forventninger knyttet til polske menn enn polske kvinner. Kjønn kan dessuten virke sammen med etnisitet på andre måter i denne konteksten enn i hjemlandet. Gjennom at det skapes en stereotypi,²⁴ får man inntrykk av en gruppe med felles og bestemte egenskaper. Konsekvensen er at mennesker ikke bare reduseres til forenklete og overdrevne karakteristikker, men også at det insisteres at disse karakteristikkene er naturlige. På den måten forsvinner nyanser og kompleksitet. Innbakt kan det også ligge forestillinger om hva slags arbeidsoppgaver man passer til, og dermed hva man ikke passer til. På sett og vis forteller stereotypien at «dette er det du er, og det er alt du er». En mulig innfallsvinkel til å forstå disse prosessene og stereotypiene som dannes, finner man hos Homi Bhabha. Ifølge Bhabha (1994) kan stereotypier betraktes som en ideologisk operasjon hvor igjennom et samfunn forsøker å opprettholde en viss «orden» gjennom å etablere enkelte grupper som «de andre». Gjennom Bhabhas perspektiv kan man se identitetskonstruksjon ikke bare som subjektets posisjonering, men også i lys av majoritetssamfunnets stereotypisering. Gjennom stereotypien mener Bhabha at den dominerende part prøver å låse den dominerte fast i en maktrelasjon som «den ultimate andre». Et eksempel på dette er «den usiviliserte sorte» i motsetning til «den siviliserte hvite» (ibid.). De dominerende rettferdiggjør gjennom slike stereotypier sin egen posisjon.

Ifølge Sherry Ortner knyttes ofte etniske markører til klasse og kjønn. Hun beskriver hvordan de dominante sosiale kategoriene i amerikansk diskurs, rase og etnisitet er «deeply classed», og hvordan klasse er «deeply gendered» (Ortner 2006: 66). Imidlertid er det gjennom å

---

²⁴ Eksempelvis gjennom media, se kapittel 6.

dekonstruere de dominerende kategoriene hun viser hvordan eksempelvis etnisitet er «classed». Mens Ortners informanter stilte seg uforstående til hva som lå i begrepet klasse, var etnisk tilhørighet nærmest selvforklarende. «[...] to know that someone is, say Jewish or African American is to imagine that one has an explanation for their behaviour or for their group's history in American society» (ibid., 67). Denne tendensen kan vi også se i Marianne Rugkåsa's studie av innvandrerkvinner i Norge som deltar i et arbeidsforberedende prosjekt. Minoritetsetniske kvinner tilskrives en posisjon i de lavere klasser, mens «grasrotbyråkrater»²⁵ inntar en middelklasseposisjon (Rugkåsa 2012: 23).

Sett fra et poststrukturalistisk ståsted kan denne stemplingen betraktes som hvordan de «samfunnsmessige diskursene om innvandrere og bestemte folkegrupper eller religioner angir bestemte subjektposisjoner. Med denne tilgangen griper man hvordan maktforhold former den enkelte [...]» (Priour 2010: 87). Subjektposisjoner er dermed de mulighetene og begrensningene som diskurser tildeler personer. Det er også viktig å merke seg at individer kan innta ulike subjektposisjoner innenfor ulike diskurser. Dette innebærer at de kan konstruere seg selv i tråd med de ulike tilgjengelige diskursene (Moore 1994).

For å få en bedre forståelse av hva det innebærer for individer å tre inn i en subjektposisjon, er det nyttig å se nærmere på hvordan Davies og Harré (1990) beskriver dette. Ifølge dem ligger de diskursive praksisenes konstituerende kraft i å fordele subjektposisjoner, som beskrives på følgende måte:

A subject position incorporates both a conceptual repertoire and a location for persons within the structure of rights for those that use that repertoire. Once having taken up a particular position as one's own, a person inevitably sees the world from the vantage point of that position and in terms of the particular images, metaphors, storylines and concepts which are made relevant within the particular discursive practice in which they are positioned. At least a possibility of notional choice is inevitably involved because there are many and contradictory discursive practices that each person could engage in (Davies og Harré 1990: 46).

Ifølge Kristensen har begrepet subjektposisjon vært spesielt nyttig for å analysere fram forholdet mellom meningssystemer og folks tenkning og handling (Kristensen 2011: 65). Subjektposisjon går noe lenger enn eksempelvis rollebegrepet²⁶ gjennom å være knyttet til diskurs, fordi diskurser vil kunne angi hele sett med måter å opptre på knyttet til den gitte

---

²⁵ Grasrotbyråkrater er en betegnelse på offentlig ansatte som samhandler direkte med brukere, pasienter eller klienter (Rugkåsa 2012: 15)

²⁶ Rollebegrepet er knyttet til institusjoner og til handlinger, normer og relasjoner i en spesiell sosial kontekst. Roller kan defineres som dramatiseringen av en status (Seymour-Smith 1986).

subjektposisjonen (Neumann 2011). Subjektposisjoner kan sies å være mer generelle enn roller. Det er ikke alle som har subjektposisjoner innenfor en diskurs, men alle kan sies å ha en rolle innenfor en gitt sammenheng. Noe som er viktig i denne sammenhengen, er erkjennelsen av at ulike diskurser produserer subjektposisjoner ulikt. Eksempelvis viste Gardiner Barber (2008) hvordan subjektposisjonen filippinske «nannies» produseres på en spesiell måte i Canada, med en forventning om en spesiell type egenskaper og adferd. Hva slags konstruksjoner dette medfører, avhenger av de diskursene som er framherskende innenfor et konkret samfunn og et diskursivt rammeverk. De samme kvinnene kan også være «mor». Mange ulike diskurser har produsert denne subjektposisjonen, og man blir «mor» ved å identifisere seg med de diskursene som legger føringer for hva det vil si å være «mor» i en gitt kontekst. For disse kvinnene kan det innebære mange paradokser å leve opp til subjektposisjonen «mor» i hjemlandet gjennom å passe andres barn i destinasjonslandet og dermed også muligens bryte med lokale kanadiske diskurser for hvordan man bør forvalte posisjonen «mor». Gjennom ulike diskurser får subjektene tilgang til ulike måter å posisjonere seg i verden på. Mens posisjonen som «nanny» i destinasjonslandet kan innebære en viss underkastelse og ydmykhet, kan posisjonen «mor» og «familieforsørger» i hjemlandet være forbundet med helt andre diskurser.

Ifølge Beverly Skeggs er det også viktig å trekke et skille mellom subjektposisjoner og sosiale posisjoner, som er fundert på strukturell organisering så som klasse, rase/etnisitet eller kjønn (Skeggs 1997/1999). På den andre siden er et sentralt element hvordan disse henger sammen og innvirker på hverandre. De sosiale posisjonene representerer muligheter og begrensninger i vår tilgang på kulturell, økonomisk, sosial og symbolsk kapital og dermed også vår mulighet til å kjenne oss igjen i de subjektposisjoner vi innehar (ibid.). Gjennom å fungere som grunnleggende differensieringsmekanismer får disse sosiale posisjonene betydning for kategorisering av individer og påvirker og regulerer dermed samhandlingen.

Selv om diskurser legger føringer på hva man kan og ikke kan si og gjøre, er ikke dette determinerende (Gullestad 2002/2010). Imidlertid må individene forholde seg til diskursen på en eller annen måte. Ifølge Neumann (2001) er det spesielt tre ulike strategier man kan forvente, og som tar hensyn til at individer ikke alltid kan se bort fra de subjektposisjoner som diskursen framstiller. I noen tilfeller fyller individer rett og slett den subjektposisjonen diskursen konkretiserer. I andre tilfeller opplever man at individer protesterer og går inn i en subjektposisjon som er diametralt motsatt; det som benevnes som mot-identifikasjon. Det tredje alternativet kaller Neumann des-identifikasjon. Dette kjennetegnes ved en form for

kreativ protest som i tillegg til den negerende protesten også skaper noe nytt, man «gjør sin egen greie» ved å kappe bort, forandre, tilføre, koble elementer fra én diskurs til en annen, osv. «Man identifiserer seg med noe som står i en relasjon til den dominerende diskursen, men som ikke overtar den friksjonsløst, og heller ikke står i direkte motsats til den i ett og alt», sier Neumann (2010: 170). Des-identifikasjon innebærer derfor ofte nye måter å være i verden på. Slik jeg ser det, er dette perspektivet spesielt fruktbart for å kunne forstå og analysere migranters narrativer. Årsaken er at disse narrativene ofte innebærer forhandlinger om nye måter å være i verden på (Farrell 2008), og derfor vil møter med subjektposisjoner (og ofte stereotypier) komme til uttrykk og aktualiseres fordi narrativene brukes til å skape koherens og forhandle om tilhørighet.

Subjektposisjoner og identitetskonstruksjon

Hvis diskurser legger premisser for hva man kan si og gjøre, og subjektposisjoner lager pakkedøsnings for hvem vi kan være, hvordan kan man da snakke om identitet i dette diskursive landskapet? Er det mulig, og ikke minst, er det nyttig? I forbindelse med migrasjon vil mange mennesker krysse både geografiske, ideologiske, sosiale, kulturelle og språklige grenser. Dette kan innebære møter med nye subjektposisjoner, nye forhandlinger om hvor man hører til, og hvem man «er» i den nye konteksten. For å tydeliggjøre forholdet mellom subjektposisjoner og identitetskonstruksjon finner jeg Stuart Halls forståelse av identitet nyttig. Han beskriver identitet som «temporary attachment to the subject positions discursive practices construct for us» (1996: 2). I praksis innebærer dette, slik jeg forstår Hall, at man må se på hvilke kategoriseringer individene møtes med i en gitt kontekst. Ut fra en slik tankegang vil individer være avhengige av en subjektposisjon for å få identitet. En subjektposisjon er dermed en diskursiv posisjon (Laclau og Mouffe 2001: 115) som legger betingelser for identitet og praksis. I den norske mediediskursen²⁷ er det en tendens til at polske migranter knyttes til kroppsarbeid, utfordringer for velferdsstaten og fare for utnyttning. Dette kan gi oss en pekepinn om noen av de subjektposisjonene som konstrueres for polske migranter i den norske konteksten, og det er derfor viktig å se hvorvidt dette kommer til uttrykk i migrantens fortellinger om seg selv.

---

²⁷ Se kapittel 6 i denne avhandlingen.

Stuart Halls perspektiver har noen felles trekk med sosiologen Anthony Giddens' tanker omkring moderne identitet. Gjennom Giddens' identitetsbegrep, slik det framstår i boka *Modernity and Self-Identity* (1991/1996), får man fram mange sider ved identitetskonstruksjonen, ikke minst hvordan sentrale trekk ved det han kaller senmoderniteten skaper nye vilkår på individuelt plan. Begrepet selvidentitet definerer Giddens på følgende måte: «It is the self as reflexively understood by the persons in terms of her or his biography» (Giddens 1996/1991: 53).

Ifølge Giddens fører endringer på institusjonelt nivå også til endringer på individuelt nivå. Eksempelvis beskriver han hvordan tid-rom-separasjon innebærer at forholdet til sted endres. Dette er en endring sammenlignet med det tradisjonelle samfunnet, hvor erfaringer av tid var knyttet til stedet, eksempelvis gjennom romlig organisering av oppgaver som var relatert til årstider. Dette kunne være innhøsting, slakting, religiøse ritualer eller markeder. Slike hendelser gav mennesker opplevelser av tidens gang, og de var knyttet til spesifikke steder. I det moderne samfunnet er tiden abstrakt og ikke lenger knyttet til rommet, ifølge Giddens. Mennesker migrerer, reiser og samhandler via sosiale medier. Sosiale relasjoner kan opprettholdes selv om man lever adskilt, og massemedier kan ha direkte innvirkning på våre identitetsprosjekter, slik Giddens ser det. Mens jeg slutter meg til Giddens' tanker omkring massemediers innvirkning på identitetsprosjekter, vil jeg sette spørsmålsteget ved om det er slik at tiden nå er abstrakt og ikke lenger knyttet til rom. Migrantenes narrativer er i stor grad knyttet til temporalitet, både ved at fortellinger om fortid, nåtid og framtid er med på å strukturere dem, og ved at migrasjonsprosjektet ofte er knyttet til tidsperspektiver. Likeledes vil noen former for kontakt med familien via sosiale medier ikke oppleves som abstrahert fra tid og løst fra rom, men snarere ha en strukturerende funksjon. Et eksempel på dette kan være en far som hjelper sin datter med lekser via Skype hver dag klokka 18.00. Det skaper en bevissthet rundt både relasjonell nærhet og fysisk avstand, det strukturerer dagen, og det fungerer som en nedtelling til neste hjemreise.

Konsekvensen av å leve i en senmoderne verden er at individet må konstruere sin identitet på bakgrunn av både personlige og sosiale forandringer. Mens rettigheter og plikter i tradisjonelle samfunn i stor grad var definert fra samfunnets side og kun i liten grad gjenstand for forhandlinger og forandringer, står individet i dag overfor en rekke valg. Gjennom en refleksiv prosess må det senmoderne individet selv utforske og skape sin identitet (Giddens 1991).

Også Stuart Hall kontrasterer seg til en «naturalistiske» definisjon av identitet ved å beskrive identifikasjon som en konstruksjon, «as a process never completed – always in process» (Hall 1996b: 2). Heller enn noe man *er*, handler altså identitet om en prosess av å *bli* noe. Hall mener identitetsbegrepet kan få en ny mening gjennom å fokusere på identifisering. I dette legger han den prosessen der individet trer inn, inkorporerer og artikulerer subjektposisjoner i en diskurs. Slik jeg forstår det, handler dermed identifisering om en forståelse av identitet som praksis heller enn som en fast størrelse og er dermed både et konkret handlings- og forståelsesmønster og en konstruksjon. Hva oppnår man så, ifølge Hall, ved å fokusere på identifisering? På den ene siden å analysere innholdet i identitet, dernest å se på diskursene som former de tilgjengelige subjektposisjonene, og de konkrete artikuleringene av diskurs som individene gjør i handling og samhandling. En vei inn til å studere identifisering er å se på de ulike strategiene Neumann (2001) beskriver at man kan forvente i individers møte med subjektposisjoner, identifikasjon, mot-identifikasjon og des-identifikasjon.

Identifisering er avhengig av det som er holdt utenfor, altså av konstruksjon av forskjeller og dermed en markering av symbolske grenser, sier Hall (1996b) videre. Ut fra et slikt perspektiv blir identitet strategisk og posisjonert heller enn essensialistisk og varig.

[...] identities are about questions of using the resources of history, language and culture in the process of becoming rather than being: not «who we are» or «where we came from» so much as what we might become, how we have been represented and how that bears on how we might represent ourselves, sier Hall (1996b: 4).

Slik jeg leser Hall, handler kulturell identitet om å skape tradisjon, om hva man kan *bli*, heller enn hvem man *er* og hvor man kommer fra. Med et ordspill sier Hall selv «not so much the so-called return to *roots*, but a coming to terms with our *roots*» (ibid.: 4).

Et sentralt poeng hos Hall er at identiteten konstrueres i møtet med samfunnets diskurser, og at identitetsprosessen bearbeides diskursivt. Identitet dreier seg dermed om de begrepene og fortellingene vi bruker til å tenke om oss selv og vår posisjon med. Ikke minst er det viktig å få klart fram hva eller hvem man *ikke* er, altså hvem man er forskjellig fra. Dette former identitet i like stor grad som det å identifisere seg med visse grupper, personer eller verdier.

Tilsynelatende kan Halls (1992, 1996b, 1997) forståelse av identitet ha mye til felles med Giddens (1996/1991). Det som skiller, er imidlertid at Hall mener identitet først blir konstruert i møtet mellom individet og de sosiale kategoriene. En person som lever i et komplekst samfunn, kan være bærer av multiple og motsetningsfylte identiteter. En person

som migrerer, kan i tillegg oppleve at de sosiale kategoriene samspiller på nye og ukjente måter. Mens «ung kvinne med høy utdanning» i hjemlandet gav visse vilkår og muligheter for identitetskonstruksjon, kan «ung kvinnelig migrant med høy utdanning» fra eksempelvis Filippinene, Polen eller Litauen innebære helt andre muligheter og begrensninger i destinasjonslandet. Måten de sosiale kategoriene samspiller på, innebærer samtidig ulike forventninger og kategoriseringer, både fra majoritetsbefolkningen, fra andre migranter og fra familie og venner i hjemlandet, og påvirker etter hvert hvordan man ser seg selv og sine muligheter.

Identitet, eller identifisering, handler ifølge Hall først og fremst om hvem man konstruerer seg selv (eller blir konstruert) som forskjellig fra. Ut fra dette perspektivet er det bare gjennom relasjonen til «den andre», til det man ikke er, det som mangler, at det blir skapt «positiv» mening. Slik sett er «enheten» som identitet proklamerer, konstruert gjennom makt og eksklusjon (Hall 1993, 1997). Det er ikke det naturgitte fellesskapet, men det at en skiller seg eller blir skilt ut som forskjellig fra noen, som konstruerer identitet. Selv om mange identitetsoppfatninger, deriblant etnisk identitet, spiller på faktorer som felles historie, handler kulturell identitet egentlig ikke om hvem vi er, eller hvor vi kommer fra. Det som er viktig, er hvordan vi har blitt representert, hva vi har mulighet til å bli, og hvordan vi representerer oss selv (Hall 1997). Dette perspektivet blir viktig i analysen, og slik jeg ser det, et fruktbart utgangspunkt for å belyse sentrale aspekter ved migrantenes narrativer. Ifølge Hall er årsaken til at vi opplever oss selv som integrerte personer til tross for motsigelsesfylte identiteter, nettopp dette at vi stadig bærer med oss våre egne fortellinger – narrativer – som vi konstruerer om oss selv. Dermed skaper vi stadig nye fortellinger om oss selv der tingene henger sammen. Hvis man følger Anthony Giddens' tanker, er individets identitet å finne i dets kapasitet til nettopp å holde «a particular narrative going» (Giddens 1991/1996 54). Denne biografien kan ikke være bare fiktiv hvis individet skal ha jevnlig interaksjon med andre. Hendelser som skjer i den eksterne verden, må integreres og sorteres inn i den pågående historien om selvet, sier Giddens.

Selvidentitet, sier Giddens (1991/1996), kan forstås som individets anstrengelser for å skape en biografi som forklarer fortiden og er rettet mot framtiden. Her ser vi også at historien, altså fortiden, brukes til å forklare aspekter/egenskaper ved individet i nåtiden. Slik jeg ser det, vil dette være noe som kommer til uttrykk i migrantenes narrativer. Det vil derfor være interessant å se hvordan historien brukes, og eventuelt hvilke elementer i historien som brukes for å si noe om nåtiden og framtiden. De ulike migrantene har ulike tidsperspektiver knyttet til

opphold i Norge, men uansett er tid, og hvordan man visualiserer en framtid, noe som påvirker (og påvirkes av) ens tilknytning til destinasjonslandet. Kanskje er det slik at migrasjon, for noen migranter, får relevans på en ny måte? I stedet for at tid blir abstrakt og adskilt fra rom, som Giddens foreslår, vil en mulighet være at tids- og romdimensjoner aktualiseres og kobles sammen på nye måter. Sentralt i Giddens' teori er altså individets anstrengelser for å skape en biografi og at identiteten må skapes refleksivt. Det moderne samfunn er av en slik art at man ikke lenger kan «lene seg til tradisjoner og selvfølgeligelige posisjoner» (Giddens 1991/1996 referert i Strandbu 2007: 57).

Situerte identiteter

For migranter vil arbeidet med å «keep a particular narrative going» (Giddens 1991/1996: 54) by på spesielle utfordringer. Identiteter er situerte og handler ikke bare om å skape en koherent fortelling, men også om hvem man konstruerer seg selv eller konstrueres som forskjellig fra.

Ifølge Strandbu (2007) utgjør den ensidige betoningen av refleksivitet en begrensning hos Giddens. Om dette sier hun:

At folk velger sin identitet, er selvfølgelig riktig på et nivå, men de gjør det ikke under betingelser de selv har valgt, og de velger bare i begrenset grad hvordan de selv også ikke-refleksivt formes av oppvekstvilkår og situerhet. Det bør være en oppgave for sosiologer å formidle både de refleksivt valgte sidene ved identiteter og de ikke-refleksive. Og en bør få fram at identiteter alltid er situerte (Strandbu 2007: 67).

Til tross for at jeg finner Giddens' tilnærming til identitet langt på vei nyttig, er jeg enig med Strandbu i denne kritikken. Giddens beveger seg svært langt i å se mennesker som formet av sine egne valg. Selv om han påpeker at valgmulighetene for mange er begrenset, vekker hans teorier omkring det senmoderne menneskets identitetskonstruksjon først og fremst tanker i retning av individualisme og voluntarisme:

The reflexivity of the self is continuous, as well as all-pervasive. At each moment, or at least at regular intervals, the individual is asked to conduct a self-interrogation in terms of what is happening. Beginning as a series of consciously asked questions, the individual becomes accustomed to asking, «How can I use this moment to change» (Giddens 1991/1996: 76).

Selv om både Giddens og Hall beskriver en form for identitetskonstruksjon som er dynamisk, skiftende, kontekstavhengig og i stadig endring, mener jeg Giddens går lengst i å framstille

individet som formet av sine egne valg. Ut fra mitt eget materiale vil jeg sette spørsmålsteget ved om et slikt perspektiv på tilstrekkelig måte fanger opp det bildet som tegnes gjennom informantenes fortellinger. Globalisering og migrasjon er faktorer som fundamentalt kan endre vilkårene for identitetskonstruksjon, og migrantene kan bli eksponert for mange forhold som er utenfor deres kontroll. Lokale diskurser som gjør enkelte posisjoner vanskelig tilgjengelige, eller majoritetsbefolkningens forventninger om at migranter skal tre inn i spesielle posisjoner i destinasjonslandet, er ikke nedfelt i lovverk eller offentlige strukturer. Derfor er de ikke alltid lette å få øye på. Allikevel vil slike forhold kunne være sterkt til stede, representere komplekse maktkonstellasjoner og påvirke arbeidsmigranternes posisjonering og selvkonstruksjon både på arbeidsmarkedet og i samfunnet for øvrig. Jeg har forsøkt å møte denne utfordringen gjennom å anvende interseksjonalitet som et sensitiverende grep. Gjennom denne tilnærmingen har jeg hatt ambisjon om å gripe hvilke subjektposisjoner og identitetstilknytninger som snakkes fram i informantenes narrativer i ulike situasjoner, hvilke som veves sammen, og hvilke som blir gjort usynlige eller irrelevante.

Kapittel 3 -

Metodologiske refleksjoner

Vi går av bussen i en bydel et kvarters kjøring fra Trondheim sentrum. Det er kaldt, og snøen fyker om ørene på oss. Vi er på vei til en fest i regi av Polsk forening. Det er første gang jeg er med på et arrangement av denne typen, og jeg er glad for at Patrycja og Magdalena ville møte meg på en kafé i byen først, slik at vi kunne dra dit sammen. Foranledningen var en tekstmelding fra Magdalena med beskjed om at nå var det fest, og «polakkene inviterer». Jeg er spent, og glad for at jeg hadde pyntet meg litt. Begge jentene hadde tatt på pen kjole og støvletter. Nå prøver vi etter beste evne å holde balansen på den glatte veien. Vel framme børster vi av oss snøen og går opp en trapp til andre etasje. Vi blir ønsket velkommen av lederen for Polsk forening og får beskjed om hvor vi kan henge fra oss jakkene. I garderoben er det fullt av jakker, våte av snø. Jeg vet lite om programmet, men legger merke til at lukten av våte ytterklær blander seg med en litt ubestemmelig matlukt. Kål og kjøtt? Vi sjekker frisyren i speilet. «Jeg tror det er mange folk her. Sikkert mange kjente», sier Magdalena med et smil. Vi går inn i lokalet og ser at der er det fullt ved de fleste bordene. Alt i alt er det sikkert over 150 personer. Ved noen bord sitter grupper av menn, men ved de fleste er det både menn og kvinner. Jeg blir stående litt usikker mens jentene småprater på polsk mens de tar et overblikk over lokalet. Et surr av polske stemmer nesten overdøver den amerikanske popmusikken fra høyttalerne. Jeg oppdager at jeg også har kjente her. Flere vinker fra bordene omkring, og jeg registrerer en fem–seks stykker som jeg allerede har intervjuet eller truffet i andre sammenhenger. Dariuz, bygningsarbeideren som nesten ikke har lært seg norsk fordi han bare jobber sammen med polske, sitter i ivrig samtale med Michal, som går og venter på at kona og den lille dattera skal komme fra Polen for å bo sammen med ham. Jeg var ikke klar over at de kjente hverandre. Begge vinker og smiler. Snart setter jentene kursen bort til et bord i et hjørne, og jeg følger etter. Jeg hilser på et par personer jeg kjenner allerede, og blir presentert for dem jeg ikke har møtt før. Praten rundt meg går muntert på

polisk, og Magdalena oversetter for meg. Jeg kjenner meg plutselig usikker. Det må da være kjedelig for henne å måtte oversette for meg? Snart får jeg forklaringer på matlukten. Det skal serveres bigos, forteller Patrycja. Store kasseroller blir satt fram. Folk forsyner seg, og stemningen blir om mulig enda bedre. Jeg har oppdaget at sidemannen min snakker brukbart norsk, og ber ham fortelle meg hva slags rett dette er. Det er en slags polsk nasjonalrett, forklarer han. En slags gammeldags jegergryte som består av ulike typer kjøtt og kål. «Du er den eneste norske her, så vi er spent på hva du synes», smiler han. Selv forteller han at bigos gir ham hjemlengsel. «Jeg blir både glad og trist av å spise det når jeg er her», legger han til.

Hendelsen ovenfor gav meg nye refleksjoner over de utfordringene som er knyttet til å utvikle ny kunnskap om migranters liv. Når de polske migrantene forteller historiene sine, inneholder de erfaringer fra både Polen, Norge og andre steder, og disse erfaringene blir gjort relevante på ulike måter. Noen ganger blir det lagt vekt på at hendelser foregår på en spesiell måte fordi de finner sted i Polen eller Norge, andre ganger blir det framstilt som om stedet for hendelsen er en passiv eller mer tilfeldig kontekst. Kvelden beskrevet ovenfor gav meg først og fremst nye tanker knyttet til hvor problematisk det kan være å definere kontekst. Geografisk befant jeg meg i utkanten av Trondheim, men for meg framstod det som en bit av Polen. For min sidemann var det nettopp disse lydene, luktene og smakene som minnet om Polen som gjorde at Polen kjentes langt borte.

Erfaringen fra kvelden kan også brukes til å reflektere over en annen side ved feltarbeidet. Selv om jeg gjorde deler av feltarbeidet i Polen, var størstedelen gjennomført i Trondheim, min egen hjemby. Imidlertid innebar også dette å gå inn i noe ukjent. På den ene siden var de geografiske rammene for feltarbeidet i Trondheim kjent, likeledes mange av de offentlige strukturene jeg kom i kontakt med, eksempelvis NAV og Arbeidstilsynet. Men mye måtte læres. Dette handlet ikke bare om at informantene var polske, men at sider ved migrasjonsfeltet, samt lover, plikter og rettigheter knyttet til arbeidsinnvandring, var nye for meg. Det samme gjaldt eksempelvis den katolske kirka. Selv om jeg hadde vært til stede på en messe før, hadde jeg ingen kjennskap til hvilken rolle den spilte i mange migranters liv, og hvilke aktiviteter som arrangeres i tillegg til selve messen. Disse erfaringene illustrerer det skillet Sørheim (2003) trekker opp mellom det å gjøre feltarbeid i «eget samfunn» og «egen kultur». Dette er noe Sørheim problematiserer når hun beskriver sitt feltarbeid blant pakistanske familier i Oslo. «Feltarbeid som gjennomføres i ens eget samfunn innebærer ikke nødvendigvis studier av ens egen kultur», sier hun (Sørheim 2003, med referanse til Lien 2001 og Paulgaard 1997). Også hun beskriver hvordan hun måtte lære seg et «nytt språk» i

møtet med et komplisert kommunalt, fylkeskommunalt og statlig hjelpeapparat, i tillegg til å skaffe seg kunnskap om migrasjon og minoriteter. Det våre feltarbeid også har til felles, ut over det å fokusere på migranter i Norge, er at de utføres i en urban kontekst med de utfordringene dette innebærer. Senere i dette kapitlet vil jeg komme tilbake til hvordan dette har påvirket datainnsamlingen, og hvilke metodiske implikasjoner det har hatt.

For å kunne skaffe til veie den kunnskapen som trengs for å belyse de problemstillingene jeg ønsket, har jeg benyttet meg av en blanding av ulike kvalitative metoder. Sosialantropologen Marta Kempny beskriver denne tilnærmingen som «methodological bricolage» (Kempny 2010: 42). Hun beskriver hvordan en slik «bricolage» endrer seg og tar nye former etter hvert som nye verktøy, metoder og teknikker for representasjon og fortolkning blir tatt i bruk. Min metodologiske bricolage har bestått av semistrukturerte og ustrukturerte intervju, deltakende observasjon, medieanalyse og litteraturstudier. Kempny har latt seg inspirere av den kritiske pedagogen Joe L. Kincheloe og gjengir følgende sitat hvor han beskriver fruktbarheten av en slik bricolage: «In this way bricoleurs move beyond the blinders of particular disciplines' and peer through a conceptual window to a new world of research and knowledge production» (Kincheloe 2005: 1, sitert i Kempny 2010: 42). I mitt eget prosjekt er det de empiriske realitetene som har ført til at jeg har funnet det hensiktsmessig å bruke ulike metodologiske tilnærminger, men i likhet med Kincheloe har jeg sett hvordan dette har bidratt til ny kunnskapsproduksjon.

I dette kapitlet vil jeg, i tillegg til å si noe om hvem informantene er, si noe om de metodiske utfordringene knyttet til det å gjøre hoveddelen av et feltarbeid i eget samfunn, hvor størsteparten av migrantene er bosatt i en større by og dermed spredt ut over et større geografisk område. Dette stiller andre metodiske krav enn om samme type arbeid skulle gjøres i et bygdesamfunn. Jeg hadde tidlig i prosessen kommet fram til at den mest hensiktsmessige måten å belyse prosjektets problemstillinger på var å gå via informantenes narrativer, eller fortellinger, om det å være arbeidsmigrant i Norge. Selv om semistrukturerte intervju/dybdeintervju har vært hoved metoden, har også deltakende observasjon vært et viktig supplement. Gjennom å delta på formelle og uformelle treffsteder (møter, fester, kirka, kulturarrangementer), samt tilbringe tid sammen med enkeltinformanter og familier, opplever jeg at det empiriske tilfanget har blitt fylldigere enn om jeg kun hadde benyttet intervju som metode for datainnsamling.

Mange av migrantene jeg intervjuet, hadde benyttet seg av bemanningsbyråer eller rekrutteringsbyråer i Polen, og i mange fortellinger gikk det fram at dette var sentrale aktører som hadde preget migrasjonsprosessen i stor grad. Jeg bestemte meg derfor for å gjennomføre intervju med representanter for denne sektoren i to ulike polske byer. I tillegg fant jeg det naturlig å inkludere intervju med familiemedlemmer som hadde blitt igjen i Polen, men som var sterkt til stede i migrantenes fortellinger. I tillegg til disse konkrete intervjuene innså jeg at det å få egne erfaringer fra opphold i Polen tilførte en ny dimensjon til samtalene med informantene. Det å ha vært i noens hjemby, spist den samme maten, gått i de samme gatene gjorde at vi kunne ha andre diskusjoner, og min opplevelse var at dette skapte en større grad av tillit til at jeg skjønnte det de ønsket å formidle. Ved flere anledninger hadde jeg dessuten med julegaver eller andre ting eller hilsener fra familiemedlemmer som ikke hadde muligheter til hjemreise selv, noe som bidro til å styrke relasjonene til flere av informantene og til å bli kjent med deres familiemedlemmer. Ved noen anledninger har jeg også møtt informanter fra Norge mens de har vært i hjemme i Polen.

Min intensjon med dette har vært å prøve å få innsikt i det som framstår som sentralt i migrantenes narrativer, og dermed også det jeg opplever blir kommunisert som sentral kontekst. I noen sammenhenger har dette altså ledet til Polen, og man kan si jeg har fulgt «tråder» i informantenes historier som ledet dit. Imidlertid er det å definere hva som er en relevant kontekst for å forstå informantenes situasjon eller fortellinger, en kompleks øvelse. Mange av de «trådene» som kommer til uttrykk gjennom fortellingene, oppfatter jeg ikke, andre vurderer jeg som mindre relevante. Dette betyr ikke at informantene har den samme opplevelsen eller vurderingen, men min intensjon har vært at dialogen med informantene skal kunne gi et best mulig utgangspunkt for at våre vurderinger i størst mulig grad overlapper hverandre. I lys av dette er det også viktig å reflektere over hvilke konsepter man bruker for å gripe og beskrive denne konteksten, blant annet forholdet mellom det lokale og det globale. Dette blir diskutert i kapitlets siste del.

I tillegg til intervju og deltakende observasjon har jeg, som nevnt, gjennomført en mindre medieanalyse. Denne avgjørelsen ble tatt på bakgrunn av at jeg, for det første, tidlig mente å se et mønster av det jeg vil beskrive som subjektposisjoner komme til uttrykk i narrative. For det andre hadde jeg lagt merke til noe jeg oppfattet som en stereotypi av den polske arbeidsmigranten i både medier og dagligtale. Blant annet hadde jeg flere ganger hørt mennesker snakke om «polakkarbeid» når man refererte til visse typer kroppsarbeid. Jeg ønsket å få systematisk informasjon om hvordan polske migranter framstilles i norske aviser,

og gjennom dette synliggjøre noen av de diskursene som former våre forståelsesrammer, og som dermed kan bidra til å konstituere de subjektposisjonene som de polske migrantene opplever i Norge. I dette kapitlet vil jeg også gjøre rede for hvordan denne undersøkelsen ble gjennomført.

Informanter

Det første jeg gjorde for å skaffe meg kontakter blant polske arbeidsmigranter, var å ta kontakt med foreningen Polonia Trondheim. Ifølge nettsidene sine har de denne målsettingen: *Bli bedre kjent med Norge og Polen og forbindelser mellom de to landene. Spre denne kunnskapen blant nordmenn og polakker. Hjelp hverandre med å dele erfaring og informasjon. Bygge union følelse som er så nødvendig til alle som har valgt andre livsveier enn de enkleste.*²⁸

I tillegg til å være involvert i ulike kulturelle og sosiale arrangementer har foreningen vært sentral i å bistå nyankomne migranter med praktisk informasjon, samt å arrangere norskkurs. Foreningen har også samarbeidet med den katolske kirka om ulike arrangementer, og med ulike norske institusjoner, og har vært en viktig informasjonsspreder.

Gjennom å kontakte lederen for en polsk forening i Trondheim fikk jeg anledning til å bli med på et norskkurs hvor polske arbeidsmigranter kunne delta gratis. Denne lederen var positiv da jeg fortalte om temaet for avhandlingen, og mente det var behov for at migrantenes erfaringer skulle komme til uttrykk. Han delte også noen av de erfaringene han hadde som leder for foreningen, og kunne fortelle om mange migranter som hadde kommet for å få hjelp og råd om utfordringer de hadde opplevd på arbeidsmarkedet eller i møte med ulike norske institusjoner.

Den kvelden jeg skulle delta på norskkurset og presentere prosjektet mitt, var det også avslutning for semesteret med felles måltid. Det gav meg anledning til å si litt om forskningsprosjektet mitt og til å «mingle» litt i etterkant. I presentasjonen la jeg vekt på at jeg ønsket å fokusere på deres opplevelse av å være her i Norge, og spesielt de erfaringene de hadde som arbeidstakere her. Jeg var spent på hvordan dette ble mottatt, og om noen i det hele tatt ønsket å dele disse erfaringene. Ikke visste jeg om noen hadde engelsk- eller norskkunnskaper nok til å prate med meg, og jeg hadde avtalt med lederen for foreningen at

---

²⁸ <http://www.polonia.trondheim.no/minwebnorsk/index.htm>.(Hentet 20.06.2016)

han kunne fungere som tolk ved behov. Planen var å finne en mer permanent tolk etter hvert. I løpet av kvelden hadde jeg allerede en håndfull personer som ville la seg intervju. Flere mente de ikke hadde behov for tolk på grunn av gode engelskkunnskaper, én snakket allerede godt norsk, mens noen snakket bare polsk. Av dem som snakket engelsk, hadde flere jobbet i Storbritannia før de kom til Norge. Mange av informantene kunne altså kommunisere på norsk eller engelsk, og for den gruppen som ikke kunne det, var jeg innstilt på å bruke tolk.

I løpet av ca. 6 måneder gjennomførte jeg intervju med 26 polske arbeidsmigranter, 11 kvinner og 15 menn. Dette inkluderer et gruppeintervju med 5 menn. Den yngste av informantene var 25 år og den eldste 60, mens hovedvekten var mellom 30 og 40 år. Informantene kom fra ulike deler av Polen, men flere kom fra mindre steder i nærheten av byene Gdansk og Szczecin. Det var stor variasjon i utdannelsesnivå: Mens ca. halvparten hadde en eller annen form for fagutdanning etter videregående skole (eksempelvis håndverksfag, handelsskole, mekanikerlære, skjønnhetspleie/velvære), hadde en fjerdedel en påbegynt eller gjennomført bachelor- eller mastergrad fra universitet. Den resterende fjerdedelen hadde avsluttet skolegang etter videregående eller hadde kortere yrkesrettede kurs. Inkludert i denne fjerdedelen er også to personer som hadde avsluttet utdanning etter grunnskole, men hadde yrkesrettede kurs i tillegg. Mens mange av mennene hadde jobbet i lignende yrker i Polen eller andre land, var ikke dette tilfellet for kvinnene: Eksempelvis hadde kun en av kvinnene jobbet med renhold i Polen, mens dette var den største yrkesgruppen i Norge. Av de mannlige informantene var, som nevnt, de fleste ansatt i bygg- og anleggsbransjen i Norge (enten på større anlegg eller i mindre firmaer som jobbet i private hjem) eller i mindre håndverksbedrifter. Andre jobbet på fabrikk, som bilmekanikere, og noen var arbeidssøkende. Av kvinnene jobbet de fleste innen renhold (firmaer eller i private hjem) eller på hotell, noen jobbet på fabrikk og med servering. To av kvinnene fikk jobber som var mer relevante for utdanningen deres i løpet av prosjektperioden, mens én flyttet tilbake til Polen.

To par ble intervjuet sammen, i andre tilfeller ble det gjennomført intervju eller samtaler med par sammen og så intervju enkeltvis i etterkant. I fire tilfeller har jeg hatt semistrukturerte oppfølgingsintervju, mens jeg i andre tilfeller har hatt oppfølgingssamtaler og ustrukturerte oppfølgingsintervju. Informantene ble rekruttert på ulikt vis. Som et resultat av deltakelsen på språkkurset hadde jeg allerede fått avtale om flere intervju, og dette ledet igjen til nye avtaler. Imidlertid ble også noen rekruttert gjennom to personer som etter hvert jobbet som tolk for

meg (se nedenfor). I tillegg fikk jeg selv mulighet til å gjøre avtaler gjennom ulike sammenkomster som jeg deltok på etter hvert som jeg begynte å få et eget nettverk.

I tillegg til intervju med polske arbeidsmigranter ble det i Norge gjennomført intervju med ansatte i NAV, Arbeidstilsynet, Reaktorskolen²⁹ og en representant for Polsk forening. Snarere enn å bli brukt direkte i avhandlingen har disse intervjuene bidratt til en forståelse av institusjoner og kontekster som har blitt omtalt av informantene i intervjusituasjoner eller samtaler, og som på ulike måter har spilt en rolle for dem. Noen av disse intervjuene er blitt gjennomført sammen med en annen forsker. Dette gjelder et begrenset antall intervju med personer som har relevans for flere deler av prosjektet «Work Unlimited³⁰»: et gruppeintervju med fem arbeidere i bygg- og anleggsektoren, intervju med ansatte i NAV, Arbeidstilsynet, representanter for bemanningsbyråer i Norge og en representant for Polsk forening.

I Polen gjennomførte jeg intervju med representanter for fem bedrifter som jobber med rekruttering eller bemanning, og som skaffer arbeidstakere til det norske arbeidsmarkedet. I tillegg gjorde jeg intervju med familiemedlemmer til flere av arbeidsmigrantene. Blant familiemedlemmene var både ektefelle, foreldre, svigerforeldre og søsken representert. Intervjuene har vært sentrale for å forstå hvordan mange av arbeidsmigrantene allerede før avreise forberedes på hvilke forventninger som rettes mot dem fra det norske arbeidsmarkedet gjennom ulike kurs og praktiske prøver i regi av bemannings- og rekrutteringsbyråene. Gjennom møtene med familiemedlemmene ble det derimot mulig å danne seg et klarere bilde av implikasjonene av migrantenes transnasjonale liv, og ikke minst få del i erfaringene med hverdagsliv i Polen for dem som blir igjen. Denne kunnskapen er brukt for å synliggjøre ulike sider ved Polen som hjemland, avsenderland og migrasjonskontekst.

Jeg har også hatt møter med informanter mens de har vært hjemme på ferie i Polen, og ved et tilfelle med en informant som har flyttet tilbake til hjemlandet. Dette har vært gjort i løpet av fem kortere opphold, hvor det lengste var på tre uker. Mens intervjuene med familiemedlemmer har vært gjennomført ved hjelp av tolk, var ikke dette nødvendig hos noen av bedriftene. Mens to snakket flytende engelsk, snakket de andre representantene flytende norsk eller svensk.

---

²⁹ Reaktorskolen er et tiltak finansiert gjennom NAV som tilbød norskkurs, jobbsøkerkurs, dataundervisning og arbeidspraksis til polske arbeidsmigranter som mottok dagpenger gjennom NAV.

³⁰ Dette prosjektet har vært en del av et større forskningsprosjekt, Work Unlimited, finansiert av Norges Forskningsråd, gjennom programmet «Velferd, arbeidsliv og migrasjon (VAM)

Deltakende observasjon

Når det gjelder deltakende observasjon, deltok jeg på ulike aktiviteter relativt hyppig i løpet av 2009–2010, og dette kan regnes som feltarbeidsperioden. Imidlertid har jeg hatt kontakt med enkelte informanter langt ut over dette, og informasjon som har kommet fram da, har også blitt inkludert i avhandlingen. Siden feltarbeidet har foregått i en urban kontekst, har dette gjort at deltakende observasjon måtte gjennomføres på en annen måte enn i det tradisjonelle antropologiske feltarbeidet i små landsbysamfunn. Med mennesker bosatt i en større by spredt utover et stort geografisk område er det vanskelig å etterleve deltakende observasjon på den måten eksempelvis Holy og Stuchlik beskriver det: «It conveys the image of research carried out directly among the people one is studying, usually for a considerable amount of time, carefully observing and documenting minutiae of their day-to-day life» (Holy og Stuchlik 2010: 159). Imidlertid understreker de at selv om dette er den konnotasjonen begrepet deltakende observasjon gir mange, er deltakende observasjon en fellesbetegnelse for mange måter å skaffe seg informasjon på. For mitt eget vedkommende har jeg vært avhengig av å delta på ulike aktiviteter sammen med polske migranter. Denne erfaringen er noe jeg deler med eksempelvis Marta Kempny, som gjorde sitt feltarbeid blant polske migranter i Belfast. Hun reflekterer på følgende måte over de begrensningene et slikt feltarbeid innebar med hensyn til deltakende observasjon:

Therefor the questionable ideal of total immersion, whereby an anthropologist is able to observe most of the interactions between the members of the community, turned out to be unachievable in the impersonal and sprawling city of Belfast and in the dispersed Polish community. I had to abandon a naïve assumption that my fieldwork would be all-encompassing and had to choose particular locations as my field sites (Kempny 2010: 43).

Som Kempny måtte også jeg forsøke å finne arenaer og aktiviteter der jeg kunne delta i samhandling sammen med informantene. Ut over språkkurset i regi av Polsk forening og den katolske kirka, som arrangerer messe på polsk, er det ingen arena man kan oppsøke og så forvente å finne informantene. I en periode deltok jeg på et arrangement i regi av Røde Kors, hvor intensjonen var å skape et treffsted for norske og polske kvinner der de kunne praktisere norsk og skape et nettverk. Etter noen måneders ukentlige møter ble tiltaket avviklet på grunn av sviktende rekruttering. Arrangøren konkluderte med at de polske kvinnene hadde det for travelt. Mangelen på avgrensede arenaer representerer noen begrensninger for deltakende observasjon, men det gir også muligheter til å få et innblikk i noen arenaer der det er den

polske tilhørigheten som er fellesnevner og dermed blir gjort relevant. Jeg måtte derfor basere meg på nettverk og invitasjoner, men til gjengjeld resulterte dette i en interessant blanding av aktiviteter som hadde det til felles at det var nettopp det å være polsk som var relevant identitetstilknytning. I tillegg kommer mange besøk hjemme hos enkeltpersoner eller familier og invitasjoner til private fester og sammenkomster. Ikke minst mange kafébesøk med en eller flere personer samt spaserturer, kinobesøk og utflukter med en eller flere personer. Min erfaring er at denne tilnærmingen har gitt meg god tilgang til kunnskap som kan belyse de spørsmålene som reises i denne avhandlingen. Det faktum at informantene jobbet i mange ulike bedrifter, gjorde at jeg valgte å ikke inkludere arbeidsstedet som en arena for feltarbeid, hvilket innebar at jeg ikke selv har kunnet observere det samspillet som foregår på arbeidsplassen. En av årsakene er at det ville være komplisert å skaffe tillatelser til for eksempel å oppholde seg på byggeplasser. Den viktigste årsaken til dette valget er imidlertid at intensjonen med mitt prosjekt har vært å legge vekt på informantenes beskrivelser og fortolkninger av sin arbeidssituasjon og hvilken mening de selv tillegger dette. Det er altså hvordan de konstruerer seg selv som arbeider, og hvilke subjektposisjoner som framtrer i denne fortellingen, det har vært min intensjon å gripe, ikke hvordan det «egentlig» er.

Kombinasjon av metoder – medieanalyse som inngang til kontekstforståelse

Som nevnt gjennomførte jeg en mindre medieundersøkelse som en del av arbeidet med avhandlingen. Bakgrunnen for dette var et ønske om å få mer systematisk kunnskap av hvilket bilde som ble tegnet av de polske arbeidsmigrantene i norske aviser. Gjennom å bruke søkemotoren atekst/retriever gjorde jeg søk i til sammen 105 publikasjoner. Her inngår alle de store avisene i Norge samt en tredjedel av lokalavisene. I tillegg kommer noen av de store allmenne tidsskriftene og en del sentrale fagblader.

Jeg har brukt søkebegrepet (polen* OR polsk* OR polakk*) AND (arbeid* OR håndverk*) og søkte for 1.–31. mai for årene 2008–2011. Årsaken til valg av tidsperiode er at dette er det tidsrommet umiddelbart før og mens jeg gjennomførte feltarbeid/intervju.

Dette søket gir treff på alt som har å gjøre med Polen, polakker og arbeid. Ordet Håndverk er med fordi bruken av betegnelsen «polsk håndverker» er vanlig. En del av sakene ble sortert bort fordi de hadde noen av søkeordene i teksten, men omhandlet andre ting. Et eksempel på

dette er en reportasje om matstandard på norske veikroer, hvor en av kundene tilfeldigvis er en polsk sjåfør.

Metoden jeg har brukt for å systematisere dette materialet er empirisk identifisering av nyhetsrammer. Isaksen (2012) beskriver dette på følgende måte:

Begrepet nyhetsramme beskriver hvordan en journalist legger vekt på visse trekk ved det som oppfattes som virkeligheten når budskapet skal kommuniseres til publikum. Når journalisten gjør et slikt valg, velger vedkommende også bort andre trekk som kunne ha invitert til en annen forståelse. Ved at det brukes en spesiell nyhetsramme, fremmes en viss problemdefinisjon, en viss fortolkning av sammenhenger, en viss moralsk evaluering eller et visst løsningsforslag (Isaksen 2012: 4).

Gjennom å bruke innrammingsanalyse som en innfallsvinkel kan man beskrive hvordan media «pakker inn» informasjonen for mottakerne, men også vise hvordan nyhetsrammene er sosiale konstruksjoner av virkeligheten. På denne måten inviterer de til noen tolkninger på bekostning av andre (Ihlen 2007, Isaksen 2012). Eksempelvis kan polske arbeidere med dårlige arbeids- og lønnsforhold beskrives som offer for utnyttning og urettferdighet eller som en potensiell belastning for den norske velferdsstaten. På denne måten kan innramming bidra til å endre hvordan folk tenker rundt et spørsmål, og dermed påvirke holdninger.

Journalistenes prioriteringer i framstillingen kan dermed påvirke den individuelle forståelsen av implikasjoner av arbeidsmigrasjon og legge føringer for den offentlige debatten (Isaksen 2012). På bakgrunn av identifiseringen av nyhetsrammer har det vært mulig å identifisere ulike representasjoner av polske arbeidsmigranter i den norske mediediskursen og dermed også se hvilke stereotyper som avtegner seg, og som på ulike måter kan påvirke migrantenes handlingsrom i den norske konteksten.

Kontakt, tillit og konfidensialitet

Det at jeg har kombinert intervju med deltakende observasjon, har ført til at jeg har møtt informantene i ulike sammenhenger. Dette har gjort det særdeles viktig å understreke og forklare prinsipper for anonymisering og konfidensialitet. På den ene siden har det vært viktig å understreke at fortrolig informasjon blir behandlet som sådan og ikke vil innvirke på sosialt samvær og dagligliv, og dernest at den vil bli anonymisert i teksten. I tillegg til å endre alle navn har jeg også noen ganger utelatt andre typer informasjon som ville gjort informantene gjenkjennelige. Dette kan være kombinasjoner av jobb, hjemsted, antall familiemedlemmer og alder. I noen sammenhenger har jeg latt være å si hvilken by i Polen informanter kommer fra,

hvilket fag de har mastergrad i, eller hva slags bedrift de jobber i, for å ivareta anonymisering. Til tross for at Polen er et stort land, er den polske befolkningen i Trondheims-området av mer begrenset omfang. Likeledes har jeg av anonymiseringshensyn unnlatt å presentere narrativer i sin helhet.

Potensielt kan mennesker bli utrygg på om deres informasjon behandles fortrolig når de opplever at jeg kjenner andre i deres omgangskrets eller mer perifere bekjentskapskrets, eller når vi møtes i formelle og uformelle samlinger. Jeg har derfor brukt tid på å forklare dette i samtaler eller intervjusituasjoner, og har aldri opplevd at dette har blitt oppfattet som problematisk. Derimot har det nærmest virket som om det har styrket min troverdighet at jeg har deltatt på ulike arenaer og tydeligvis hatt en større bekjentskapskrets blant polske migranter. Så å si uten unntak har jeg opplevd at mennesker velvillig har delt sine tanker og erfaringer med meg. Det å bli invitert inn i menneskers hjem og få ta del i deres historier er absolutt ingen selvfølge, og jeg har mange ganger undret meg over den åpenheten jeg har blitt møtt med. Imidlertid er det viktig å være klar over at selv om man inviteres inn og har en opplevelse av å bli akseptert, må man regne med at sensitiv informasjon holdes ute av syne for forskeren (Hammersley og Atkinson 1995, referert i Anthun 2013). Det er selvsagt vanskelig å vite hva slags informasjon man går glipp av, men kanskje kan det være vanskelig å tematisere ting som ensomhet og utenforskap når man ønsker å framstå som «vellykket migrant».

En mindre gruppe informanter har jeg hatt løpende kontakt med i hele perioden. Dette har ført til at vennskap har oppstått og dermed også behov for avklaring av roller. Noen av disse personene har vært uvurderlige diskusjonspartnere og døråpnere. I noen tilfeller har det framkommet informasjon i fortrolige samtaler, og jeg har ved flere anledninger syntes det var nødvendig å avklare om det er greit å bruke denne informasjonen i avhandlingen. Den handler ikke nødvendigvis om sensitive tema, men er informasjon som jeg har fått i egenskap av å bli betraktet som venn. Selv om avhandlingen og forskerrollen er noe jeg har vært tydelig på, er det naturlig at dette kommer i bakgrunnen når relasjoner endrer karakter. Imidlertid har jeg aldri møtt motforestillinger mot å bruke informasjon. Snarere tvert imot. Ved en anledning spurte jeg Alicja om jeg kunne skrive noe hun fortalte meg under et kafébesøk. Hun gav uttrykk for at hun bare var glad hvis hun kunne bidra, og i tillegg til å utdype temaet der og da, ringte hun meg opp senere fordi hun hadde kommet på noe hun hadde glemt å nevne om samme tema. Uansett er dette et landskap med etiske utfordringer. Slik jeg ser det, er det nødvendig å tematisere dette med jevne mellomrom og ikke minst respektere de grensene som

både informanter og venner setter. Det som gjør det etiske aspektet mer håndterbart, er at dette er voksne mennesker, og at tematikken som diskuteres, ikke er spesielt sensitiv. Uansett er det viktig at ingen opplever misbruk av fortrolighet.

Bruk av tolk, båndopptaker og transkribering

Som nevnt ovenfor kom jeg tidlig til den konklusjon at jeg ville være avhengig av tolk for å kunne gjennomføre en del av intervjuene jeg ønsket. Jeg hadde ingen kjennskap til det polske språket i utgangspunktet, og med tanke på at jeg skulle gjøre størstedelen av feltarbeidet i Norge, regnet jeg det ikke som realistisk at jeg kunne lære meg nok polsk til å kunne gjennomføre intervju. I tillegg hadde mange av informantene bodd i Norge eller Storbritannia i flere år og snakket norsk eller engelsk. Jeg var klar over at dette ville sette noen begrensninger for hva slags kontakt jeg ville kunne få med dem av informantene som kun snakket polsk, og noen ganger også hva slags type informasjon som ville bli tilgjengelig, og hva som ikke ville bli det. På den andre siden ville det å bruke tolk også kunne være en kilde til kunnskap jeg ellers ikke ville fått. Som antropolog har jeg mange ganger hatt Berremans arbeid (1963/2007) i bakhodet når jeg har jobbet med tolk, også denne gangen. Under sitt feltarbeid i en landsby i indisk Himalaya beskriver Berreman hvordan hans tilgang på informasjon drastisk endrer seg idet han bytter assistent, fordi den nye assistenten tilhørte en annen kaste enn den første. Gjennom å bytte assistent blir den inntrykksforvaltningen som finner sted, og dermed også silingen av informasjon, synlig. Mens noen dører lukkes, åpnes andre.

Selv hadde jeg også to ulike personer som tolket for meg i løpet av feltarbeidsperioden. Årsaken til dette var at den første tolken fikk endrede arbeidsforhold i den andre jobben sin og derfor fikk tidsbegrensninger. I motsetning til Berreman innebar ikke dette noen drastisk endring i hverken sosial klasse eller informasjonstilgang. Begge var kvinner tidlig i 30-årene. De var også begge polske arbeidsmigranter i Norge og snakket både norsk og polsk flytende. Det begge også hadde til felles, var at de hadde andre stillinger der de møtte polske arbeidsmigranter gjennom jobben sin, men de var tilknyttet ulike institusjoner/organisasjoner. Jeg var klar over at denne tilknytningen kunne påvirke informantenes forventninger eller holdninger til tolken, men på den andre siden bidro det også noen ganger til at tematikk som ellers ikke ville blitt belyst, ble aktualisert. Det hendte eksempelvis flere ganger at noen som visste hvor tolken jobbet, kunne be om råd eller hjelp på et felt de forventet at hun kunne ha

kunnskap om gjennom jobben sin. Vi passet alltid på å forklare at intervjuet ikke hadde noe med tolkens andre jobb å gjøre. Dette gikk naturlig inn i det å forklare og avklare hensikten med intervjuet og det å forsikre seg om at informantene gav et informert samtykke til å delta i forskningsprosjektet. Jeg vurderte det slik at tolkenes arbeidssted ikke hadde direkte tilknytning til de tematikkene som ble berørt gjennom intervjuene, og dermed ikke burde virke styrende inn på de informantenes svar. Til tross for dette er det viktig å være bevisst at tolkens rolle uansett har en innvirkning på intervjusituasjonen.

I tillegg til den konkrete tolkerollen var dessuten begge personene en viktig kilde til kunnskap og sentrale diskusjonspartnere. På den ene siden kunne jeg diskutere utformingen av spørsmål, og på den andre siden kunne vi etter gjennomført intervju diskutere det som hadde skjedd. I mange tilfeller kunne de også forklare meg trekk ved polsk byråkrati, samfunns- eller arbeidsliv som ble nevnt i intervjuet, likeledes praksiser eller tradisjoner som ble beskrevet.

Før intervjuene ble alltid informantene spurt om det var greit at vi gjorde lydopptak. For de fleste var dette helt uproblematisk. I ett tilfelle hadde jeg glemt opptaker, og da ble dette etterspurt, og personen lurte på om jeg var sikker på om jeg fikk med meg alt uten opptaker. Det virket faktisk som om intervjuene ble mer betydningsfulle når de ble tatt opp på bånd. I de fleste tilfellene virket det som om opptakeren ble glemt når samtalen kom godt i gang. Kun ved ett tilfelle gav informanten uttrykk for at hun foretrakk at samtalen ikke ble tatt opp, rett og slett fordi hun «ikke likte opptakere». Jeg er også klar over at det å ta opp intervjuene for noen kan virke begrensende, og at man snakker friere uten. Dette kan også skje uten at man selv reflekterer over det. Ved én anledning opplevde jeg at tematikk som kunne være mer sensitiv, kom opp etter at opptakeren var slått av. I et annet tilfelle opplevde jeg også at en person jeg hadde hatt flere uformelle samtaler med, ble mer formell og mindre spontan da vi skulle gjennomføre intervju med opptaker. Jeg spurte om han heller ville at vi skulle gjennomføre uten, men han insisterte på at vi skulle bruke opptaker, fordi «det er jo viktig at forskningen blir nøyaktig». Min avgjørelse om å bruke opptaker var påvirket av flere faktorer. Det ene er at det gav meg anledning til å konsentrere meg mer om informanten og samtalen. Det andre er at i de tilfellene jeg brukte tolk, fikk jeg i ettertids intervjuet transkribert og oversatt slik at jeg fikk det ordrett. For meg var dette et viktig supplement, siden jeg ikke snakket språket. Selv en dyktig tolk kan av og til komme til å gjøre oppsummeringer heller enn å oversette ordrett, likeledes la være å oversette informasjon som kan virke uviktig eller

irrelevant i intervjusituasjonen. Når intervjuene ble oversatt og transkribert, ba jeg spesifikt om at alt skulle med.

Opptaker ble imidlertid kun brukt ved gjennomføring av semistrukturerte intervju. I andre situasjoner, ved ustrukturerte intervju eller oppfølgingssamtaler, gjorde jeg noen ganger notater underveis, andre ganger i etterkant, alt etter hva som var naturlig i situasjonen.

Om å gjøre det kjente fremmed og det fremmede kjent

Som nevnt ovenfor gjorde jeg mindre deler av feltarbeidet i Polen, men størsteparten ble gjennomført i min egen hjemby. Mye er skrevet om det å gjøre feltarbeid i eget samfunn, og hvorvidt dette kommer i konflikt med forestillingen om det «ordentlige» feltarbeidet (Frøystad 2003). Blant annet hevder Kirsten Hastrup (1991, referert i Frøystad 2003: 40) at til tross for at studier i eget samfunn kan være interessante, forutsetter antropologi radikal annerledeshet. Mens «landsbyantropologien» allerede på 1970-tallet ble utfordret av et økende fokus på «storbyantropologi», er det flere aspekter ved det å gjøre feltarbeid i egen hjemby som kan utfordre det klassiske antropologiske prosjektet. Ifølge Frøystad (ibid.) har det hun kaller feltstedhierarkiet, minst tre dimensjoner, hvor den ene er preferansen for landsbystudier. Den andre er at antropologens forhåndskjennskap til stedet og frykten for at det Marianne Gullestad (1991, referert i Frøystad 2003) kaller «hjemmeblindhet», vil true den analytiske distansen som er en forutsetning for gode antropologiske analyser. Den tredje dimensjonen Frøystad påpeker, er stedsforankringen i seg selv. Antropologenes økende interesse for vestlige og komplekse samfunn preget av bevegelse av mennesker, varer, informasjon, symboler og verdier innebærer en utfordring av fagets stedbundethet, og i tillegg kan man i dag knapt snakke om samfunn som ikke på en eller annen måte er innlemmet i verdensomspennende politiske og økonomiske systemer (Frøystad 2003).

Mens antropologer som Renato Rosaldo og Arjun Appadurai på slutten av 1980-tallet påpekte antropologenes manglende interesse for migrasjon (se Fuglerud og Eriksen 2007), er bildet i dag et ganske annet. Antropologer har nå i flere tiår studert fenomener som globalisering, migrasjon, transnasjonalisme (Basch mfl. 1994, Schiller mfl. 1995, Amit 2012, Vertovec 2007a, 2007b, 2009). Likeledes har et økende antall norske antropologer studert temaer knyttet til migrasjon og innvandring til Norge. Fuglerud problematiserer det han beskriver som en mulig forbindelse tilbake til Appadurai og Rosaldos refleksjoner. Mens «den

innfødte» som migrerte, ble «ute av syne» for antropologen fordi han eller hun forsvant ut av den lokale konteksten, kan man spørre seg om antropologenes interesse for migranter i dag handler om at de blir ekstra synlige fordi de er utenfor sitt «rette element». «Altså: Er det slik at mens lokale beboere som flytter på seg tidligere ble usynlige fordi de ble antatt å ville assimileres inn i en ny majoritetskultur, blir de i dag interessante på grunn av en underliggende antagelse om at stedet de bor ikke er deres naturlige kulturelle omgivelser?» er spørsmålet Fuglerud (2007: 8–9) stiller. Slik jeg leser Fuglerud, innebærer dette at man som antropolog bør være spesielt oppmerksom på hvilken tilhørighet og hvilket utenforskap man tillegger migranter, siden antagelser om ikke-tilhørighet er det som gjerne fanger oppmerksomheten.

Metodologisk bricolage

Naturlig nok hadde jeg gjort meg mange refleksjoner omkring metodiske utfordringer før jeg begynte arbeidet med avhandlingen. Noe jeg innbilte meg ville være en styrke, var at jeg hadde gjennomført flere forskningsprosjekter tidligere og gjennom dette fått erfaringer både med deltakende observasjon, dybdeintervju og en kombinasjon av disse feltarbeidsmetodene. Tatt i betraktning at den overordnede tematikken er hvordan informantene konstruerer seg selv, og konstrueres av andre, som polske arbeidstakere i Norge, mener jeg det er viktig å fokusere på hvordan de forteller om seg selv og sin arbeidssituasjon og om sine erfaringer og tanker tilknyttet andre områder av livet. Selv om jeg under dataproduksjonen først og fremst ønsket å fokusere på fortellinger relatert til migrasjon og arbeid, ville jeg være åpen for hva de ønsket å inkludere i sine fortellinger, og dermed hva de mente var relevant for å kunne forstå akkurat deres historie. Jeg ønsket å få de personlige beretningene, tankene og erfaringene og innså at deltakende observasjon alene ikke kunne gi meg tilgang på dette. Jeg ønsket derfor å benytte kvalitative forskningsintervju og kombinere dem med deltakende observasjon på arenaer der dette var mulig og hensiktsmessig.

Intensjonen med intervjuene var først og fremst å fokusere på migrasjon og arbeidserfaringer, men jeg ville også at de skulle være åpne nok til å inkludere det informantene mente var relevant. Av den grunn vurderte jeg semistrukturerte intervju som mest egnet. Om semistrukturerte intervju sier Bernard følgende: «Semistructured, or in-depth interviewing is a scheduled activity. A semistructured interview is open ended, but follows a general script and covers a list of topics» (Bernard 2006: 210). Kvale bruker betegnelsen det halvstrukturerte

livsverden-intervjuet og beskriver det som «et intervju som har som mål å innhente beskrivelser av den intervjuedes livsverden, med henblikk på fortolkning av de beskrevne fenomenene» (Kvale 2004: 21). En annen grunn til at jeg ønsket å benytte meg av semistrukturerte intervju (og ikke bare ustrukturerte), var at jeg i utgangspunktet ikke visste i hvilken grad jeg hadde mulighet til gjentatte møter. Mange av informantene jobbet i firmaer hvor de hadde midlertidige kontrakter, og visste dermed ikke om de ble værende i Trondheim over lengre tid. Andre jobbet i bemanningsbyråer hvor de ikke visste hvor neste oppdrag ville være. Av den grunn ønsket jeg å gå så mye som mulig i dybden under det første intervjuet, men også å få noenlunde samme type informasjon fra de ulike informantene.

I praksis ble det til at jeg benyttet både semistrukturerte og ustrukturerte intervju, samt uformelle oppfølgingssamtaler. Om denne intervjutypen sier Bernard:

Unstructured interviews are based on a clear plan that you keep constantly in mind, but are also characterized by a minimum of control over the people's responses. The idea is to get people to open up and let them express themselves in their own terms, and at their own pace (Bernard 2006: 211–212).

Ofte er etnografiske intervju under feltarbeid av denne typen. For mitt vedkommende var ofte ustrukturerte intervju oppfølging av personer jeg hadde gjennomført semistrukturerte intervju med tidligere. Det som preger også denne typen forskningsintervju, er at man som forsker vil ha stor innvirkning på situasjonen gjennom å bringe opp temaer man ønsker å få belyst. I mange tilfeller kunne dette være noe som hadde blitt brakt opp i første intervju, og som jeg ville høre mer om, eller tema som hadde blitt utelatt i første intervju. Det kunne også være at jeg ønsket en oppdatering av et hendelsesforløp. Det at jeg også gjennomførte, om enn i begrenset grad, deltakende observasjon, gjorde at jeg fikk mange anledninger til å supplere de opplysningene som kom fram gjennom intervju. Blant annet gav det meg en mulighet til å etablere andre typer relasjoner og dermed også større grad av tillit. I tillegg gav dette metodiske grepet en annen type informasjon. Deltakende observasjon som metode dekker som nevnt et vidt spekter av aktiviteter, så også i denne sammenhengen. I noen tilfeller har jeg vært mer observatør enn deltaker, i andre ganger motsatt, men ofte kan dette gå over i hverandre. Et eksempel på en situasjon hvor jeg har vært først og fremst observatør, er når jeg har vært med på offisielle møter. Men heller ikke disse situasjonene er klart avgrenset. Da jeg var til stede på et møte mellom polske arbeidsmigranter og Arbeidstilsynet, var jeg observatør under selve møtet, men i ettertid ble jeg inkludert som diskusjonspartner når noen av deltakerne ville høre hvordan jeg opplevde møtet i etterkant. Når jeg har vært invitert på

private fester, har jeg også noen ganger hatt opplevelsen av å veksle mellom det å føle meg som bare deltaker og det å være litt mer observatør. Når det har vært mennesker jeg har kjent godt, har jeg opplevd å delta i samtalene som først og fremst «Linda», og jeg har ikke hatt opplevelsen av at min tilstedeværelse har lagt noen spesielle føringer på samhandlingen. Ved én anledning opplevde jeg imidlertid at deler av festen hadde blitt arrangert på en spesiell måte på grunn av meg. Jeg var invitert på en fest hjemme hos et par, som begge er polske arbeidsmigranter, og mange som jeg allerede kjente, var invitert. En person jeg hadde møtt ved et par anledninger før, hadde forsikret seg om at jeg kom, og annonserte etter hvert at han hadde laget litt underholdning. Han rigget seg til med TV og DVD-spiller, og det viste seg at han hadde forberedt en liten seanse med bilder fra Polen, små filmsnutter (blant annet dukkefilm fra hans barndom) og andre ting han mente representerte hjemlandet. Dette vakte masse latter og humoristiske ytringer fra de andre deltakerne, som lurte på om han hadde forventet at festen ble kjedelig siden han hadde laget underholdning. Han på sin side insisterte på at det måtte da være fint for meg å få høre mer om hvordan det var å vokse opp i Polen. Slik jeg tolket dette, var det en påminnelse om at min forskerstatus så absolutt var til stede selv om det var fest, og aktualiserer en refleksjon rundt hva slags informasjon som blir tilgjengelig i ulike sammenhenger.

Til forskjell fra tidligere feltarbeid der jeg hadde benyttet deltakende observasjon, var det i denne sammenhengen vanskeligere å bli en naturlig del av omgivelsene. Feltarbeidet blant gatebarn i Mexico (Dyrlid 1994) var riktignok også preget av en viss sirkulasjon av mennesker, men arenaen var stabil, likeledes gruppene av barn jeg forholdt meg til. Der hadde jeg opplevd hvordan de gradvis fikk mer tillit til meg, og hvordan samtaler og samhandling etter hvert bar preg av dette. Denne gangen måtte tilgang forhandles gang etter gang, siden både mennesker og arenaer varierte. Unntak var riktignok en mindre gruppe informanter som jeg hadde stabil kontakt med over lengre tid. Sammen med dem opplevde jeg å bli inkludert i mange sammenhenger jeg ellers ikke ville ha tilgang til, men også at det ble tatt spesielt hensyn til meg. Ett eksempel var at de vekslet på å oversette for meg når det var personer til stede som ikke snakket norsk eller engelsk, og samtalen gikk på polsk. Selv om jeg gav uttrykk for at jeg ikke forventet dette, og at det var greit om de pratet seg imellom, opplevde jeg at det i stor grad ble tatt hensyn til meg. Dette kom også til uttrykk da jeg var til stede på en messe i den katolske kirka sammen med Patryk og Alicja. Jeg var ganske fasinert over stemningen, lysene, lukten av røkelse og den vakre korsangen, men Patryk var ikke overbevist

om at dette var greit. Etter en stund dulter han meg i siden og hvisker halvhøyt: Dette må jo være veldig kjedelig for deg, siden alt er på polsk?

Dialogisk etnografi

Den mest sentrale metoden for dataproduksjon har vært forskningsintervju. Det halvstrukturerte eller ustrukturerte forskningsintervjuet har i form mye til felles med en åpen samtale, men har en intensjonalitet og dybde som skiller den fra den hverdagslige samtalen. Det er også andre karakteristika som preger denne formen for interaksjon. Blant annet sier Kvale at «[f]orskningsintervjuet er ikke en konversasjon mellom likeverdige deltakere, ettersom det er forskeren som definerer og kontrollerer situasjonen» (Kvale 2004: 21). Jeg deler Kvales syn på dette området og tenker at man som forsker må ta dette i betraktning når man gjennomfører intervju og tolker data. Dette er en asymmetri som vanskelig kan kompenseres for, og som man må ta i betraktning i hele forskningsprosessen. Imidlertid kan man legge til rette for at intervjusituasjonene kan foregå på en måte som skaper gode rom å snakke i. Eksempelvis har jeg latt det være opp til informantene å foreslå sted for intervjuet. Jeg har naturlig nok gjort det klart at om de ønsker det, så ordner jeg med rom. I veldig mange tilfeller har dette resultert i at det første intervjuet har foregått hjemme hos dem. I andre tilfeller har vi møttes på kafé, én ønsket å møte meg på biblioteket og foreslo at vi kunne bruke en av bibliotekets leseceller. Ved ett tilfelle benyttet vi et seminarrom på et hotell for å gjennomføre et gruppeintervju. I dette spesielle tilfellet var det av praktiske årsaker vi forskerne som arrangerte møtested.

Kirsten Danielsen beskriver det å samle enten nedskrevne eller fortalte livshistorier som «en form for dialogisk etnografi som langt på vei gir informanten mulighet til å produsere empirien selv» (Danielsen 2004: 168). Gjennom en slik tilnærming kan informantene framtre som handlende subjekter i egen fortelling. Ifølge Danielsen er dette en spesielt egnet metodikk når man skal forsøke å skape forståelse av hva det vil si å være migrant, og gir dem en mulighet til «å fremstille seg selv med et liv utenfor de problemkategoriene som mange av de samfunnsvitenskapelige forståelses- og analysemåtene har lett for å fange dem i» (ibid.).

Imidlertid er det også nødvendig å tydeliggjøre noen implikasjoner av nettopp det dialogiske i denne formen for forskningsintervju. Intervju av denne typen er en toveis prosess hvor man som forsker er medprodusent av informasjon (Kristensen 2011, Riessman 2000/2002,

Holstein og Gubrium 1995/2004, Kvale 2004, Tedlock 2000). Også i forskningsprosjekter der informanter blir bedt om å skrive ned sine historier, vil dette «bære i seg denne andres forventning» (Danielsen 2007: 170). I intervjusituasjoner hvor forsker og informant møtes ansikt til ansikt, vil informasjon og fortolkning i enda større grad flyte fram og tilbake mellom partene. Jeg betrakter derfor forskningsintervjuet som en aktivt skapende prosess. Dette er også noe Kristensen, som har studert familieplanlegging blant innvandrere i Norge, legger til grunn for følgende betraktning knyttet til sin studie:

Dette betyr at jeg oppfatter den informasjon som intervjuet gir som noe som produseres i relasjon mellom meg som intervjuer og den aktuelle informant, og ikke noe som ligger klart i respondentens hode, klart til uthenting bare jeg stiller de riktige spørsmålene og ellers legger forholdene til rette (Kristensen 2011: 111).

Selv om jeg i intervjuene ønsket å la informantene dele sine tanker omkring de temaene jeg brakte opp, uten å styre dette for mye og være lydhør og lyttende for deres tolkninger, forklaringer og hvilke hendelser og erfaringer de knyttet sammen, er jeg som forsker til stede i meningsproduksjonen. I mange tilfeller innvirker spørsmål eller ytringer på dataproduksjonen på måter jeg som forsker ikke er klar over. Eksempelvis har jeg under gjennomgangen av transkriberte intervju sett at mine spørsmål har pekt på forskjeller eller grenser uten at dette i utgangspunktet har vært tematisert av informantene. Når jeg for eksempel spør om Viktor håper at den neste ansatte i firmaet blir polsk eller norsk, vil dette kunne innebære at «norskhet» eller «polskhet» vil utgjøre en forskjell, uten at Viktor selv har påpekt dette.

Livsfortellinger og narrativer

I likhet med sosialantropologene Peacock og Holland (1993) foretrekker Danielsen (2007) termen livsfortellinger heller enn livshistorier. Peacock og Holland beskriver distinksjonen på følgende måte:

Rather than «life-history» we prefer the term «life story». By «life story» is meant simply the story of someone's life. For our purposes, «story» is preferable to «history» because it does not connote that the narration is true, that the events narrated necessarily happened, or that it matters whether they did or not (Peacock og Holland 1993: 368).

Uansett om man bruker livshistorier, livsfortellinger eller «life stories» handler dette om fortellinger som er en subjektiv beskrivelse av forholdet mellom et menneske og dets sosiale verden. De skapes av sosialt liv, og de er med på å skape sosialt liv. Denne innfallsvinkelen

ledet meg i retning av narrativ metode. Livsfortellingen viser ofte til (naturlig nok) fortellingen om et liv og består av en blanding av ulike bestanddeler av selvbiografisk materiale. Dette er også omfattet av det som betegnes som narrativer. Imidlertid brukes betegnelsen narrativ tilnærming også hvor informanter blir bedt om å rekapitulere spesielle hendelser, eller i videre forstand for å analysere erfaringer knyttet til sekvenser av livet (Riessman 2000/2002, Bamberg 1997). Når jeg i arbeidet med denne avhandlingen beskriver det som å ha brukt narrativer som metodisk tilnærming, innebærer dette både det som ovenfor beskrives som livsfortellinger, og rekapitulering av spesielle hendelser. Det er dette jeg refererer til både når jeg bruker betegnelsen informantenes narrativer, og når jeg bruker betegnelsen informantenes historier eller fortellinger. Når jeg bruker de mindre presise betegnelsene historier og fortellinger her, er det delvis på grunn av språklig variasjon, men også for å skape en nærhet til at narrative er nettopp informantenes fortellinger og historier om seg selv og sin væren i verden.

Det sentrale med narrative er ikke først og fremst hvor sannferdige eller pålitelige de er, som påpekt av Peacock og Holland (1993), men heller hva utvalget av hendelser, og måten de presenteres på, kan fortelle forskeren om fortellerens erfaringer (Read 2012). I motsetning til det som beskrives som «realist-tilnærming» til narrativ analyse, hvor innsamlede historier fra samme miljø betraktes som en dokumentarisk kilde til å undersøke verden «der ute», ligger min posisjon innenfor en konstruktivistisk tilnærming (Read 2012, Prins 2006, Riessman 2000/2002). En slik tilnærming beskrives på følgende måte av Riessman: «Personal narratives are, at core, meaning-making units of discourse. They are of interest precisely because narrators interpret the past in their stories, rather than reproduce the past as it was» (Riessman 2000: 18). Også andre beskriver hvordan narrative, i tillegg til den meningsskapende dimensjonen, bidrar til å gi en opplevelse av sammenheng og orden gjennom å binde sammen sekvenser som ellers ville framstå som fragmenterte (Ochs og Capps 1996, Bruner 1990). I tillegg til å binde sammen det som ellers vil være fragmentert, kan også en narrativ tilnærming synliggjøre mangfold og kompleksitet i en gruppe. I arbeidet med migranters livsfortellinger sier Danielsen følgende: «Livsfortellinger viser oss at erfaringer er mangslunne og komplekse og at uttrykksrepertoaret er variert, samtidig som det gir et innblikk i andre forståelsesmåter og andre måter å være i verden på» (Danielsen 2007: 168). Nettopp denne kvaliteten ved metoden mener jeg gjør den spesielt egnet til å framskaffe kunnskap om polske arbeidsmigranters opplevelse av ulike måter å «være i verden på» etter migrasjon til Norge. Ifølge Riessman (2000/2002) er narrative spesielt egnet for å analysere

identitet i dens multiple former i ulike kontekster. Hun konkluderer på følgende måte: «Personal narratives provide windows into lives that confront the constraints of circumstances. Attention to personal narratives in interviews opens discursive spaces for research subjects. We can represent them as agents acting in life worlds of moral complexity» (ibid: 191). Danielsen (2007) forstår de erfaringene migrantene uttrykker gjennom sine historier, som i skjæringspunktet mellom medbrakt kultur, personlige motiver og sosiale prosesser i Norge. Fortellingene påvirkes også av «kulturelle forestillinger og oppfatninger om hva som sømmer seg når det gjelder offentlig selvpresentasjon» (Danielsen 2007: 168). Dette kan også innebære ulike strategier for å inkorporeres i det norske samfunnet og det norske arbeidslivet.

Narrativene sier ikke bare noe om fortelleren, men også om samfunnet. For migranter kan dette innebære forhold i både opprinnelseslandet og destinasjonslandet. Som forsker bør man derfor være oppmerksom på sosiale forhold og på hvilken måte kultur og sosiale strukturer kommer til uttrykk i narrative (Fraser 2003). Eksempelvis beskriver Riessman (1990, 2000/2002) hvordan de personlige problemene som kom til uttrykk i deltakernes fortellinger om skilsmisse i hennes studier, kunne fortelle en god del om oppfatninger knyttet til kjønnsrelasjoner og ekteskap på et spesielt tidspunkt i amerikansk historie. Når det gjelder narrativ analyse, mener Daiute og Lightfoot at dette gir en unik mulighet til å få innsikt i de ulike kreftene som samvirker, skaper og ordner relasjonen mellom subjektet og samfunnet (Daiute og Lightfoot 2004: xii).

Om kontekst, verdier og definisjonsmakt

Som vi har sett i det foregående, har jeg valgt å kombinere ulike metodologiske tilnærminger som til sammen utgjør det Marta Kempny (2010) har kalt «metodological bricolage». Det jeg har ønsket å oppnå med dette, er å gripe migrantenes narrativer og se dem i lys av det jeg har kalt narrativ plassering/posisjonering i den norske konteksten. Slik jeg ser det, er dette en måte å møte de utfordringene som er knyttet til samfunnsforskning på i en verden hvor globalisering tar stadig nye former. Man må videre stille seg spørsmålet om hvilke «verktøy» som kan hjelpe oss å gripe og analysere prosesser hvor det lokale og det globale gjensidig konstituerer hverandre, men ikke minst skal man også kunne høre individets stemme. Vi er nødt til å kjenne individets livsverden for å kunne tolke mening og forståelse inn i den. Men hva konstituerer individets livsverden? Individet inngår jo i systemer som er preget av så vel

globale nettverk som lokale strukturer og intime relasjoner. Nye kommunikasjonsformer gjør at også nære relasjoner kan pleies over verdenshav gjennom digitale medier. I dette landskapet skal det etableres en forståelse av hva som er en relevant kontekst for fortolking og meningsskaping. Videre i dette kapittelet vil jeg derfor fokusere på to utfordringer. Den første utfordringen er knyttet til bruk av dikotomien lokal–global. Det at migrasjon er en del av globale prosesser, blant annet med en stadig større flyt av mennesker, informasjon, varer og tjenester, er noe som tematiseres og problematiseres, men hva med det lokale? Er det så selvsagt som det kan framstå hva vi legger i dette? Den andre utfordringen er også relatert til dette og er knyttet til definering av kontekst og feltsted. Dette har klare implikasjoner når det gjelder både nøytralitet, verdier og maktrelasjoner.

Global, lokal eller glocal?

«I hvilken grad bør antropologer legge stedsfokuset til side for i stedet bevege seg med informantene eller med de fenomener de studerer?» spør Frøystad (2003). Ifølge George Marcus (1995) er det nettopp det antropologen bør gjøre. Man kan møte de nye utfordringene ved å gjennomføre «multi-sited» (multilokal) forskning, altså følge en tematikk eller mennesker gjennom å gjøre feltarbeid flere steder, hevder han. Steder er forbundet med mange slags «tråder», og reiser og mobilitet kan erstatte det klassiske lange feltarbeidet på ett sted, mener Marcus (ibid.). Uten å argumentere mot fruktbarheten av multilokal forskning vil jeg allikevel hevde at man ikke nødvendigvis løser alle metodologiske utfordringer knyttet til globalisering og mobilitet gjennom en slik tilnærming. Som Gille og Ó Riain (2002) påpeker, er det ikke vanskelig å finne tråder som binder steder sammen. Deres problemer med den multilokale forskningen er at det virker heller tilfeldig hvilke tråder man skal følge. Videre kommenterer de at det er sjelden at relasjoner mellom lokaliteter/steder (sites) er klart definert. Utfordringene dette innebærer, er nært knyttet til det å definere relevant kontekst, og ikke minst til hvem som foretar disse avgrensningene. Dette har også vært noe jeg har måttet ta hensyn til i arbeidet med denne avhandlingen. Når jeg valgte å gjøre mindre deler av feltarbeidet i Polen, var det på grunn av tematikk som ble brakt fram i migrantenes narrativer. Slik sett var det informantene som «snakket fram» de trådene som ble fulgt, men jeg er klar over at det er jeg som forsker som fortolker og avgjør hvilke tråder som følges. Imidlertid mener jeg at jeg ved å ta utgangspunkt i narrativene gjør denne utvelgelsen litt mindre tilfeldig.

Det å kunne beskrive og analysere den empiriske virkeligheten fordrer at man har konsepter som kan bidra til nettopp dette. Howard S. Becker (1998) beskriver konsepter som «generalized statements about whole classes of phenomena rather than specific statements of fact, statement that apply to people and organizations everywhere rather than just to this people here and now, or there and then» (1998: 109). Når det gjelder utvikling av konsepter, understreker Becker hvor viktig det er at dette skjer i en kontinuerlig dialog med empiriske data. Konsepter er en måte å oppsummere data på, sier han, og da er det viktig at de også kan anvendes på den typen data man ønsker å oppsummere. I studier av migranternes liv og erfaringsverden er det noen konsepter man vanskelig kommer utenom, blant annet globalisering, eller dikotomien lokal–global. Hvordan man forholder seg til dette, vil også ha metodiske implikasjoner i studiet av migrasjon eller migranter.

Henrietta Moore introduserer i artikkelen «Global Anxieties: Concept-Metaphors and the Pre-Theoretical Commitments in Anthropology» begrepene «concept-metaphors» og «contra-distinctions». Dette gjør hun i en diskurs om hvordan man kan lage seg et best mulig antropologisk analyseverktøy (Moore 2004). Ifølge Moore refererer konseptmetaforen ikke til noe spesifikt, meningen formes og defineres i metaforens praksis og kontekst. I likhet med Becker (1998) argumenterer Moore for at definisjonen av begreper bør etableres gjennom den etnografiske erfaringen og den empirien antropologen får gjennom sitt feltarbeid. Konseptmetaforer får ingen mening om de står alene, men gjennom sammenligning med en «contra-distinction». Lokal–global er et eksempel på konseptmetaforer, mener Moore. Deres eksakte mening kan ikke spesifiseres på forhånd, og de er gjensidig konstituerende og ladet med «pre-theoretical commitments». Imidlertid er det stort sett «global» som blir problematisert av antropologer. «Lokal» blir derimot assosiert med etnografi og deltakende observasjon på en måte som gjør at vi tar den for gitt og overser at den er like abstrakt som «global».

Moore mener også at det er nødvendig å se etter alternativer til lokal–global som konseptmetaforer og påpeker at Appadurais teori om «scapes» kan være nettopp en måte å bevege seg bort fra «part-whole relationships to focus on flows, processes, interconnections and experiences» (Moore 2004: 79). Det lokale og det globale forblir imidlertid viktig, men må vurderes kritisk. Som nevnt ovenfor påpeker Moore at det globale ikke bare er krefter som påvirker folk – det globale bør forstås som forestillinger, aspirasjoner og måter mennesker former og forstår forbindelser på. Slik jeg leser Theresa Gowan (2000) og de andre

bidragsyterne i antologien *Global Ethnography* (Burawoy 2000), er deres perspektiver et bidrag i retning av en slik forståelse.

Gowans tekst inngår altså i boka *Global Ethnography*, der bidragsyterne ønsker å bidra, både hver for seg og kollektivt, til en bedre forståelse av globalisering. Burawoy skriver i innledningen: «This is where we depart from those contemporary anthropologist who open up their studies to the world without the world becoming an object of investigation» (Burawoy 2000: 29). Han sier videre at forfatterne ikke vil objektivisere globale krefter – de ønsker å unngå at disse kreftene framstår som naturlige og unngåelige. I boken benyttes tre strategier for å unngå objektivisering: å se hvordan man motsetter seg, unngår og forhandler i forhold til global dominans, å se hvordan globale krefter selv er et produkt av tilfeldige (contingent) sosiale prosesser, å se globale krefter og forbindelser som konstituert av forestillinger. Intensjonen med den siste strategien er å inspirere sosiale bevegelser til å søke kontroll over både sine umiddelbare, men også fjernere verdener, «to challenge the mythology of an inexorable, runaway world» (ibid.). Dette synet deles av blant andre Henrietta Moore, som beskriver det globale og globalisering ikke som krefter «working on people», men som en diskurs «about the present and possible futures» (Moore 2004: 81).

Det kan være vanskelig å si hvor globaliseringsprosessen slutter og effektene begynner, for å referere til Sohlberg og Sohlberg (2008). I *Global Ethnography* (2000) beskriver Burawoy ulike aspekter ved globalisering. Materialet er strukturert til å omhandle globale krefter, globale forbindelser og globale forestillinger. Poenget blir derfor å gi en beskrivelse av de ulike aspektene ved globalisering framfor å definerebegrepet. Imidlertid sier Gowan dette i sin tekst:

If we take globalization to mean the transformations of locales by processes instigated or maintained from outside national borders, the United States has been the center of various forms of globalization for hundreds of years, as both a site and agent of raw collisions among Europe, America and Africa (Gowan 2000: 79).

Gowans poeng er at globalisering som sådan er et gammelt fenomen, men de prosessene man ser i dag, har en annen karakter. Det amerikanere opplever i dag, sier hun, er en gradvis erstatning av de tidligere militære og «keynesianske» formene for globalisering med en ny neoliberal koalisjon. Dette representerer nye former for kapital, samt nye vinnere og nye tapere (ibid.).

Etter mitt syn er det ingen motsetning mellom den måten Gowan beskriver globalisering på i sin tekst, og det f.eks. Inda og Rosaldo (2002) gjør når de definerer globalisering som en «intensivering av global sammenbundethet». Som analytisk rammeverk representerer globaliseringsparadigmet en måte å håndtere visse sosiale, kulturelle, økonomiske og politiske endringer på. Globaliseringsteoretikerne mener dette har hatt stor innvirkning på organiseringen av både samfunn og fellesskap, på relasjoner mellom mennesker og måten vi lever våre liv på. Disse endringene konseptualiseres gjerne med begreper som bevegelse, flyt, nettverk, stedløshet, hybriditet/kreolisering og fleksibilitet. De knyttes spesielt til utviklingen innen informasjonsteknologi, økonomisk integrasjon og migrasjon.

Den globaliserte verdens flyt består både av mennesker, kapital, varer, ideologier – altså både subjekter og objekter. Dette er ikke nytt i seg selv, men samtidens muligheter innen kommunikasjon og transport gjør at det har skjedd en voldsom økning i denne flyten i både volum og hastighet. Den såkalt globaliserte verden befinner seg i «en permanent mangel på stabilitet», ifølge Aagaard Nielsen (2003). Harvey (1989) skriver at globalisering er en krymping av rom/avstand og en komprimering av tid. For eksempel påstås det at vår forståelse av den romlige dimensjonen har beveget seg fra det geografiske «territorium» til det langt mindre stedsbetingede «rom». Et rom kan inneholde både det som skjer her og nå, ansikt-til-ansikt-relasjoner osv., men også det som skjer andre steder, via medier og kommunikasjonsteknologi. Giddens (1990) ser globalisering først og fremst som en grunnleggende omorganisering av tid og rom hvor det nærværende og det fraværende forbindes. Det sosiale liv består i mindre grad kun av lokaliserte aktiviteter, og de lokaliserte aktivitetene er også i større grad påvirket av ting som skjer samtidig, men langt borte. Dette stiller krav til at man anvender metodologiske verktøy som kan gripe slike fenomen.

Globalisering blir ofte studert som makroprosesser, men antropologien har vært mer opptatt av samspillet mellom disse prosessene og lokale forhold. Forholdet mellom det lokale og det globale oppfattes som en konstant prosess av dynamiske, flerdimensjonale forhandlinger, som ikke nødvendigvis medieres av noe statsnivå. Dette blir ofte begrepsfestet som glocal. Sosiale fellesskap, produksjon, forbruk, politikk, identitet, osv. blir mer løsrevet fra lokalsamfunn. Hendelser og beslutninger som skjer på ett geografisk sted, kan ha innvirkning – og det ofte umiddelbart – på livet andre steder. Ifølge Beck (2002) kan man forstå menneskenes vilkår bare ved å se på det lokale og det globale ikke som polære motsetninger, men som gjensidig involverende prinsipper med innvirkning på identiteter og relasjoner på tvers av og innenfor grenser. Appadurai (1996) mener at globaliseringen har ført til en de-territorialisering, at våre

liv blir mindre stedbundne. Han skriver om det han kaller «den globale kulturelle flyt», som han mener består av fem såkalte scapes (av landscapes) som er knyttet til etnisitet, medier, teknologi, kapital og ideer. Disse kan betraktes nærmest som byggeklosser i en global kulturell økonomi som er «kompleks, overlappende og ubestemmelig» (ibid.). Mens globalisering og forholdet mellom det lokale og det globale er noe som påvirker mennesker generelt, er det spesielt viktig å ta dette i betraktning i studier av migranternes tilværelse. Ved selv å være en del av den globaliserte verdens flyt av mennesker, et av Appadurais «scapes», blir de også ofte gjenstand for forskeres og andres antakelser om transnasjonalisme eller andre tilpasningsformer på bakgrunn av å ha krysset territoriale grenser. Dette til tross for antropologenes insistering på at våre liv generelt sett er mindre stedbundet.

Kontekstforståelse som utfordring i antropologisk forskning

Slik jeg ser det, henger problematiseringen av forholdet mellom det lokale og det globale sammen med forståelse av kontekst generelt. I vår forskning vil vi alltid ha en formening av hva som er relevant, og hva som ikke er det, for å belyse de fenomener vi ønsker. Hva virker inn? Hva er «innenfor», og hva er «utenfor»? I det følgende vil jeg problematisere kontekst innen forskning – ikke minst forskerens rolle i produksjonen av kontekst. Jeg vil belyse problemet med kontekstforståelse ut fra nyere teoretiske perspektiver knyttet til globalisering, fordi disse perspektivene, som vist ovenfor, utfordrer tradisjonelle måter å oppfatte sted, identitet, tilknytning, forflytning og tid på. De har dermed konsekvenser for hvordan vi forstår og «lukker» konteksten når vi fortolker sosiale fenomener.

Ifølge hermeneutisk teori vil vi alltid fortolke delvis ut fra vår forforståelse av helheten, og i denne forforståelsen ligger for eksempel våre erfaringer og oppfatninger, vårt språk og våre begreper. Det innebærer at den som fortolker, er med på å skape tolkningskonteksten og altså på den måten blir en medprodusent av mening. En av hermeneutikkens klassiske diskusjoner dreier seg om hvorvidt det som skal fortolkes, i seg selv skal forstås som helheten, slik for eksempel Gadamer (i Gilje og Grimen 2007: 158–159) hevder, eller om det som forstås som helheten, også skal inkludere den sammenhengende objektet ble til i, jamfør Skinners (1988) syn.

Et dilemma for samfunnsforskere er at vi som oftest fortolker noe som allerede er blitt fortolket av aktørene eller våre informanter. Giddens (1983) peker på at det vi egentlig

bedriver, er fortolkning av andre orden, en dobbelt hermeneutikk, som innebærer en dobbelt prosess av oversettelse og fortolkning mellom informantens og forskerens forståelsesrammer. Geertz (1973) mener likeledes at vår fortolkning kan sammenlignes med litteraturkritikk, i det at vi lager konstruksjoner av andres konstruksjoner av hva de og deres medmennesker holder på med. Problemet med dobbelt fortolkning medfører at det er særlig viktig å betrakte fenomenet vi studerer, i dets kontekst. I antropologien har deltakende observasjon som metode delvis en slik funksjon, idet den er ment å fungere som korreks og supplement til det våre informanter forteller oss. Denne tilnæringsmåten gjør at vi må stille spørsmålet hvorvidt vi kan ha tilgang til informantens/fenomenets kontekst, og i så fall på hvilke måter.

Skinner (1953) hevder at å fortolke er å «lukke konteksten», i den forstand at man i en fortolkning må klare å fange inn de faktorene som gjør en i stand til å si om en handling er det ene eller det andre. Kontekst forstås da som et slags landskap og betraktes som en forutsetning for å kunne identifisere en handling. Meløe (1997) hevder for eksempel at for å forstå en aktørs aktiviteter, hans væren i verden, må man forstå aktørens verden. Som vi har sett i det foregående, stiller dette oss overfor mange utfordringer, siden kontekst er utflytende og i stadig endring og det derfor vanskelig kan finnes noen entydig måte å bestemme dens innhold og omfang på. Denne erkjennelsen må komme inn i fortolkningen, fordi tanken om fortolkeren som medprodusent av mening i stor grad handler om fortolkeren som den som definerer en gyldig kontekst. Dette er spesielt problematisert i Roy Dilleys tekster (1999, 2002).

Innenfor antropologien har framheving av kontekstens betydning nærmet blitt et slags mantra og noe man enes om. Ting, fenomener, praksiser og handlinger må alltid forstås i dets relevante kontekst. Antropologen Roy Dilley (1999, 2002) forklarer hvordan sosialantropologien som vitenskap har vært avhengig av å kunne plassere handlinger og uttrykk i sin respektive kontekst. Dermed har konteksten vært sentral for å skape autentisitet i etnografisk arbeid. Imidlertid er ikke etnografens analytiske kontekstualiseringer i seg selv lenger en selvevident prosess, men et kritisk punkt som må belyses.

Roy Dilley påpeker i sin tekst «The problem of Context» (2002) at selv om antropologien er en disiplin som alltid understreker betydningen av kontekst, har man også her en tendens til å betrakte konteksten som gitt og ikke definert. I antropologisk litteratur har viktigheten av kontekstualisering vært et gjennomgående tema. At ethvert fenomen må forstås innenfor sin egen kontekst, er «barnelærdom» for de fleste studenter innenfor faget. Det har vært enighet

om at antropologer som fortolker sosiale og kulturelle fenomener, skal gjøre dette med referanse til relevant kontekst.

Kontekst blir vanligvis forstått som «features and characteristics surrounding a phenomenon in order to illuminate it and to understand or give sense to it» (Dilley 1999: 1). I «The problem of context» behandler Dilley (2002) problemet vedrørende konstruksjon av kontekst som et metodologisk nøkkelbegrep i sosial- og kulturanthropologien.

Hvis vi ser på hvordan kontekst har blitt behandlet innen sosialantropologien, blir det tydelig at den har blitt betraktet som gitt framfor konstruert. På en måte har den blitt selvevident, dette til tross for at kontekstens store betydning har blitt løftet fram. Kontekstens betydning som rammebetingelse for objekter har altså blitt behørig diskutert, men konstruksjonen av kontekst har ikke fått den samme oppmerksomheten. Dilley hevder at kontekst er en sosial konstruksjon, og den har «et sosialt liv». Kontekst er knyttet til fortolkning gjennom inkludering og ekskludering av relevansområder og kan derfor ses på som en diskursiv formasjon som peker tilbake på etnografens bakgrunn og kunnskap. Vi kan derfor spørre oss: Hvordan blir kontekst definert og valgt ut, og av hvem? Og hvilke analytiske strategier er anvendt for å foreslå den relevante konteksten som selvinnlysende?

Sentralt i Dilleys argumentasjon er maktaspektet i defineringen av kontekst. Med referanse til Parkin (1982, referert i Dilley 2002) påpeker han distinksjonen mellom vår kontekstualisering og den som gjøres av «innfødte» fortolkere. Kontekstualisering innebærer alltid en «tilkobling og frakobling» (connection and disconnection), eller inkludering og ekskludering. Det trekkes altså en linje mellom det som blir betraktet som relevant, og det som ikke er det. Dette er en maktprosess og kan forstås som en politisk handling. Det er alltid andre mulige definisjoner av kontekst som kunne blitt gjort, og som Dilley sier:

It is our sense of relevance, driven by our theoretical outlooks and practical dispositions towards the world that defines where these frames are to be placed. Moreover, to sharpen our sense of the way we fabricate contexts in the processes of our own analyses might help us to become aware, in turn, of the interpretative practices and contextualising moves used by others situated elsewhere and outside the academy (Dilley 2002: 38).

Fra perspektivet med kontekst som en selvinnlysende «ting» etablerer Dilley en forestilling om kontekst som et «sett av relasjoner». Det som også er essensielt i denne sammenhengen, er at man alltid må være oppmerksom på muligheten for at det er to parallelle prosesser i konstruksjonen av kontekst: antropologen fra sitt kunnskapstilfang og «innfødte» fortolkere og

kommentatorer» fra sitt. Det å bringe disse forståelsesrammene sammen i en relasjon preget av dialog er det beste vi som antropologer kan gjøre, ifølge Dilley. Som analytikere gjør vi oss alltid betraktninger om relevante «tilkoblinger og frakoblinger» for historisk og sosialt situerte aktører og dermed «claim context». Det innebærer at man som forsker på vegne av informanter bestemmer hva som er viktig og hva som ikke er det for å forstå deres livsverden. Derfor bør vi se på forholdet mellom kunnskap, kontekst og makt for om mulig å oppdage om bestemte meninger og fortolkninger etableres på dominerende eller kanskje til og med hegemoniske måter. Slik jeg leser Dilley (2002), kan denne prosessen påvirke våre fortolkningsrammer ved at den etablerer stereotype forestillinger om grupper av mennesker, og den kan dermed også påvirke våre forventninger om hvilke tilknytninger som er sentrale for dem.

Den utfordrende konteksten og veien videre

Et viktig spørsmål for meg har vært: Hvordan skal vi trekke de nevnte perspektivene og innsiktene om kontekst inn i vår fortolkningsprosess? Det disse teoretikerne har felles, er tanken om at mennesker, handlinger og ideer vanskelig kan forankres i en stabil, avgrensbar og observerbar kontekst. I antropologisk forskning generelt, og forskning knyttet til migranter spesielt, vil man måtte ta i betraktning at handlinger, valg og meningsskapende prosesser foregår relatert til både lokale verdener og hendelser og mennesker langt borte. Også «stedløse» fenomen som internett og ulike medieuttrykk spiller inn. I migranternes livssituasjon er digitale medier ofte det forum som ivaretar de mest sentrale sosiale relasjonene. Imidlertid kan man ikke ta for gitt på hvilken måte disse media er til stede i informantenes liv. Mens noen gav uttrykk for at de ikke kunne bruke eksempelvis Skype hvis de hadde det vanskelig, fordi det bare forsterket en følelse av å være langt borte, kunne andre beskrive hvordan nettopp Skype var det som fikk dagliglivet uten familien til å fungere.

Vårt problem som fortolkere blir derfor å vite hvilke sosiale felt som utgjør en relevant kontekst, og som påpekt ovenfor å ta hensyn til at forskerens forståelse av relevant kontekst sannsynligvis ikke er sammenfallende med informantens. Metodologisk er utfordringen hvordan vi kan få tilgang til denne konteksten. Slik jeg vurderte det, var det ikke tilstrekkelig bare å observere informanten i hans eller hennes umiddelbare omgivelser, fordi informanten også handler i kontekster vi ikke ser og kanskje ikke er oppmerksomme på. Dersom det bare er subjektet selv som har oversikt over hvilke kontekster som er relevante landskap for deres

handlinger og valg, så må subjektets stemme slippe enda mer til i vår forskning. For meg har det vært styrende for metodevalg å forsøke å få fatt i informantenes egne beskrivelser, intensjoner, oppfatninger og subjektive erfaringer. Slik jeg ser det, har et fokus på migrantenes narrativer vært en nyttig vei til innsikt, fordi de representerer informantenes egen kreative helhetsskaping rundt forskjellige hendelser i deres liv. Ikke minst gir det også tilgang til en forståelse av hvordan subjektene plasserer og posisjonerer seg selv innenfor et geografisk og sosialt landskap. På den måten berøres også spørsmålet om hvilke konsepter som kan beskrive dette. Det å kombinere ulike metodologiske tilnærminger har gitt narrativene en fylde de ikke ellers ville hatt, og det har gitt meg et annet fundament som fortolker. Dernest har migrantenes narrativer vært bestemmende for flere grep som har hatt metodologiske implikasjoner, og som dermed har virket inn på hvilke kontekster som har blitt inkludert. I tillegg til å bringe meg til ulike arenaer i Trondheim har dette også ført til at jeg har gjennomført intervju med familiemedlemmer samt rekrutterings- og bemanningsbyråer i Polen, fordi dette framstod som sentralt i manges fortellinger. Forskerens og informantenes kontekstforståelse vil neppe bli fullstendig overlappende, men en økt sensitivitet og refleksjon rundt de maktaspektene Dilley (2002) påpeker at forskerens definering av kontekst representerer, kan bidra til at man gjør metodiske grep som fører dem nærmere hverandre.

Analytiske grep og strategier

I arbeidet med denne avhandlingen har det blitt produsert ulike former for empirisk materiale; transkriberte (og oversatte) intervju, feltnotater fra deltakende observasjon og skriftlig materiale fra avisene i forbindelse med medieundersøkelsen. I tillegg hadde jeg gjort notater i forbindelse med intervjuene som inneholdt beskrivelser av fysiske omgivelser samt observasjoner knyttet til intervjusituasjonen. Eksempelvis kunne jeg notere at enkelte tema så ut til å være lette og lystbetonte å snakke om, mens det kunne virke som om andre tema ikke var så lette å snakke om. Dessuten kunne jeg få inntrykk av at enkelte tema var viktigere enn andre å få formidlet for informantene.

Et annet aspekt i denne prosessen har vært intensjonen om å gripe det som ble snakket fram som sentrale kontekster i migrantenes fortellinger. Som et resultat av dette gjennomførte jeg deler av feltarbeidet i Polen, noe jeg fikk inntrykk av at mange informanter betraktet som en trygghet for at jeg bedre kunne forstå de historiene de ønsket å formidle. Likeledes var det viktig å være oppmerksom overfor hvilke arenaer i den norske konteksten som ble gjort

relevante, og hvilken funksjon disse arenaene hadde for de identitetene som ble forhandlet. Blant annet var dette sentralt når det gjaldt hvilke steder jeg gjennomførte deltakende observasjon. Dette perspektivet, altså intensjonen om å være lydhør for hva som ble snakket fram som relevant kontekst, har også påvirket avhandlingens struktur. I mange narrativer ble aspekter ved den norske velferdsstaten, polsk politikk, samfunnsstruktur eller historie trukket fram som faktorer som begrunner, legitimerer eller forklarer migrasjonsavgjørelser. Slike elementer kunne også bli brukt for å forklare trekk som ble framhevet som karakteristiske for norske og polske arbeidstakere. På bakgrunn av dette fant jeg det nødvendig å inkludere et kapittel i avhandlingen som redegjør for Norge som destinasjonsland for migrasjon. Når migrantene snakker om sine migrasjonsavgjørelser, er det så å si uten unntak Norge og aspekter ved norsk arbeids- og samfunnsnivå som blir snakket fram. Dette har gjort at jeg har lagt vekt på å si noe om dette heller enn å beskrive Trondheim som destinasjon. Videre har jeg inkludert et kapittel som gir en kort oppsummering av noen sentrale historiske, strukturelle, sosiale, økonomiske og politiske forhold i Polen som danner rammene rundt migrantenes narrativer.

Etter at alt materialet var skriftliggjort, organiserte jeg materialet på basis av empiriske, tematiske spørsmål. Disse kunne være: Hvordan snakket informantene om arbeid, om forholdet til norske og polske kolleger eller sjefer, eller om forholdet til Norge og Polen? Gjennom disse spørsmålene kunne jeg se hvilke tanker, erfaringer og praksiser som ble sett på som viktig og relevant.

Et sentralt grep er at jeg har betraktet fortellingene som nettopp narrativer, samt antatt at disse narrative har som en funksjon å plassere mennesker i en sosial kontekst. Det neste nivået i analysen ble å se hvilke subjektposisjoner som ble snakket fram i narrative. På dette stadiet hadde jeg også systematisert informasjonen fra medieundersøkelsen og identifisert de ulike subjektene som ble konstruert gjennom representasjonene i avisene. En interessant del av analysen ble derfor å se hvorvidt, og på hvilken måte, disse representasjonene kunne gjenfinnes i informantenes fortellinger om seg selv.

Etter å ha sett hvilke subjektposisjoner som har blitt aktualisert i fortellingene, har jeg lagt vekt på å identifisere ulike strategier informantene bruker i forhold til disse posisjonene (Neumann 2001). Jeg har prøvd å identifisere hvilke posisjoner som omfavnes, hvilke som avvises, og hvilke som plasseres på noen andre. I denne prosessen har jeg sett etter hvilke

forskjeller som har blitt gjort relevante. Jeg har lagt vekt på å se etter hvor og når forskjeller er virksomme. Hvilke grenser trekkes opp, og hvilke grenser forsøker man å overskride?

Videre har jeg betraktet materialet med et interseksjonelt blikk. Dette har vært viktig når jeg har sett etter hvorvidt/hvordan eksempelvis kjønn kommer til uttrykk, eller på hvilken måte etnisitet blir gjort relevant. I hvilke situasjoner spilte det å være polsk en rolle, og i hvilke situasjoner ble det eventuelt tonet ned i forhold til andre former for identifisering? Hvordan aktualiseres sosial klasse eller utdanning? Hvilke sammenvevinger finner sted, og hva er det som eventuelt overskygges når noe annet blir gjort relevant?

For å kunne belyse problemstillingen har jeg vært opptatt av å se etter likheter og fellestrekk, men også av å se etter det som brøt med eventuelle mønster. Gjennom å være spesielt observant i forhold til det som overrasket meg, eller det uventede, kunne jeg også bli mer oppmerksom på det som etablerte seg som det «normale» og forventede.

Kapittel 4 -

«I Polen vet du aldri hva som skjer.» Historie og migrasjon som kontekst

Fortellinger om Polen

I Polen vet du aldri hva som skjer, sier Marek. Han har opplevd å jobbe i Polen under kommunismens planøkonomi, da arbeidsledighet ikke eksisterte av ideologiske årsaker. Han har også opplevd perioden etter kommunismens fall og det økonomiske systemskiftet da arbeidsledigheten steg fra 6,5 prosent i 1990 til 12,2 prosent i 1991, for så å stige til 18 prosent i 2002 (Kupiszewski 2005). Når Marek forsøker å beskrive denne overgangen for meg, sier han at de gikk fra et system der arbeidsledighet var forbudt, til et system der sjefen kunne gi deg sparken på dagen uten grunn.

Overgangen fra planøkonomi til markedsøkonomi i Polen innebar store endringer på kort tid og blir av mange beskrevet som en «sjokkterapi» (Kupiszewski 2005, Shields 2006, Sommers og Woolfson 2008, Kolstrup 2010, Sowa 2012). De økonomiske omveltningene var tunge å overkomme for dem som allerede slet med å få hverdagen til å gå rundt. De empiriske fortellingene om store endringer og ny usikkerhet er også sentrale i migrantenes narrativer. Beretningene veksler fra å beskrive «the hardship during communism» til, som Marek sier, at «man aldri vet hva som skjer». I migrantenes fortellinger om seg selv og sine migrasjonserfaringer utgjør Polens historie en empirisk realitet som blir gitt ulik betoning og betydning hos de ulike individene. Politiske endringer innebærer også i noen sammenhenger konkrete forventninger til individene, eksempelvis gjennom endrede vilkår for arbeidere, endrede produksjonsforhold og endring av velferdsordninger.

I det følgende skal jeg gi en kort oppsummering av noen sentrale strukturelle, sosiale, økonomiske og politiske endringer i Polen som danner rammene rundt migrantenes narrativer. Jeg inkluderer også kortere empiriske eksempler hvor noen av informantenes

familiemedlemmer som fremdeles er bosatt i Polen, reflekterer over endringer som har funnet sted i hjemlandet. Likeledes tar jeg med kortere utsagn fra polske arbeidsmigranter i Norge om de tidligere erfaringene deres knyttet til arbeidslivet i Polen. Disse informantene vil bli nærmere introdusert i kapittel 7 og 8 i denne avhandlingen.

Mens utreise og migrasjon i enkelte historiske perioder var underlagt et svært restriktivt regime, åpnet EU-utvidelsen i 2004 for en migrasjonsbølge som skulle vise seg å bli meget omfattende. I kapittelets siste del, som omhandler disse bevegelsene, gjengis også empiri basert på intervju med ansatte i et rekrutterings- og bemanningsbyrå i Polen. Gjennom å rekruttere arbeidstakere, samt gjennomføre kurs for å forberede migranter på arbeid i Norge, representerer de viktige aktører i mange av informantenes migrasjonshistorier.

Veien mot vest – fra planøkonomi og konsumersosialisme til neoliberalisme

Polen i dag; det stalinistiske Kulturpalasset i Warszawa har fått selskap av markedsøkonomiske maktsymboler.

Foto: E. Skaar

På samme måte som individers livshistorier er narrativer av fortiden og forventninger om framtiden, kan historikers analyser ses på som sosiale konstruksjoner av fortiden. For Polens vedkommende gjør dette seg spesielt gjeldende i hvordan man skal forstå den såkalte kommunistiske perioden fra 1945 til 1989 (Koczanowicz 2008). I hovedsak dreier diskusjonen seg om hvorvidt man skal betrakte Polen som en fortsatt stalinistisk totalitær stat også etter 1956, eller om landet faktisk praktiserte et slags «halvdemokrati». Mange betegner 1956 som et vendepunkt, med etterdønningene etter massive demonstrasjoner og streiker hvor over 70 mennesker ble drept, som Polens brudd med stalinismen. Kemp-Welch beskriver dette på følgende måte:

Although Poland abandoned Stalinism in 1956 and asserted a degree of autonomy from Soviet hegemony, the return to dialogue was slow and uneven. It was not completed until 1989 when the Communist party agreed to talks with political forces grouped around the independent, but still illegal, trade union Solidarity. But the road to dialogue began in 1956 (Kemp-Welch 2006: 1284).

En tredje retning vil heller analysere fordeler og ulemper ved Polens versjon av kommunisme (ibid.). Selv om jeg er klar over at dette er sentrale diskusjoner, ligger det utenfor rammene av denne avhandlingen å gå nærmere inn på disse motsetningene. Og, sier Leszek Koczanowicz, selv om historikerne hadde klart å samles om et felles faghistorisk syn på Polens sammensatte fortid, er det likevel slik at denne historien «would need to be confronted with memories of everyday life in order to become powerful enough to regulate political and social behavior» (Koczanowicz 2008: 7).

I samtaler med polske arbeidsmigranter kommer nettopp hverdagslivet under kommunistisk styre ofte opp. Mange av dem som tar opp dette temaet, var barn og unge det meste av kommunisttiden, mens enkelte var voksne og forteller om egne erfaringer med arbeid eller forsørgeransvar i Polen under det gamle regimet. Det refereres oftest til de siste tiårene før demokratiseringen som en vanskelig tid, men også som en tid som har gjort dem mer hardføre og oppfinnsomme. Som en av informantene som jobbet i Polen på denne tiden, uttrykker det: *During communism we had to make everything out of nothing*. Hadde man ikke deler for å reparere traktoren eller vaskemaskinen, måtte man lage dem selv, forteller han. Også i litteraturen beskrives denne tiden av mange som en epoke preget av knapphet på det meste av materielle goder, en generell politisk misnøye og manglende tillit til at situasjonen ville bedre seg (se f.eks. Cyrus 2006). Polen var et lukket land, men samtidig mer åpen enn de andre

østblokkstatene. Etter Stalins død og et internt maktskifte i Polen i 1956 åpnet man for noe mer kontakt med Vesten. Eksempelvis kunne polske akademikere av og til delta på konferanser i utlandet, og i økende grad kunne utlendinger besøke Polen.

Polen var uansett åpenheten et land hvor regimekritikk var forbudt. Men mens protesterende studenter og andre dissidenter ble arrestert og fengslet, var ikke regimet like observant overfor misnøyen som begynte å bre seg blant industriarbeiderne (Prazmowska 2010/2013).

Forbedringen av den generelle levestandarden gikk sent, og folk var frustrert over knapphet på varer de nå visste var fritt tilgjengelige i Vesten. De var grundig lei av rasjonering og køer for å skaffe seg nødvendige matvarer. Og selv om staten hadde gjort framskritt i boligbyggingen, var de nye leilighetene små og standarden dårlig (Cyrus 2006).

I 1970 ble de polske matvareprisene økt med om lag 15 prosent. Intensjonen fra myndighetenes side var å stabilisere økonomien gjennom å introdusere et element av markedsøkonomi. Folk var imidlertid svært misfornøyde med dette vedtaket. Utgiftene til mat utgjorde allerede opp mot halvparten av et vanlig familiebudsjett, og denne nye prisøkningen var rett og slett mer enn folk kunne tåle. Svaret fra innbyggerne ble demonstrasjoner og streik. Det hele kulminerte i tragiske hendelser: Myndighetene satte inn militære tropper mot de streikende, og 44 personer ble drept (Cyrus 2006: 198). I dagene som fulgte, ble det klart at den sovjetiske regjeringen ønsket den sittende presidenten Władysław Gomułka erstattet med Edward Gierek. Starten av Giereks presidentperiode utover på begynnelsen av 1970-tallet var preget av gryende håp i befolkningen og tro på demokratisering (Kolstrup 2010). I Vesten ble Gierek beskrevet som «[a] communist without fobias of the West» (Prazmowska 2010/2013: 200) Gierek la vekt på å bygge allianser både med Frankrike, Vest-Tyskland og USA. En del av Giereks hensikt med denne nye åpenheten mot vest var å bane vei for store polske låneopptak i utenlandske banker. Snart var endringene synlig i Polens gater og butikkhyller, og myndighetene investerte tungt i polsk industri. Intensjonen om å produsere varer for det vestlige markedet skulle vise seg å slå feil. Mange vestlige land opplevde samtidig økonomisk krise og inflasjon, og Polens muligheter til kortsiktige lån tørket ut. I Vesten gikk Polen fra å være et interessant investeringsobjekt til å bli et gjeldsproblem. Prazmowska beskriver forholdet mellom folket og staten i Polen på dette tidspunktet slik:

«Based on the unspoken understanding that progress and well-being would be guaranteed in return for political stability, this tenuous equilibrium was sometimes described as consumer socialism. It was destroyed by the threat to what Poles had become to enjoy» (Prazmowska 2010/2013: 202).

I 1976 gjorde Gierek det samme grepet som hadde felt forgjengeren i 1970. Han økte matvareprisene; denne gangen med hele 60 prosent. Og det ble umiddelbart arbeiderdemonstrasjoner og uro i hele Polen. Færre ble drept i dette opprøret, men myndighetene gjentok praksisen med å fengsle opposisjonelle (ibid.).

Da myndighetene gjorde sitt tredje vedtak om å heve matvareprisene, denne gangen på kjøtt, ble det storstreik. Nå ble det dannet streikekomiteer landet rundt, og disse komiteene slo seg deretter sammen til fagorganisasjonen Solidarność. Lech Wałęsa ble organisasjonens første leder, og innen få måneder hadde fagorganisasjonen hele ti millioner medlemmer (solidarnosc.org.pl).³¹ Etter en urolig periode med flere presidentbytter var det to utenforliggende prosesser som skulle komme til å bidra til regimets endelige fall: polske pave Johannes Paul IIs stille kritikk av Polens makthavere og Sovjets president Michail Gorbatsjovs reformpolitikk. Dette medførte en fornyet kraft i den nå forbudte fagbevegelsen, og da den polske regjeringen enda en gang førte høyere priser, ble det nye serier med streiker. Regjeringen slo hardt ned på de streikende, men det ble samtidig klart for alle at kommunistpartiet ikke lenger maktet å styre Polen. Til slutt ble regjeringen tvunget til forhandlingsbordet. Solidarność ble lovlig igjen, og det ble lagt til rette for å gjennomføre delvis frie valg (solidarnosc.org.pl).

Ved valget i august 1989 ble Tadeusz Mazowiecki i Solidarność valgt som den første ikke-kommunistiske statsministeren i Øst-Europa siden 1940-tallet. I desember opphørte Polen å være «folkerepublikk», og kommunistpartiets formelt ledende rolle i statsstyret ble opphevet. I januar 1990 oppløste kommunistpartiet seg selv, og Polens første frie parlamentsvalg ble holdt i 1991 (Kempny 2010, Prazmowska 2010/2013). Den nye og Solidarnośćs-dominerte regjeringen la fram et radikalt program for rask overgang til markedsøkonomi og kapitalisme, ledet av økonomen Leszek Bałcerowicz.

Noen drar, noen blir. Familieliv og endringer

For vanlige mennesker som skulle få familie- og arbeidsliv til å fungere i disse turbulente tidene, var utfordringene mange. Under kommunisttiden hadde livet vært preget av knapphet på varer og rett og slett tomme butikkhyller. Selv om man hadde jobb og dermed en lønn å handle for, var tilgangen svært begrenset. Dette blir også raskt et tema når jeg besøker en

---

³¹ <http://www.solidarnosc.org.pl/en/about/history-in-dates> (hentet 05.10.2016).

familie bosatt i utkanten av en større by i Polen. Drosjeturen dit har gått gjennom et enormt område med likeartede blokker stående på rekke og rad. Blokkene ser nymalte og velholdte ut, og det er åpne og luftige områder mellom dem. Vi stopper utenfor inngangen til en av blokkene, og jeg ringer på hos familien, som består av mor, far og to døtre. Eldstedattera har bosatt seg i Norge, og den yngste har flyttet hjemmefra og stiftet familie. Nå er det bare mor og far som bor igjen i den lille blokkleiligheten, men den dagen jeg er på besøk, stiller yngstedattera opp som tolk. Jeg blir tatt vel imot, og det faktum at jeg kjenner eldstedattera som bor i Norge, gjør nok velkomsten ekstra varm. Mora og faren geleider meg innover i leiligheten forbi et bitte lite kjøkken, to soverom og til slutt inn en liten, men nymalt stue. Det blir servert kaffe. Jeg bidrar med norsk melkesjokolade, men den får fort selskap av polske kaker.

De forteller at hele familien en gang vurderte å migrere til Norge, hvor de hadde slektninger. Dette var midt på 1980-tallet. De var på ferie og besøkte familie i Norge, og under dette oppholdet hadde de vurdert å bli værende. Men mor hadde fått kalde føtter, mest på grunn av tanken om å forlate slekt og venner i Polen. Da de kom tilbake til Polen, hadde hun imidlertid angret på denne beslutningen. De hadde da vært en hel måned i Norge, og jeg spør om det var noe spesielt hun savnet fra Polen under denne måneden. *Det var en vanskelig tid, det var et totalt annet liv i Norge enn i Polen på den tiden*, svarer hun. Hun tenker seg om, og blikket blir litt fjernt før hun fortsetter. *Hyllene i butikkene i Polen var helt tomme. Selv om du hadde penger, ville du ha problemer med å kjøpe noe som helst. Det var ikke så mye å savne, bortsett fra familie, tror jeg, slektningene våre.* For mora sin del var det enkeltmenneskene hun kom til å savne, og det var det skremmende ved å starte på nytt i et fremmed land som hadde fått henne fra å bo Norge. Selv om mannen hadde ønsket å flytte, hadde hun sagt nei. Dattera utdyper dette:

Faren min var aldri enig i dette. Vi var jo bare småjenter, men jeg husker det godt. Da tanta mi som bor i Norge, var på besøk i Polen, brukte hun å ta bilde av de lange køene utenfor de butikkene som hadde noe å selge. Det var sikkert for å vise dem fram i Norge, eller for å minne seg selv på hvordan det var. Til og med for å kjøpe mat måtte man stå i disse endeløse køene. Så kom 1989 og store endringer, men livet var fremdeles vanskelig for mange. Eldre, for eksempel. Selv om noen syntes livet var tryggere under kommunismen, så savner ikke mora mi denne perioden.

Hun ser bort på mora, veksler noen ord på polsk, og mora rister på hodet for å vise at hun støtter datteras utsagn. Hun savner ikke kommunisttiden, selv om noen omtaler den med en viss nostalgi. *Og selv om livet virket tryggere med jobb og sånn, så var det jo bare en illusjon,* fortsetter hun. *Landet hadde stor gjeld, så tryggheten var bare et inntrykk man prøvde å gi. Men man hadde altså jobb. Nå er det slik at om du har en jobb, så kan du miste den på dagen. Så ... ja, mange følte seg nok tryggere den gangen.* Hun fortsetter å reflektere rundt dette med trygghet, at det føles utrygt når man vet hvor lett det er å miste jobben. Den ene dagen har du jobb, den neste har du det ikke. Dette var en av endringene som kom etter 1989, forklarer hun. En annen var at det er så å si umulig å overleve på arbeidsledighetstrygd eller pensjon. Så selv om hyllene i butikkene er fulle, er det mange som ikke kan handle. For mora er det en viss trygghet å ha en datter i Norge. *Det blir en slags sosial sikkerhet,* sier hun, halvt i spøk. *Vi har heldigvis ikke behovd å be dattera vår om penger, men vi vet at hvis vi får problemer, så ville hun hjelpe oss,* avslutter hun.

Transisjon og utfordringer

Den første ikke-kommunistiske regjeringen etter det frie parlamentsvalget i 1991 måtte takle en svært vanskelig situasjon. Polen hadde blant annet hyperinflasjon, stor utenlandsgjeld, skjult arbeidsledighet, en ineffektiv industri og en foreldet jordbrukssektor (Kempny 2010). Finansminister Leszek Bałcerowicz har senere uttalt at det var en bevisst strategi å benytte maktvakuemet som oppstod etter systemskiftet, til å gjennomføre tilpasning til en nyliberal økonomi (Kolstrup 2010). Den såkalte Bałcerowicz-planen innebar at Polen etter kommunismens fall skulle gjennomgå en neoliberal revolusjon hvor statens rolle i økonomien skulle reduseres og erstattes av en markedsregulering av tilbud, etterspørsel og priser (Shields 2006, Sommers og Woolfson 2008). Blant annet ble statsstøtten til matvarer fjernet, og det ble gjort store kutt i velferdsgodene, blant annet arbeidsledighetstrygden. Planene ble utviklet i samarbeid med Det internasjonale pengefondet, som lovet å ettergi landets tyngende utenlandsgjeld mot en hurtig og effektiv innføring av markedsøkonomi (Kolstrup 2010). De store statsbedriftene ble privatisert, og internasjonale selskap fikk rett til å føre kapital ut av landet.

Men som Hardy og Rainnie hevder i sin bok *Restructuring Krakow* (1996), gikk ikke skiftet fra plan- til markedsøkonomi i Polen helt som forventet. Privatiseringen, som skulle være kjapp og omfattende, ble ifølge Hardy og Rainnie både tregere og mer omstridt enn forventet.

For den polske arbeiderklassen skapte transformasjonen vel så mange problemer som den løste. Riktignok begynte man fra 1992 å merke en økning i brutto nasjonalprodukt, men man merket raskt en tilsvarende vekst i arbeidsledigheten. Levestandarden falt både for dem som var arbeidsledige, og for mange av dem som fremdeles hadde jobb (ibid.).

En paradoksal parallell til det dramatiske økonomiske skiftet i det demokratiserte Polen er den Sovjet-initierte byggingen av den nye polske byen Nova Huta etter andre verdenskrig. Denne nyanlagte byen utenfor Krakow med sitt gigantiske stålverk var ment som et industrielt forbilde og hadde to konkrete formål: På den ene siden ville kommuniststyret tilføre det krigsherjede Polen ny industri og arbeidsplasser, og på den andre side ville det styrke Krakow-regionens industrielle bidrag i den nye samfunnsordningen. Midt på 1970-tallet, 20 år etter åpningen, hadde Vladimir Lenin-stålverket i Nova Huta blitt det største stålverket i Polen. Det monumentale bysenteret ble etter hvert omkranset av store leilighetskomplekser. Stålverket hadde fått hele 50 000 ansatte og en produksjon på 6,7 millioner tonn stål per år (Sowa 2012). Etter overgangen til markedsøkonomi i 1991 har imidlertid stålverket, så vel som distriktet for øvrig, lidd under en rask sosial og økonomisk nedgang. Mot slutten av 1990-tallet var stålverket nær konkurs og overlevde med nød og neppe ved å redusere arbeidsstokken drastisk. I 2004 ble selskapet kjøpt opp av utenlandske eiere, fikk nytt navn og ble sammenslått med en korporasjon som nå kontrollerer 70 prosent av Polens stålindustri. Om dette sier Sowa:

From a failed tool of Stalinist social engineering, the steelworks has thus become a toy of global capitalism. It currently employs only 3,5 thousand people and produces under 1,5 million tons of steel (Sowa 2012: 154).

I overført betydning ble den ovennevnte Bałcerowicz-planen på mange måter et slags Nova Huta. Planen ble satt i verk i rekordfart, uten at andre alternativer ble vurdert (Shields 2006, Sommers og Woolfson 2008, Kolstrup 2010). Denne samfunnsøkonomiske «mirakelkuren» medførte ekstreme forskjeller i inntekt. BNP falt med 20 prosent, inflasjonen var rekordhøy, og i en overgangsperiode var hver femte arbeider rammet av arbeidsledighet (Kolstrup 2010). Imidlertid var tanken at «unemployment would discipline state socialist labour by initiating competition» (Shields 2006: 18).

Fra 1995 inntrådte flere endringer. En rekke vestlige land opplevde på denne tiden høykonjunktur, noe som bidro til økt produksjon og økonomisk vekst også i Polen. En ny sosialdemokratisk regjering kom til makten (Kolstrup 2010). Men selv om enkelte deler av samfunnet var preget av rikdom og vekst, var andre deler preget av fattigdom og stillstand.

Arbeidsledigheten var fremdeles høy, lønningene lave og arbeidsdagene lange for store deler av befolkningen. Ifølge Kolstrup (2010) er denne todelte økonomien en del av forklaringen på en fortsatt kraftig migrasjonsstrøm til tross for økonomisk vekst. Mens Polen ble brukt som kroneksempel på en vellykket markedsøkonomi, har landets innbyggere fortsatt å migrere i høyt tempo helt fram til i dag. De som ser markedsøkonomien som en redning for Polen og andre østeuropeiske land, kan riktignok delvis innkassere én seier: Markedsøkonomien skapte vekst og fornyelse, bykjerner ble rustet opp, og nye kjøpesentre, fabrikker og en imponerende flåte av flotte privatbiler har skapt et synlig preg av vekst og fornyelse. Men parallelt med denne utviklingen har arbeidsledigheten holdt seg høy, og det er vedvarende økonomiske og sosiale problemer. Kolstrup oppsummerer en tese som flere danske og polske kritikere er eksponenter for:³²

Tesen lyder, at den polske markedsfundamentalisme ikke blot har ført til ulighed, men også til påfaldende mangel på udnyttelse av de økonomiske ressourcer. De iøjnefaldende vækstrater har været ledsaget af høj arbejdsløshed, en ekstremt lav erhvervsfrekvens og udbredelse af en sort økonomi med kriminelle undertoner (Kolstrup 2010: 317).

At Polens økonomiske framgang ikke kommer alle til gode, blir også kommentert av Natalia da jeg møter henne mens hun er hjemme i Polen på ferie. Vi treffes i hennes hjemby, og hun tar meg med på en byvandring. I handlegatene er alle de internasjonale og anerkjente varemerkene representert, og butikkene bugner av tilbud. Rett før jeg reiste til Polen, hadde jeg lest en reportasje i en norsk avis som beskrev hvordan Polen «blomstret», mens resten av Europa fremdeles var preget av etterdønninger av finanskrisen i 2007–2009. Da jeg nevner dette for henne, fnyser hun nærmest.

Denne veksten er ikke noe folk flest merker her i Polen. Min familie og mine venner er akkurat like bekymret og strever for å klare seg. Lønningen er like lave for vanlige folk, og stønadene er like dårlige. De selger oss på billigsalg. Lave lønninger er det som lokker de store selskapene hit, og ingenting er forandret for vanlige folk.

Det er tydelig at dette er noe som gjør Natalia opprørt. Det er noe også mange andre jeg kommer i kontakt med i Polen, hevder. Folk beskriver hvordan de må ha flere jobber for å

---

³² Kolstrup nevner følgende personer som eksponenter for denne retningen: Hans Aage, Jens Jørgen Nielsen, Grzegorz Kolodko og Maria Jaroz (Kolstrup 2010: 316).

forsørge familien sin, og hvordan angsten for å miste jobben skaper stress og aggressivitet i hverdagen for folk flest.

Masseoppsigelsene i forbindelse med salget og omstruktureringen av stålverket i Nova Huta (Sowa 2012) eksemplifiserer de negative virkningene av det økonomiske systemskiftet i Polen. Det som skjedde med denne byen etter overgangen til markedsøkonomi i 1991, gir et godt bilde av de prosessene som beskrives av Sommers og Woolfson:

In strongly neoliberal economies [...] there has been the rapid erosion of stable employment relations within newly intensified work regimes, in which the discipline of mass unemployment has hitherto been an important factor in undermining the organizational capacities and confidence in labour. The result has been to create labour «flexibility» and workforce compliance, with a consequential downgrading of employment standards in the context of business-friendly regulatory regimes (Sommers og Woolfson 2008: 62).

Til tross for økonomisk vekst og optimisme er situasjonen for mange arbeidstakere som skal utgjøre denne fleksible arbeidsstyrken, preget av usikkerhet. Mange som har jobb, sliter med lave lønninger, og mange beskriver et tøft arbeidsliv.

Identitet og arbeidsliv i en brytningstid

De økonomiske endringene i det polske samfunnet har også manifestert seg gjennom symboler. Nye identiteter har blitt formet og bygd, og bruddet med fortiden har blitt visualisert. Et eksempel på symbolske endringer i forbindelse med transformasjonen finnes også i Nova Huta. Utenfor det tidligere Vladimir Lenin-stålverket, på en sokkel med overblikk over det sentrale torget i distriktet, stod tidligere en ruvende statue av Lenin. På midten av 1990-tallet, da stålverket var truet av nedleggelse og de fleste tidligere arbeiderne oppsagt, var statuen for lengst revet ned (Sowa 2012). Imidlertid varte ikke dette symbolske vakuumet lenge. I 2004 fikk torget nytt navn: Ronald Reagan-torget. Dette for å ære den personen mange i Polen mente hadde sin del av æren for å ha knust kommunismen og initiert kapitalismen. En ære han ifølge Sowa delte med Lech Wałęsa og pave Johannes Paul II (ibid.). Som i de andre landene i den tidligere østblokken fikk overgangen til kapitalistiske produksjonsformer både økonomiske, kulturelle og sosiale konsekvenser for Polen. En av

faktorene som bidro til neoliberalismens triumf, sier Sowa, var at de nye makthaverne klarte å nå massene gjennom en slags «forbrukskultur».³³

The degeneration of centrally planned state economies, and hardship it brought on the citizens of Leninist states, created two very important conditions of possibility of neoliberal hegemony. First, it meant a loss of face for any idea of collective ownership of means of production. Or even any moderate alternative to private ownership. It's very easy for neoliberal propaganda to present any critique of liberal capitalism as an attempt to go back to the «communist» Soviet past that proved to be so inefficient. The second issue crucial for neoliberal victory in the early 1990s was a glorification of consumer culture that took place in the declining Leninist states, where it was seen as a paradise on Earth (Sowa 2012: 167).

I det økonomisk reformerte Polen ble muligheten til forbruk og individuell frihet etablert som den rake motsetningen til kommunistisk fattigdom og undertrykkelse. Elitegruppene i befolkningen ble nådd gjennom ulike generøse studieprogrammer, stipend og utvekslingsmuligheter. Partitoppenes nettverk og de nye mulighetene til utreise førte til en utstrakt mulighet til studieaktivitet i Vesten. Dette ble også hjulpet fram av blant annet USA, som ønsket å prioritere dem med partitilhørighet, fordi opposisjonen gjerne allerede hadde sympatier med Vestens kapitalistiske systemer. Neoliberalismens hegemoni kan ikke forstås bare som en økonomisk orden, men også som en kraftfull ideologi. Ikke bare endringene i seg selv, men også de følelsene og stemningene de ble mottatt med, var suksessfaktorene (ibid.). At innbyggerne i stålverksbyen Nova Huta i 2004 oppkalte torget sitt etter en av de personene som var selve symbolet på de neoliberale endringene, er nok et paradoks. Dette skjedde altså til tross for at det var nettopp disse endringene som var årsaken til at de fleste av dem var uten jobb.

Ifølge Sommers og Woolfson (2008) genererte de nye neoliberale økonomiene i de postsosialistiske/-kommunistiske landene en mer fleksibel og føyelig arbeidsstyrke. Den høye arbeidsledigheten i tillegg til dårligere beskyttelse når det gjaldt ansettelse og organisering, forutsatte en annen slags arbeider, et individ med andre egenskaper enn det man hadde forutsatt i det tidligere regimet. Hvordan denne overgangen manifesterte seg i de enkelte bedrifter, beskrives blant annet av antropologen Elizabeth Dunn (2004). I sin rikholdige etnografi fra en polsk bedrift som ble privatisert og kjøpt opp av et utenlandsk selskap, beskriver hun hvordan de neoliberale reglene med sine kostnadskutt og krav til effektivitet og økt produktivitet også innebar et krav om en ny type arbeidere. De skulle være selvstendige,

---

³³ Her refererer Sowa blant annet til åpningen av den første McDonald's-restauranten i Moskva, som på sin første dag ble verdens best besøkte (Sowa 2012: 157).

individualiserte, fleksible og selvregulerende. Den postsosialistiske transformasjonen, sier Dunn, lovet ikke bare nasjonal suverenitet, men også individuell frihet. For å oppnå dette på individnivå ble de ansatte underlagt evalueringsprogrammer. Programmene lovet at på denne måten skulle ansatte kontrollere alle aspekter ved sine personligheter, evner og ferdigheter. Gjennom konstant selvevaluering fikk de muligheten til hele tiden å forbedre seg og dermed oppnå fordeler på arbeidsmarkedet. Selvregulering ble presentert som en måte å gi makt og autonomi til arbeiderne på, og ikke som en form for begrensning og kontroll. I restruktureringen av produksjonssystemet i Polen etter 1989 ble det lagt vekt på at arbeiderne skulle bli individualistiske og fleksible for å passe inn i en neoliberal markedsøkonomi og dermed ikke lenger være en del av de sosiale strukturene som ble konstruert under sosialismen/kommunismen (Dunn 2004). Om dette sier Dunn: «Thus, the construction of self-managing, choosing individual [...] is an integral means of regulating social actors so that the capitalist-democratic political economy runs smoothly and coherently» (ibid.: 166). Det å skape en spesiell form for «personhood»³⁴ blir dermed et sentralt aspekt ved sosial regulering, som både skaper og skapes av makroøkonomiske strukturer. Det som skjer på det individuelle og mikrososiale nivået, gjenspeiler det som skjer på nasjonale politisk- økonomiske nivå (ibid.).

På den ene siden kunne altså arbeidere erfare en slik direkte inngripen eller forming av nye arbeidersubjekter gjennom spesialkonstruerte evalueringsprogrammer som beskrevet av Dunn (2004). På den andre siden ble man preget av de endrede rammebetingelsene som den neolibérale markedsøkonomien skapte gjennom økt utrygghet (Sommers og Woolfson 2008). Mens perioden under kommunistisk styre hadde vært preget av mer eller mindre konstant vareknapphet, kan tiden etterpå beskrives som en periode av vedvarende utrygghet. Et eksempel på dette er Januz sin fortelling. Han beskriver arbeidslivet i Polen, hvor han jobbet i bygg- og anleggsbransjen, på denne måten:

Av og til måtte jeg vente to–tre måneder på penger, enten det var betaling for overtid eller rett og slett neste lønning. I tillegg har jeg kolleger som har et lite selskap i Polen som gjorde noe arbeid for et sykehus, og de måtte bruke egne penger til å legge ut for materiale. Det viste seg at sykehuset ikke var betalingsdyktig, så da fikk de ikke betaling fra sykehuset. De måtte bare vente, men pengene kom ikke. Selv om de hadde

---

³⁴ Jeg opplever det som vanskelig å finne et dekkende ord for «personhood» på norsk og velger derfor å beholde den engelske betegnelsen.

gått til retten, var det ingenting å gjøre. Mine kolleger ville da ha et papir i handa fra domstolen som sa at sykehuset måtte betale. Men de hadde jo ikke penger. [...] Dette ville bare være et papir, ikke sant? Det ville ikke være noen der som ville betale, det var ikke noe å gjøre med det. Mine kolleger som hadde firmaet, ville bare ha et papir i handa med en dom fra domstolen. Rettssystemet fungerer ikke sånn sett i Polen. Det er ingen beskyttelse for dem som har mindre firmaer av denne typen. Selv om de kunne kreve penger fra sykehuset, hva kunne direktøren si? Hva kan du ta fra et sykehus?

For Januz var denne opplevelsen av utrygghet noe som hadde påvirket migrasjonsbeslutningen. Imidlertid er det naturlig å anta at det massive presset fra et samfunn i endring setter sitt preg på hvordan man konstruerer seg selv som arbeider, enten man velger å migrere eller blir værende i hjemlandet.

Polen – europamester i migrasjon?

Selv om myndighetene motarbeidet migrasjon gjennom streng grense- og passkontroll, var det ikke umulig å forlate landet i den perioden den såkalte Folkerepublikken varte.³⁵ Polen hadde den mest liberale grensepolitikken av de kommunistiske statene, og man kunne få utreisevisum og pass for turistformål mot å betale et gebyr og forevise en invitasjon fra personer bosatt i utlandet. Til tross for de overordnede politiske og byråkratiske restriksjonene økte migrasjonen fra Polen fra tidlig 1970-tall. Dette falt sammen med en normalisering av forholdet mellom Polen og Tyskland, en liberalisering av grensepolitikken og muligheten til midlertidig opphold i vestlige land. Et viktig element i forståelsen av migrasjonsmønsteret i denne perioden beskrives av Koryś:

The feeling of insecurity caused by an ever deeper economic and political crisis, awakened aspirations regarding consumption and presence of well-developed networks culminated during the 1980s into a public feeling characterized as migratory psychosis, namely the belief that the only accessible and acceptable life options was emigrating to the west. (Koryś 2004, referert i Cyrus 2006: 35).

I de offisielle statistikkene var det bare en moderat økning i langtidsmigrasjonen i denne perioden. Statistikken er imidlertid mangelfull. Mange forlot Polen uten å informere myndighetene, andre ble værende i utlandet etter opphold som skulle ha vært kortvarige (Cyrus 2006).

---

³⁵ Folkerepublikken Polen (Polska Rzeczpospolita Ludowa, PRL) eksisterte fra 1952 til 1990.

Polens posisjon som leverandør av arbeidskraft til Europa og USA har imidlertid enda dypere røtter. Krystyna Iglicka, en sentral polsk migrasjonsforsker, beskriver dette på følgende måte:

For more than a century, Poland has been one of the biggest sending areas in Central and Eastern Europe and a vast reservoir of labour for many countries in Western Europe and North America (Iglicka 2001: 121).

Som det framgår av dette sitatet fra Iglicka, har arbeidsmigrasjonen fra Polen vært i en særklasse i europeisk sammenheng. Landets turbulente historie har ført til forflytninger både internt og over landegrenser. Å dokumentere dette har ikke alltid vært like lett, siden en del migrasjon har skjedd i forbindelse med krig og grenseendringer. I perioden fra andre verdenskrig fram til 1989 ble internasjonal migrasjon heller ikke anerkjent som et faktum i polsk politisk propaganda (Iglicka 2001). Dermed har heller ikke de egentlige årsakene til migrasjon vært like lett å dokumentere. Under kommunismen var legal arbeidsmigrasjon i regelen umulig, og de som ønsket arbeid i utlandet, måtte derfor gjøre dette som politiske flykninger. Derfor er det vanskelig å skille mellom politiske dissidenter/flykninger og arbeidsmigranter i denne perioden. Mye migrasjonsforskning har imidlertid vært gjennomført av historikere, og i dag regner man feltet som godt dokumentert. Som nevnt har strømmen av mennesker ut av Polen vært stor i et historisk hundreårsperspektiv. Eksempelvis regner man med at 3,5 millioner migranter forlot Polen i perioden 1871–1913, størstedelen med kurs for USA, og i all hovedsak regnes disse som økonomiske migranter. Bare i mellomkrigstiden forlot 2,1 millioner mennesker Polen, og da med Frankrike, Belgia og Tyskland, samt Nord- og Sør-Amerika, som destinasjon (Cyrus 2006). I forbindelse med andre verdenskrig var det også store befolkningsbevegelser ut av Polen, og etter krigen ble cirka 3,5 millioner polakker tvunget til å forlate områder som ble en del av Sovjetunionen. Ytterligere 2,3 millioner av den tyske befolkningen i disse områdene måtte dra til Tyskland (Koryś 2004: 8, referert i Cyrus 2006: 31). Disse store folkevandringer gjenopplivet den polske diasporaen, samtidig som vandringerne la grunnlag for senere migrasjon. Den polske befolkningen har lang erfaring med å se migrasjon som en mulighet.

På vei mot EU

Det polske kommuniststyrets fall innebar store endringer i befolkningens muligheter for å krysse landegrenser. Restriksjonene på å reise til utlandet falt bort. Man kunne derfor reise dit man ville, og måtte i likhet med alle andre migranter forholde seg til de ulike destinasjonslandenes lover og regler for arbeidstillatelser. Etter 1990-tallet ble også USA som

destinasjonsland mindre viktig. Dette har sannsynligvis sammenheng med endringer i de amerikanske visumreglene. I denne perioden var Tyskland det desidert viktigste destinasjonslandet. 80 prosent av alle polske migranter valgte nå Europa, og 90 prosent av disse igjen dro til Tyskland. Samtidig så man en endring i antall destinasjonsland. Tidligere var kun et fåtall land aktuelle, mens man fram mot 2001 så en tredobling i antall land som tok imot polske migranter (Cyrus 2006).

Da Polen og de andre EU-8-landene ble innlemmet i EU ved utvidelsen i 1. mai 2004, var det knyttet stor spenning og mange spekulasjoner til den mulige utviklingen av migrasjonen i Europa. Noen av EU/EØS-landene valgte å gi Polen og de syv andre nye EU-8-landene full tilgang til arbeidsmarkedet, mens andre, i likhet med Norge, valgte såkalte overgangsregler.³⁶ For Polens vedkommende var den umiddelbare reaksjonen på økt tilgang til det europeiske arbeidsmarkedet uansett ikke stor. I en artikkel publisert i mars 2005 gjør Kupiszewski seg følgende refleksjoner på bakgrunn av de foreløpige migrasjonstallene:

In the decade ended with the enlargement of the European Union on the 1st May 2004 educated Poles, operating on primary labour market, did not consider emigration from Poland as a much more attractive option than working in Poland. A good proof of this is the complete flop of German «green card» recruitment among Polish IT professionals. The non-pecuniary costs of migration, such as difficulties in adjusting to a new society and cultural environment which is often hostile to foreigners, and severing links with family and friends are probably among [the] most important (Kupiszewski 2005: 19).

Den nølende polske migrasjonen skulle imidlertid snart endre karakter. Strømmen av mennesker ut fra Polen ble i de kommende årene langt større enn ventet. Kaczmarczyk og Okólski sier det på følgende måte: «An increase in the spatial mobility of Poles was anticipated but the actual scale and dynamic of Polish migration is perceived today as spectacular and largely unexpected» (Kaczmarczyk og Okólski 2008: 601). Faktisk mangler denne migrasjonsøkningen sidestykke i moderne europeisk historie. Mellom 2004 og 2007 økte tallet på temporære migranter fra Polen med 1,5 millioner og nådde totalt 2,3 millioner (Kaczmarczyk 2011: 25). Året med høyest migrasjon fra Polen var 2006, og etter dette har migrasjonsstrømmen avtatt noe. Mens Tyskland hadde vært destinasjonsland nummer én før 2004, ble Storbritannia det viktigste målet for polske migranter etter EU-innlemmelsen. Den voldsomme økningen i disse årene viste seg å være mye på grunn av korttidsmigrasjon, det vil si personer som oppholdt seg i utlandet lenger enn tre måneder og kortere enn tolv måneder.

---

³⁶ Se kapittel 5 i denne avhandlingen.

Data fra 2009 og 2010 viser imidlertid at langtidsmigrasjonen nå har blitt mer stabil (Kaczmarczyk 2011). Denne utviklingen ser ut til å fortsette, og «may suggest that Poland is already in a ‘late’ or ‘mature’ phase of post-accession migration», konkluderer Kaczmarczyk (2014: 31). Ifølge Kaczmarczyk er det spesielt to trekk som indikerer dette. Den stabile, men svakt økende langtidsmigrasjonen er tegn på at flere har fått sterkere bånd til destinasjonslandet og bosatt seg der. Nedgangen i korttidsmigrasjon innebærer at flere korttidsmigranter har vendt tilbake og blitt værende til Polen, enten fordi de har utrettet det de hadde forventet, eller fordi økonomiske eller andre årsaker har tvunget dem til å forlate destinasjonslandet.

Bemanning for det norske markedet

I mange av intervjuene med polske arbeidsmigranter i Norge har ulike bemannings- eller rekrutteringsfirmaers rolle i migrasjonsprosessen blitt omtalt. Noen forteller hvordan disse aktørene har tatt hånd om de fleste formaliteter i tillegg til å ordne hus og jobb og dermed gjort migrasjonen enklere. Rekrutterings- og bemanningsbyråenes rolle kan her ses i lys av det som betegnes som «migration industry». Hernández-León definerer «migration industry» som «the ensemble of entrepreneurs who, motivated by the pursuit of financial gain, provide a variety of services facilitating human mobility across international borders» (Hernández-León 2008: 155, gjengitt i Sørensen og Gammeltoft-Hansen 2013: 6). Aktører innenfor dette feltet spiller en aktiv rolle i alle stadier av migrasjonsprosessen og er involvert i ulike former for migrasjon. Ifølge Sørensen og Gammeltoft-Hansen (ibid.: 7) kan de ses på som «oljen i maskineriet» til den internasjonale migrasjonen gjennom det de tilbyr av ekspertise og infrastruktur som er nødvendig for bevegelser over grenser. Denne industrien består av både formelle og uformelle, lovlige og illegale aktører, og tjenestene som tilbys i tillegg til rekrutteringstjenester, rommer alt fra lån av penger, transport, lovlige eller falske dokumenter, juridisk rådgivning og hjelp til overføring av remisser. Sørensen og Gammeltoft-Hansen tar utgangspunkt i Hernández-Leóns definisjon, men ønsker å nyansere den. Blant annet påpeker de at noen aktører, eksempelvis frivillige organisasjoner, er involvert av andre årsaker enn økonomiske. En redefinering av «migration industry» kan derfor bli «the array of non-state actors who provide services that facilitate, constrain or assist international migration» (Sørensen og Gammeltoft-Hansen 2013: 7).

Bemanningsbyråenes aktiviteter får naturlig nok innvirkning på, og påvirkes av, arbeidsmarkedet både i avsenderland som Polen og i destinasjonsland som Norge. Mens bemanningsbyråene tidligere dekket ad-hoc-behov for arbeidslivet, har de i dag blitt en integrert del av arbeidsstyrken i Norge. De benyttes for å redusere kostnader og øke fleksibiliteten (Friberg 2016). Argumentene for ansettelse gjennom bemanningsbyråene er at de skal legge til rette for midlertidige ansettelsesforhold, eller sirkulær migrasjon, over landegrensler, eksempelvis for de store gruppene med østeuropeiske arbeidere i Norge. Tanken er at de skal kunne ivareta arbeidsmigranternes rettigheter og i tillegg fungere som et springbrett inn i mer ordinære arbeidsforhold (ibid.).

Definert som det ovennevnte «array of non-state actors» (Sørensen og Gammeltoft-Hansen 2013: 7) er bemannings- og rekrutteringsbyråer altså bare en av mange aktører innenfor den såkalte migrasjonsindustrien, men for noen av informantene var disse byråenes rolle sentral i migrasjonsprosessen. Eksempelvis fortalte flere at kontakten med rekrutterings- eller bemanningsbyrået var det som gjorde at de tok steget og søkte jobb i utlandet. Én forteller at han hadde brukt lang tid på å finne det «riktige» bemanningsbyrået, og at det var viktigere enn selve jobben. Andre forteller at flere år etter at de migrerte, var kontaktpersonen i rekrutteringsbyrået den de ringte for å få hjelp med formelle ting i destinasjonslandet.

Ikke alle hadde bare positive erfaringer med arbeid gjennom bemanningsbyråer. Eksempelvis hadde noen av informantene blitt gående og vente på oppdrag i månedsvis, for så å måtte reise ut på et par dagers varsel, noe de hadde opplevd som vanskelig. Andre hadde hatt problemer med kontrakter, eller det de opplevde usaklige oppsigelser, eller de mislikte det å måtte stå til disposisjon for oppdrag hvor som helst i landet. Uansett var rekrutterings- eller bemanningsbyråer viktige aktører i mange migrasjonshistorier, og jeg ønsket derfor å få mer kunnskap om disse organisasjonene. Slik jeg oppfattet det, var de ofte en viktig del av konteksten når den enkeltes migrasjonsbeslutning ble tatt, ikke minst som et bindeledd mellom Polen og Norge. I arbeidet med avhandlingen ønsket jeg derfor mer kunnskap om denne delen av den såkalte migrasjonsindustrien.

Etter å ha gjort en del intervju med polske migranter i Norge og fått del i manges fortellinger om hjemlandet, bestemte jeg meg for å reise dit for få egne erfaringer med denne delen av deres fortellinger. Før jeg ankommer Polen, har jeg allerede gjort flere avtaler om intervju. Representanter fra tre rekrutteringsbyråer og et bemanningsbyrå har sagt seg villig til å møte meg, og jeg har et «kanskje» fra et større bemanningsbyrå. For mange av informantene er

disse byråene om ikke starten på så i alle fall et viktig og konkret steg i retning av reisen til Norge. Selve starten kunne jo være hjemme ved kjøkkenbordet eller i lunsjpausen med kolleger, men manges reise ble realisert gjennom å kontakte disse byråene. Derfor befant jeg meg snart i de store, høyloftede kontorlokalene til et rekrutteringsbyrå i en staselig gammel bygård like utenfor gamlebyen i Krakow. Det er imidlertid stille, ingen telefoner ringer, og ingen forventningsfulle bygningsarbeidere er til stede denne dagen. Akkurat nå er det ikke så stor etterspørsel, forteller Piotr, en vennlig kar på cirka 40 år. Håret er kortklipt, og skjorta ser nystroket ut. *Men i perioder koker det her*, fortsetter han. *Hvis vi har ute en annonse rundt juletider, så står ikke telefonen før i februar.* Han er daglig leder for denne avdelingen av firmaet og forteller at de rekrutterer personell til bygg- og anleggsbransjen, og at deres oppdragsgivere ofte er norske bemanningsbyråer. Det er Piotrs firma som setter inn annonser i dagsaviser og spesielle tidsskrifter for lesere som vil vite mer om jobb i utlandet. Piotr legger til at de selvsagt også averterer på ulike nettsted, intervjuer søkere, oversetter CV-er og i noen tilfeller holder norskkurs på oppdrag fra bemanningsbyråer. Innbakt i slike kurs er praktisk informasjon om destinasjonslandet, hvordan man fyller ut ulike skjema, og eksempelvis hva som må gjøres for å få personnummer. Siste kursdag kommer representanten fra bemanningsbyrået for å sjekke nivået og eksaminere kursdeltakerne for å se om de har den rette kunnskapen. Arbeidskontrakter skrives ikke før kursdeltakerne er på plass i destinasjonslandet. Piotrs firma følger opp kursdeltakerne til de er framme dit de skal og klare for jobb. *Du kan si at vi holder dem i hånden fra Polen til Sverige eller Norge*, sier Piotr med et smil. Er det noe spesielt folk lurer på når de tar kontakt for å høre om jobb? spør jeg. *Lønn, penger*, kommer det kjapt fra Piotr. Etter en liten pause retter han seg selv.

Eller tidligere, for et par år siden var det alltid det de spurte om, og bare det. Hva er timelønna? Nå har dette forandret seg. De spør om lønna nå også, men det er masse andre spørsmål. Hvordan er det med forsikring? Hvor lang er ferien? Hva slags sosiale goder får de? De har rett og slett lært seg å stille mer spørsmål og oppdaget at penger ikke er alt. De lurer på om det er mulig å ta med familie, om de får barnebidrag, for eksempel. Dette er nytt. Det er nok fordi mange har jobbet utenlands før. De spør ikke så mye om livet generelt. De har erfaring med at de er mest sammen med andre polakker, og da er det nesten det samme hvor de er.

Også etterspørselen fra land som Norge har forandret seg, forklarer Piotr. I en periode kunne han få en enkelt formulert bestilling på eksempelvis 50 bygningsarbeidere levert så fort som mulig, men nå stilles det krav om mer enn bare norskkunnskaper; aller helst skal de polske

arbeiderne allerede ha jobberfaring fra Norge. Hvis det da i det hele tatt kommer noen bestilling. Men – til tross for rolige tider er Piotr optimistisk. Kanskje må de se på andre markeder, eller andre yrkesgrupper, men at det kommer til å være et varig behov for å flytte på arbeidskraft, er han sikker på.

Etter noen dager i Krakow får jeg bekreftet at jeg er velkommen til å besøke en «camp» et godt stykke fra byen. Her kurses polske arbeidsmigranter som er rekruttert til å jobbe i de nordiske landene. To av arbeidsmigrantene jeg har intervjuet i Norge, Szymon og Dariuz, har beskrevet hvordan de tilbrakte en måned i denne campen, og hvordan dagene ble brukt til norskopplæring og informasjon om hvordan ting fungerte i Norge. Noen ganger reiste de hjem i helgene, andre uker var det undervisning også på lørdag og søndag, kunne de fortelle.

Vel om bord i bussen fra Krakow til den lille landsbyen der campen ligger, er det knapt nok sikt utenfor vinduet på grunn av tett snøvær. Etter en stund, når bussen begynner å snegle seg oppover i fjellene på svingete veier, får jeg likevel et inntrykk av ukjent landskap og arkitektur. De storslagne bygningene i Krakow ble først erstattet av ensformig blokkbebyggelse, og vel oppe i høyden overtar små og høyloftede hus. Jeg får assosiasjoner til landskapet i barndommens østeuropeiske dukkefilmer. Jeg har fått beskjed om å gå av bussen i en bestemt landsby, hvor lederen for campen har tilbudt seg å hente meg. Det er jeg takknemlig for når jeg til slutt står på en folketom busstasjon i snødrevet. Snart dukker det opp en bil med en smilende kar bak rattet. På flytende norsk presenterer han seg som Andrzej, og tittelen er avdelingsleder. Dette innebærer at det er han som har ansvaret for driften av campen. Etter en kort kjøretur svinger vi inn foran en stor, treetasjes bygning. Under kjøreturen har jeg allerede fått vite at de som deltar på kursene, får alle utgifter dekket. De får eksempelvis kost, losji og internetttilgang. Avdelingsleder Andrzej byr på en liten omvisning, og jeg skjønner virkelig at turen til Norge starter her: Dørene er merket med «likningskontor», «administrasjon» og «helsekontor», blant annet. På kjøkkenet henger det en lapp på kjøleskapsdøra som informerer om at «kjøleskapet holder maten kald». Både ansatte og kursdeltakere bor i campen. De ansatte i enkeltrom, deltakerne vanligvis på 2–4-mannsrom, men unntaksvis kan man bo seks stykker på de største rommene. Stilen er enkel og nøktern, men det er rent og ryddig. Interiøret er en slags hybrid av hotell og folkehøyskole. Overalt er det klistret opp norske ord og små setninger. Det føles litt merkelig med alle de norske skiltene, ordene og uttrykkene inne i et hus midt i den polske fjellheimen.

Etter omvisningen blir jeg invitert inn på avdelingskontoret, og det blir snart servert kaffe og kaker. Andrzej kan fortelle at siden campen ble åpnet i 2006, har dette vært utgangspunktet for 3500 polske arbeidstakere som har ønsket å migrere til de nordiske landene. I tillegg til å rekruttere arbeidere til de fleste yrkesgrupper i byggenæringen kurser de også helsepersonell. Oppholdene varer fra én til fire måneder, avhengig av hvilket yrke deltakerne skal inn i. For de lengste kursene betaler deltakerne halvparten av utgiftene, for de korteste oppholdene er altså kurs, kost og losji gratis. Det som forventes til gjengjeld, er at deltakerne deltar i undervisningen fra kl. 08.00 til kl. 16.00, akkurat som på en vanlig arbeidsdag. I verkstedet sjekkes det ut om kursdeltakerne har den håndverkskunnskapen de har påberopt seg, men ellers er det norsk språk, HMS og generell samfunnslære som står på programmet. Arbeidstakerne må rett og slett lære hvordan det norske systemet fungerer, forklarer Andrzej. Jeg spør om dette forplikter deltakerne i form av en bindingstid i etterkant. Det gjør det ikke, forklarer han. Man må være tilgjengelig for oppdrag de første to ukene etter kurset, men hvis noen får jobb andre steder, så er det ingenting å gjøre med det. Ellers er reglene de samme som for andre arbeidstakere i denne bransjen. Seks måneders prøvetid, to ukers oppsigelsestid. Jeg spør videre om dette med å investere så mye tid og krefter i arbeidstakere som senere ikke har noen forpliktelser overfor firmaet. Hva om de får tilbud fra de norske selskapene som leier dem inn? Er det mer attraktivt for arbeidstakerne? *Til en viss grad*, forklarer Andrzej:

Når det er gode tider, så er det mange som fristes av å få 20 kroner mer i timen hos de norske oppdragsgiverne. I gode tider bruker de oss som «trampoline». Men i dårlige tider kommer de tilbake. Hvis det går dårlig for firmaet «Johansen», hvis de har lite oppdrag, hvem tror du da som går først? Jo, det er dem. Hos oss kan de få nye oppdrag når et av firmaene sliter.

Andrzej har vært bindeleddet mellom Polen og Norge for utallige arbeidsmigranter og har gjort seg noen refleksjoner også når det gjelder utfordringer:

Norske bedrifter tar inn polakker som arbeidere uten å tenke på hva som står bak dem, uten å tenke på den bagasjen de har med seg kultur, arbeidserfaringsmessig og familiemessig. Mange nordmenn, særlig de unge, tror visst vi er et u-land, ikke et land med en rik kultur og historie. Men det er vi altså. Og vi har både mobiltelefoner, veier og butikksentre, som noen nordmenn faktisk har spurt om.

For meg var det interessant å høre de refleksjonene Andrzej hadde gjort seg. Det «norske» bildet av Polen er også noe andre gir uttrykk for, og som de mener preger arbeidsrelasjonene mellom norske og polske kolleger (van Riemsdijk 2010). Dagen i campen og samtalene med Andrzej etterlater i det hele tatt en mengde inntrykk. Her «produseres» arbeiderne, eller subjektene, som skal passe inn i det norske arbeidsmarkedet. Her har mange tusen migranter vandret rundt og pugget gloser. De har lært at «kjøleskapet holder maten kald», samtidig som de har bevist at de faktisk kan snekre eller legge fliser. Etter en intens kursmåned har de blitt erklært «leveringsklare». Dette skaper utfordringer, som Andrzej påpeker; dette er mennesker med sin egen bagasje; kultur, historie og erfaringer. De lærer om Norge som land og arbeidsmarked sett gjennom rekrutteringsbyråets øyne. Utvilsomt har representantene for de ulike byråene sine individuelle narrativer og sine egne forestillinger om hvordan den perfekte arbeideren som passer det norske markedet, skal formes og skapes. Likeledes har norske firmaer de rekrutterer arbeidere til, sine bestillinger av ønsket arbeidskraft. Sannsynligheten for at kursdeltakerne allerede her får et inntrykk av hvilke egenskaper som verdsettes og etterspørres på det norske arbeidsmarkedet, og dermed forventningene til dem som arbeidstakere, er dermed stor.

Ifølge Friberg har denne sektoren også en rolle utover den som var tiltenkt, altså det å fylle mer akutte behov i arbeidslivet. I motsetning til sine norske og vesteuropeiske kolleger, ser de østeuropeiske arbeidstakerne ut til å fylle rollen som «permanent, yet hyper flexible-external workforce» (Friberg 2016: 89). I stedet for å være midlertidig ansatt i en kort periode later det til at mange arbeidsmigranter blir værende i midlertidige stillinger i årevis. Friberg påpeker at denne hyperfleksible arbeidsstyrken ikke bare tjener dårligere enn sine norske kolleger, men også dårligere enn migrantarbeidere i ordinære jobber. Konklusjonen er at denne formen for midlertidige ansettelser uten tvil har sørget for at arbeidsgivere får tilgang på fleksibel og billig arbeidskraft, men under slike vilkår at arbeiderne er mer sårbare for å bli arbeidsledige i økonomiske nedgangstider, og at de mangler den beskyttelsen ordinære arbeidsforhold innebærer (ibid.).

Ifølge Kaczmarczyk er det vanskelig å forutsi hva man kan forvente med hensyn til polsk migrasjon. Han sier følgende: «There are no clear signs visible how Polish migrants are (and will be) reacting to economic changes in Europe» (Kaczmarczyk 2014: 31). Paradoksalt nok er de polske migrasjonsforskernes betraktninger en slags parallell til utsagnet fra Marek som ble referert innledningsvis i dette kapitlet. «I Polen vet du aldri hva som skjer», var hans hjertesukk. For ham var dette noe som ansopret til nettopp å migrere.

Kapittel 5 -

Norge, migrasjon og velferd: Forestillinger om likhet og forskjell

«Historien om polsk innvandring til Norge er i like stor grad en historie om Norges forhold til det europeiske integrasjonsprosjektet», skriver sosialantropolog og NUPI-forsker Jakub Godzmirski (2011: 618). Selv om Norge takket nei til å delta i dette fellesskapet, er innvandring fra EU-landene i ferd med ikke bare å forandre Norges forhold til omverdenen, men også Norge selv, hevder han.

På 24 år har innvandrerbefolkningen i Norge økt fra 183 000 i 1992 til 698 500 per 1. januar 2016.³⁷ Selv om tilveksten er størst fra EU/EØS-landene, har innvandrerne i Norge bakgrunn fra 219 land og selvstyrte regioner, og de er bosatt i alle landets kommuner. Per 2015 bodde det cirka 100 000 polske innvandrere i Norge, ifølge Statistisk sentralbyrå,³⁸ og tilveksten var rekordhøy i 2011 med 10 500 flere bosatte. Tilstrømmingen har siden den gang avtatt noe, og antallet fra 2014 til 2015 økte med kun 4800, noe som er det laveste tallet siden 2005. Til tross for dette er polske migranter fremdeles den største innvandrergruppen i Norge.

I dette kapittelet er det Norge som destinasjonsland for denne gruppen arbeidsmigranter som er fokuset. Selv om avhandlingen baserer seg på intervju og feltarbeid gjennomført i Trondheims-regionen, er det *Norge* som snakkes fram som destinasjon i migrantenes narrativer. Av den grunn har jeg lagt vekt på Norge som kontekst heller enn Trondheim. En av årsakene til dette kan være at det er kvaliteter ved Norge og den norske velferdsstaten som er viktige når avgjørelsen om migrasjon tas. Et annet aspekt kan være at for dem av informantene som kommer gjennom rekrutterings- og bemanningsbyråer, er det selskapet og ikke de selv som bestemmer destinasjonsstedet. Noen har forklart at de fikk beskjed om at de

---

³⁷ <https://www.ssb.no/innvandring-og-innvandrere/nokkeltall> (Hentet 05.07.2016).

³⁸ <http://ssb.no/innvandring-og-innvandrere/nokkeltall/innvandring-og-innvandrere> (hentet 04.06.2016).

skulle jobbe i Trondheim bare få dager før avreise. Flere har bodd andre steder i landet før de kom til Trondheim, og andre har flyttet fra byen i etterkant av feltarbeidet.

Til tross for at Norge har en lang historie med innvandring til landet, innebærer det siste tiåret nye mønster, muligheter og utfordringer på grunn av arbeidsmigrasjon fra de østeuropeiske landene som ble innlemmet i EU i 2004. Når arbeidsmigrasjon til Norge tematiseres, blir dette ofte gjort i sammenheng med hva slags innvirkning innvandringen vil ha på velferdsstaten. Hvilke diskurser migrasjon avstedkommer, henger sammen med økonomisk utvikling og behovet for arbeidskraft, som også vil framgå i neste kapittel.

Sentralt i denne sammenhengen er det vi kan kalle innvandringsregimet – hvem slipper inn i landet, og på hvilke premisser. I Norges historie har dette variert fra relativt liberale innvandringsregler til innvandringsstopp. I kapittelets første del er dette tema, og en kort historikk for å se noen linjer i migrasjonshistorien blir gjennomgått. Når det gjelder migrasjon fra Polen til Norge, har migrantene historisk sett kommet med ulike «merkelapper»: som krigsfanger, politiske flyktninger, eksperter, ektefeller eller arbeidsmigranter. I denne gjennomgangen vil man se hvordan dette henger sammen både med politiske hendelser i Polen og med norsk innvandringskontroll.

Videre i kapitlet er fokuset på vilkår for polske arbeidsmigranter som ankom etter 2004. De polske migrantene som kom før 2009, ble berørt av de såkalte overgangsreglene og fikk dermed en gradvis tilgang til fellesskapets «goder». Disse «godene» representerer rettigheter og plikter ved ulike velferdsordninger, noe som mange opplever som en viss trygghet og forutsigbarhet, men som også er med på å forme og kategorisere individer i tråd med det norske likhetsidealet. Den norske velferdsstaten beskrives ofte som tjenesteintensiv, med stor grad av universelle rettigheter og med en ambisiøs velferdspolitik (Haukelien og Vike 2009/2012). Ifølge Bay, Hellevik og Hellevik (2007: 378) er Norge en av verdens mest utbygde velferdsstater. Noen av diskursene tilknyttet migrasjon omhandler også hvem som skal ha tilgang til velferdsstatens tjenester, og hvordan velferdsstaten påvirkes av migrasjon. Vi kan derfor si at vi har å gjøre både med diskursive og juridiske grensedragninger.

Velferd, grenser og det norske fellesskapet

Parolen «gjør din plikt, krev din rett» kan sies å være et av fundamentene i den sosialdemokratiske velferdsstaten. Man skal jobbe det man kan, men alle kan ikke like mye.

Den solidariske tanken er da at man har rettigheter og skal bli ivaretatt. Som arbeidstakere og skattebetalere i Norge innebærer det at man kan nyte godt av det sikkerhetsnettet den norske velferdsstaten representerer. Tanken er at velferdsstaten skal være en garantist for sosiale rettigheter, solidaritet og fellesskap. Men hvem skal dette fellesskapet omfatte?

Velferdsstatene har alltid satt klare grenser mellom dem som «tilhører» og er inkludert i det fellesskapet de utgjør, og dem som ikke er det. Migrantenes adgang til velferd i de landene de kommer til, er et sentralt politisk spørsmål. Velferdspolitikken virker styrende på innvandringspolitikken, og innvandringspolitikken får konsekvenser for velferdsstaten, ifølge Grete Brochmann.³⁹

Norge har i to folkeavstemninger valgt å stå utenfor EU, og fundamentet i norsk tilknytning til EU er derfor EØS-avtalen som trådte i kraft 1. januar 1994.⁴⁰ Denne avtalen er den største og mest omfattende internasjonale avtalen Norge har inngått. Avtalen har stor innvirkning på Norges innvandringspolitikk og gir EU/EØS-borgere rettigheter med hensyn til opphold, rett til å ta arbeid⁴¹ og i noen tilfeller rett til økonomiske og sosiale ytelser. En viktig rettighet er imidlertid fraværende – retten til språkopplæring (Berg 2007, Baba og Dahl-Jørgensen 2013). Arbeidsinnvandrere fra EØS-området har hverken rett eller plikt til språkopplæring i Norge. I motsetning til eksempelvis flyktninger og familiegjennforente berøres ikke arbeidsinnvandrere fra EØS-området av lov om introduksjonsordning og norskopplæring for nyankomne innvandrere (introduksjonsloven)⁴², som innebærer rett til opplæring i grunnleggende norsk, innsikt i norsk samfunnsliv og forberedelse til arbeid og utdanning.

Både Sverige og Danmark har en annen praksis med språkundervisning. I Sverige har alle arbeidsinnvandrere rett til gratis svenskundervisning,⁴³ og i Danmark har alle med oppholds- og arbeidstillatelse rett til danskundervisning. Norges praksis på dette området har naturlig nok konsekvenser for integrering, og ifølge Berg (2007) fører vår praksis til en individualisering av ansvaret. Berg (ibid.: 88) mener derfor at man må stille følgende

---

³⁹ <http://www.dagbladet.no/kultur/2005/05/03/430695.html> (hentet 21.09.2016).

⁴⁰ <https://www.regjeringen.no/no/tema/europapolitikk/eos1/hva-avtalen-omfatter/id685024/> (hentet 26.09.2016).

⁴¹

<https://www.nav.no/no/Person/Flere+tema/Arbeid+og+opphold+i+utlandet/Relatert+informasjon/rettigheter-i-eprosentC3prosentB8s-avtalen> (hentet 20.09.2016).

⁴² <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2003-07-04-80> (hentet 21.09.2016).

⁴³

<http://www.migrationsverket.se/download/18.220d99db144da03853b445e/1396518319837/PdfWORKLatest.pdf>, <http://studyindenmark.dk/live-in-denmark/learning-danish> (hentet 21.09.2016).

spørsmål: Er det den enkelte arbeidsinnvandreren alene som bør ha ansvaret for integrering, eller bør det være et delt ansvar mellom minoritet og majoritet?

De symbolske grensene kan ses i relasjon til nasjonen som «forestilt fellesskap», for å bruke Benedict Andersons (1983) begrep. «Forestilt» fordi medlemmer av selv den minste nasjon aldri vil bli kjent med eller møte særlig mange av de andre medlemmene av nasjonen. Allikevel har man tanker omkring hvem som hører til, og hvem som ikke gjør det. Mennesker fra Øst-Norge føler et fellesskap med mennesker helt i nord til tross for at man er geografisk og kanskje kulturelt mye nærmere mennesker på den andre siden av svenskegrensen. Når fellesskapets velferdsgoder skal fordeles, kan diskurser om hvem som «hører til», og hvem som ikke gjør det, aksentueres, spesielt hvis det i tillegg er økonomiske nedgangstider eller perioder med økt migrasjon. I NOU «Velferd og migrasjon» (2011: 7) framgår det at 30–40 prosent av den norske befolkningen er åpne for å begrense innvandreres tilgang til velferdsgoder, enten ved å gjøre godene tilgjengelige hovedsakelig for norske statsborgere, eller ved å prioritere norskfødte foran innvandrere. De konkluderer slik: «Selv om støtten til velferdsstaten som sådan er høy og stabil, er befolkningens vilje til å inkludere innvandrere mer usikker» (ibid.: 38). Ut fra dette kan det virke som om tanken om fellesskap baserer seg på andre kriterier enn formelle rettigheter ut fra velferdsstatens lover og forordninger.

Utviklingen av nasjonalstaten som et fellesskap hvor innbyggerne blir betraktet som en befolkningsgruppe med unike fellestrekk, henger nøye sammen med utøvelse av grensekontroll. Dette omfatter både grensedragning mot naboland, forholdet til nasjonale minoriteter og innvandringskontroll (Fuglerud 2001).

Mens man fra 1950-tallet og utover hadde en begrenset arbeidsinnvandring fra Sør-Europa, var det først i perioden 1968 til 1974 at man fikk innvandring fra Asia og Afrika. At innvandring fra denne regionen avtok i 1974, handler om at Norge innførte innvandringsstopp i 1975 (Bø 1997). For Norges vedkommende var innvandringen i etterkrigstiden et resultat av en bevisst politikk for å dekke behovet for arbeidskraft. Endrede arbeidsvilkår som lengre ferier, kortere arbeidsdager og lavere pensjonsalder i kombinasjon med økonomisk vekst førte til at bare i Oslo økte antallet arbeidsplasser med 40 000 bare fra 1960 til 1970 (ibid.). Da den økonomiske oppgangen i Europa snudde mot slutten av 1970-tallet, innførte mange land innvandringskontroll. For Norges vedkommende skjedde dette altså i 1975 (Brochmann og Hagelund 2011). Imidlertid viste det seg at «innvandringsstopp» ikke er beskrivende, og at det snarere dreide seg om en innvandringskontroll som ikke fungerte på samme måte overfor alle

nasjonaliteter (NOU 2011: 7). «Innvandringsstoppen» innebar muligheter for å gi dispensasjon, og mens dette ble innvilget i så stor grad at man i praksis hadde en økt innvandring fra Frankrike, Storbritannia og USA, sank antallet innvilgede søknader fra Pakistan, India, Tyrkia og Jugoslavia drastisk (Fuglerud 2001). Derfor ble det en reell stans i arbeidsinnvandringen fra Asia og Afrika i perioden 1975–1985, mens søkere fra vestlige land fortsatt hadde mulighet til å komme. I flere offentlige dokumenter i forkant av innvandringsstoppen problematiseres nettopp innvandring fra «land som har et kulturmønster svært forskjellig fra vårt» (NOU 1993: 17, i Bø 1997: 162).⁴⁴ Ifølge Bente Puntervold Bø kan slike forestillinger lett gi legitimitet til en utestengings- og segregeringspolitikk (1997: 163). Imidlertid viser hun i sin historiske gjennomgang av innvandring til Norge hvordan innvandringsreglene har endret seg i takt med det som kan sies å være «nasjonale interesser». I perioden med aktiv handelsvirksomhet over grensene har det i liten grad blitt gjort forsøk på å begrense nødvendig grensekryssing, og i perioder der man har hatt behov for utenlandsk arbeidskraft, har det blitt lagt til rette for at utledinger kan bo og arbeide i Norge. «Dersom utlendingenes tilstedeværelse derimot ble opplevd som en økonomiske eller kulturell trussel, ble passvang, krav om arbeidstillatelse og eventuelt visumplikt vedtatt» (ibid.: 166). Dette er noe man ser gjentar seg opp gjennom historien (Bø 1997, Fuglerud 2001). Berit Berg viser til noe hun kaller «bruk-og-kast-holdning» til utenlandsk arbeidskraft. «Følger vi utviklingen i norsk økonomi, kan vi se at både innvandringspolitikk, arbeidsmarkedspolitikk og tilsetningspraksis i deler av norsk arbeidsliv følges ad. Innvandringspolitikken var liberal da Norge trengte flere hender. Den ble strammet inn da arbeidsledigheten steg» (Berg 1992: 7)

Da EØS-avtalen trådte i kraft i 1994, ble Norges innvandringspolitiske handlingsrom i all hovedsak begrenset til å gjelde innvandrere fra land utenfor EØS-området. Siden avtalen legger begrensninger på Norges mulighet til å styre antallet og sammensetningen av innvandrere fra EU/EØS-området, kan denne mobiliteten kun påvirkes indirekte. Dette må i så fall gjøres gjennom tiltak som påvirker hvor attraktivt det er å arbeide og leve i Norge. Imidlertid må slike indirekte tiltak, som skatte-, lønns-, og arbeidsvilkår, gjelde for EØS-borgere fra både Norge og andre land (NOU 2011: 7).

---

⁴⁴ Tilsvarende bekymringer uttrykkes også i St.meld nr. 39 (1973–74).

Polonia i Norge – historikk og utvikling

Selv om det først er etter EU-utvidelsen i 2004 at innvandring fra Polen til Norge har blitt viet nevneverdig oppmerksomhet i media og har vært et merkbart innslag i det norske arbeidslivet og samfunnet for øvrig, er ikke denne innvandringen et nytt fenomen. Innvandringen fra Polen til Norge kan spores helt fra slutten av 1800-tallet, men det første betydelige innslaget var polske krigsfanger brakt hit som tvangsarbeidere av den tyske okkupasjonsmakten. Etter freden ønsket mange av de tidligere krigsfangene å bli værende i Norge, til dels på grunn av sine skeptiske holdninger til regimet i hjemlandet som var etablert under sovjetisk dominans. Ved folketellingen i 1946 var det 1280 polske statsborgere i Norge, de aller fleste menn (Kjeldstadli, Brochmann og Tjelmeland 2003).

I ettertid har det kommet flere bølger med polske innvandrere til Norge, relatert til politiske hendelser og kriser i Polen og til muligheter og begrensninger representert ved norsk innvandringskontroll. Eksempelvis så man at en liberalisering av det politiske systemet i Polen i 1956 førte til en viss tilstrømming fram til Norge innførte innvandringsstopp i 1975. Etter dette kom det fortsatt en del polske innvandrere, men da som spesialister innenfor yrker det var behov for i Norge, som flyktninger fra det kommunistiske regimet i hjemlandet, eller gjennom ekteskap med nordmenn (Godzmirski 2011). Imidlertid var tilstrømmingen i denne perioden relativt svak. På 1980-tallet fikk man det man kan kalle en ny bølge med utvandring fra Polen i forbindelse med en forverring av den politiske situasjonen. Dette førte også et økt antall til Norge, og i perioden 1981–1990 kom det til sammen 3735 polske innvandrere. Kommunismens fall i Polen i 1989 medførte en liberalisering av utreisemulighetene, samtidig som landet befant seg i en politisk og økonomisk krevende periode. Dette innebar at mange på det individuelle planet utviklet ulike typer overlevelsesstrategier, blant annet gjennom sesongarbeid i eksempelvis Norge, hvor lønningene var langt høyere enn i hjemlandet. Konsekvensen ble at mange høyt kvalifiserte polske akademikere befant seg i det norske landbruket, hvor de gjennom noen hektiske sommermånedene kunne sikre seg en årsinntekt. Etter EU-innlemmelsen i 2004 fikk man ifølge Jakub Godzmirski (2011) en slags «snøballeffekt» med hensyn til polsk innvandring, og i 2007 hadde polakkene blitt den største innvandrerguppen i Norge. Følgende tabell illustrerer denne utviklingen:

2003 ^a	2004 ^b	2005	2006	2007 ^c	2008 ^d	2009	2010 ^e	2011 ^f
10 759	11 206	8 933	11 864	18 834	32 069	44 482	52 125	60 610

Tabell 1. Antall personer med bakgrunn fra Polen i Norge (per 1. januar).

Selv om arbeidsmigrantene som kom etter 2004, er den langt største gruppen, kan man i gjennomgangen ovenfor identifisere ulike grupper ut fra innvandringsgrunnlag: krigsfangene som bestemte seg for å bli igjen, spesialister (leger, arkitekter, ingeniører osv.) som kom både før og etter innvandringsstoppen i 1975, polske (flest kvinner) gift med nordmenn, politiske flyktninger som kom både før, under og etter «Solidaritet-perioden»,⁴⁵ arbeidsinnvandrere som kom først som sesongarbeidere og senere, og da den langt største gruppen, som arbeidsmigranter etter Polens innlemmelse i EU.

Velferdsstat, innvandring og inkludering?

Som EU-borgere og arbeidstakere i Norge er de polske arbeidsmigrantene tillagt visse rettigheter og plikter. Møtet med den norske velferdsstaten er imidlertid noe langt mer enn sosioøkonomiske regler og forordninger, rettigheter og plikter. Velferdsstaten er tjenesteintensiv, og ulike former for velferd gis gjennom tjenester som bidrar til å forme enkeltindivider, skriver Marianne Rugkåsa (2012). Den norske staten beskrives av Haukelien og Vike som velferdsambisjøs og med en velferdspolitik som er mer universell enn de fleste andre land. I dette ligger at den omfatter flere av innbyggerne og

har vært særdeles effektiv som redskap for å utjevne forskjeller i velferdstilbud på tvers av regionale skiller og mellom perifere områder og urbane sentre. For det andre har den gitt et bredt spekter av tjenester til de aller fleste – tilnærmet gratis (Haukelien og Vike 2009/2012: 127).

Økonomiske rettigheter forutsetter imidlertid en viss botid i Norge, og dessuten er ytelser som fødselspenger og arbeidsledighetstrygd gradert etter tidligere inntekt. For å bli medlem av folketrygden, som er en forutsetning for noen av ytelsene,⁴⁶ kreves ett års botid. Ifølge Rugkåsa (2012) er det riktiger å si at ordningene er potensielt heller enn reelt universelle, siden visse kriterier må oppfylles for at man kan motta økonomisk eller annen bistand fra velferdsstaten. Videre må noen vurdere, og legitimere, at man har krav på den aktuelle støtten. Paradoksalt nok blir resultatet av velferdsstatens ønske om å oppnå større likhet også at det skapes et begrepsmessig skille mellom ulike kategorier av mennesker: Man må synliggjøre forskjellene for å utjevne dem. «Kategoriene utgjør i seg selv en tydeliggjøring av bestemte

---

⁴⁵ Se kapittel 4 i denne avhandlingen.

⁴⁶ Eksempelvis må man ha vært medlem av folketrygden i 40 år for å få fulle pensjonsrettigheter.

typer forskjeller. Samtidig bidrar denne grovinnstillingen til å usynliggjøre andre forskjeller som ikke er relevante for de aktuelle skillene. Alle som faller inn under kategorien risikerer å bli oppfattet som en ensartet masse, uten individuelle og subjektive variasjoner» (Pausewang 2001: 171).

Bærebjelken i dagens norske velferdsstat er arbeidslinja.⁴⁷ Tanken er at man skal bort fra at borgere passivt kan motta stønader og trygd. Derfor, sier Rugkåsa, blir arbeid «både et virkemiddel for å bedre økonomiske levekår, og for å bekrefte eller endre folks moral» (Rugkåsa 2012: 49). Intensjonene med arbeidslinja er at den også skal føre til likhet og utjevning av levekår, og den kan derfor betraktes både som arbeidslivspolitik og som et sosialpolitisk virkemiddel mot fattigdom. Velferdsstaten er tuftet på at så mange som mulig skal arbeide og betale skatt, og at færrest mulig mottar stønad, for å kunne fungere opp mot ambisjonsnivået. Med dette som utgangspunkt blir også jobb betraktet som hovedmål for integrering av innvandrere i det norske samfunnet, og NAV får dermed en nøkkelrolle i integreringsarbeidet (Glomseth 2012). Til tross for at man diskuterer hvilket omfang og hva slags organisering velferdsstaten skal ha, har det i Norge vært bred politisk enighet om at den skal opprettholdes. Implisitt i dette ligger også en premiss om at man ikke aksepterer at mennesker lever under uverdige forhold. Et eksempel på dette er medias dekning av boforhold for grupper av arbeidsinnvandrere, både i saker som blir karakterisert som sosial dumping,⁴⁸ og i andre saker hvor det ikke er like klare tilfeller av utnyttning. I slike tilfeller ser man også hvordan diskursene som oppstår, avspeiler at dette bryter med samfunnets normalitetsidealer. Jo mer velferdsambisiøs og tjenesteintensiv en stat er, desto mer markert blir grensene for hva som defineres som akseptabelt og normalt (Rugkåsa 2012).

Prosjektet er at alle skal integreres i samfunnet, og annerledeshet kan i mange tilfeller oppfattes som en trussel mot likhetsidealet. «Likhetsidealet og forestillinger om likhet er et grunnleggende element i norske majoritetsborgeres selvforståelse, politikk og institusjonsbygging», sier Rugkåsa (2012: 29). Marianne Gullestad (1996, 2001, 2002/2010) tar

---

⁴⁷ Begrepet ble innført i «Attføringsmeldinga», St.meld. nr. 39 for 1991–92, og videreført i «Velferdsmeldinga», St.meld. nr. 35 1994–1995.

⁴⁸ Ifølge Arbeidstilsynet refererer begrepet sosial dumping til at særlig utenlandske arbeidstakere som utfører arbeid i Norge, får vesentlig dårligere lønns- og arbeidsvilkår enn norske arbeidstakere. Begrepet er altså ikke begrenset til spørsmål om lavere lønn for samme type arbeid. Også andre forhold kan betegnes som sosial dumping. Det kan være at utenlandske arbeidstakere gis vesentlig dårligere arbeidsvilkår, for eksempel i form av belastende arbeidstidsordninger, manglende sikkerhetsopplæring, dårlig ivaretagelse av arbeidstakernes sikkerhet under utførelsen av arbeidet m.m. <http://www.arbeidstilsynet.no/artikkel.html?tid=97088> (Hentet 28.10.2016)

også i flere av sine tekster utgangspunkt i dette likhetsidealet, eller denne likhetstrangen, og viser hvordan det setter grenser for hvem som hører til. Hun argumenterer for at nordmenn har en tendens til å måtte være like for å føle seg likeverdige. Det å være lik majoriteten blir en premiss for å oppfatte seg som likeverdig. Ulikhet blir dermed vanskelig å håndtere, og for å skjerme seg mot «annerledesheten» har en strategi vært å «gjerde inn», trekke en grense rundt og bås-sette det som er forstyrrende «ulikt» (ibid.). En konsekvens av dette er også at mennesker kategoriseres som «like» i kraft av sin ulikhet med majoriteten. På denne måten blir skillelinjene mellom majoriteten og eksempelvis etniske minoriteter etablert som tydeligere, mens forskjeller innad i gruppene utviskes. Ulikhet med hensyn til bakgrunn, kompetanse og erfaringer blir dermed usynliggjort.

Fra overgangsregler til like rettigheter

For migranter er vilkårene for opphold og tilgang til arbeid på det tidspunktet de ankommer, sentrale både for levekår og for integreringsmuligheter i landet de skal bo og jobbe i. For arbeidsmigrantene som ankom Norge etter EU-utvidelsen i 2004, gjaldt begrensede rettigheter til ulike velferdsordninger. Med unntak av Sverige, Irland og i praksis England ble det innført overgangsordninger i alle de gamle EU/EØS-landene. De fleste landenes overgangsregimer bygde på arbeidsmarkedsprøving og kvoter, mens Danmark og Norge valgte relativt liberale ordninger. Dette gjaldt for arbeidstakere fra åtte av de ti nye EU/EØS-landene (Estland, Latvia, Litauen, Polen, Tsjekkia, Slovakia, Slovenia og Ungarn), som medførte at borgere fra disse landene måtte ha en spesiell EØS-tillatelse før de kunne begynne å arbeide i Norge. Dette innebar blant annet at oppholdstillatelse som arbeidstaker bare ble gitt dersom søkeren hadde fått tilbud om arbeid hvor lønns- og arbeidsvilkår var i samsvar med gjeldende tariffavtale eller det som ellers er normalt innenfor det aktuelle yrket (NOU 2011: 7). Oppholdstillatelse ble i første omgang gitt for ett år, med mulighet til opphold i fem år ved fornyelse. Hvis arbeidstilbudet var på under ett år, ble det gitt opphold tilsvarende lengden på tilbudet. Det skulle også foreligge en gyldig arbeidskontrakt som var undertegnet av arbeidsgiver og arbeidstaker, og som viste at man hadde en heltidsstilling. Disse reglene ble i Norge forvaltet av politiet og utlendingsdirektoratet (UDI). Til tross for at fri flyt av arbeidskraft er en av grunnpilarene i EU/EØS' indre marked, fryktet man at økt arbeidsmigrasjon fra lavkostlandene i Øst-Europa skulle innebære sosial dumping og undergraving av tilkjempede rettigheter i arbeidslivet. Man fryktet også at dette skulle medføre en økt belastning på velferdsordningene i Norge (ibid.).

Fafo Øst-forum oppsummerer ordningen på denne måten:

I utvidelsestraktaten ble det derfor enighet om en overgangsperiode på 7 år med mulighet for å legge restriksjoner på arbeidsinnvandring fra Estland, Latvia, Litauen, Polen, Tsjekkia, Slovakia, Slovenia og Ungarn (EU-8). De første to årene fra 1. mai 2004 til 1. mai 2006 kunne landene fritt innføre nasjonale regler for innvandring fra disse landene. De neste tre årene kunne overgangsordningene videreføres, men det måtte da begrunnes ovenfor EU-kommisjonen. De siste to årene kan medlemslandene iverksette beskyttelsesmekanismer ved «alvorlig ubalanse i arbeidsmarkedet innenfor en bransje eller i et distrikt eller ved fare for det».⁴⁹

Intensjonene med overgangsordningene var klare: Kravet om at det skulle framlegges kontrakt som viste at man hadde tilbud om heltidsjobb, skulle hindre såkalt velferdsturisme, og kravet om norske lønns- og arbeidsvilkår skulle forebygge sosial dumping.⁵⁰ I tillegg til at det nok hadde den ønskede effekten, hadde disse kravene også andre konsekvenser. På den ene siden førte kravet til arbeidskontrakter til at en stor prosent av arbeidsmigrantene var sysselsatt kort tid etter ankomst, men paradoksalt nok medførte overgangsreglene også en økning av arbeidstakere i det illegale arbeidsmarkedet uten gyldige arbeidskontrakter (Thorshaug, Valenta og Berg 2009). Hvis man ikke fikk tilbud om full stilling, eller hvis lønna man ble tilbudt, lå under norsk standard, var alternativet for mange å jobbe på det uformelle markedet. Andre benyttet seg av fiktive kontrakter med arbeids- og lønnsvilkår som ikke var reelle. Imidlertid forteller også noen at de mener kravet til minstelønn førte til at de fikk bedre betaling enn de ellers ville gjort (ibid.).

Et annet aspekt ved overgangsordningene var reguleringen av retten til trygdeytelser, for eksempel dagpenger. For å utløse slike rettigheter måtte man ha jobbet sammenhengende i fulltidsstilling i Norge i ett år (Bakken mfl. 2009). Dette ble problematisk for mange som gikk i midlertidige stillinger, særlig etter finanskrisen og påfølgende oppsigelser og permitteringer i bygg -og anleggssektoren. Thorshaug, Valenta og Berg berører en problematikk som gjorde situasjonen ytterligere komplisert:

Flere av våre informanter påpeker også at retten til dagpenger er koblet til oppholdstillatelse og at bemanningsfirmaene ofte gir ettårskontrakter som ikke blir forlenget, noe som har ført til at arbeidsinnvandrere ikke har fått forlenget oppholdstillatsen. Uten oppholdstillatelse har de ikke rett til å få utbetalt dagpenger, selv om de har jobbet sammenhengende i full stilling i ett år (Thorshaug, Valenta og Berg: 29).

Med andre ord kunne overgangsreglene i praksis ekskludere arbeidsinnvandrere med ettårskontrakter fra retten til dagpenger, siden fornyelsen av oppholdstillatsen var avhengig

---

⁴⁹ <http://www.fafo.no/Oestforum/Kunnskapsbase/Temasider/overgangsordninger.htm> (hentet desember 2013).

⁵⁰ Ibid.

av arbeidskontrakt. Flere studier konkluderer med at dette ville falle uheldig ut for arbeidsmigranter som opererer i periferien av det norske arbeidsmarkedet, hvor man ofte opplever ustabile arbeidsforhold (Thorshaug, Valenta og Berg 2009, IMDi 2009, Valenta og Strabac 2011).

I mai 2009 ble overgangsreglene i Norge opphevet for EU-8-landene. For polske arbeidsmigranter i Norge betyr det at de ikke lenger trenger norsk lønn og heltidsjobb for å få oppholdstillatelse. Siden oktober 2009 er det ikke lenger nødvendig for de fleste EØS-borgere å søke om permanent oppholdstillatelse i Norge. Dette er hovedårsaken til nedgangen i antallet innvilgede oppholdstillatelser fra og med 2009. De nye registreringsordningene innebærer at EØS-borgere med gyldig identitetskort eller pass som skal oppholde seg i Norge i mer enn tre måneder, ikke trenger å søke om oppholdstillatelse. De må imidlertid registrere seg hos politiet.⁵¹ Videre sier UDI:

Hvis du som EØS-borger ønsker å oppholde deg i Norge i mer enn tre måneder, må du ha et oppholdsgrunnlag og du må registrere deg hos politiet. Du må ha gyldig identitetskort eller pass, og for øvrig dokumentere at du ikke kommer til å være en byrde for offentlige velferdsordninger.⁵²

Denne gruppen arbeidsinnvandrere har et litt enklere regelverk å forholde seg til enn de fra land utenfor EØS. Blant annet slår EØS-avtalen fast at de skal behandles likt med nasjonale borgere når det gjelder tilgang til offentlige tjenester.

I Norge skiller det mellom såkalte arbeidsbaserte og bostedsbaserte rettigheter. Et eksempel på bostedsbaserte rettigheter er sosialhjelp, som alle borgere som bor i riket, har krav på. For EØS-borgere gjelder registreringsbevis fra politiet som dokumenterer at de har lovlig opphold, som «bopel i riket». Har de dette, har de samme rettigheter og plikter som norske borgere. Barnetrygd og kontantstøtte har man rett til på visse vilkår.⁵³

Arbeidsbaserte rettigheter er eksempelvis dagpenger. For å ha rett på dagpenger må man dokumentere at man har mistet jobben i Norge. Det er tilstrekkelig å dokumentere at man har blitt uforskyldt arbeidsledig etter minst én dags arbeid. Det er en forutsetning at de opparbeidede rettighetene i landet man flytter fra, også gir rett til dagpenger i Norge. Videre må du fylle de generelle vilkårene for rett til dagpenger i Norge. Sykepenger er en

---

⁵¹ regjeringen.no (hentet 05.11.2012).

⁵² udi.no (hentet 06.11.2012).

⁵³ Forutsetningen er at man har oppholdt seg i Norge i mer enn 12 måneder og enten har barn under 18 år boende hos seg eller har en ett- eller toåring som ikke har fulltidsplass i barnehage, boende hos seg (Friberg, Elgvin og Djuve 2013).

annen av de arbeidsbaserte rettighetene. I likhet med dagpenger må man ha jobbet minst én dag i Norge for å ha krav på dette. Man må også ha jobbet minst fire uker før ulykke eller sykdom, men dette kan være i et annet land. For arbeidsavklaringspenger gjelder samme krav som for nasjonale borgere, men her kan man legge sammen trygdetid i Norge og andre land. For å få uførepensjon må man ha vært medlem i folketrygden i minst tre år, og minst ett av disse årene må ha vært i Norge. Uførepensjonen kan utbetales i andre EØS-land.

Når det gjelder andre tjenester fra NAV, har EØS-borgere med registreringsbevis og fast bopel de samme rettighetene som nasjonale borgere (Friberg, Elgvin og Djuve 2013).

Svingende konjunkturer og flytende arbeidskraft?

Til tross for de ulike begrensningene som overgangsordningene innebar, har strømmen av arbeidskraft fra de nye EU-landene i Øst vært sterk. Imidlertid har de også vært påvirket av konjunktursvingningene. I perioden 2005–2008 opplevde man en periode med konjunkturoppgang i mange europeiske land, Norge inkludert. Fra årsskiftet 2003–2004 var Norge inne i en høykonjunktur (Bakken mfl. 2009), noe som medførte en sterk vekstperiode i norsk arbeidsliv. I perioden fram til 2007 økte sysselsettingen med 175 000, og den store etterspørselen etter arbeidskraft medførte økt innvandring. Spesielt stor var etterspørselen etter arbeidskraft innenfor bygg- og anleggssektoren. Dette medførte en sterk vekst i sysselsetting blant innvandrere generelt, en vekst arbeidsinnvandrere fra de nye EU-landene i Øst-Europa var en viktig del av (Olsen 2010). Dette ble også gjenspeilet i hvordan de nye arbeidsinnvandrerne ble omtalt i media. Et eksempel på dette er uttalelser i forbindelse med utbyggingen av St. Olavs Hospital i Trondheim, hvor bygg- og eiendomsselskapet NCCs prosjektsjef uttalte at «[u]ten arbeidskraft fra Polen kunne vi ikke bygd sykehuset i det tempoet vi gjør».54 Likeledes fokuserte forskere på at de polske arbeiderne var en nødvendig ressurs for fortsatt vekst i den norske økonomien. Blant annet beskrev Fafo-forsker Line Eldring hvordan «[p]olakker redder norsk økonomi»55.

Etter 2008 er det ikke lenger vekst og etterspørsel etter arbeidskraft som dominerer bildet, men konturene av en finanskriser. Fra 2008–2009 snudde konjunkturerne, og sysselsettingen

---

54 <http://www.bygg.no/article/23734> (Publisert 27.06.2007, hentet 26.09.2016)

55 http://www.forskningsradet.no/prognett-arbeidsliv/Nyheter/Polakker_redder_norsk_ekonomi/1224697961998&lang=no (hentet 26.09.2016)

gikk ned i alle grupper⁵⁶. Mest nedgang ser man blant menn. Dette er relatert til de store problemene mannsdominerte sektorer som bygg og anlegg opplever. Selv om man fra 2009 ser en nedgang i sysselsetting i alle grupper, er nedgangen relativt sett noe sterkere blant innvandrere enn i den øvrige befolkningen.

Mange av de polske arbeidsmigrantene jobbet i sektorer som ble hardt rammet av finanskrisen, og i tillegg innenfor segment i arbeidslivet som var preget av midlertidige ansettelser og lav jobbsikkerhet (se for eksempel Dølvik og Eldring 2005, 2008, Alsos og Eldring 2008, Friberg og Tyldum 2007, Friberg 2010, Friberg og Eldring 2011, Arnholtz og Hansen 2013). Mange mistet jobben, og man begynte også å se tilfeller av grov utnyttning og «sosial dumping». I avisoverskriftene bleknet bildet av polakkene som «redningsmenn», og dystre bilder overtok. Stadig flere saker inneholdt historier om utnyttning, dårlige lønninger og uholdbare boforhold.⁵⁷ Samlet sett viser dette hvor sårbare arbeidsmigranter er for svingninger i et arbeidsmarked preget av tøff konkurranse.

Som nevnt utgjorde arbeidsinnvandringer fra de nye EU-landene utover 2000-tallet noe nytt i norsk, og europeisk, målestokk. Selv om man hadde regnet med migrasjon i stor stil, overgikk virkeligheten alle estimater. Dette medførte ikke bare nye mønster i arbeidslivet, men også nye mønster demografisk sett. For Norges vedkommende kunne man i 2008 slå fast at polske migranter nå var landets største minoritetsgruppe. Mange spørsmål ble reist i kjølvannet av dette: Var polakkene kommet for å bli (Meisingset, Kawecka og Czapka 2011)? Berg trakk allerede i 2007 paralleller til 1970-tallets arbeidsmigranter fra blant annet Pakistan, Tyrkia og Marokko: Det man først regnet med var kortvarige opphold, ble langvarig, for så for manges vedkommende å bli permanent bosetting (Berg 2007). Kunne vi se en lignende utvikling hos de polske arbeidsmigrantene? Hvilke konsekvenser ville dette få for norsk arbeidsliv, for velferdsstaten (NOU 2011: 7) og for samfunnet for øvrig? Hvordan var arbeidsforholdene for de nye migrantene? For å kunne besvare noen av disse spørsmålene ble det gjennomført flere større surveybaserte undersøkelser med spesielt fokus på arbeidsliv, arbeidstilknytning og arbeidsmiljø for polske migranter (se for eksempel Friberg og Tyldum 2007, Friberg og Eldring 2011, Torvatn og Buvik 2011). Det ble også gjennomført en utredning med fokus på velferdsstatens bærekraft relatert til økt migrasjon (NOU 2011: 7). Denne utredningen

---

⁵⁶ http://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/oa_201003/oa2010-3.pdf (Hentet 28.10.2016)

⁵⁷ Eksempelvis hadde Dagsavisen 12.03.08 overskriften: «Undersøker utnyttning av polske arbeidere». Nyheter 14.03.2008 kunne fortelle om polakker som bodde på byggeplassen og levde under dårlige kår. For øvrig inneholder kapittel 6 en gjennomgang av norske avisers omtale av polske arbeidsmigranter.

behandler riktignok migrasjon generelt, men problematikken ble i sterk grad aktualisert av diskursene i etterkant av den økte migrasjonen fra de nye EU-landene. Det pekes spesielt på noen utfordringer i denne sammenhengen: faren for at den kraftige økningen i arbeids- og tjenesteinnvandring fra EØS-land gjør det vanskelig å opprettholde et ordnet arbeidsliv, og at likebehandling i EØS gir arbeidsinnvandrere rask tilgang til velferdsgoder. Til dette kommer også en bekymring for muligheten for eksport av velferdsgoder (ibid.). Imidlertid har den store tilstrømmingen av arbeidsmigranter først og fremst representert et positivt tilskudd økonomisk sett, ifølge Eldring og Friberg (2013). På bakgrunn av den norske EØS-utredningen fra 2011⁵⁸ trekker de følgende slutning: «Arbeidsinnvandrerne har bidratt med nødvendig arbeidskraft og dempet inflasjonspress i en periode med til dels stor etterspørsel; de har bidratt med betydelige skatteinntekter, og samtidig brukt lite velferdsgoder» (ibid.: 36). Imidlertid påpeker Friberg (2016) at noen mønster ser ut til å ha etablert seg: De polske arbeidsmigrantene har i større grad enn lokale arbeidstakere midlertidige stillinger og et lavere lønnsnivå. Konsentrasjonen i visse nisjer i arbeidsmarkedet ser også ut til å vedvare. Til tross for økte sosiale rettigheter som et resultat av bortfall av overgangsreglene er det grunn til å følge nøye med når man ser mønster som kan indikere at man har et etnisk segmentert arbeidsmarked. Ifølge Castles og Miller er ikke konflikten mellom arbeid og kapital lenger hovedproblemet i moderne samfunn. «It has been replaced by the problem of exclusion of certain groups from the mainstream of society» (Castles og Miller 2003: 197). Dette kan skje på grunn av mer usikre arbeidsforhold, eksempelvis det å være mer sårbare for svingninger i markedet på grunn av midlertidig arbeid eller lavere lønninger.

På sikt må man imidlertid vente at forbruket av velferdsgoder blant de polske migrantene vil nærme seg den øvrige befolkningen. I likhet med resten av befolkningen har arbeidsmigrantene som bosetter seg, behov for utdanning og helse- og omsorgstjenester. For arbeidsinnvandrere og deres familier handler inkludering og deltakelse i samfunnet ikke bare om arbeid, men også om bruk av offentlige tjenester, deltakelse i fritidsaktiviteter og innlemmelse i lokalsamfunn (Nødland, Vedøy og Gjerstad 2016). I sin gjennomgang av ulike kommunale tjenesteyteres møter med polske arbeidsmigranter fant forskerne ulike praksiser, som vil påvirke samhandling og dermed også inkludering. Mens noen tjenesteytere la vekt på kommunikativ samhandling som åpnet for migrantenes livsverdenserfaringer, var dette ikke tilfellet i andre møter. Slike møter kan derfor representere arenaer for økt inkludering, eller de kan arte seg som møter med en krevende og ukjent systemverden (ibid.). For migranter som

---

⁵⁸ NOU 2012: 2.

ønsker å etablere seg i Norge, vil slike møter kunne påvirke opplevelsen av tilhørighet, og det er derfor viktig å se om dette kommer til uttrykk i migrantenes egne narrativer.

Til tross for at rettighetene man har som arbeidsmigrant, avklares juridisk, vil likevel diskurser som problematiserer *hvem* som bør ha rett til *hva*, eksistere. Dette kommer blant annet fram i neste kapittel, som omhandler representasjoner av polske arbeidsmigranter i norske aviser.

Kapittel 6 -

Polske subjekter i norske mediediskurser

Polakkene som bygger Norge

Faksimile fra Adresseavisen 20. september 2007.

Oppslaget i Adresseavisen er, som vi ser, flankert av et bilde av staute arbeidscarer i oransje kjeledresser. Noen har trukket hetta over hjelmene, og mens regnet øser ned, fyller de på betong for å bygge vei gjennom Trondheim. Året er 2007, og dette er bare ett av mange oppslag i avisene som forteller oss at Norge for tiden bygges av polske arbeidere. Videre forteller artikkelen at de polske arbeidstakerne er motiverte og har en svært høy arbeidsmoral. Og, ikke minst, at næringslivet er avhengig av denne arbeidsstokken.

Dette og lignende oppslag var det som møtte meg da jeg i forbindelse med arbeidet med denne avhandlingen bestemte meg for å undersøke hvordan avisene portretterte de polske arbeidsmigrantene som kom til Norge etter EU-utvidelsen i 2004. Jeg valgte å gjennomgå den tilnærmet totale mengden avisoppslag i en gitt måned i fire sammenhengende år med start i 2008. På dette tidspunktet hadde behovet for arbeidskraft innen bygg- og anleggsbransjen vært stort over flere år, og en uvant stor mengde med svært etterspurte polske arbeidsmigranter hadde kommet til Norge. Lenger ut i perioden endrer imidlertid sakene om polske arbeidere karakter; overskrifter som *Fant polakker i kjelleren*⁵⁹, *Etterforsker utnyttning av polske arbeidere*⁶⁰ og *Polakker bor på byggeplassen*⁶¹ begynner å dominere bildet. Bildet av «redningsmennene» som jobber uopphørlig for å «bygge Norge», får selskap av tekst og bilder som gir andre assosiasjoner. Fremdeles er mediehistoriene gjerne knyttet til hardt og repetitivt kroppsarbeid, men nå er det «redningsmennene» selv som til tider må reddes fra utnyttning. Sosial dumping⁶² er et begrep som stadig blir knyttet til østeuropeiske arbeidere generelt og i noen tilfeller til polske arbeidere spesielt. Inntrykket av polske arbeidere som «redningsmenn», de som næringslivet ikke klarer seg uten, har bleknet, men konnotasjonen hardt arbeid og billig arbeidskraft styrkes.

Dette kapitlet består i hovedsak av en mindre medieundersøkelse hvor jeg har foretatt søk i Atekst⁶³, og på bakgrunn av dette har jeg gjennomført en empirisk identifisering av hvilke trekk avissakene legger vekt på i framstillingen av polske migranter. Intensjonen min er å få et bedre innblikk i hva slags representasjoner som skapes av de polske arbeidsmigrantene i Norge. Jeg ønsker derfor i dette kapitlet å stille følgende spørsmål: Hvilke subjekter er det som kommer til uttrykk når norske aviser skriver om polske arbeidsmigranter? Gjennom en

---

⁵⁹ Nettavisen 14.11.2008.

⁶⁰ Dagsavisen 12.03.2008.

⁶¹ Nyheter 14.03.2008.

⁶² Se kapittel 5 i denne avhandlingen.

⁶³ Atekst er Norges største digitale nyhetsarkiv og gir mulighet til å søke etter artikler fra alle de viktigste norske papiravisene, fagbladene og magasinene: <http://www.retriever-info.com/no/category/news-archive/?gclid=>.

systematisk gjennomgang av norske aviser i en gitt periode har jeg identifisert ulike nyhetsrammer. Innholdet i artiklene blir ikke analysert enkeltvis, men gjennom å sortere dem tematisk er det mulig å identifisere ulike innramminger. Utsagn fra avisartiklene blir gjengitt som eksempler på innholdet som preger de ulike oppslagene som sorterer under de ulike rammene. Nyhetsrammene er uttrykk for ulike diskurser knyttet til polske arbeidsmigranter i Norge og kan dermed representere subjektposisjoner eller forventninger rettet mot arbeidsmigrantene. Gjennom anerkjennelsen av at diskurser er virkelighetskonstituerende (Foucault 1969/2005, Neumann 2001) og dermed også med på å opprette og plassere subjektposisjoner (Mortensen mfl. 2008), mener jeg en slik medieanalyse kan si noe om vilkår som danner rammer for polske migranternes forhandlinger om posisjon og tilhørighet. Som det vil framgå, retter de fleste artiklene seg mot polske migranternes forhold til det norske arbeidslivet, men også andre aspekter ved deres tilværelse berøres. Uansett er det grunn til å reflektere over det stereotype bildet som framtrer, og hvordan dette bildet kan forstås i lys av diskursiv makt (Foucault 1969/2005, Staunæs og Søndergaard 2006) og minorisering (Berg, Flemmen og Gullikstad 2010). Min medieanalyse danner et viktig bakteppe for de kommende empirikapitlene og dermed analysene i denne avhandlingen.

Nyheter som former diskurser

Innenfor kvalitativ nyhetsanalyse er utgangspunktet at selv om nyhetsmedier framstilles som om de gjenspeiler verden, er det også slik at de konstruerer den (Arnoldi 2005). Videre mener Arnoldi at det er gjennom medias «distribusjon av symbolsk innhold – det vil si mening [...] – at der dannes en fælles, offentlig forståelse av verden» (ibid.: 256). Media er, mener han, den viktigste skaper og distributør av offentlig diskurs. Medias store betydning for vår forståelse av migrasjon som fenomen blir også beskrevet av Hervik (1999), hvor det framgår fra et større forskningsprosjekt i Danmark at kun et mindre antall dansker har personlig erfaring med innvandrere. På tidspunktet for undersøkelsen kom det fram at 85 prosent av den danske befolkningen hadde sin erfaring med innvandrere hovedsakelig gjennom media. Uavhengig av denne gitte prosentandelen bekrefter undersøkelsen at medias redaksjonelle grep, nyhetsvinkling, framstilling og, ikke minst, kildekritiske holdninger innvirker på hvordan vi oppfatter et fenomen. Og selv om media ikke nødvendigvis påvirker direkte og gjennomgående, er mediefortellingene uansett informasjonskilder i «hverdagens samtaler i familien, mellom venner, arbeidskolleger og andre, hvor budskaberne kan få fornyet betydning i nye situasjoner» (Hervik 1999: 28). Engebrigtsen og Fuglerud (2009) mener også

at informasjonsspredere som media er sentrale i diskurser som former forståelsesrammer og skaper stereotypier. Gjennom disse diskursene avgrenses også subjekters posisjoner og roller og dermed mulighetene til samfunnsdeltakelse. I utgangspunktet er ikke disse avgrensede mulighetene nødvendigvis bare et hinder sett med polske arbeidsmigranternes øyne. Mens diskursen på den ene siden posisjonerer subjektene, kan den på den andre siden være en ressurs for subjektet (Foucault 1969/2005). Jeg kommer tilbake til dette i det avsluttende kapittelavsnittet «Polske subjekter og diskursive handlingsrom».

Nyhetsrammer og subjektkonstruksjon

Som jeg har gjort rede for, mener jeg en forståelse av hvordan de polske arbeidsmigrantene konstruerer seg selv, og konstrueres av andre, som arbeidstakere i den norske konteksten, må ses i lys av tilgjengelige subjektposisjoner og dermed rådende diskurser. For å få et bedre inntrykk av hva slags bilde som skapes av de polske arbeidsmigrantene i Norge, er det derfor viktig å se hvordan de omtales i norske medier. For å få systematisk informasjon som synliggjør noen av de diskursene som former våre forståelsesrammer, gjennomførte jeg derfor en mindre medieundersøkelse.

Som beskrevet i kapittel 3 samlet jeg inn data gjennom søk i det elektroniske nyhetsarkivet Atekst (også kalt Retriever). På denne måten kunne jeg søke gjennom alt publisert stoff i til sammen 105 publikasjoner, inkludert de store avisene i Norge samt en tredjedel av lokalavisene. Jeg valgte å kartlegge utviklingen i perioden 1.–31. mai i årene 2008–2011. Grunnen til at jeg valgte nettopp dette tidsrommet, var at dette var perioden rett forut for og mens jeg gjennomførte feltarbeid/intervju. Metoden jeg har brukt for å analysere og systematisere dette materialet, er empirisk identifisering av nyhetsrammer. Isaksen beskriver dette på følgende måte:

Begrepet nyhetsramme beskriver hvordan en journalist legger vekt på visse trekk ved det som oppfattes som virkeligheten når budskapet skal kommuniseres til publikum. Når journalisten gjør et slikt valg, velger vedkommende også bort andre trekk som kunne ha invitert til en annen forståelse. Ved at det brukes en spesiell nyhetsramme, fremmes en viss problemdefinisjon, en viss fortolkning av sammenhenger, en viss moralsk evaluering eller et visst løsningsforslag (Isaksen 2012: 4).

Eksempelvis kan polske arbeidere med dårlige arbeids- og lønnsforhold beskrives som offer for utnyttning og urettferdighet eller som en potensiell belastning for den norske velferdsstaten. På denne måten kan innramming bidra til å endre hvordan folk tenker rundt et spørsmål, og

dermed påvirke holdninger. Journalistenes prioriteringer i framstillingen kan dermed påvirke den individuelle forståelsen av implikasjoner av arbeidsmigrasjon og legge føringer for den offentlige debatten (Isaksen 2012).

Korte og refererende hendelsesnyheter om polske enkeltpersoner i Norge ble sortert bort, og igjen stod en samling med utvidede nyhetssaker som inneholdt intervju og redaksjonell tekst med ytringer og meninger om polske migranter i Norge som gruppe. I den videre gjennomgangen av materialet viste det seg at enkelte nyhetsinnramminger var mer framtreddende enn andre. Det viste seg også at i løpet av en fireårsperiode endret bildet karakter; enkelte innramminger forsvant, mens andre ble mer framtreddende. Jeg sorterte artikkelsamlingen etter tre forskjellige nyhetsinnramminger og systematiserte videre etter årstall og antall. De ulike rammene som ble identifisert, er følgende:

- 1 «Utnytingsrammen»: Fokuset er på polske arbeidere som offer for dårlige arbeids- og lønnsforhold, inkludert sosial dumping.
- 2 «Arbeidsrammen»: Fokuset er på «den hardtarbeidende polakken», som har høy arbeidsmoral og tar de jobbene nordmenn ikke vil ha. Mange artikler fokuserer også på at polske arbeidere betyr mer arbeid for mindre penger, men uten at artiklene fokuserer på utnyttning og rettighetsbrudd.
- 3 «Innvandring og velferdsrammen»: Fokuset er på innvandring fra Polen generelt, og på dens betydning for velferdsstaten spesielt.

Tabell med saker 1.–31. mai 2008–2011. Fordelt etter nyhetsinnramminger.

Nyhetsrammer	2008	2009	2010	2011
Utnytingsrammen	12	8	0	1
Arbeidsrammen	9	2	2	7
Innvandring og velferd-rammen	7	2	8	15

Utnyttingsrammen

Innenfor denne rammen fokuserer artiklene på at polske arbeidere blir utnyttet i norsk arbeidsliv. De fleste historiene avdekker dårlige arbeids- og lønnsforhold. I noen tilfeller blir dette klassifisert som sosial dumping, mens termen grov utnyttning brukes i andre tilfeller. Det gjennomgående i sakene innenfor denne rammen er at polske arbeidere jobber og lever under andre og vesentlig dårligere kår enn norske arbeidere. Selv om mange av sakene her er kritiske til hvordan polske arbeidere utnyttes, kan man også si at det skapes et generelt bilde hvor det å være polsk arbeider knyttes til lav lønn og dårlige boforhold. Et annet tema som framkommer i noen av sakene, er at polakkene gjennom å utgjøre en ressurs som billig og fleksibel arbeidskraft også utgjør en trussel mot tilkjempede rettigheter for norske arbeidere.

Fire av artiklene i 2008 omhandler en bestemt entreprenør, som beskyldes for grov utnyttning av polske arbeidere i Norge. Manglende utbetaling av lønn og dårlige boforhold er noen av elementene i anklagene mot ham. I de fleste sakene om denne bestemte entreprenøren er det journalistene som målbærer det som beskrives som utnyttning.

Også flere av de andre oppslagene handler om enkeltsaker. I forbindelse med markeringen av 1. mai i 2008 kommer imidlertid også polske arbeidsmigranternes egne frustrasjoner og misnøye til uttrykk. Det handler her om mer generelle forskjeller mellom norske og polske arbeideres vilkår. Den ene av sakene er fra en 1. mai-feiring på Youngstorget, hvor en gruppe polske arbeidere deltar med en parole mot sosial dumping. *Vil ikke være annenrangs borgere* er overskriften på artikkelen i Dagsavisen.⁶⁴ *Vi jobber like hardt som nordmenn, likevel tjener vi dårligere*, sier en av de polske deltakerne. Han beskriver videre hvordan de føler at de blir behandlet som annenrangs borgere, men legger til at han synes *Norge er et hyggelig land*.

Også i mai 2009 er gruppen av saker som omhandler sosial dumping og lave lønninger, størst, men innfallsvinkelen er en annen. På dette tidspunktet er det ikke avsløringer av sosial dumping som topper sakene, men bortfallet av de såkalte overgangsordningene for de nye EU-landene. Dette skiftet medfører at også kravet om kontrakt som innebærer minstelønn for å få oppholds- og arbeidstillatelse, opphører. Dette blir tematisert på ulike måter og knyttes opp til faren for sosial dumping og utnyttning. Avisa Nationen summerer opp situasjonen på egen kommentar plass under tittelen *Dagen derpå for mange arbeidere*:

---

⁶⁴ Dagsavisen 02.05.2008.

I fem år har vi altså hatt en fungerende overgangsordning for de nye EU-landene, som blant annet har sikret at uorganiserte sesongarbeidere fra Polen og Baltikum har hatt krav på minstelønn i Norge. Når ordningen nå har opphørt, står hver arbeidsgiver fritt til å avtale den lønnen han eller hun vil. Sammenfall i tid med finanskrisen vil gjøre faren for sosial dumping stor.⁶⁵

Andre avissaker påpeker at før en allmenngjøring er på plass, er det ingen nedre grense for hva arbeidsgiverne betaler i timelønn.⁶⁶ Med tittelen *Timelønn: 45 kroner*, underbygger Trønder-Avisa ytterligere antakelsen om at man kan vente økt sosial dumping i det norske landbruket som årlig ansetter 30 000 arbeidere, hovedsakelig fra Litauen og Polen. Denne antakelsen knyttes blant annet til at en langvarig internasjonal finanskriser har slått sterkere ut i øst enn i vest, og at med bortfall av overgangsordningene vil flere polakker kunne søke seg hit til Norge og tilby arbeidskraften sin til lavere pris enn før.⁶⁷ I mai 2010 og 2011 var det ingen artikler i denne kategorien.

Arbeidsrammen

Sakene innenfor denne rammen omhandler polakker som arbeidstakere. I stor grad knyttes de polske arbeiderne til hardt fysisk arbeid, ofte til arbeid som ikke lenger er attraktivt for nordmenn. De framstilles også som mer motiverte til å gjøre dette arbeidet. I flere artikler går det fram at polakkene tar det arbeidet som nordmenn, særlig ungdommer, ikke vil ha. Artikkelen *Skogen som polsk jobbsone* i avisa Glåmdalen⁶⁸ er et eksempel på dette. Tittelen refererer til at polske arbeidere rekrutteres gjennom formidlingsselskapet Jobzone. I saken går det fram at det manuelle arbeidet i skogbruket i all hovedsak utføres av utenlandsk arbeidskraft, i dette tilfellet polsk. De norske ungdommene som fortsatt rekrutteres til næringen, velger de bedre betalte og mer behagelige maskinførerjobbene.

Både representanten for Jobzone og representanten for firmaet som har leid inn arbeiderne, berømmer arbeidsmoralen og «stå-på-viljen» hos de innleide polske arbeiderne. *Vi trenger faktisk motorsag til oppgaver hvor det ikke er rasjonelt å bruke store maskiner. Men i dag får vi ikke norske ungdommer til å gjøre såpass tungt arbeid*, påpekes det.

---

⁶⁵ Nasjonen 01.05.2009.

⁶⁶ Trønder-Avisa 06.05.2009.

⁶⁷ Aftenposten morgen 11.05.2009.

⁶⁸ Glåmdalen 21.05.2008.

Også Stavanger Aftenblad⁶⁹ forteller i en artikkel under tittelen *Arbeidsmoral viktigst* om en Bryne-bedrift som heller vil ha en polsk ansatt med begrensede norskkunnskaper enn *umotiverte nordmenn*.

Andre artikler forteller om norske vaskebyråer som har pliktoppfyllende og arbeidsomme polske ansatte, om landbrukets polske avløsere som er svært flinke i jobben og i tillegg reparerer og fikser ting, og om bygg- og anleggsbransjens erfarne polske ansatte som nå ønsker seg fast jobb. Det eneste bruddet med fokuset på (gjerne hardt) kroppsarbeid er omtalen av polske leger som jobber gjennom rekrutteringsselskapet Paragona. I en større reportasje i Bergens Tidende⁷⁰ beskrives hvordan legene kurses i norsk før avreise fra Polen og så etter ankomst dekker opp legemangelen på norske utkantsykehus.⁷¹

Mens det i mai 2008 er et stort antall artikler som fokuserer på hvordan de polske arbeiderne jobber hardt og løser problemer i næringer som ikke lykkes med å rekruttere nordmenn, er dette perspektivet så godt som borte i mai 2009. I to artikler som omtaler Aker Stord og Aker Solution Egersund, blir det riktignok nevnt at det har vært innleid et stort antall polske arbeidere, men disse inngår ikke i den faste arbeidsstokken. I Bergens Tidende⁷² sier administrerende direktør Jan-Tore Elverhaug: *Til arbeidet med H6-riggene hadde vi inne tusen polakkar på det meste. Vi var den største polske arbeidsplassen utanfor Polen*.

Et annet perspektiv i arbeidsrammen er artikler som på ulike måter binder polske innvandrere til det å være billig arbeidskraft. Dette perspektivet er til en viss grad overlappende med utnyttingsrammen, men sakene har ikke først og fremst et utnyttingsfokus. Noen av oppslagene forteller om byggeprosjekter som det hevdes hadde vært vanskelig å gjennomføre uten tilgang på billig arbeidskraft. Andre påpeker også det diskriminerende i det å lønne arbeidere forskjellig på basis av nasjonalitet.

I mai 2010 er det to artikler som berører arbeid og lønn på ulike måter. I Trønder-Avisa⁷³ handler det om polske jordbærplukkere. To sesongarbeidere fra Polen som intervjues, legger ikke skjul på at det er lønningene i Norge som gjør det attraktivt å ta slikt arbeid. Jordbærbonden som har ansatt dem, forklarer at han er avhengig av utenlandsk arbeidskraft.

---

⁶⁹ Stavanger Aftenblad 09.05.2008.

⁷⁰ Bergens Tidende 10.05.2008.

⁷¹ Se for eksempel Baba og Dahl-Jørgensen (2013) for mer informasjon om denne praksisen.

⁷² Bergens Tidende 23.05.2009.

⁷³ Trønder-Avisa 28.05.2010.

Han forteller at det er mange år siden *nordmenn sa takk og farvel til slikt arbeid. Arbeidet lønnes etter akkord, med det utgangspunkt at minstelønn skal være 106 kroner per time*, avslutter han. Selv om dette er en lønn som er attraktiv for polske sesongarbeidere, er det åpenbart ikke en lønn som lokker nordmenn til jordbæråkrene.

Den andre artikkelen, i Utrop⁷⁴, har en annen tilnærming. *Norske sjefer skaper urettferdighet*, er overskriften, og nedenfor gjengir avisa et intervju med en representant fra firmaet Polish Connection. Utrop siterer henne slik:

– Utenlandske arbeidere får for dårlig lønn. Sjefene må behandle norske og innvandrere likt. Vi må forandre måten sjefene tenker på. Politikerne må også jobbe mer for rettferdig lønn til alle. Hvis ikke blir det ikke bedre for østeuropeere i Norge, sier Eriksen.

– Mange har norsk kontrakt. Men likevel behandler sjefene dem dårligere enn norske arbeidstakere. Mange kjenner ikke sine rettigheter, sier hun.

– Mange nordmenn ser på polakker som billig arbeidskraft. Det er et problem, mener hun.

– Dessverre skammer folk seg ikke over å utnytte polske arbeidere. Når jeg forteller at jeg er polsk, sier mange: «Å, så bra, jeg har en polsk dame som vasker svart hos meg. Det er veldig billig.» Å gi dårligere lønn til folk på grunn av hvor de kommer fra er diskriminering, sier hun.

I noen artikler i 2011 kommer polske arbeidsmigranter selv til orde. Et eksempel er Dagbladets⁷⁵ artikkel med overskriften *Vi polakker er et arbeidsfolk* og en ingress som forklarer at *[f]or Marek Modzel var det utenkelig å sitte hjemme og motta dagpenger. Etter at han mistet jobben, ville han raskt tilbake i arbeid. «Jeg kjenner ingen polakker som kommer til Norge for å få dagpenger. Vi er et arbeidsfolk», sier Marek Modzel.* Lenger ned i artikkelen slutter en representant fra firmaet Polish Connection seg til denne uttalelsen. Hun mener mange ikke kjenner stønadsrettighetene sine, og at de kommer til Norge for å jobbe, helst så mye som mulig, og at de ikke kjenner rettighetene sine hvis noe skulle skje. En representant fra Fellesforbundet som også er intervjuet, har et motsatt syn. Han mener at

---

⁷⁴ Utrop 13.05.2010.

⁷⁵ Dagbladet 29.05.2011.

mange polakker bevisst utnytter norske trygdeordninger, og om dette sier han følgende: *Det er mange som velger å ikke ta jobb, men heller få dagpenger. Enten så sitter de hjemme, eller så jobber de svart ved siden av. Det er utbredt at mange reiser tilbake til Polen mens de mottar dagpenger. Penger spys ut av Norge.*

I Askøyværingen⁷⁶ fortelles historien om en bedrift som har ansatt 32 polske medarbeidere av en arbeidsstokk på totalt 52. *Vanskelig tilgang på norsk arbeidskraft fikk (bedriften) til å satse på utenlandsk arbeidskraft. Dette har hverken ansatte eller ledelsen angret på*, forteller ingressen. Senere i artikkelen blir daglig leder spurt om han vil si at arbeidsmoralen er høyere hos de polske arbeiderne. *Det er farlig å generalisere. Men de polske er veldig bra, og helt på høyde med de norske vi har her. Problemet er at vi ikke får tak i nordmenn som vil stå i denne typen industri*, er svaret. Så nok en gang er det polske arbeidstakere som løser problemet med bemanning i næringer som ikke lenger er attraktive for norske arbeidstakere.

I en sak i Budstikka⁷⁷ vinkles historien om lavtlønnede polske arbeidstakere på en litt annen måte. I artikkelen uttrykkes bekymring for malerfaget i Norge, som sliter med rekruttering. *Malmester Katrine Støen tror utviklingen i bransjen kan føre til at norske ungdommer avfeier maleryrket som «noe underbetalte polakker gjør»*, skriver avisa.

Innvandring og velferd-rammen

Innenfor denne siste typen nyhetsramme handler sakene om årsakene til polsk innvandring, omfanget og de langsiktige konsekvensene. Mange av oppslagene baseres på statistisk materiale og viser til at polakkene utgjør den største innvandrergruppen i Norge. I noen tilfeller er dette forholdstallet på kommune- eller fylkesbasis, i andre på landsbasis. Tallene er uansett ganske entydige: Polakkene er på topp i antall innvandrere, og blant innvandrerne tilhører de gruppen med lavest arbeidsledighet. Dette tallmaterialet blir likevel framstilt og eksemplifisert på ulike måter.

Flest nye fra Polen, skriver Dagbladet⁷⁸ og kan videre fortelle at én av fire som har meldt flytting fra utlandet til Norge i årets tre første måneder, er fra Polen. Ifølge Kommunal

---

⁷⁶ Askøyværingen 31.05.2011.

⁷⁷ Budstikka 04.05.2011.

⁷⁸ Dagbladet 25.05.2008.

rapport⁷⁹ utgjør innvandrere rekordmange av de arbeidsledige. Sammen med filippinere er polakker imidlertid blant innvandrergroppene med lavest arbeidsledighet, med en ledighetsprosent på 2,5.

Noen av artiklene nøyer seg med å påpeke omfang, mens andre går noe dypere inn i hvilke konsekvenser dette har for lokalsamfunnene i Norge. Avisa Hordaland⁸⁰ har blant annet en reportasje som forteller at uten innvandrene, representert med to polske familiefedre, hadde innbyggertallet i Voss kommune gått ned. Andre saker viser på lignende måter til at polske innvandrere ser ut til å ha etablert seg for godt, eller langsiktig, i norske lokalsamfunn.

Utrop⁸¹ bruker innvandringsstatistikken på en annen måte under overskriften *Finanskrisen gir økt polsk innvandring*. Her vinkles det på tall fra Statistisk sentralbyrå som viser at det kommer stadig flere innvandrere til Norge fra EØS-området, særlig fra Polen.

VG⁸² lager også en statistikk sak i denne perioden og forteller at en sammenligning av tallene for korttidsinnvandring til Norge viser at *[s]venskene danker ut polakkene*.

Avissakene skildrer også ulike framtidsscenarioer knyttet til innvandring og behovet for arbeidskraft. To artikler viser til at Tyskland og Østerrike som de siste EU-land nå åpner grensene for fri arbeidsinnvandring fra Øst-Europa. Ukeavisen Ledelse⁸³ skriver om dette under overskriften *Kampen om polakkene*, hvor det antydes at Norge må regne med å måtte vende seg mot Sør-Europa, Nord-Afrika eller Asia for å dekke behovet for arbeidskraft i framtiden. Dette perspektivet har også Dagsavisen⁸⁴ i en sak hvor det antas at mange fra Polen nå vil finne jobben de leter etter, nærmere sitt eget hjemland. Resonnementet er som følger: I tillegg til åpne grenser mot Tyskland vil økonomiske oppgangstider i Polen føre til at færre polakker vil komme til Norge i årene framover.

Flere av sakene innenfor innvandring og velferd-rammen setter søkelyset på de polske migrantenes rettigheter og plikter i det norske velferdssystemet. I noen av innleggene vinkles det på faren for, eller mistanken om, at her kan våre velferdsgoder utnyttes. I de fleste

---

⁷⁹ Kommunal Rapport 29.05.2008.

⁸⁰ Hordaland 20.05.2010.

⁸¹ Utrop 13.05.2010.

⁸² VG 10.05.2011.

⁸³ Ledelse 27.05.2011.

⁸⁴ Dagsavisen 09.05.2011.

artiklene handler det i hovedsak om pliktperspektivet og i mindre grad om rettighetsperspektivet.

Under overskriften *Vil ha ut polakker* uttaler FrPs innvandringspolitiske talsmann Per Willy Amundsen til avisa Nordlys⁸⁵ at han mener utenlandske arbeidere som mister jobben, bør reise hjem. Leder for Fellesforbundet Arve Bakke sier derimot kort etter i et intervju med Ny Tid⁸⁶ at han er sterkt uenig i et tidligere utspill fra Senterpartiets Per Olaf Lundteigen om å stramme inn østeuropeeres rett til dagpenger. *Dette kan du ikke mene, var det første jeg tenkte da jeg så Lundteigens utspill. Polakkene har betalt skatter og avgifter inn til fellesskapet på lik linje med alle andre arbeidstakere i dette landet, og så skal andre, men ikke de, ha rett til dagpenger!* sier han til Ny Tid.

Den klart største gruppen av saker i mai 2011 handler om polske arbeidsmigranternes rett til ulike stønader – og hvordan dette kan medføre pengestrømmer ut av landet. Mange av disse artiklene er relatert til en fersk rapport fra *Velferds- og migrasjonsutvalget* (Brochmann-utvalget). Det regjeringsoppnevnte utvalget har vurdert økt migrasjon og internasjonal mobilitet og konsekvenser dette vil ha for den norske velferdsmodellen. Den ferdige utredningen, NOU 2011: 7 «Velferd og migrasjon – Den norske modellens framtid» blir overlevert til regjeringen 10. mai 2011. Avissakene som følger i kjølvannet av dette, omhandler som regel ikke polske arbeidsmigranter spesifikt, men påfallende mange saker bruker nettopp polske migranter som eksempler på hvordan de norske velferdsordningene kan utnyttes. Dette eksemplet er fra Dagbladet.⁸⁷ Under overskriften *Bare en dags arbeid gir flott trygd* skriver Dagbladets journalist:

En polsk arbeider kan jobbe fire uker i Polen, før han drar til Norge. I løpet av den første arbeidsdagen i Norge, blir han syk. Polakken har da rett på sykepenger ut fra lønnen han hadde på sykemeldingstidspunktet, som gjør at inntekten han hadde i Norge blir grunnlaget for sykepengene. Han kan så dra tilbake til Polen og få utbetalt sykepengene der inntil ett år.

I Dagens Næringsliv uttaler Velferds- og migrasjonsutvalgets leder Grethe Brochmann: *For eksempel kan norsk minstepensjon tilsvare to årslønner i Polen. Dette er det bekymringsfulle – en hvilken som helst underbetalt jobb kan gi tilgang til velferdsytelser som er utrolig mye*

---

⁸⁵ Nordlys 02.05.2009.

⁸⁶ Ny Tid 15.05.2009.

⁸⁷ Dagbladet 26.05.2011.

verdt i hjemlandet.⁸⁸ To uker senere i samme avis⁸⁹ skriver Fremskrittspartiets leder Siv Jensen i sitt innlegg med tittelen *Trygdefesten: For eksempel tilsvarer en norsk kontantstøtte en halv årslønn i Polen. Og etter en dags arbeid i Norge har en innvandrer allerede sikret seg betydelige trygderettigheter. Dette kan ikke fortsette*. Dagsavisen⁹⁰ slår fast at det er *Boom i polsk babystøtte*, og viser til en sterk økning av kontantstøtteutbetalinger til utenlandsbosatte. Av disse utbetalingene går to tredjedeler til Polen, forteller avisa.

Imidlertid har noen av artiklene en annen innfallsvinkel til denne problematikken. Dagens Næringsliv⁹¹ publiserer en redaksjonell kommentar med tittelen *Innvandrerne bidrag*. Her sier avisens politiske redaktør seg enig med Brochmann-utvalgets påpeking av behovet for å stramme inn på trygdeytelser og kontantoverføringer, men mener at dette hadde vi trengt selv uten innvandring.

Uten innvandring ville dessuten veksten for lengst eksplodert i en boligboble. Polske håndverkere har sørget for at tilbudet av boliger sånn noenlunde har klart å holde følge med etterspørselen. Takket være arbeidsinnvandring fra Øst-Europa – og billigimport fra Kina – har veksten som den høye oljeprisen har gitt Norge, ikke endt i skyhøy prisvekst slik gode tider pleide før i tiden.

I litt mer ironiske ordelag skriver Dagbladet⁹² på lederplass under tittelen *Frykten for de fattige*:

Polakker skal ikke bare «sneie innom» velferdsstaten, som forskalingssnekker i høykonjunktur, og så få hele velferdspakken som det norske samfunnet har å by på. [...] Slik kan vi selvfølgelig ikke ha det. Og slik er det i liten grad. Misbruk av ordninger blir slått ned på straks det blir oppdaget, med Dagsrevyen på slep. Sysselsettingen blant innvandrere i Norge er høy sammenlignet med de fleste land i OECD-området. Dessuten tar innvandrergrupper ut mindre sykelønn og trygdeordninger enn nordmenn flest. Det står i Brochmanns rapport.

---

⁸⁸ Dagens Næringsliv 11.05.2011.

⁸⁹ Dagens Næringsliv 28.05.2011.

⁹⁰ Dagsavisen 10.05.2011.

⁹¹ Dagens Næringsliv 14.05.2011.

⁹² Dagbladet 14.05.2011.

Polske subjekter og diskursive handlingsrom

Basert på det som er gjennomgått ovenfor – hvilke subjekter trer fram når norske aviser viderebringer ytringer og samtidig etablerer sitt eget bilde av tilstedeværelsen og situasjonen for polske arbeidsmigranter? Hvilke posisjoner og roller framtrer innenfor de tre valgte nyhetsrammene ovenfor? Det gjennomgåtte materialet gir selvfølgelig ikke et entydig svar, men jeg mener at man kan se konturene av ulike subjekter og dermed også subjektposisjoner.

Den første nyhetsrammen, «utnyttingsrammen», fokuserer på ulike former for utnyttning, eksempelvis sosial dumping. Også i de sakene som ikke blir karakterisert som sosial dumping, blir polske arbeidstakere knyttet til dårligere arbeids- og levekår, inkludert dårligere lønn enn norske arbeidstakere. Her kommer en tosidighet til uttrykk. På den ene siden uttrykkes det en bekymring for dem som blir utnyttet, og de polske arbeidernes stemme kommer også fram med budskap om at de ikke ønsker å være annenrangs borgere. I andre saker vinkles det samme forholdet i et mer negativt bilde for polske migranters del: Det normale norske lønnsnivået presses nedover av billig polsk arbeidskraft, hevdes det. Både direkte og indirekte tegnes et bilde der norske arbeideres tilkjempede rettigheter blir utfordret. Imidlertid er subjektet som framtrer mest tydelig, den polske arbeidsmigranten som «den utsatte».

Den andre nyhetsrammen, «arbeidsrammen», har flere trekk som er verdt å merke seg: Polske arbeidsmigranter blir i all hovedsak knyttet til kroppsarbeid, til mer arbeid for mindre penger og til det å ta de jobbene som nordmenn ikke lenger vil ha. Artikkelen er preget av at det trekkes opp forskjeller mellom norske og polske arbeidstakere, hvor de polske koster mindre og yter mer. Det påpekes imidlertid at dette skillet er problematisk, gjennom at det etableres en praksis der utenlandske arbeidstakere får dårligere lønn enn norske. I flere tilfeller framstår polske arbeidsmigranter som løsningen innenfor næringer preget av hardt fysisk arbeid, hvor det ikke lenger er mulig å rekruttere norsk arbeidskraft. Denne rammen er den hvor antatte egenskaper ved de polske migrantene i størst grad kommer til uttrykk, blant annet gjennom at de beskrives som motiverte, arbeidsomme og i stand til å tåle hardt kroppsarbeid. Jeg har kalt subjektet som konstrueres her, «arbeidersubjektet».

I den siste nyhetsrammen, «innvandring og velferd-rammen», ligger fokuset på polakkene som innvandrere – hvor mange de er, og, ikke minst, hvordan dette påvirker velferdsstaten. Her er det ikke kvaliteter eller egenskaper ved migrantene som er i sentrum, men deres «fremmedhet», det at de ikke helt hører til. Også innenfor denne rammen er vinklingene flertydige. På den ene siden framstilles innvandringen som noe positivt for verdiskaping og

bosetting i Distrikts-Norge. På den andre siden, og det er dette de fleste artiklene fokuserer på, representerer polske innvandrere en trussel mot de norske velferdsordningene. Avisenes bruk av setninger som at penger *flyter* eller *strømmer* ut av Norge, gir unektelig et dramatisk bilde av at vår velferdsøkonomi er ute av kontroll. Til tross for at de polske migrantene det dreier seg om, har opparbeidede rettigheter, brukes det uttrykk som *eksport* av trygder og stønader. I flere saker blir norske trygdeytelser omregnet til polsk valuta, og dette enkle regnestykket «beviser» at trygdeytelsene, forutsatt at de brukes i Polen, gir ufortjent mer velferd enn opprinnelig tenkt. Slik kan det skapes et unyansert bilde av store og urettmessige fordeler. Jeg har kalt subjektet som framtrer her, «den fremmede». Jeg er kjent med at «den fremmede» («the stranger») er en sosiologisk figur brukt av både Alfred Schutz og Georg Simmel (Christensen og Jensen 2011). Ifølge Simmel er «den fremmede» på mange måter en tvetydig skikkelse, både innenfor og utenfor på samme tid, og hans posisjon er preget av både tilhørighet og ikke-tilhørighet (ibid.). I denne sammenhengen bruker jeg imidlertid «den fremmede» som en betegnelse på subjektet jeg mener å ha identifisert i medieanalysen, uten at det nødvendigvis er sammenfallende med alle karakteristika som beskrives av Simmel og Schutz. Slik jeg bruker det, for å beskrive akkurat denne subjektposisjonen, er det nettopp det å ikke høre til som blir det mest framtrepende.

Hovedinntrykket etter min gjennomgang av representasjoner av de polske arbeidsmigrantene i norske aviser er at de først og fremst karakteriseres i kraft av sine posisjoner relatert til arbeidsmarkedet. Dette er tilfellet med både «den utsatte» og «arbeidersubjektet». Dermed karakteriseres de i kraft av sin «fremmedhet».

Subjektposisjonene disse representasjonene og de påfølgende diskursene skaper, kan virke begrensende på mennesker som forventes å tre inn i dem, og de representerer stereotype bilder av polske migranter. Imidlertid kan de samtidig skape diskursive handlingsrom som i utgangspunktet ikke framstår som like negative for polske migranters del. Dette kan skje ved at ulike aktører i arbeidsmarkedet ser nye muligheter relatert til subjektene som diskursen beskriver. Polske migranter blir mer attraktive som arbeidskraft. Ifølge Foucault (1969/2005) vil diskurser både posisjonere subjekter og kunne være en ressurs for dem. Et eksempel på dette er at de egenskapene som tilskrives polske arbeidstakere, brukes som en ressurs av selskap som formidler arbeidskraft på det europeiske markedet. Teksten nedenfor er hentet fra et av de mange nettstedene hvor bemanningsbyråer eller rekrutteringsbyråer averterer med polske arbeidstakere.

*In the last few years Polish citizens became highly respected workers in the European labour market. More and more employers, especially from Great Britain, Ireland, Germany, France and Scandinavian countries employ preferably Polish workers who have motivation to work, high qualifications and relatively low costs of work which make them more and more attractive for the employers.*⁹³

Enten målgruppen er arbeidsgivere innenfor landbruket, industrien eller bygg- og anleggsbransjen, er det noen hovedtrekk som går igjen når bemanningsbyråene forteller hva de har å tilby. Arbeidstakerne blir framstilt som innehavere av bestemte egenskaper i kraft av å være polske. Egenskaper som igjen skiller dem fra andre, eksempelvis britiske, irske eller skandinaviske arbeidstakere. I annonsen ovenfor framgår det at i tillegg til å ha kvalifikasjoner og motivasjon er denne arbeidskraften også billigere. I andre annonser legges det også vekt på fleksibilitet, gjennom at det understrekes at de arbeidstakerne som er tilknyttet det gjeldende bemanningsbyrået, eksempelvis har *Ability and willingness to work overtime* og *Ability to work at nights and during bank holidays*.⁹⁴ For selskap som skal selge arbeidskraft, vil dette framstå som en ressurs. Likeledes vil det å være en representant for de arbeiderne som, ifølge annonsen, arbeidsgiverne foretrekker, kunne betraktes som en ressurs for arbeidssøkere innenfor de aktuelle sektorene. Imidlertid er det vanskelig å se bort fra måten diskursiv makt kommer til uttrykk (Foucault 1969/2005, Staunæs og Sønnergaard 2006) og definerer «passende arbeid» på. Gjennom sin «polskhet» knyttes grupper av mennesker til arbeid innenfor spesielle segment i arbeidslivet og til dårligere arbeidsforhold og lavere lønninger. Likeledes blir det annonsert arbeidskraft som kan se ut til ikke å være omfattet av normale rettigheter knyttet til vårt arbeids- og velferdssystem. På denne måten etableres stereotype oppfatninger om hvem (og hvordan) de polske migrantene er. Disse stereotypiene kan også ses i lys av det Pierre Bourdieu beskriver som symbolsk vold. I det legger Bourdieu «makten til å få en bestemt virkelighetsforståelse til å framstå som objektiv og sann, uten at det er klart for de involverte at det er snakk om en vilkårlig virkelighetsforståelse» (Bourdieu og Passeron 1970/90, gjengitt i Wilken 2008: 68). Det som kjennetegner den symbolske volden, er at hverken den som utøver makten, eller den det blir utøvd makt over, erkjenner at det er dette som skjer. Makten blir derfor «usynlig». Denne formen for makt innebærer at man definerer og klassifiserer, og gjennom dette får man mennesker til å tro på bestemte tolkninger av hvordan verden er innrettet (ibid.: 69). Til grunn

---

⁹³ <http://www.polish-workers.pl>. (hentet 10.11.2015)

⁹⁴ <http://easypoland.co.uk/> (hentet 10.11.2015).

for dette ligger forståelsen av at en gruppe kan påføre andre grupper, klasser eller individer en bestemt betydning, men dette skjer på måter som skjuler de gjeldende maktrelasjonene. Gjennom at den sosiale ordenen forvandles til naturlig orden, altså at karakteriseringene framstår som naturgitte, miskjennes maktutøvelsen. Ifølge Bourdieu kan dette skje gjennom mange ulike institusjoner, og massemedia er et av mange eksempler på relasjoner hvor kunnskap om samfunnet overføres og dermed også kan bidra til å reproducere eksisterende maktforhold (Bourdieu og Passeron 1990).

Antropologisk forskning knyttet til etniske stereotypier i media i de nordiske landene har ofte vært knyttet til mennesker med ikke-vestlig bakgrunn.⁹⁵ Selv om disse stereotypiene inneholder andre elementer og konsekvenser enn dem som er knyttet til polske migranter, mener jeg likevel denne forskningen kan kaste lys over hvilken effekt etniske stereotypier kan ha. I boken *Forestillinger om «den andre»* (Ytrehus 2001) er formålet å analysere forestillinger, stereotypier og fordommer for å forstå hvilke betydninger, funksjoner og konsekvenser de kan ha. En av bidragsyterne, Solveig Moldrheim (2001) foreslår at stereotypiene som kom til uttrykk i hennes analyse av framstillingen av «ikke-hvite»⁹⁶ i massemedia kan, sorteres og analyseres gjennom dikotomiene negativ–positiv og inkluderende–ekskluderende. Dette mener hun kan gi en mer balansert analyse av framstillingene av «de andre». Mens positiv–negativ er uttrykk for hvordan egenskaper hos mennesker framstilles, beskriver inkluderende–ekskluderende hvilke typer av relasjoner mellom mennesker som oppstår i «kulturmøtet» (Moldrheim 2001: 138). Til tross for at hun påpeker klare begrensninger, mener Moldrheim at denne modellen gjør det mulig å se fellestrekk ved ulike stereotypier. Med en slik modell får man for eksempel kategorien «negativ inkluderende», som er preget av trekkene underordnet, avhengighet og offergjøring. Et eksempel på saker i denne kategorien er «asylsøkeren som trenger hjelp av nordmenn». Selv om journalisten kan ta asylsøkerens side mot myndighetene, blir bildet som tegnes, av et individ i en offerrolle og dermed gjenstand for underordning. En parallell til mitt materiale vil være de ulike sakene som påpeker utnyttning og urettferdighet, men som også har den effekten at de knytter polske migranter til en offerrolle. En motsetning til denne kategorien er «positiv inkluderende», som er preget av likeverd. Et eksempel på dette er vellykkede innvandrere som portretteres, eksempelvis på sportssidene eller i saker fra underholdningsbransjen, mener

---

⁹⁵ Se for eksempel Hervik 1999, Gullestad 2002/2010, Kristensen 2011, Stokke 2012.

⁹⁶ Dette er et begrep forfatteren bruker for å dekke en større gruppe enn for eksempel fargede, og som avklares og problematiseres i framstillingen (Moldrheim 2001: 136).

Moldrheim (ibid.). De ulike kvalitetene som relateres til polske arbeidstakere i artiklene tilknyttet «arbeidersubjektet» og i annonsene gjengitt ovenfor, framstår som positive og attraktive, men om man skal se dem i lys av kategoriene som Moldrheim (2001) beskriver, så er de kanskje mer i retning «positiv ekskluderende». Snarere enn å være basert på likeverd og like rettigheter skilles de polske arbeidstakerne ut som en egen kategori på det norske arbeidsmarkedet. De assosieres med andre vilkår enn norske arbeidstakere, blant annet gjennom å relateres til de jobbene nordmenn ikke lenger vil ha.

Til tross for at min undersøkelse er av begrenset omfang, viser den noen viktige tendenser med hensyn til tilgjengelige subjektposisjoner for polske arbeidsmigranter i den norske konteksten. I de følgende kapitlene vil jeg se hvorvidt, og på hvilken måte, slike subjekter og subjektposisjoner kommer til uttrykk i de polske migrantenes narrativer, og hvordan migrantene forholder seg til disse posisjonene. Selv om subjektposisjonene trer fram i narrativene om migrasjon og hverdagsliv i kapittel 7, er det først i kapittel 8, som omhandler arbeidslivet, at subjektposisjonene snakkes fram på en mer systematisk måte. Den diskursive makten som kommer til uttrykk på denne måten, påvirker subjektet og kan slik påvirke handlingsrommet, men den er ikke dermed determinerende, ifølge Gullestad (2002/2010). Det er derfor viktig å se hvilke strategier polske migranter anvender i møte med et samfunn og et arbeidsliv hvor man kan anta at det eksisterer mange forventninger til hvilke roller de skal fylle.

Kapittel 7 -

Narrativer om migrasjon og tilhørighet

Jeg kjente noen som reiste først, noen som reiste til Norge, og mange som reiste til Tyskland eller USA. Det var akkurat det samme. Først dro de alene, og så kom konene deres. Og alle som har flyttet ut, er lykkelige der hvor de flyttet. Det er vanskelig i Polen nå.

(Mariela, arbeidsmigrant i Norge)

Det er først og fremst rolig her. Når man har jobb og hjem, så går alt rolig og stressfritt i motsetning til Polen, der er det mye stress i hverdagen.

(Dana, arbeidsmigrant i Norge)

Utsagnene ovenfor er bare korte bruddstykker fra samtaler med polske arbeidsmigranter i Norge. Likevel forteller de oss noe sentralt om hva migrasjon handler om. De forteller om en relasjon til stedet man reiste fra, og stedet man reiste til, og om en verden utenfor. De forteller også noe om det livet man reiste fra, og dermed både stedets og den individuelle historien. De forteller om en relasjon til andre mennesker som har migrert, og ikke minst forteller de noe om en nåtid og om forhåpninger eller forventninger om en framtid.

Dette kapitlet består av to deler. I kapitlets første del, «Migrasjonsfortellinger», forteller Szymon, Natalia og samboerparet Marcin og Gabriela sin historie om det å forlate Polen og komme til Norge. Gjennom disse narrative temaeriseres hvordan tilhørighet og posisjonering kommer til uttrykk gjennom fortellinger om sted, og hvordan fortellingene om sted tar form gjennom å kontrastere til andre steder. «Polen» i narrative forteller om «Norge» og vice versa. På denne måten kommer transnasjonal identitet til syne, blant annet gjennom å synliggjøre kompleksiteten i tilknytning gjennom simultan forankring. Et sentralt grep er at

informantene har gjennomgått to intervju med et års mellomrom, for at jeg skal få en oppdatering på hvilke tanker og erfaringer de har gjort seg i løpet av denne perioden. Mens de første intervjuene tematiserte det å forlate Polen og ankomme Norge, omhandler siste intervju livet i Norge og betraktninger rundt det å bli boende her. I tillegg til å bidra med ulike erfaringer i sine fortellinger om migrasjonsprosessen representerer informantene ulike måter å komme til landet på: gjennom bemanningsbyråer, gjennom kontakter blant venner eller familie, eller ved å komme på egen hånd uten etablerte kontakter i landet, noe som beskrives som individuell eller spontan migrasjon. De analytiske perspektivene er «narratives of emplacement», subjektposisjoner og interseksjonalitet. I noen sammenhenger trekker jeg på det bildet som ble tegnet av polske migranter i medieundersøkelsen i forrige kapittel. Imidlertid blir dette gjort på en mer systematisk måte i kapittel 8. Årsaken er at de fleste artiklene omhandler temaer relatert til de polske migrantenes forhold til arbeidslivet og i mindre grad migrasjonsfortellinger og hverdagsliv, som er de overordnede rammene for dette kapittelet.

Kapittelets andre del, «Narrativer om hverdagsliv, sted og tilhørighet», består i hovedsak av tre narrativer. Mens Natalias blir introdusert i kapittelets første del, er Karolina og ekteparet Dorota og Piotr nye. Gjennom fortellinger om hverdagslige praksiser og familieliv, samt refleksjoner knyttet til fortid, nåtid og framtid, kommer forholdet til både Norge og Polen til uttrykk. Dette blir diskutert i forhold til teori om transnasjonalisme, sted og tilhørighet. I tillegg til de utvalgte narrative trekker jeg på noen punkter også inn erfaringer fra andre informanter.

Konstruksjon av identitet er, som jeg argumenterer for i kapittel 2, påvirket av lokale diskurser (Hall 1993, 1997), men også av forholdet til sted. Steder er definerte og avgrensede enheter, sier Ulrika Åkerlund, og utgjør en slags materiell kontekst for sosiale relasjoner. I tillegg til å være definert gjennom sin geografiske *location* og tilskrevet materiell form, *locale*, har steder spesiell mening og verdi for individer, det hun beskriver som *sense of place* (Åkerlund 2013: 8). Gjennom sine erfaringer knytter mennesker derfor følelser til steder og assosierer sted i tilknytning til disse følelsene. Ifølge Gillian Rose (1995) er *senses of place* komplekst og kan komme til uttrykk på mange måter, i alt fra litteratur, kunst og musikk til hverdagslige samtaler. Videre, sier Rose, vil følelser for sted være fanget opp i de maktrelasjonene som strukturerer livene våre.

Tilknytning til sted vil dermed kunne være kompleks og mangefasettert. Et viktig aspekt i dette materialet er at narrative eksemplifiserer transnasjonalitet i forhold til tilhørighet. Dette kan komme til uttrykk på mange måter; blant annet gjennom det Friberg mfl. (2013: 34) beskriver som «doble referanserammer», noe som viser til at migranter sammenligner sin situasjon med forholdene i hjemlandet heller enn å vurdere situasjonen sin etter hva som er vanlig i mottakerlandet. Videre kan man kontrastere seg, men likevel ha simultane forankringspunkter. Tilhørighet er ikke noe nullsumspill, hevder Levitt og Schiller (2004), og transnasjonale migranter trenger ikke å velge om de hører til det ene eller andre stedet eller landet. Man kan altså opprettholde tilknytninger til flere kontekster samtidig (Basch mfl. 1994, Schiller mfl. 1995, Levitt 2012, Vertovec 2007b, 2009). Til tross for at tilknytning er simultan, kan narrative inneholde identifikasjon *med* eller *mot* sted. Slik kan tilknytning til ett sted komme til uttrykk gjennom å kontrastere til et annet sted (Rose 1995).

Et fokus her vil derfor være å utforske kompleksiteten i narrative med fokus på at de er kontekstuelle og situasjonelle, samt temporære og skiftende. Det som trekkes fram som viktig og sentralt på ett tidspunkt i migrasjonsforløpet, kan derfor tones ned på et annet tidspunkt eller i en annen kontekst. Noe som representerer enda et lag av kompleksitet, er at migrantene i sine narrativer kan framstille seg som både offer for omstendighetene og handlende aktører. Jeg vil derfor se om dette kan studeres gjennom å betrakte migrantenes fortellinger om migrasjon, sted og tilhørighet som «narratives of emplacement» (Farrer 2010, Read 2012), hvor fortellingene betraktes som en måte å forhandle om sin plass eller posisjon på i en gitt kontekst. Videre er et sentralt utgangspunkt for meg at disse «plasseringsnarrativene» ikke kan ses bare i lys av tilknytning til sted, men også i lys av at de formes av diskursivt skapte subjektposisjoner (Neumann 2001, Mortensen mfl. 2008). Jeg vil derfor forsøke å få fram de ulike dimensjonene som narrative inneholder, og reflektere over hva de kan være ment til å *gjøre*. Narrative rommer både personlige fortellinger og mer overordnede kollektive fortellinger (Kristensen 2011, Farrer 2010, Huang 2006, Prins 2006). Noen av disse fortellingene kan være hegemoniske.⁹⁷ Narrativ plassering vil kunne handle om å knytte seg an til, eller distansere seg fra, de ulike kollektive fortellingene.

Videre vil jeg se hvordan narrative om hverdagslige praksiser kan si noe om tilknytning og posisjonering for transnasjonale migranter. Slik jeg ser det, kan kompleksiteten i narrative

---

⁹⁷ Mens hegemoni ofte brukes om kulturell dominans, går Gramsci videre og bruker hegemoni for å beskrive den komplekse måten de dominerende klasser utvider og opprettholder sin dominans og innflytelse på over samfunn og kultur (Seymour-Smith 1986).

og de ulike identitetstilknytningene de innebærer, best belyses gjennom interseksjonell teori (Lykke 2005, De los Reyes 2003, Staunæs 2003, Søndergaard 2005). På den måten vil det være mulig å se hvordan ulike maktrelasjoner virker sammen, hvordan noe gis forrang, mens andre tilknytninger blir gjort irrelevante eller usynlige i ulike situasjoner og kontekster.

Del 1: Migrasjonsfortellinger

Szymons historie: «Det var Norge som var målet»

Det å dra til Norge for å jobbe var noe jeg hadde planlagt i lengre tid. Jeg hadde sett annonser både på TV og i avisa, og dette var noe jeg hadde diskutert med kona mi. Det var en felles avgjørelse, et felles prosjekt, selv om det var jeg som skulle reise og hun bli igjen i Polen i første omgang. Tidligere hadde jeg jobbet ei kort stund på anlegg i Tyskland, men jeg er utdannet snekker og hadde lang erfaring som det fra Polen.

Szymon forteller historien sin lavmælt og omstendelig. På en måte understreker dette poenget hans om at avgjørelsen om å migrere er veloverveid. Han er en mann midt i 30-årene og forteller at han har kone og ei lita datter i Polen. Det å arbeide i Norge innebar å være borte fra familien to måneder i strekk, men ifølge Szymon kompenseres de for dette med å snakkes hver dag på Skype. Han forteller at da han jobbet i Polen, var arbeidsdagene så lange at han kunne gå hele uka uten å få tid sammen med dattera. Flyttingen til Norge betydde også at han forlot en jobb som var i tråd med hans utdannelse som snekker, for, i første omgang, å jobbe som sjåfør på en byggeplass. Szymon minner ikke mye om stereotypien av en polsk bygningsarbeider, slik de ofte presenteres i media: kraftige karer med arbeidsklær. Han er slank og velfrisert, og med brillene uten innfatning styres inntrykket mer i retning av akademia enn en byggeplass. Det kraftige håndtrykket gir imidlertid inntrykk av at han er vant til tynge løft enn bøker.

Szymon var en av de mange arbeidsmigrantene som hadde valgt å finne seg jobb gjennom et rekrutterings- og bemanningsbyrå i Polen. Det innebar at han hadde gjennomgått et språkkurs

og arbeidstrening i Polen før avreise.⁹⁸ På den ene siden innebar dette at hele prosessen hadde vært strukturert gjennom dette firmaet, og at de hadde tatt hånd om nødvendig papirarbeid. På den andre siden innebar det en lang periode med venting før avreise. Det hadde ikke Szymon vært forberedt på.

Når vi møtes første gang, er han permittert fra jobben han hadde gjennom bemanningsbyrået. Han har vært i Norge i to år og har i den perioden jobbet i bygg- og anleggsbransjen. Han har mange erfaringer han gjerne vil dele fra denne perioden.

S: Jeg begynte å tenke på å dra til Norge allerede to år før jeg faktisk reiste, men det var ikke så lett å komme seg dit. Det tok meg omtrent 6 måneder å finne riktig rekrutteringsbyrå og hele rekrutteringsprosessen.

L: Kan du si litt om hva som var grunnen til at du ville dra til Norge?

S: Jeg tror at i Polen, hvis du har en gjennomsnittlig jobb og du er en helt vanlig person, så har du penger bare til helt nødvendige ting. Du må virkelig tenke på hvordan du skal få pengene til å rekke fra én lønn til neste. Jeg har en veldig liten leilighet, men jeg drømmer om noe som er litt større og bedre. Men den viktigste grunnen er at kona mi har en kronisk sykdom, og jeg vil gjerne ha litt sparepenger hvis hun skal trenge medisinsk hjelp i framtiden. Jeg visste at jeg ville til Norge, jeg tenkte ikke på andre land.

Szymon forteller at det er flere årsaker til at valget falt på Norge. Etter at han hadde sett annonser for ledige stillinger i Norge, hadde han og kona lest om landet på internett og fått et godt inntrykk. Han mente det virket som om det var mulig å ha et trygt og godt liv, og at man kunne tjene nok til at han kunne forsørge familien uten problemer. Han hadde også hørt andre polske som hadde jobbet i Norge, fortelle om at livet var bra der.

Poenget mitt var ikke bare å komme seg bort fra Polen. Det var Norge som var målet. Vi var sammen om den avgjørelsen, kona mi og jeg, og vi har så langt ikke angret. Selv om vi enda ikke bor sammen her, så er det bedre enn da jeg jobbet i Polen. Nå er jeg her i to måneder, og så to–tre uker i Polen. Du må skjønne at da jeg jobbet i Polen, brukte jeg mesteparten av tiden min på jobb, så jeg hadde ikke tid til familien.

---

⁹⁸ Se beskrivelse av dette i kapittel 4.

Nå når jeg jobber i Norge, har jeg to–tre uker fri og all den tiden kan jeg være sammen med familien, og det er bedre både for meg og for dem.

Til tross for at Szymon kan framstå som offer for vanskelige forhold i Polen, leser jeg hans narrativ som agency gjennom dets målrettethet. Slik jeg leser hans narrativ, er det tydelig at underliggende forventninger til ham som mann, og dermed ektemann, far og familieforsørger, skal møtes gjennom migrasjonsfortellingen. Som Prins (2006: 281) beskriver, finnes det alltid «narrative manus» man kan følge når man forteller historien om seg selv, men historiene er alltid komplekse og motsetningsfylte når eksempelvis kjønn, klasse og etnisitet virker sammen. Selv om disse «manusene» er konstituerende, er de ikke determinerende (ibid.). Forventninger til kjønnsroller, altså måten Szymon ivaretar det han forstår som sin oppgave som far og ektemann på, preger migrasjonsnarrativet. Til tross for at noen påpeker hvordan mødre som forlater barna sine gjennom transnasjonal migrasjon, gjerne blir kritisert, mens menn blir sett på som å ofre seg for familien (Avila 2008, referert i Pustułka, Struzik og Ślusarczyk 2015: 123), påpeker andre at en slik endimensjonal innramming overskygger en mer nyansert forståelse av mannlige migranters liv utenfor arbeidslivet (Pustułka, Struzik og Ślusarczyk 2015). Migrasjon medfører ofte en reforhandling av ulike roller. I sin fortelling gir Szymon situasjonen mening gjennom å beskrive hvordan han nå ivaretar familien bedre til tross for at han er borte i lengre perioder, ikke bare gjennom å være en bedre forsørger, men gjennom å ha mer tid sammen med familien. I tillegg understreker han at dette er et felles valg, og en begynnende tilknytning til Norge kan anes gjennom at han framstiller Norge som det eneste valget basert på grundige undersøkelser.

I Polen hadde han jobbet i 15 år som snekker. Da han begynte sin arbeidskarriere, var landet enda i støpeskjeen etter kommunismens fall. Den såkalte Bałcerowicz-planen hadde blitt gjennomført i rekordfart.⁹⁹ Denne overgangen fra planøkonomi til markedsøkonomi hadde av mange blitt beskrevet som en «neoliberal sjokkterapi» (Shields 2006, Sommers og Woolfson 2008, Kolstrup 2010). I praksis innebar overgangen stor økonomisk ulikhet, høy arbeidsledighet og bortfall av sosial sikkerhet. Riktignok begynte man allerede i 1992 å merke en økning i brutto nasjonalprodukt, men man merket raskt en tilsvarende vekst i arbeidsledigheten. For arbeidere som Szymon innebar det lange arbeidsdager og lav lønn, samt en utrygg skjebne hvis man mistet jobben.

---

⁹⁹ Se kapittel 4 i denne avhandlingen.

Gjennom rekrutteringsbyrået fikk han kontrakt med et bemanningsbyrå og en måneds kurs både i snekkerarbeid og i norsk. Så gikk det tre måneder uten at han hørte noen ting. Heldigvis kunne han fortsette i jobben sin i ventetiden, men da med avtale om å kunne slutte på dagen. Han forteller at flere på kurset ble gående uten jobb i månedsvis mens de ventet på oppdrag fra bemanningsbyrået. Etter tre måneder fikk han en telefon med beskjed om at han kunne dra til Norge.

L: Visste du hva slags jobb du skulle gjøre i Norge før du dro?

S: Ikke til å begynne med. De ringte meg en fredag og sa at på mandag måtte jeg melde meg i Oslo. Andre arbeidere måtte gjøre det samme. Alle hadde tre dager til å pakke. Så på fredag måtte jeg si opp jobben min og alt og dra til Norge på mandag. På fredag sa de at jeg kanskje måtte jobbe med transport. Da hadde jeg gått i tre måneder og trodd at jeg fikk snekkerjobb. De sa at enten tar du den jobben, eller så flytter vi deg bakerst i køen, og da må du vente lenger. Selvsagt var det vanskelig, fordi jeg trives bedre med å jobbe med yrket mitt. Jeg visste ikke helt hva jeg skulle gjøre, eller hva de forventet av meg. Sammen med kona mi tok jeg avgjørelsen om at jeg skulle dra, men det var vanskeligere enn vi hadde trodd. Jeg hadde bare noen få timer til å ta avgjørelsen, det var kort tid, men jeg gjorde det.

I Szymons historie kan det virke som om det er en nøktern vurdering av muligheter og begrensninger i Polen som kommer til uttrykk. Det er hans drømmer og ønsker for seg selv og familien som ligger bak avgjørelsen om å migrere, heller enn umulige livsvilkår. Migrasjonsavgjørelsen presenteres som en bedre måte å være forsørger og familiefar på, og til og med en måte å få mer tid med familien på. Slik han framstiller det, er dette et transnasjonalt familieliv i klassisk stil. Det planlagte migrasjonsløpet blir mer komplisert når han på få timer må avgjøre om han skal ta imot tilbudet om jobb i Norge til tross for at han ikke får jobbe som snekker, som var det han hadde sett for seg. Men når det trengs, viser han handlekraft og tar den vanskelige avgjørelsen og reiser til Norge.

Mens han tidligere i fortellingen framstår mer som et offer for vanskelige omstendigheter, gir han uttrykk for handlekraft når avgjørelsen må tas. Sett med Reads perspektiv vil man kunne si at han gir seg selv *agency* gjennom måten narrativet presenteres på. Selv om vanskelige forhold i Polen klart kommer fram i historien, gjenvinner han *agency* gjennom sin fortelling (Read 2012). Uten at det blir utdypet på dette nivået i historien, er det tydelig at det ligger en

forventning om at Norge kan gi den økonomiske tryggheten som han trenger for å kunne ivareta familien sin. Det ligger også i fortellingen at Polen ikke representerer den samme tryggheten. Det overordnede elementet i fortellingen er hans posisjon som forsørger, ektemann og far, og dette er kanskje det mest framtrædende subjektet (eller subjektene). Gjennom fortellingen om å migrere fra Polen, som representerte usikkerhet og lange arbeidsdager, til Norge med en forventning om noe bedre snakkes det også fram en litt annen rolle som far og ektemann, hvor han understreker at det gir mulighet til å både være til stede hos og forsørge familien.

Szymon fortsetter sin fortelling med å beskrive sine forventninger til livet i Norge:

Før vi kom til Norge, hadde vi hørt at her er det ikke noe stress og alltid rolig. Stille og rolig på jobb. Men da vi kom hit, begynte vi å jobbe sammen med bare polakker. Det var 200 stykker som jobbet der, og en polsk sjef som ledet hele arbeidsgruppa. Det var nervøs stemning og mentalt stress. Fullt stress! Det er alltid slik. Det [altså denne måten å jobbe på] er tatt fra Polen. Det er i blodet vårt, denne nervøse og stressende måten å jobbe på. Det er derfor vi liker Norge. Arbeidet og livet generelt i Norge er lett, rolig og stille uten stress. En annen positiv ting med å jobbe her i Norge er at hver andre uke er det lønn. Jeg sjekker saldoen min på nettbanken, og da er lønna der på riktig dato. Hver gang! I Polen jobbet jeg noen ganger 100–200 timer overtid uten at jeg fikk lønna. Sjefen min [i Polen] sa at jeg fikk bare betaling for en måned, så skulle jeg få resten senere. Så måtte jeg jobbe videre for å få pengene mine. Noen ganger måtte jeg vente to–tre måneder for å få pengene mine.

Det er tydelig at i praksis blir ikke Szymons første møte med det norske arbeidslivet helt som han hadde sett for seg på forhånd. Mens forestillingen om arbeidslivet i Norge var at det var stille og rolig og uten stress, var virkeligheten en annen. Men gjennom narrativet opprettholdes likevel bildet av Norge. Han understreker at arbeidet og livet generelt i Norge er slik som han hadde forestilt seg det, altså *lett, rolig og uten stress*. Grepet han gjør i sitt narrativ, er å tilskrive det som avviker fra hans forestilling om Norge, å være «tatt fra Polen». Til tross for at de polske arbeidsmigrantene ønsker seg et rolig liv i Norge, fortsetter stresset når de jobber sammen. Dette tilskrives ikke den norske arbeidsgiveren eller at noen ønsker å dra mest mulig nytte av dem som arbeidskraft, men den polske sjefen og et stress som ligger i blodet. Narrativet brukes derfor til å skape mening og sammenheng, til tross for at de konkrete erfaringene fra arbeidslivet er annerledes enn forestillingene. Videre framhever han

forutsigbarheten i Norge, hvor lønna alltid er på konto, gjennom å kontrastere til Polen, hvor han måtte vente flere måneder på få pengene sine. Den økonomiske tryggheten er også noe som fører til mindre stress. Med perspektiver fra Rose (1995) kan det virke som om han her identifiserer seg *mot* Polen og *med* Norge.

Et interessant element er beskrivelsen av *det polske stresset*, som er det han ønsker å unnslippe, men som han beskriver som *i blodet vårt*. Slik jeg ser det, er dette en interessant parallell til det bildet som kommer til uttrykk i norske medier, hvor polske arbeidsmigranter ofte framstilles gjennom det jeg har kalt «arbeidersubjektet», som relaterer dem til kroppsarbeid og billig arbeidskraft. Dette framstår som en subjektposisjon tilgjengelig for polske arbeidsmigranter i Norge, og i migrantenes narrativer kommer det fram at mens noen går inn i og omfavner denne posisjonen, bruker andre strategier for å avvise eller omformulere innholdet i en slik posisjon.

Szymon går inn i en posisjon som *ligger i blodet*, men gjennom hans narrativ kommer det fram at han ser for seg et liv som er *lett, rolig og uten stress*.

Ifølge Davies og Harré (1990) får de forventninger og muligheter som knyttes til en posisjon, betydning for hvordan subjekter forstår seg selv, og hvordan de blir forstått av andre.

Framstillingen av både Polen og Norge blir på dette tidspunktet i fortellingen mer tydelig, og denne beskrivelsen er noe som går igjen i veldig mange narrativer og nærmest kan beskrives som hegemoniske bilder (Ashcroft mfl. 2000). Dikotomier som stressende liv / rolig liv, økonomisk sikkerhet / økonomisk utrygghet er sentrale i disse fortellingene. Et interessant trekk hos Szymon er at til tross for at livet i Norge ikke ble så rolig som forventet, beholdes det norske narrativet. I sin individuelle fortelling bekrefter han de hegemoniske bildene og tilskriver det faktiske stresset han opplever i Norge, «det polske blodet». Slik beholdes det norske bildet intakt, og hans individuelle historie «passer inn» på grunn av denne tolkningen.

Szzymons historie – et år etter

Szymon kommer mot meg med utstrakt hånd og et stort smil. Vi hilser hjertelig. Det er et år siden forrige gang jeg intervjuet ham, og mye har skjedd. Mens vi sist gjorde intervjuet med tolk, insisterte han denne gangen på å gjøre det på norsk. Han snakker en langsam og omstendelig norsk. Tar seg god tid og er opptatt av at alt skal være riktig. *Du må rette på meg*

hvis jeg gjør feil, oppfordrer han. Han forteller at han bruker alle anledninger til å trene på norsken sin. Vi begynner samtalen med å oppsummere litt hva vi snakket om under forrige intervju, og hvordan situasjonen hans var på det tidspunktet. Han forteller at siden siste gang vi møttes, har han mistet jobben i bemanningsbyrået, hatt en langvarig konflikt med dem og faktisk fått erstatning. Konflikten dreide seg om manglende utbetaling av overtidsbetaling. Det gjaldt ikke bare ham, men også andre kolleger. Med hjelp fra en fagforening hadde de gått til sak mot firmaet. Konflikten har bare styrket hans tro på at i Norge går ting riktig for seg. Jeg stusser litt over dette, siden det faktisk måtte en rettssak til. *Ja, men i Polen hadde jeg ikke kunnet gå til sak. Jeg ville ikke hatt en sjanse til å få pengene mine*, forklarer Szymon. Etter en periode med arbeidsledighet, og heldigvis berettiget til dagpenger, fikk han et tilbud fra Reaktorskolen¹⁰⁰. Et flott tilbud, mener Szymon. Mens han jobbet i bemanningsbyrået, hadde det vært veldig vanskelig å lære seg norsk. *Hvem skulle jeg snakket med?* spør han. Han forklarer at han jobbet sammen med polske, bodde sammen med polske, og det han hadde av sosialt liv, var sammen med andre polske. *Det er jo ikke bare å ønske seg norske venner, så kommer de*, kommenterer han. Han forteller at praksisplassen han har gjennom Reaktorskolen, er gjennom et offentlig kulturtilbud. Jeg ser nok ganske forundret ut, og han forklarer at selv om det er intensjonen å finne relevante praksisplasser, takket han ja til denne fordi han tenkte at det var en bedre mulighet til å lære språket. I bygningsbransjen blir det fort til at man blir gående sammen med andre polakker eller andre østeuropeere, mener han. Han forteller entusiastisk om jobben sin og legger til at for et par uker siden hadde det hendt noe han satte veldig pris på. En av kollegene hadde invitert alle de ansatte hjem til seg på middag. Det var det første besøket i et norsk hjem for Szymon.

Det var helt utrolig hyggelig. Vi satt sammen rundt bordet og spiste og pratet i mange timer. Jeg hadde ikke regnet med at jeg også skulle bli invitert, siden jeg ikke er ordentlig ansatt.

Selv om framtidsutsiktene er noe usikre, er Szymon fast bestemt på å følge planen: lære seg språket, få seg jobb, helst fast, og så prøve å få familien til Norge. Han er innstilt på at dette kan ta tid. *Kanskje litt lang tid*, undrer han.

Slik jeg leser Szymons narrativ, opprettholdes tilknytningen til Norge som sted, til tross for motgang. Gjennom narrativet gjør han til og med en rettssak for å få pengene sine til en

---

¹⁰⁰ Reaktorskolen er et tiltak finansiert gjennom NAV som tilbød norskkurs, jobbsøkerkurs, dataundervisning og arbeidspraksis til polske arbeidsmigranter som mottok dagpenger gjennom NAV.

positiv bekreftelse av at *i Norge går ting rett for seg*. Dette kan være en pekepinn om «sense for place» (Rose 1995). For Szymon handler det om kvaliteter ved det norske samfunnet som han mener ivaretar hans rettigheter, og som på sikt skal sørge for fred, ro og mindre stress. Narrativet bidrar også til å plassere ham (Farrer 2010, Read 2012) som mer tilknyttet Norge gjennom å lære seg språket og bli inkludert i et fellesskap gjennom å bli invitert inn i den norske kollegaens hjem.

Natalias historie: «Dette var pappas drøm»

For dem av migrantene som enten har familie eller venner i Norge, kan det å få hjelp fra nettverket være et alternativ til bemanningsbyråer. Det å ha et sted å bo, hjelp til å skaffe arbeid eller hjelp til å vite hvordan man skal ta seg fram i det nye landet, beskrives av mange som viktig for migrasjonsbeslutningen. For de fleste av informantene som ikke har kommet gjennom firmaer, var dette situasjonen. Natalia er en av kvinnene som kom til Norge alene. For henne var det å ha slektninger i Norge viktig for avgjørelsen. Hun er en kvinne i midten av 30-årene. Hun er singel og har ingen barn på det tidspunktet i fortellingen som gjengis i det følgende. Til tross for en mastergrad fra Polen jobber hun som renholder i Norge.

I Natalias historie vises det tydeligere hvordan migrasjonsavgjørelsen bygger seg opp på grunn av at livet blir vanskelig. En kald februardag møter jeg Natalia på en hyggelig kafé som ligger like ved hennes arbeidssted. Vi har funnet oss et rolig hjørne og en stor kopp te. Natalia holder tekoppen med begge hender, som for å varme seg. Natalia er akkurat ferdig med dagvakt på hotellet hvor hun jobber som renholder. Hun snakker godt norsk, med bare svak aksent. Hun forteller at den første tiden hun var i Norge, brukte hun dagene til å lære seg norsk. Norskurs ble lånt på biblioteket, og fem–seks timer hver dag brukte hun på å pugge, samtidig som hun lette etter jobb. Hun ville bli i Norge, og hun ville lære språket så fort som mulig. Mens hun forteller historien sin, blir inntrykket av målbevissthet styrket. Det var slettes ikke renholder hun hadde tenkt å bli. I Polen hadde hun tatt en lengre utdanning ved universitetet og fått en god jobb etter endt utdanning. Hun flyttet sammen med kjæresten sin i hjembyen i Polen. Han hadde også en høyere utdanning, og de klarte seg greit. Etter fem år tok forholdet slutt, og livet ble vanskeligere.

Vi hadde gjort det slutt i forholdet, så jeg var alene. Det var litt vanskelig, for vi flyttet fra hverandre. Før var det ganske bra når det kom til økonomi. Vi bodde sammen, vi

delte alle regninger på to, så det var fint. Men nå flyttet jeg tilbake til foreldrene¹⁰¹ mine, det var ikke så enkelt.

Natalia er stille en liten stund mens hun drikker teen sin, blir litt fraværende i blikket mens hun tenker tilbake. Etter en liten stund ser hun på meg, rister på hodet og ler. Det var kanskje vanskelig å flytte tilbake på jenterommet i voksen alder? spør jeg. *Ja, det var kjempevanskelig. Jeg kunne ikke finne meg til rette der, trengte mye personlig rom og ... jeg følte meg for gammel til å bo med dem.* Hun forteller hvordan hun prøver å etablere seg for seg selv i en liten leilighet, men ender opp med å måtte få hjelp fra både foreldre og besteforeldre for å klare seg.

Til slutt bestemmer Natalia seg for at hun vil reise til Norge for å jobbe. At valget falt på Norge, var ikke tilfeldig. Hun hadde nemlig slektninger her. For en del år siden hadde faren hennes også hatt en drøm om å emigrere. Da var planen å ta med seg hele familien og flytte til Norge, hvor slektninger hadde etablert seg. Natalias mor hadde imidlertid ikke vært innstilt på det, fordi hun regnet med at savnet etter familie, venner og hjemland ble for stort. Da Natalia flyttet, var det nesten som å realisere farens gamle drøm.

Når Natalia snakker om hvorfor hun forlot Polen, framstår migrasjonsavgjørelsen i større grad som noe som bare presser seg fram, noe hun føres inn i. Det kan også virke som om hun er vokst opp med et migrasjonsnarrativ gjennom farens planer og drømmer. For ham var migrasjon løsningen da livet var vanskelig under kommunisttiden, og det er også denne løsningen han støtter når dattera ønsker seg en annen type voksenliv enn det å bo hjemme hos foreldrene. I lys av dette forsterkes inntrykket av livet i Polen som fravær av muligheter. Natalia opplever det som umulig å leve et selvstendig liv, og gjennom farens familie framstår migrasjon som et høyst tilgjengelig alternativ, for ikke å si en forventning om at hun benytter denne muligheten. For Natalia var Norge det eneste valget, og tilknytningen var allerede til stede gjennom farens migrasjonsdrøm og slektninger som tok imot henne. Selv om tilknytning til sted er en personlig opplevelse, mener Rose (1995) at slike følelser skapes av faktorer som sosiale, økonomiske og kulturelle forhold. I Natalias fortelling beskrives forholdet til Polen gjennom å påpeke økonomiske begrensninger som også fører til sosiale

---

¹⁰¹ Foreldrene bodde i en av forstedene til den samme byen i Polen som Natalia bodde i sammen med kjæresten.

begrensninger. I hennes tilfelle blir det umulig for henne å ha den voksenrollen hun ser for seg i Polen, og migrasjon til Norge muliggjør nettopp dette, subjektet den voksne kvinnen.

Når Natalia fortsetter sin historie, forteller hun at hun opplever at hun har hatt en lettere start enn mange av sine venner som har flyttet til utlandet. De har måttet tenke på å ha inntekt med en gang, til husleie og generelt livsopphold. Selv fikk hun bo hos en slektning og kunne vente med å betale husleie til hun fikk lønn. Utfordringen ble å få hundre prosent stilling. Hun forteller at hun var overrasket over at det skulle være så vanskelig å få jobb uten å snakke norsk. Hun snakket godt engelsk, og hun trodde at dette skulle holde til å få jobb i renholdsbransjen, som var det første hun prøvde.

Jeg gikk til masse bemanningsbyråer, og overalt krevde de norsk, at jeg måtte snakke norsk. Jeg trodde først at det var nok med engelsk, men det var ikke det. Jeg spurte i et rengjøringsfirma, og det viste seg at jeg måtte snakke norsk. Det var overraskende at engelsk ikke var nok.

Natalia bestemte seg derfor for å lære seg norsk. Ved hjelp av bøker og kurs fra biblioteket samt hjelp fra familien hun bodde hos, begynte hun intensive studier. Etter tre uker fikk hun prøvejobbe for et bemanningsbyrå. Det som var problematisk, var at hun måtte ha full jobb for å få arbeidstillatelse, og uten arbeidstillatelse kunne hun ikke jobbe i det hele tatt.¹⁰² Hvis hun ikke snakket norsk, kunne de ikke gi henne hundre prosent stilling.

Så jeg gikk til hotellet hvor jeg skulle prøvejobbe, og hun stuepiken som jeg fikk opplæring av, ringte bemanningsbyrået og sa at jeg snakket norsk, fordi jeg kunne snakke litt. Det var sånn at jeg kunne kommunisere når hun snakket kjempesakte til meg, og hun snakket en del, og jeg prøvde å forstå det hun sa jeg skulle gjøre og sånn. Så de ringte til tanta mi og sa at jeg fikk hundre prosent stilling, for de var kjempefornøyd med meg, og jeg snakket norsk etter tre uker.

Natalia ler godt når hun forteller denne historien. Jeg sier at det var da veldig imponerende å lære seg norsk og få hundre prosent jobb i løpet av tre uker. Hun innrømmer at når hun tenker tilbake, blir hun litt imponert over seg selv også. Mens språk kan ha den funksjonen at det differensierer og marginaliserer (se for eksempel Baba og Dahl-Jørgensen 2013), blir dette i Natalias fortelling en måte å vise agency på. Jobben var imidlertid ganske krevende. Siden

---

¹⁰² På dette tidspunktet gjaldt de såkalte overgangsordningene for nye EU-stater. Se kapittel 2.

hun jobbet for et bemanningsbyrå, betydde det at hun aldri visste hvor hun skulle jobbe. Hun jobbet alltid som stuepike, men det kunne være hvor som helst i Trondheims-regionen.

Det var ganske slitsomt, faktisk, det er sånn på bemanningsbyrået at de ringer deg hver dag, nesten. Du kan få oppdrag for de neste fire dager på en plass, på et hotell, men vanligvis får du jobb på et hotell torsdag, fredag og mandag, for eksempel. Så da visste jeg i tre dager, men ofte var det sånn at de ringte klokka halv ni, eller kvart over åtte, og du skal på jobb.

De dagene hvor hun ikke ble kalt ut på jobb, brukte hun til å lære norsk. Jeg spør om det at hun fikk hundre prosent stilling, også betydde at hun hadde hundre prosent lønn. Nei, er svaret. Det kunne variere fra uke til uke. *Det stod at det var 37,5 timer uka på arbeidskontrakten, det gjorde det, men det var ikke sant, det var ikke nøyaktig det. Men det gjorde ingen ting, jeg var glad jeg hadde jobb og penger.*

L: Så jobben har gått greit, da?

N: Det var litt irriterende av og til, jeg husker en situasjon fra hotellet da jeg jobbet for bemanningsbyrået ... som ..., det var noe på et rom som gjester bor på, som skulle vaskes, de var ute. Så tok jeg et rom, og det var fint. Det var aviser på bordet. Egentlig, det var noen som hadde sagt at jeg ikke skulle røre noe, ikke flytte ting på bordet og sånn. Så kom hun som bodde der. Frekk dame. Her, sa hun, og flyttet på avisene, så var det noe på bordet som jeg ikke hadde tørket. Jeg følte meg som en slave, nesten – «kom og gjør det» – det var første gang jeg gråt, jeg var så frustrert. Plutselig kommer jeg hit, og ... respekt ... og noen kommer og sier «du må gjøre» og gir ordre, det var første gang jeg gråt, ja.

L: Det skjønner jeg, det var kanskje en stor forskjell, å komme med den bakgrunnen du har, og den jobben du hadde, og gjøre noe som er såpass forskjellig?

N: Men jeg vet ikke, jeg vet ikke, jeg trivdes, det var fint. Jeg syntes ikke det var noe dårlig, for i Polen er det en annen oppfatning av det du gjør. Her du kan være stuepike, rengjøringsarbeider, men du får ordentlig lønn, du kan leve bra av den. Du har råd til ferie, folk ser ikke ned på deg, liksom.

L: Synes du det er forskjell på Norge og Polen på den måten?

N: Masse. I Polen, folk som vasker, betraktes som folk uten utdanning, dumme folk, og vi har ingen respekt, og det er den verste jobb som finnes, vasking. Mødre kan skremme barn med «hvis du ikke går i skole, du skal vaske på gata» (begge ler).

Og her, faktisk, det er greit. Det er folk som er utdannet og tar jobben f.eks. midlertidig. Jeg kjenner en dame herfra, som nå, hun også gjør doktorgrad, tar doktorgradsstudiet i noe mat – jeg husker ikke helt hva det var. Men hun hadde bare en pause, hun hadde mistet jobben og bestemte seg for å vaske på hotellet. Hun hadde en mastergrad ... som midlertidig arbeid, og det var ikke noen skam.

Det er en annen oppfatning her, det er mye forskjellig. Det er den forskjell at jeg ville aldri vaske i Polen, det skulle jeg aldri ha gjort. I mitt land.

I Natalias fortelling er det også ting som ikke er som hun forventet, men dette retter hun på gjennom målrettet arbeid. Hun hadde trodd det var mulig å få jobb i Norge siden hun snakket engelsk, kombinert med at hun «sikter lavt» i forhold til mastergraden fra hjemlandet og søker jobb som renholder. Da dette viser seg å være vanskelig, bruker hun all ledig tid til å lære seg norsk og klarer dermed å skaffe seg jobb. At forholdene er krevende på grunn av hardt arbeid og ulne kontrakter, samt at hun har en jobb hun er overkvalifisert for, blir ikke framstilt som noe negativt i denne delen av historien. Gjennom narrativet blir dette en suksesshistorie, hun lærer norsk, får jobb og endelig det voksenlivet hun ønsker seg i Norge. Hun både gir seg selv agency (Read 2012) og posisjonerer seg gradvis i den norske konteksten, blant annet gjennom å sørge for å lære seg språket på rekordtid. Selv om hun gjør en jobb som er stigmatisert i Polen, plasserer hun seg i den norske konteksten gjennom å vise til at her kan hun ha et godt liv, en god lønn og ikke bli sett ned på, til tross for den ene erfaringen hun viser til der hun ble dårlig behandlet. I dette narrativet er det flere kategorier som flettes sammen og påvirker subjektets vilkår (Lykke 2005, De los Reyes 2003, Staunæs 2003, Søndergaard 2005). Det at hun kommer fra Polen, hvor det å jobbe med renhold er nærmest stigmatisert slik hun beskriver det, gjør at hun legger vekt på at slik er det ikke her, og at man «ikke blir sett ned på». Dette til tross for at hun selv beskriver at hun hadde følt seg «nesten som en slave». Gjennom at hun plasserer seg i samme kategori som den norske kvinnen med påbegynt doktorgrad, brukes narrativet til å fortelle en historie som ikke handler om stigmatisert arbeid, men om å gjøre noe respektabelt som gjør at man kan leve godt og til og med dra på ferie. Det er flere (også norske) kvinner med mastergrad som gjør det samme som henne. I stedet for at utdannelsen hennes blir usynlig og irrelevant i denne konteksten, bruker hun den til å etablere

et fellesskap med andre kvinner med utdanning gjennom sin fortelling.

Interseksjonalitetsperspektivet gir oss en analytisk pekepinn om at individer kan inngå i flere maktstrukturer samtidig (Orupabo 2014), og at disse strukturene kan samvirke på ulike måter i ulike kontekster. I Natalias narrativ tematiseres både nasjonalitet, kjønn og klasse. Det er viktig å se hvilken betydning de sosiale kategoriene blir gitt i de konkrete situasjonene. Som Levitt og Schiller (2004) beskriver, kan migranter oppleve å tilhøre, eller bli plassert i, forskjellige sosial klasser i hjemlandet og destinasjonslandet.

De «narrative scripts» som beskrives av Prins (2006: 281) inngår i nye lokale diskurser og dermed i nye maktstrukturer. Makt knyttet til kjønn vil være en faktor på ulike måter, gjennom at Natalia, selv kvinne, jobber på en arbeidsplass hvor det bare er kvinner, og at denne jobben også er et typisk kvinneyrke i Polen. Imidlertid gir hun denne jobben ulike konnotasjoner i de ulike kontekstene. I Polen er hun eksplisitt på at dette er knyttet til laveste sosiale klasse og til og med noe man skremmer barna med. I den norske konteksten framstiller hun det annerledes, og jobben blir et middel til et godt liv. Natalie bruker narrativet til å gjøre etnisitet/nasjonalitet mindre relevant og etablere et «vi» basert på utdanning. Selv om jobben hun gjør, vil karakteriseres som arbeiderklasse, er det respekt og utdanning hun framhever i fortellingen, samt at arbeidet ikke er forbundet med skam.

Natalia – et år etter

Natalia og jeg har møttes flere ganger i perioden etter første intervju, men siden det nå er cirka et år siden første møte, har vi funnet oss en rolig kafékrok for å oppsummere litt. Selv om vi alltid har snakket norsk sammen, har det skjedd en endring. Det er sjelden hun leter etter ord, og grammatikken har blitt så å si feilfri. Perioden med å bo hjemme hos slektninger er over, og hun har leid seg en liten leilighet sentralt i Trondheim. *Endelig har jeg råd til å bo alene*, forteller hun med et smil.

Hun jobber fortsatt med renhold, men sukker tungt når vi kommer inn på det temaet. *Det er ikke bra for hodet mitt. Jeg trenger noe som krever at jeg tenker*, sier hun. Hun forteller at hun føler at hun stagnerer i denne jobben. I en periode hadde hun jobbet på en restaurant, bare for å prøve noe annet. *Jeg likte det ikke. Det var hardere arbeid, dårligere arbeidstid og dårligere betalt, faktisk*, sier Natalia. Etter tre måneder hadde hun fått tilbake jobben på hotellet. Paradokset er at familie og venner i Polen tror hun fortsatt jobber på restaurant. Hun

synes det er pinlig å fortelle at hun jobber med renhold, og hun oppfatter det slik at foreldrene hennes synes det er pinlig å fortelle andre at det er denne typen jobb deres datter gjør i Norge. Restaurantjobbing, derimot, har høyere status i Polen. Derfor har hun altså opprettholdt en forestilling om at hun fortsatt jobber på restaurant. Som transnasjonal migrant er en av utfordringene at lokale diskurser i de ulike kontekstene man forholder seg til, kan innebære ulike verdier, hierarkier og fortolkninger. I migrasjonssammenheng er det også viktig å ta i betraktning at negativ mobilitet med hensyn til sosial klasse kan bli betraktet som midlertidig og være knyttet til forventninger om bedre levekår på sikt. Sætermo (2016) foreslår derfor at posisjoner knyttet til klasse hos migranter bør betraktes innenfor en komparativ eller transnasjonal ramme. I Natalias tilfelle er det klart at hun betrakter denne situasjonen som midlertidig, og at hun har planer om en annen jobb på sikt. I mellomtiden må hun leve med dilemmaet det innebærer å jobbe med renhold i Norge og opprettholde en illusjon om en mindre belastende jobb for familien i Polen.

Jeg har lyst til å spørre henne om noe som har kommet opp i mange av intervjuene jeg har gjort med andre informanter. Har hun en forestilling om at det er forskjell på måten polske og norske arbeidstakere gjennomfører jobben sin på? Mange har understreket at de polske jobber hardere, fortere osv. Natalia her ikke tematisert dette selv, og jeg strever litt med en nøytral formulering.

L: Det er en ting som en del jeg har snakket med, har kommentert på – hvordan er, jeg vet ikke hvordan jeg skal formulere det, men har du noen idé om, hvordan er den typiske polske arbeidstakeren?

Hun tenker seg om og svarer at i hennes jobb merker hun kanskje at de utenlandske generelt er mer opptatt av å ikke komme for sent, mens de norske ikke er redde for å ringe og si at de har forsovet seg, eksempelvis. Hun forteller også at hun først trodde de norske var mer slurvete, men nå har hun sett at dette ikke er tilfellet. Så tar hun en liten pause og fortsetter:

N: Jeg har en ganske rar oppfatning av den polske arbeider, for jeg, f.eks., i byen, eller f.eks. på flyplassen i Oslo, jeg trenger ikke å høre dem snakke, jeg vet hvordan de ser ut, de polske, jeg vet ikke, det er sikkert detaljene som er sammensatt ... skaper det bildet ... sikkert litt sånn slitne i ansiktet, ser litt slitne ut, men det er typisk sånn industriarbeider som vi snakker om nå. De er ikke kriminelle eller noe, men jeg vil ikke bli satt sammen med dem, identifisert med dem. Med den mannen som er 40–50

år gammel, jobber, jobber og tjener penger og drar tilbake til Polen igjen og bruker dem. Det skjennes jeg over, det var en artikkel i avisa om tre polakker som bor på tre kvadrat, det er helt forferdelig. Jeg vet at det er sånn, at de vil spare mest mulig. Spiser bare dårlig mat og vil bare spare, spare, spare. Jeg følger med i avisa nesten hver dag, men det er ikke så mange artikler om polakker. Vanligvis er det i et negativt lys, dessverre. Det var noe om to polakker, f.eks., som hadde ranet en gammel dame, tatt penger fra henne. Igjen, nå var det noe dårlig om polakker. Jeg bryr meg ikke om det, det bildet av polakker. Jeg bryr meg om det at bildet av polakker her i Norge er bra, for det hjelper meg. Så kanskje noen har opplevd noe som ikke er så positivt fra andre polakker, og overfører det på meg, ser på meg i det lyset, det vil jeg ikke.

L: Synes du det er ubehagelig når du leser noe negativt om polske i avisen?

N: Nei, jeg synes bare at det ikke er bra. At det blir en sånn oppfatning av polakker her at de ikke er så bra. Men jeg føler ikke at det direkte gjelder meg. Det synes jeg er bare dumt, å gjøre det, de bør ikke gjøre det, bo på tre kvadrat hybel flere personer og spare så mye. Jeg kjenner også noen ... Det er sånn at du kommer til Norge, og de første år sparer du. Det henger sammen med at kanskje du vil tilbake til Polen og vil ha litt penger og kjøpe seg leilighet der. Men hvis du bestemmer deg for å bli her, da slutter du å spare.

L: Men det er kanskje annerledes for dem som ... en del har jo også familien sin i Polen og prøver å spare til barna også?

N: Jo, men det er grenser, jeg synes de overdriver litt. De sparer så mye at de bor som dyr, nesten. Det er forferdelig, det skal ikke være sånn.

I ettertid ser jeg at mitt spørsmål kan være det som påvirker Natalias behov for å trekke denne grensen mot «de andre polakkene». Gjennom å be henne reflektere over forskjellen på «de norske» og «de polske» kan det oppleves som at jeg plasserer henne i en kategori som hun forbinder med subjekter hun ikke vil assosieres med. Narrativet kan leses som en referanse til både «arbeidersubjektet» og «den utsatte», slik de framstilles i media (se kapittel 6). Hvis man bruker et interseksjonelt blikk, ser man at her handler det om hvordan både klasse, kjønn og nasjonalitet flettes sammen og trekker i ulike retninger. Kjønn brukes her til å avgrense til *de mannlige* arbeiderne, og gjennom å påpeke at dette er *slitne* *industriarbeidere*, viser hun til at her er det også en klasseforskjell som indikerer at de ikke er i samme kategori som henne. På

en måte kan det virke som om hun bruker kjønn for å verge seg mot å bli assosiert med denne kategorien mannlige arbeidere. Subjektet hun avgrenser seg fra, ser ut til å være mann + polsk + arbeiderklasse. Det virker som om hun opplever at det å komme fra Polen, plasserer henne i en risikosone hvor hun kan bli assosiert med subjekter hun ikke vil bli sett sammen med eller identifisert med. Indirekte sier hun dermed at hun på grunn av sin polskhet kan risikere å bli plassert i denne kategorien. I tillegg har hun en jobb som i Polen blir sett på som en jobb for dem *uten utdanning, dumme folk*, og som hun tidligere har gitt uttrykk for er en jobb hun ikke hadde kunnet ha i sitt eget land. Slik jeg leser hennes fortelling, blir plasseringsnarrativet mer framtrødende i denne fasen, gjennom at hun trekker et eksplisitt skille mellom seg selv og «de andre» polske. Hennes prosjekt er ikke å framstå som en ressurs i kraft av det å være polsk, men i kraft av sine kunnskaper og kompetanse, inkludert språkferdigheter, *å kunne bruke hodet*. Dette kan også innebære en forhandling om at andre identitetstilknytninger skal gjøres relevante, og at eksempelvis utdanning skal ha forrang foran det å være polsk. Det kan virke som om den «doble referanserammen» (Friberg mfl. 2013) hvor hun sammenlignet med situasjonen i Polen, er i ferd med å slippe taket, og at hun nå ønsker å gjøre sin kompetanse relevant på en annen måte i Norge.

På den andre siden påpeker hun også at hvis bildet av polakker i Norge er bra, så hjelper det henne. Slik jeg tolker hennes narrativ, er det preget av møte med subjektposisjoner i Norge. Det bildet hun selv tegner av de mannlige polske arbeiderne, kan minne om det som framkommer i media, med elementer fra både «den utsatte», «arbeidersubjektet» og «den fremmede». Slik jeg leser hennes narrativ, er dette et godt eksempel på hvordan diskursiv makt kommer til uttrykk. Hun prøver tydelig å beskytte seg mot det som hun opplever som truende kategorier å bli assosiert med, og samtidig gir hun uttrykk for at hvis bildet av polakker i Norge er bra, er det til hjelp for henne.

Hun gjør det dessuten klart at når man har bestemt seg for å bli i Norge (noe hun har gjort), så *slutter du å spare*. I følge Huang, Krzaklewska og Pustulka (2016b) har de observert noe tilsvarende gjennom sin forskning. De beskriver hvordan det å ha et hjem, eller «å føle seg hjemme» i Norge formes gjennom investeringer. Dette kunne innebære å kjøpe seg hus, men også å investere i sosiale relasjoner. Slik jeg tolker Natalias narrativ, innebærer dette også at man da lever som majoritetsbefolkningen og ikke skiller seg ut gjennom dårligere levekår.

Marcin og Gabrielas historie: Migrasjon på impuls

Selv om migrasjon gjennom byråer, firmaer eller nettverk er det vanligste, er det også en del som kommer uten at noe er tilrettelagt på forhånd, og uten assistanse av andre. Mens noen skaffer seg tilgjengelig informasjon om Norge, gjerne gjennom nettsteder spesielt for polske arbeidsmigranter, drar andre i større grad på impuls.

Jeg møtte Marcin og samboeren Gabriela da jeg besøkte et norskkurs i regi av Polsk forening. Når Marcin forteller sin historie, framstilles det som om migrasjonsbeslutningen ble tatt nærmest på impuls. Kjæresten Gabriela, derimot, kom etter først da Marcin hadde etablert seg i Norge. Paret, som er i slutten av 20-årene, inviterte meg på besøk i leiligheten som de leier et par mil utenfor Trondheim sentrum. De snakker begge to godt engelsk og mente det ikke var behov for at jeg skulle ha med noen som kunne tolke for oss. I perioder har også flere av Gabrielas brødre bodd der sammen med dem. Akkurat nå bor en av dem der.

Stua vitner om at en gang på 1970-tallet var furupanel en stor favoritt i mange norske hjem. Alle veggene er dekket av furupanel, og på golvet er det et velbrukt vegg-til-vegg-teppe. En stripe salong utgjør møblementet. Til tross for at interiørtrenden er gått ut på dato, og at det hele er ganske slitt, er atmosfæren lun. Imidlertid er de i ferd med å flytte. De føler at det blir litt for lite sosialt liv slik de bor nå. Håper er at en leilighet i sentrum skal gjøre det lettere for folk å stikke innom.

Marcin kom til Norge to år før vårt første møte, og i likhet med mange valg han har gjort, var det en impulsiv handling, forteller han. Han forteller at han hadde erfaring med å arbeide i utlandet før han kom til Norge. Etter videregående skole i Polen skulle han bare ut på en haiketur. Det endte med to måneder med å plukke frukt i Nederland det første året, så tilbake til Polen for å studere. Neste år ble det tre måneder, og i stedet for å returnere til Polen dro han direkte til Østerrike. *Det var litt galskap, jeg ringte til mora mi først etter to måneder. Det var skikkelig dumt, hun visste jo ikke hva som var skjedd*, sier Marcin. Han ble værende i Østerrike i fem år, og i løpet av denne perioden lærte han seg både rørlegger- og snekkerarbeid. Han jobbet nesten bare med polakker, men også med en fra Østerrike. *Jeg lærte mye fra ham, også språket*, forteller Marcin. I løpet av disse fem årene var han også deltidsstudent i Polen i perioder, men det ble for vanskelig å gjennomføre. Han reiste hjem i helgene for å følge undervisning, men det ble for slitsomt i det lange løp. Etter fem år dro han tilbake til Polen og ble der i et år. Også i denne perioden prøvde han seg som

universitetsstudent på deltid, men avsluttet uten eksamen. Lesing etter hardt fysisk arbeid ble for krevende. Etter Nederland og Østerrike hadde Marcin bestemt seg for aldri å dra et sted uten å ha kontakter først, å dra «in dark», som han sier. Det er forbundet med usikkerhet, og man er henvist til å ta det som byr seg av jobb og bolig. Det kan innebære jobb uten kontrakter og med dårlige vilkår.

Men jeg gjorde det allikevel, jeg dro til Norge. Jeg dro først til Stavanger sammen med broren til Gabriela. Vi møtte noen folk der som sa at de kunne hjelpe oss med å finne jobb, og vi hadde i det minste et sted å bo. Vi så etter arbeid i to uker, og så bestemte vi oss for å dra til Tromsø.

I motsetning til mange av de andre migrantenes fortellinger, hvor vanskelige forhold i hjemlandet preger narrativene om å reise ut, er ikke dette tilfellet med Marcins. En haiketur ble til to måneders fruktplukking i Nederland, og turen til Norge skjedde på impuls. Heller enn økonomisk nød er det eventyrlyst og impulsivitet som dominerer fortellingen. Dette er i tråd med det Olwig (Olwig og Valentin 2015) beskriver når hun viser at migrantene i sine narrativer toner ned betydningen av materielle faktorer som motivasjon for å migrere gjennom å legge vekt på eventyrlyst.

Gabriela kom til Trondheim for å bo sammen med Marcin året etter, og har nå jobb i et vaskebyrå. Hun har utdanning fra Polen innen skjønnhetspleie, men er usikker på om det er mulig å få jobb innenfor denne bransjen i Norge. Hun har hørt fra andre polske at det ikke er et så populært yrke i Norge. I Polen jobbet hun på hotell samtidig som hun jobbet på si som makeupartist, men sluttet da hun dro til Østerrike. I Østerrike jobbet hun som vasker i private hus og forteller at dette var svart arbeid, uten forsikring. *Folk i Østerrike ville at jeg skulle bli,* forteller hun. *De sa at han ikke var bra for meg,* sier hun med et smil og nikker i retning av Marcin. *Han ville dra til Østerrike, og jeg dro etter. Så ville han til Norge, og jeg dro etter. Men hvis han nå vil til Afrika fra Norge, da er det slutt,* sier hun med en liten latter.

I Marcins og Gabrielas narrativer spiller strukturelle forhold i Polen mindre rolle. Marcin legger stor vekt på det impulsive i sin framstilling, og Gabriela på sin side understreker dette ved å vise til at han flytter rundt omkring og hun bare følger etter, på en spøkefull måte. Hos Marcin virker det som om det er selve bevegelsen, det å prøve noe nytt, som er drivkraften. Det kan virke som om historien domineres av et narrativ om rotløshet eller frihet, hvor årsakene til migrasjon blir holdt mer i bakgrunnen. Hverken Norge som destinasjonsland eller

vanskelige kår i Polen har stor plass i historien. Den handlende aktøren blir imidlertid mer framtrædende. Både Marcin og Gabriela understreker med sine historier Marcin som den som utøver agency. Han er ikke i andres makt, men er selv den som får ting til å skje. Så langt i sin fortelling forhandler ikke Marcin tydelig om noen posisjon i den norske konteksten, gjennom at han først og fremst framstår som eventyreren, eller det mobile subjektet. Mobiliteten og impulsiviteten er det han understreker og gjør krav på i sin fortelling.

Gabriela framstiller seg selv som først og fremst medreisende, og hennes agency ligger først og fremst i det å følge opp de mulighetene som skapes gjennom samboerens handlingsvalg. Polen og Norge trekkes i større grad inn i en europeisk kontekst. Hjemlandet Polen er han bare innom i begrensede perioder mellom jobber i Nederland, Østerrike og Norge. Norge framstår på sin side som et mer impulsivt og tilfeldig valgt destinasjonsland.

Når Marcin og Gabriela fortsetter sin fortelling, blir inntrykket av impulsivitet og eventyrlyst styrket, men også kritiske refleksjoner kommer til uttrykk for begges vedkommende. Marcin forteller om hvordan han og Gabrielas bror bestemte seg for å forlate Stavanger, hvor de hadde prøvd å få seg jobb, og dra til Tromsø. Den første ordentlige stoppen var i Trondheim.

Vi drakk te og spiste noe på en bensinstasjon, og jeg så en byggeplass ved siden av der det bare var to personer på taket, så jeg bestemte meg for bare å gå dit og spørre. Og da møtte jeg han som ble sjefen min, og en annen norsk fyr. Så han spurte meg hvor mye jeg ville ha i timen, og så gav han meg kontrakt. Vi hadde noen tilbud fra bemanningsbyrået også, men jeg liker ikke det selskapet, og jeg ville jobbe direkte for et norsk firma. Bemanningsbyrået leier inn folk fra Polen, Tsjekkia og Romania ... De vet at det er stor forskjell mellom Polen og Norge. De forteller ikke folk at de må betale for husleie og mat.

Selv om Marcin fikk jobb i et norsk firma sånn som han ønsket, har det ikke vært uproblematisk. Han liker jobben i seg selv, han jobber mest med montering, men han mener det er noe galt med firmaet og måten det blir drevet på. Han har hatt problemer med å finne ut om firmaet betaler skatt. De får lønn, men han er usikker på om de er forsikret. I tillegg til ham jobber også fetteren hans og Gabrielas tre brødre der. Det vil si når det er nok arbeid.

M: Jeg er den eneste som får lønsslipp, bortsett fra for desember, da, den fikk jeg ikke. De har lovet å sende den, men ... De andre? Jeg vet ikke. Ingen får lønsslipp. Jeg har ringt sjefen mange ganger for å spørre for dem, siden jeg snakker best

engelsk. De (de andre polske kollegene) snakker bare polsk. Hver gang er det noe – mailen fungerer ikke, printeren er ødelagt, eller scanneren er ustand ... Men jeg kan ikke si 100 prosent sikkert at de ikke betaler skatt. Jeg må finne det ut på en eller annen måte. Kanskje med kemnerkontoret. Jeg har snakket med Arbeidstilsynet, men jeg har ikke lyst til å lage problemer heller.

L: Tror du det er fordi du stiller krav, at du får lønsslipp og ikke de andre?

M: Ja, og en av de andre arbeiderne sier at sjefen ikke liker meg fordi jeg snakker for mye. Før jul spurte jeg sjefen om han ville at jeg skulle komme tilbake etter jul, og han sa ja. Så jeg er den verste, men han vil at jeg skal fortsette i denne jobben. Men jeg liker denne jobben. Jeg må tenke, bruke hodet, og det er ikke alltid det samme. Det er interessant for meg.

Når jeg spør Gabriela om hvordan det å komme til Norge har vært for henne, tenker hun seg om en stund før hun svarer. Hun forteller at til å begynne med var det vanskelig å være her, men at nå er det ok. Hun hadde problemer med et firma som hadde lovet henne jobb, men så viste det seg at hun ikke fikk den likevel. Til slutt fikk hun jobb i et renholdsfirma.

L: Hvordan liker du den jobben du har nå, da?

G: Jeg må gjøre dette hvis jeg vil ha penger. Uten å snakke språket er det ikke så lett for kvinner å få noe annet. Den vaskinga jeg har nå, er ikke så veldig hard, så jeg er glad av den grunn. I det første firmaet jeg var i kontakt med, og som jeg hadde problemer med, skulle jeg vaske etter renovasjon. Det kunne blitt skikkelig hardt arbeid. Nå vasker jeg mest på kontor og på et sted hvor arbeidere bor, så det er ok. Vi vil jo bare ha det samme som vanlige arbeidere. Vi jobber, og noen tjener penger fordi vi arbeider, så ... vi har lyst til å bli her hvis vi får en normal arbeidssituasjon. Nå har vi jobb og leilighet. Jeg har fast jobb, og vi vil lære språket.

Som vi har sett i det foregående, begynte ikke Marcins og Gabrielas narrativer med en planmessig tilnærming til Norge, som vi så særlig hos Szymon, men også hos Natalia. Mens Szymon beskriver livet i Norge som «rolig og uten stress», har både Marcin og Gabriela gjort andre erfaringer. For deres vedkommende handler ikke narrativet om å få forventningene om livet i Norge og de konkrete erfaringene til å henge sammen. Begges fortellinger om møtet med Norge inneholder kritiske refleksjoner. Mens Szymons fortelling inneholdt elementer i

retning av det som i kapittel 6 omtales som «arbeidersubjektet», er både Marcin og Gabriela mer opptatt av å påpeke uryddige arbeidsforhold, noe som kan tolkes i retning av fare for utnyttning, «den utsatte». Det at Gabriela sier at de vil bare ha det samme som «vanlige arbeidere», kan tolkes som en indikasjon på at de opplever at det er andre regler og forventninger til dem som polske arbeidsmigranter, og at «de vanlige» er de norske. Videre sier hun at de har lyst til å bli hvis de får en *normal* arbeidssituasjon. I lys av «narratives of emplacement» kan vi si at de ulike informantene posisjonerer seg på ulike måter i den norske konteksten. Mens Natalia og Szymon påpeker og etablerer tilknytning, er Marcin og Gabriela mer avventende og reflekterer kritisk.

Norge er ikke et sted hvor alt er rolig og uten stress, og arbeidslivet byr på utfordringer også her for Marcin og Gabriela. Det som også er tydelig, spesielt i Marcins fortelling, er at han fortsetter å posisjonere seg selv som «agentic», han stiller krav og har til hensikt å skaffe seg den informasjonen han trenger. Til tross for at Gabriela og Marcin har ulike roller i deres felles migrasjonsprosjekt gjennom at han reiser først og hun kommer etter, kan det også være andre måter å forstå deres ulike framstillinger på, siden annen forskning viser hvordan kjønn virker inn på alle stadier i migrasjonsprosessen (Vertovec 2002, Carling 2005). Dette gjelder også representasjoner av migrasjonserfaringer. Ifølge Chamberlain (1997, referert i Carling 2005) var menn og kvinners beskrivelse av migrasjon under relativt like forhold forskjellige. Blant hennes informanter fra Barbados tenderte menn til å beskrive sin migrasjon som spontan, tilfeldig og uavhengig. Kvinners narrativer manglet disse trekkene, og i stedet la de vekt på familiesituasjonen når de fortalte om migrasjonsprosessen.

Tilknytningen til Norge framstår i Gabrielas fortelling som kompleks, og det trekkes et skille mellom dem som arbeidsmigranter og «vanlige arbeidere», altså norske arbeidere. De ønsker seg også en «normal arbeidssituasjon». Forskjellene relateres ikke bare til «polsk stress» eller et enkelt firma med en negativ praksis, men en opplevd forskjell mellom dem og de «vanlige». De norske arbeidstakerne er altså de «vanlige». Ifølge Otterstad og Rhedding-Jones (2011) kan man bruke et interseksjonelt perspektiv for å se kritisk på hvordan det er å bli beskrevet som «en annen», som en som skiller seg ut fra det som oppfattes som «normalt» eller «likt». I tillegg opplever Gabriela at hun som kvinne har færre alternativer enn menn. I denne sammenhengen kan det være at når etnisitet, klasse og kjønn virker sammen, skapes et mer begrenset handlingsrom. For Gabriela som polsk kvinne i Norge på dette tidspunktet er det kun et smalt segment i arbeidslivet som framstår som et mulighetsrom.

Marcin og Gabriela – et år etter

Marcin og Gabriela har bodd over et år i den nye leiligheten sin, og jeg er invitert på middag. Jeg har vært på besøk før, men nå er det ikke bare hjemmet de vil vise meg, men også bilder fra bryllupet sitt. Marcin står på kjøkkenet og lager mat når jeg kommer. Blir det polsk mat? spør jeg. Nei, ler han, *når jeg lager mat, blir det mest pasta. Det er enklere. Gabriela kan lage pierogi eller bigos, men ikke jeg. Polske gutter lærer ikke slikt av mora si.* Leiligheten er liten, men moderne og lys, og veldig hyggelig. På stua står det en stor flatskjerm hvor noe som ser ut som en polsk variant av MTV flimrer over skjermen. Hippe, unge programledere snakker fort og i munnen på hverandre når de introduserer musikkvideoer. Jeg spør om de ser mye på polsk TV, og de bekrefter det. De har egentlig bestemt seg for å se på norsk TV for å lære språket, men det blir litt slitsomt. Etter jobb er det godt å slappe av.

Etter at Marcin har servert oss pasta, setter vi oss i sofaen, og Gabriela tar fram albumet fra bryllupet, som hadde blitt holdt i hennes hjemby i Polen. Marcin ser på TV mens vi går gjennom bildene. Det begynner med flotte bilder av brudeparet ved elva, på kirketrappa og i skogen. Det er tydelig lagt ned mye arbeid og omtanke i fotograferingen. Kjolen er klassisk hvit, med mengder av tyll. Jeg kommenterer at hun ser nydelig ut, og hun innrømmer at hun synes bildene ble fine. Så følger bilder fra selve seremonien, men det hun er mest ivrig på å vise meg, er fra festen. Hun forteller at i god tradisjon hadde bryllupet vart i to dager. Polske bryllup kan vare enda lenger, men hos dem var *poprawiny*, etterfesten, én dag. Det er tradisjon å ha masse mat og masse vodka i polske bryllup, og man trenger gjerne flere dager for å spise og drikke opp, forklarer Gabriela. På selve bryllupsdagen serveres det mat flere ganger. Masse mat. Hun viser meg bilder av bugnende matbord. Påpeker at det er både fisk, kjøtt og kylling. Hun lurer litt på hvordan det er i Norge. Når jeg beskriver hvordan det var der jeg vokste opp, har jeg inntrykk av at hun synes det høres litt stusslig ut med tre retters middag, kakebord og så en eller annen suppe som nattmat. *Vi serverte mat cirka hver tredje time*, forteller hun. *Og så var det masse vodka hele tiden, og da er det bra at folk spiser*, legger hun til med et smil. Hun forteller også at de hadde en norsk gjest, men han måtte ta tidlig kveld. Han var ikke vant til så mye vodka. Etter hvert dukker det opp bilder som ser ut som selskapsleker. Det er etter *Oczepiny*, forteller Gabriela og forklarer at det er en seremoni som gjennomføres ved midnatt. Før var det vanlig at man klypte av brudens fletter som symbol på at nå gikk hun fra å være ugift pike til gift kvinne, og dermed fikk hun også hodeplagg som symboliserer dette. Nå er det brudesløret som fjernes ved midnatt, og som

innleder en ny fase i bryllupet, hvor det er tradisjon med konkurranser og lek. For en antropolog er det ikke vanskelig å kjenne igjen sekvensene i et klassisk *rite de passage*. Bildene viser en masse mennesker med smilende ansikter i dansekonkurranse og ulike selskapsleker. Hun viser meg brødrene sine, foreldre og venner. Forklarer meg hvem de er, og hvilken relasjon hun har til dem. Konklusjonen hennes er at bryllup på polsk høres ut som mye mer stas enn på norsk. Mer mat, mer drikke, mer gøy, og det varer lenger.

Etter at bryllupsbildene er gjennomgått, går samtalen over til andre tema. Praten oss imellom går fremdeles på engelsk. Gabriela jobber fremdeles i samme renholdsfirma og snakker lite norsk på jobb. Lønna er ikke den beste, hun synes det å vaske er kjedelig, men det er en kontraktfestet og fast jobb. En annen årsak til at hun synes det er greit å jobbe der, er at hun setter stor pris på den norske kvinnelige sjefen. Hun opplever henne som fleksibel og imøtekommende, og hun *snakker til meg som om jeg skulle være en venninne*, forklarer Gabriela. Også denne gangen gjentar hun at *sjefen er bra for meg*.¹⁰³ Jeg spør om hun kan forklare meg hva hun legger i dette. Gabriela forteller at da de skulle gifte seg, måtte hun be om fri fra jobb noen dager ekstra. Da hadde sjefen selv jobbet slik at hun kunne ta fri. Hun er tydelig forundret over denne velvilligheten. Dette er for henne et eksempel på hvorfor sjefen er *bra for henne*. Sjefen hadde selv vasket tidligere, men ansatte så andre til den jobben, mens hun selv driver firmaet. Selv om hun liker sjefen, har hun begynt å vurdere andre muligheter. Hun tror imidlertid det vil være vanskelig å finne noe i retning av utdannelsen sin innen skjønnhetspleie her i Norge, men kunne tenke seg å jobbe i et parfymeri eller lignende når hun bare snakker godt nok norsk.

Marcin på sin side har byttet jobb og arbeider nå i et større norsk entreprenørfirma. Han forteller at han trives godt i den nye jobben. Ikke minst er det fast jobb med skikkelig kontrakt, forteller han. For tiden arbeider han mest med riving av hus, men planen er å ta kurs slik at han kan kjøre gravemaskin. Kun en av kollegene i det nye firmaet er polsk. Resten av kollegene er nordmenn, og mange er fra Trondheims-regionen. *Æ må lære å snakke trønder nå*, sier han smilende og på trøndersk.

Jeg spør litt om framtidsplaner, og det er tydelig at dette har blitt et tema der Gabriela og Marcin er litt uenige. Marcin vil gjerne bli boende i Norge, han sier at han alltid har levd litt på farten, og trives med det. Gabriela, derimot, sier hun savner venner og familie i Polen, og

---

¹⁰³ Hun bruker uttrykket «my boss is good for me», noe hun også gjorde under første intervju.

er ikke så sikker på hva hun vil. Hun har det bra i Norge, men er usikker på om hun vil bli boende. De veksler blikk, og det er tydelig at dette er et tema som har vært diskutert en del.

I denne fasen av narrativet virker det som om Gabriela og Marcin forholder seg noe ulikt til så vel Norge som Polen. Marcin vektlegger lokal tilknytning gjennom blant annet å slå fast at han vil lære seg trøndersk, og at han har planer om å lære å kjøre gravemaskin. I tillegg gir han uttrykk for at han kan tenke seg å bli i Norge fordi han er vant til å være litt på farten.¹⁰⁴ Jeg tolker dette som et forsøk på å uttrykke at han ikke knytter seg til hjemlandet i samme grad som Gabriela, men også som en måte å plassere seg i forhold til Norge på. Han gir inntrykk av å være tilpasningsdyktig og ta de mulighetene og utfordringene som kommer. Dette forsterker det inntrykket av agency som har kommet til uttrykk i tidligere faser av narrativet. Gabriela er mer usikker. Gjennomgangen av bryllupsbildene (som Marcin trakk seg litt bort fra) inneholdt også en klar forbindelse til Polen, til slekt, venner og tradisjoner i tillegg til at bryllupet var en viktig begivenhet i seg selv. Den detaljerte beskrivelsen av mat og tradisjoner, som hun mente var bedre enn i Norge, kan også ses på som et uttrykk for tilhørighet.

Komplekse narrativer om tilhørighet

Selv om fortellingen om Norge og Polen spiller en ulik rolle i narrative ovenfor, er de med på å strukturere dem. Den «store fortellingen» om Norge handler for noen om fravær av stress og «fred og ro». Dette er ikke bare noe som kommer til uttrykk i narrative som er gjengitt, men også hos mange av de andre informantene. Selv om dette ikke er uttalt i alle fortellinger, framstår det for meg som et hegemonisk bilde. Gjennom sine individuelle narrative posisjonerer informantene seg ulikt i forhold til dette bildet. Szymon opprettholder bildet til tross for at han beskriver en arbeidshverdag som ikke er preget av «fred og ro», som var det han ønsket og forventet i Norge. Gjennom å finne en alternativ forklaring, «det polske blodet», signaliserer han en tilhørighet til «den norske fortellingen» og etablerer en distanse til «det polske». Hvis han er offer for noe, er det den polske sjefen, og Norge «frikjennes». Tilhørighet, sier Hamaz og Vasta (2009), er formet gjennom et samspill mellom subjektet, individuell agency og strukturell posisjonering. Narrative blir en vei inn i denne dynamikken, hvor mening og tilhørighet skapes gjennom Szymons fortolkning av situasjonen. Heller ikke

---

¹⁰⁴ Her bruker han uttrykket «on the move». Dette er et uttrykk han har brukt flere ganger for å beskrive sin migrasjonshistorie.

når han mister jobben og må gå til sak for å få pengene sine, endres dette. Som Riessman (2000/2002) sier, er narrativene interessante fordi historien fortolkes heller enn reproduseres som den var. Szymons tro på Norge og det norske systemet gjør at motgang tilskrives andre faktorer, og hans bidrag er iherdig innsats for å lære språket og kunne finne en mer stabil posisjon på sikt. Gjennom narrativet lager han en sammenhengende og meningsfull historie som viser hans anstrengelser for å finne sin plass i det norske samfunnet og det norske arbeidslivet.

I Marcin og Gabrielas tilfelle ser vi en annen posisjonering. Marcin knytter seg ikke an til «den store fortellingen» om Norge, men legger vekt på agency og personlig initiativ. Valget var impulsivt, Polen og Norge står ikke i noe dikotomisk forhold i hans fortelling, men er heller en del av et større Europa og dermed et større mulighetsrom. Når det oppstår problemer på arbeidsplassen, er ikke dette noe som bryter med et idealbilde, men noe som må håndteres og ordnes opp i. Han beskriver også hvordan han stadig forsøker å finne ut av det som er feil.

I Gabrielas fortelling kommer en dikotomi til uttrykk når hun refererer til «vanlige arbeidere» og «normal arbeidssituasjon». Slik jeg oppfatter dette, opplever hun i dag et skille mellom dem selv, som (polske) arbeidsmigranter, og majoritetsbefolkningen (de «vanlige» arbeidere). De har både leilighet og jobb, men er likevel ikke som «de vanlige» arbeidere. For at hun skal føle en tilhørighet til Norge, må situasjonen oppleves som «normal» for dem også. Gabriela beskriver også hvordan kjønn kommer inn i bildet gjennom at færre jobber er tilgjengelige for kvinner som ikke snakker språket. Prins påpeker at «the scripts of gender, race, ethnicity and class play a constitutive role, but never in the same way, never as mere determining factors» (Prins 2006: 281). I Gabrielas fortelling kommer det til uttrykk et samspill mellom ulike «scripts» gjennom at hun som polsk arbeidsmigrant opplever andre vilkår enn «vanlige» arbeidere, og at hun som kvinne har begrenset tilgang på arbeidsmuligheter.

I motsetning til for Szymon er det etter hvert individuell tilknytning til «den gode sjefen», «den greie husverten» og kolleger som lærer bort trøndersk, som konstituerer fortellingen om Norge for Marcin og Gabriela. Det europeiske mulighetsrommet tones ned i Marcins narrativ, og konturene av en mulig framtid i Norge kommer til uttrykk. Han bruker fremdeles som forklaring at han er vant til å være «på farten», men nå blir det brukt som et argument for å bli i Norge i stedet for å returnere til Polen.

Natalias historie viser en tredje vei. Gjennom å lære språket og få seg jobb og egen leilighet på kort tid realiserer hun ønsket om «voksenliv» og mestring, og bildet av Norge som mulighetenes land opprettholdes gjennom et narrativ hvor nettopp dette snakkes fram. Historiens siste del viser imidlertid mer kompleksitet. På den ene siden plasserer hun seg gjennom en fortelling hvor «renholdere respekteres i Norge», inn i en kontekst hvor hun ikke blir sett ned på, som hun ville blitt i Polen ved å utføre samme type arbeid. Det egalitære Norge snakkes fram, men samtidig etableres en distanse til «de andre» polakkene, som «bor som dyr». Fortellingen om det egalitære Norge slår sprekker i møtet med polakker som bor på byggeplassen. I sitt eget narrativ etablerer hun en distanse til dette og gjør det tydelig at hun opplever dette som pinlig og noe som ikke har med henne å gjøre. Kritikken går ikke mot utnytting av billig arbeidskraft, men mot dem som «ikke lever som mennesker». Gjennom en slik tilnærming bevares også Norge som mulighetenes land, og i sitt eget narrativ «må hun bare bestemme seg for å prøve». Selv om hun holder fast på denne muligheten, er det tydelig at narrativ plassering i Norge byr på utfordringer. «De andre polakkene» er mannlige bygningsarbeidere, og det å assosieres med dem kan muligens være noe som blokkerer muligheten til å bli noe annet enn en «polakk som tar de jobbene nordmenn ikke vil ha». På den måten blir kjønn en ressurs som kan brukes til å etablere avstand. På den andre siden utfører hun en type arbeid som i all hovedsak utføres av kvinner, og som ville plassert henne nederst på rangstigen i hjemlandet. Gjennom å plassere både ansvar og muligheter hos seg selv, og dermed også muligheter for agency, skapes en narrativ tilknytning som på sett og vis unngår de «farlige» barrierene.

Kjønn, klasse og nasjonalitet/etnisitet er eksempler på faktorer som veves sammen, og som kan virke sammen på nye måter etter migrasjon. Også migrasjonsmåtene, i likhet med migrasjonsfortellingene, kan sies å være «kjønnet». Et eksempel på dette er at innenfor de sektorene informantene jobbet i, var det mange menn, men bare én kvinne som var rekruttert gjennom bemannings- eller rekrutteringsbyråer. Man kan også anta at det å være rekruttert gjennom et slikt firma er med på å forme forventninger til destinasjonslandet, særlig for dem som før avreise gjennomgår et forberedende kurs, som ofte inneholder både språkundervisning, generell informasjon om Norge og praksis i de ulike fagene de representerer. I mitt materiale har jeg ikke behandlet dette på en systematisk måte, men i Szymons tilfelle kommer det fram at bildet av Norge, og dermed forventningene, er noe som er etablert lenge før avreise, og som er relativt standhaftig til tross for ulike erfaringer. Aktører som bemannings- og rekrutteringsbyråer er en del av det som benevnes som en del av

«Migration Industry», og de kan ha stor innflytelse på den enkelte migrants migrasjonsforløp, så vel som på migrasjons- og samfunnsmønstre i både avsender- og destinasjonslandet (se for eksempel Friberg 2016, Gammeltoft-Hansen og Nyberg Sørensen 2013).

I denne sammenhengen har min intensjon vært å antyde hvordan ulike migrasjonsmåter og muligheter er med på å forme migrasjonsopplevelsen, mulige tilknytningsformer og dermed også narrativene. Migrasjon gjennom et byrå medfører ofte at man allerede før avreise er en del av en større gruppe og dermed også en kategori arbeidstakere som ofte har felles arbeidssted og innkvartering. Kanskje er det slik at dette også kan påvirke hva slags forventninger man føler rettet mot seg i destinasjonslandet, og hvilke identiteter som blir gjort relevante.

Den individuelle migrasjonsformen som Marcin valgte, kan også medføre en større grad av individuelle valg etter ankomst i destinasjonslandet. I fortellingen om seg selv legger Marcin stor vekt på nettopp impulsivitet og selvstendige valg, samt at han i større grad stiller seg kritisk til praksiser og arbeidsforhold han opplever i Norge. For kvinnenens vedkommende er situasjonen noe annerledes. I likhet med Gabriela har de fleste kvinnene i mitt materiale kommet til Norge etter at partneren deres allerede har etablert seg der. Selv om også en del kvinner migrerer på egen hånd, er dette langt mindre vanlig. Selv om Natalia migrerte alene, spilte familien en stor rolle når det gjaldt å se migrasjon både som en mulighet og som et sted å være etter ankomst og dermed et forankringspunkt i en ny kontekst. Dette er også noe hun betoner i sitt narrativ.

Gjennom narrativene blir det mulig å få inntrykk av hvordan de ulike migrantene opplever sitt spillerom i den nye konteksten, eller hvordan de skaper seg spillerom. Det er i de individuelle historiene denne dynamikken kommer fram, men det er viktig å se dette som et samspill mellom individene, de kollektive fortellingene og strukturnivået.

Del 2: Hverdagsliv, sted og tilhørighet

Karolina forteller

Jeg kjenner lukten av nystekte vafler allerede i oppgangen i bygården sentralt i Trondheim, og vel på plass på kjøkkenet i leiligheten hvor Karolina bor sammen med mannen og de to barna, ser jeg at det er jeg som er den heldige gjesten. Karolina og familien kom til Norge som arbeidsmigranter fra Polen for over tre år siden. *Noen ganger virker hverdagslivet i Norge nesten for enkelt*, sier Karolina. Hun serverer polsk kaffe på «gamlemåten». Et par skjeer malt kaffe i koppen og etterfyll med kokende vann. Så lar vi det trekke til kaffegrynene synker til bunns. Kaffen er sterk og god. *Jeg lager den sånn av og til*, forklarer Karolina. *Det minner meg om Polen*. Vi sitter ved bordet i kjøkkenet hennes, og jeg kommenterer hvor hyggelig det er. Malte vegger med duse farger i kombinasjon med innredning i tre skaper en lun atmosfære. Hun er allerede ferdig med dagens arbeidsøkt. I jobben som renholder er arbeidstiden fra 05.00 til 12.00 hver dag. Jeg lurar på om hun ikke synes det er fryktelig tidlig å starte på jobb klokka 05.00. Hun innrømmer at det var tøft til å begynne med, men at hun ble fort vant. Det fine med arbeidstiden, forklarer hun, er at siden hun slutter klokka 12.00, kan hun være hjemme og ha middagen klar og når barna kommer fra skolen.

Til kaffen serverer Karolina altså nystekte vafler med syltetøy og rømme, på «norsk vis», eller i alle fall slik jeg er vant til det. *Jeg skulle egentlig ha laget szarlotka, eplekake slik vi lager den i Polen, men både jeg og ungene har blitt så glad i vafler etter at vi kom til Norge*, forklarer Karolina. *Men du må spise szarlotka neste gang du drar til Polen. Den er annerledes enn eplekakene du får her. Mye bedre, faktisk*, sier hun med et lurt smil. Karolina er ei slank dame, håret er mørkt og kortklipt, og hun smiler ofte. Jeg spør henne om hun lager mye polsk mat, men hun forteller at etter hvert har det blitt mindre av det. Barna vil gjerne ha den samme maten som klassekameratene spiser, og både hun og mannen spiser det meste. Imidlertid må de ha *pierogi*¹⁰⁵ av og til. Det er hele familien glad i. Men hun forteller at hver gang de drar til Polen med bil, har de med masse mat tilbake. Både fordi det er billig, og fordi noe av det er vanskelig å få tak i i Norge *Som alle polakker savner jeg skikkelig surkål og sylteagurker*.

---

¹⁰⁵ Pierogi er en tradisjonell polsk rett som består av en pastapute, eller melbolle (dumpling), som gjerne fylles med poteter, kål, sopp eller ulike typer kjøttfyll. Kan også lages med søtt fyll. Denne retten er noe de fleste av informantene har et forhold til og trekker fram som «typisk polsk».

Særlig sylteagurker, slik mora mi lager dem. Her lages de med altfor mye sukker, de skal være salte og syrlige, slår hun fast.

Hun sier hun ikke kan snakke om livet i Norge uten å sammenligne med Polen. Minnene er imidlertid sammensatte. Fra Polen har hun også minner om engstelse for ikke å ha penger til å betale regningene sine, redsel for å miste jobben og dermed stå uten nok penger til husleie eller andre nødvendige ting fordi arbeidsledighetstrygden *bare er en vits*. Det var usikkerheten som var verst, forklarer hun. Hun likte kontorjobben godt, og lønna var helt ok i polsk målestokk. I Norge er livet mer forutsigbart – lønna er alltid på konto, og om man skulle miste jobben, har man rettigheter, sier Karolina.

Hennes familie har fulgt det samme mønsteret som veldig mange andre. Først kom mannen til Norge. Han fikk seg etter hvert jobb i et norsk firma som kjøper opp og renoverer boliger. I motsetning til mange andre polske arbeidsmigranter har han fått fast jobb. Da kontrakten om fast jobb var på plass, kom Karolina og de to barna etter. Nå har familien bodd sammen i Norge i over tre år. Barna går på norsk skole og lærte seg språket på rekordtid, og familien ser for seg en framtid i Norge. Til tross for dette savner Karolina jobben hun hadde i Polen. Hun regner ikke med at hun kan få en tilsvarende jobb i Norge. I en alder av godt over 40 regner hun ikke med å lære språket godt nok til å kunne jobbe som sekretær eller tilsvarende. *Jeg er bare glad for å ha jobb*, forklarer hun, selv om jobben som renholder er tung og ensformig. Og siden hun jobber alene, er det vanskelig å lære norsk. Dette er også noe mange av informantene erfarer. Mange er i den situasjonen at de enten jobber alene (ofte kvinner i renhold, eksempelvis), eller de jobber sammen med andre polske (eksempelvis menn i bygg- og anleggsbransjen).¹⁰⁶ I likhet med mange andre informanter opplever også Karolina at det er vanskelig å få norske venner og et norsk nettverk. I voksen alder har de fleste norske nok med seg selv og sin familie, mener hun. Hun håper på at deltakelse i aktiviteter knyttet til barnas skole- og fritidsaktiviteter skal kunne bidra til et nettverk på sikt.

Selv om mange av de polske migrantene, i likhet med Karolina, forteller om at de har opplevd utrygghet i Polen og et enklere liv i Norge, inneholder narrativene om migrasjon et mangfold av erfaringer og refleksjoner. Karolina synes det alltid fokuseres så mye på penger når det er snakk om de polske migrantene, at det er bare for å tjene mest mulig de kommer hit. Ifølge henne er det tryggheten som er den viktigste grunnen til at de blir boende i Norge. Det var

---

¹⁰⁶ Se for eksempel Dalby, Dyrild og Viggen 2013, Rugkåsa 2012.

kanskje mulighetene for høye lønninger som lokket i første omgang, men det er ikke derfor hun og familien blir boende. *Det er tryggheten*, forklarer hun, *og den norske naturen! Vi elsker å gå tur! Jeg tror ikke nordmenn vet hvor heldige de er som har denne rene naturen rett utenfor døra si*. Ved å påpeke disse aspektene opplever jeg at Karolina berører to diskurser. Den ene er den stereotipe «polakken», en subjektposisjon hun dermed avviser. Den andre er en diskurs om den norske kollektive fortellingen, hvor natur knyttes til «den norske folkesjela», og som hun dermed identifiserer seg med.¹⁰⁷

I likhet med mange av de andre polske arbeidsmigrantene handler Karolinas narrativ om sted om *Norge* heller enn om *Trondheim*. Kanskje handler dette om at mange av de elementene som blir brukt for å kontrastere «gamle» og «nye» steder, altså *Polen* og *Norge*, refererer til strukturnivået, og dermed nasjonalt nivå, gjennom å omfatte «trygghet» versus «usikkerhet» knyttet til eksempelvis arbeidsliv og trygdeordninger. *Sense of place* kommer også til uttrykk gjennom mat og drikke. Hun laget kaffe på «gamlemåten» fordi det minnte om Polen, og kanskje var det et spesielt sted i Polen som kom fram i hennes minne, men overfor meg refererte hun bare til hjemlandet *Polen*. Min første refleksjon var at akkurat denne måten å lage kaffe på bragte fram gode minner for henne, men kanskje kunne det også være en gest til meg? Jeg hadde tross alt tatt kontakt med henne i kraft av at hun var polsk migrant. Fra et slikt synspunkt vil dette måtte ses i lys av intervjuet som en toveis prosess, hvor vi som forskere også er medprodusenter av informasjon (Kristensen 2011, Riessman 2000/2002, Holstein og Gubrium 1995/2004, Kvale 2004, Tedlock 2000). Imidlertid fortalte hun også om hvordan hun hadde begynt med vaffelsteking i Norge. Med andre ord viser hun at hun opprettholder og behersker to kontekster på samme tid. Likeledes trakk hun fram «den norske naturen» som en av årsakene til at de ønsket å bli boende her, noe som samsvarer med den norske kollektive fortellingen. Karoline forteller også at familien har bestemt seg for å bo i Norge, og hun har til og med en strategi for å få et norsk nettverk gjennom barnas skole- og fritidsaktiviteter for dermed å få ytterligere tilknytning til Norge. I hennes narrativ identifiserer hun seg i liten grad *mot* noen av landene, men i narrativet om framtiden identifiserer hun seg i stor grad *med* Norge. Karolinas bruk av både polske og norske referanserammer, inkludert mat og kaffe, vitner om simultan tilknytning til ulike kontekster, som beskrevet av forskere med fokus på transnasjonalisme (Basch mfl. 1994, Schiller mfl.

---

¹⁰⁷ Se for eksempel <http://www.dagsavisen.no/innenriks/nordmenn-elsker-friluftsliv-1.474353> eller <http://norskfolkemuseum.no/PageFiles/1587/153.pdf> (hentet 20.09.2016).

1995, Levitt 2012, Vertovec 2007b, 2009). Identifikasjon *med* Norge handler ikke om å velge bort Polen, men om en narrativ plassering i den norske konteksten.

Narrativene inneholder som vi så i eksemplet ovenfor, også en temporalitet. I Karolinas fortelling handlet dette om en usikker fortid, en nåtid som til en viss grad flettet Norge og Polen sammen, blant annet gjennom mat og minner, og en framtid som inneholder håp om trygghet og en strategi for tilhørighet.

Natalia forteller

Tid handler ikke bare om de store perspektivene og hvordan man ser for seg et livsløp. Det handler også om at ulike faser i et migrasjonsløp representerer ulike utfordringer. Dette er noe som kommer tydelig til uttrykk i Natalias historie. Hun forteller hvordan hun hadde opplevd nærmest en krise etter å ha bodd i Norge i et og et halvt år.

Plutselig, følte jeg meg alene, ensom. Og den norske vinteren påvirket meg sånn. Plutselig tenkte jeg, jeg gir blaffen i penger, jeg vil ikke bare tjene mye, jeg vil være med min familie, for det er ingen som gir meg en klem når jeg trenger det, ingen som trenger meg.

Da hun hadde bestemt seg for å flytte tilbake til Polen, traff hun imidlertid to polske jenter i Norge som hun ble god venn med, og som igjen ble et bindeledd til et musikkmiljø med både norske og polske mennesker. Dette ledet til et fellesskap hvor de gikk på fest og konserter sammen. Livet ble bedre etter dette, men hun bestemte seg for å dra tilbake til Polen likevel.

Jeg må prøve å bo der igjen. For hvis ikke, pendler jeg hele tiden i hodet mitt. Skal jeg leve der eller her? Og det var sånn hele tiden. Jeg ville være der, i Polen, hvor jeg har venner, familie, alt som jeg kjenner – hvert besøk i Polen det var sånn – «å, jeg vil hit» – alle minner i hvert hjørne og overalt. Samtidig savnet jeg stillheten her i Norge, og folk, og natur. Men jeg tenkte, jeg må prøve der igjen. For jeg får ikke fred ellers.

Natalia sa opp jobben og leiligheten, pakket sakene sine og dro til Polen. Vel på plass i Polen erfarte hun at det som hadde vært vanskelig før hun dro til Norge, ikke hadde endret seg. Arbeidsmarkedet var like vanskelig, og lønningene innenfor de jobbene hvor hun hadde erfaring og utdanning, var like lave. Hun erfarte at folk i Polen fortsatt tjener veldig lite, forklarer hun. I tillegg var leiligheter minst like dyre som før. Natalia kom fram til at bortsett

fra å ha lært seg norsk hadde hun ikke med seg noen andre kvalifikasjoner enn hun hadde tidligere. I Norge hadde hun jobbet med renhold, noe som ikke var noe verd på CV-en i Polen.

Jeg hadde bare ikke andre kvalifikasjoner som jeg kunne bruke, jeg hadde det samme som før. Jeg kunne snakke norsk, men uten å ha annen kompetanse. Jeg var litt skuffet, men jeg vet ikke hva jeg forventet. Jeg hadde truffet vennene mine, men det viste seg, de har også sitt eget liv, det er ikke det samme som før, hvor vi pleide å være sammen mye og sånn. Så det var tre uker, og jeg bestilte flyet tilbake.

Som Natalias fortelling viser, er det ikke bare tilhørighet til «nye» steder som endrer seg som et resultat av migrasjon. I løpet av tiden som transnasjonal migrant har også forholdet til det «gamle» stedet endret seg (Christensen og Jensen 2012), og hun opplevde skuffelse over ikke å finne seg til rette i hjemlandet. I tillegg til at relasjoner har endret seg, steder hun brukte å gå til med venner, ting de brukte å gjøre, savner hun *stillheten, naturen og folk* i Norge. I Natalias narrativ kommer temporalitet tydelig fram, samtidig som det viser kompleksitet gjennom å reflektere over vanskene på strukturnivå som fremdeles gjør det problematisk å leve det livet hun ønsker seg i Polen. I tillegg kommer en gryende tilhørighet til Norge til uttrykk gjennom at hun savner stillheten, menneskene og naturen i Norge i løpet av de tre ukene hun er i hjemlandet. Etter denne hendelsen bestemte Natalia seg for å bli boende i Norge, men i likhet med mange transnasjonale migranter har hun opprettholdt nære bånd til hjemstedet. Et viktig aspekt her er at transnasjonalisme ikke bare innebærer simultane bånd til ulike kontekster, men også kan inneholde sterke følelsesmessige bånd som trekker i ulike retninger.

Dorota og Piotr forteller

På besøk hos Dorota, Piotr og den lille sønnen deres, Jan på to år, kommer også noe av de komplekse erfaringene som henger sammen med migrasjon, til uttrykk. Paret er sent i 30-årene, begge virker utadvendte og forteller gjerne om sine erfaringer. Piotrs første erfaringer med å jobbe i Norge var som maler av private hus noen sommermåneders sammen med en slektning. Det gjorde at han fikk mersmak og senere dro tilbake for å få seg en jobb som gjorde at han og familien kunne bosette seg i landet. Lille Jan ble født i Polen mens han jobbet i Norge. Da han bare var noen måneder gammel, kom Dorota og Jan til Norge for å bosette

seg sammen med Piotr i leiligheten hvor jeg besøker dem. For dem var det ikke aktuelt å bo hver for seg etter at Jan var kommet til verden. De leier andre etasje i et relativt nytt hus et mindre sted ikke langt fra Trondheim. Piotr jobber på et verksted, mens Dorota er hjemmeværende med sønnen. Hun har en treårig høyskoleutdanning fra Polen og har lyst til å jobbe i Norge så snart hun har lært seg språket godt nok. Før hun fikk Jan, hadde hun arbeidet i mange år i en jobb som var relatert til utdannelsen hennes. Hun går på norskkurs én gang per uke og prøver så godt hun kan å lære seg språket. Det som er vanskelig, er å få praktisert, siden de ikke kjenner mange norske hun kan snakke med, forklarer hun.

Både Dorota og Piotr er tydelige på at til tross for at de ser for seg en framtid i Norge, er ikke alt rosenrødt. Leiligheten de leier, er stor, lys og fin, men de har fått med seg at *i Norge må man liksom eie sitt eget hjem*, ifølge Dorota. Akkurat nå er de litt usikre på hva de skal gjøre. Dorota er hjemmeværende, og Piotr er ikke fornøyd med sin arbeidssituasjon. Han trives med arbeidsoppgavene, men føler seg ikke bra behandlet av sin norske sjef.¹⁰⁸ Ifølge Dorota er han mer stresset på jobben her enn i Polen. Så lenge han ikke er sikker på at han vil fortsette i jobben, og Dorota er uten lønnet arbeid, er det ikke mulig for dem å ta opp lån for å kjøpe bolig.

Besøket vårt¹⁰⁹ er tydelig godt forberedt. Bordet i spisestua er dekket, og det lukter godt av mat. Dorota har laget tradisjonell polsk suppe, forteller hun. Etter at vi har pratet en stund, ber hun oss om å sette oss til bordet og serverer oss *rosol*, en klar, smaksrik suppe med nudler og kyllingkjøtt. Jeg prøver å si at vi vil da ikke være til bry, men blir raskt avfeid. Familien setter stor pris på å få besøk, siden det ikke skjer så ofte. Tidligere hadde de kjente som bodde i nærheten, men ikke nå lenger. De synes det er vanskelig å bli kjent med norske, og i og med at de bor litt utenfor Trondheim, er det vanskelig for de polske de kjenner, å stikke innom. Siden de har barn og ingen familie i nærheten som kan være barnevakt, blir de mindre mobile selv også. Piotr reflekterer på denne måten:

Jeg må fortelle at vi hadde det bedre i Polen enn her. Vi hadde familie og venner, vi festet, gikk på kino, gikk ut for å ta en pils. Det er det jeg savner. Vi var ikke fattige.

---

¹⁰⁸ Denne situasjonen blir belyst i neste kapittel.

¹⁰⁹ Besøket er gjennomført sammen med tolk, siden hverken Dorota eller Piotr snakker godt nok norsk til å gjennomføre et intervju på norsk. Dorota snakker brukbart engelsk, men vi valgte å gjennomføre intervjuet på polsk.

Dorota supplerer: *Situasjonen var ikke veldig tragisk, det eneste som var dårlig var at vi ikke hadde egen leilighet. Vi bodde med Piotr sine foreldre.*

I Polen hadde Piotr drevet sitt eget verksted med tre ansatte. På grunn av en regelendring ble driften ulønnsom. Firmaet hadde vært avhengig av import fra utlandet.

Den polske regjeringen forandret plutselig regelverket for import. Det skjedde i løpet av én dag at grensen ble stengt for å importere [denne typen varer] fra Frankrike. Hadde jeg blitt i Polen, ville jeg ha måttet investere mye i et nytt verksted, og Dorota ville ha måttet lete etter en bedre jobb. Den politiske situasjonen i Polen er usikker og forandrer seg ofte, som den situasjonen med mitt firma illustrerer godt. I Polen er det bra i dag, og i morgen er det helt annerledes. Her er det ikke lett heller, sjefen er ikke pålitelig, og jeg har mye stress pga. det, men vi prøver å holde ut her.

For både Dorota og Piotr virker det som om det er viktig å nyansere det inntrykket de mener mange har av polske arbeidsmigranter og forholdene i Polen. Dorota forteller at hun har inntrykk av at noen tror de kommer fra *den tredje verden* og derfor tar til takke med hva som helst, eksempelvis dårligere lønns- og arbeidsforhold. Piotr er enig i dette og fortsetter: *Jeg har aldri jobbet og vil aldri jobbe for dårlig lønn. Jeg har alltid prøvd å tjene gode penger for meg selv og min familie.* Slik jeg tolker dette, kan det ses på som narrativ plassering hvor de avviser subjektposisjoner som eksempelvis «den utsatte», gjennom å gjøre det tydelig at de ikke er i noen offerposisjon.

Etter å ha spist setter vi oss tilbake i salongen, og Dorota lurer på om jeg har lyst til å smake enda en polsk spesialitet, *kompot*, en hjemmelaget drikk basert på frukt og bær. Hun forteller at hjemme i Polen er folk veldig opptatt av å bruke det de har tilgang på av frukt og bær, i matlagingen. Akkurat denne varianten er laget av kirsebær fra foreldrenes hage, samt frukt de riktignok har kjøpt på butikken. Det virker som om fruktdrikken har gitt Jan fornyet energi, og han sykler rundt i stua med selvlaget motorlyd. Foreldrene prøver nytteløst å få ham til å senke lydnivået. *Han burde hatt flere barn å leke med her*, sukker Dorota. Siden hun er hjemme med ham, har han ikke barnehageplass. Imidlertid mener hun at Jan har en bedre framtid i Norge, til tross for språkbarrieren de fremdeles sliter med, og til tross for at de også opplever kulturforskjeller. Hun mener det er bedre muligheter for studier, jobb og et liv med mindre usikkerhet. For dem er også framtidsutsiktene bedre på lang sikt, mener Dorota. Mens

man i Polen betaler skatt et helt liv og sitter igjen med en pensjon det er umulig å leve av, mener hun de kan regne med en trygg alderdom i Norge.

Da jeg spør om de kan gi meg et eksempel på hva de opplever som kulturforskjeller, forteller Dorota om da de ble invitert i en 40-årsdag til en av mannens kolleger. Det var over 100 gjester, og da hun ankom en liten time etter de andre fordi hun ville legge sønnen før barnevakten overtok, var alle fulle. Norsk drikkekultur eksisterer ikke, mener hun. De hadde blitt sittende ved et bord, og veldig få hadde snakket til dem. Stort sett satt gjestene ved bordene sine og drakk medbrakt alkohol, noe de ikke hadde vært forberedt på at de måtte ha med selv. I Polen ville en slik fest innebære at man danset masse og pratet masse, og det ville være rikelig med mat og drikke. Når hun skal beskrive fulle nordmenn, sier hun: *De oppfører seg ... jeg vet ikke hvordan jeg skal si det ... oppfører seg som griser. De treffes, drikker, danser ikke, bare sitter og drikker seg fulle, og det er det. Det er ikke vanlig for polakker.* Samtidig som denne beskrivelsen sier noe om en konkret opplevelse, kan man også lese den som et forsøk på å bestride stereotyper. Andre informanter la i sine narrativer vekt på å trekke et skille mellom seg og «de andre polakkene», som de mente drakk for mye alkohol, i tillegg til andre negative karakteristika. Det kan være man møter en stereotypi i Norge av «polakken som drikker for mye vodka», og ønsker å avvise denne stereotypien ved å beskrive «fulle nordmenn».

Piotr prøver å summere opp situasjonen deres i Norge:

Det finnes mange ting her som ikke er attraktive, og også mange som man blir tiltrukket av. Jeg har egentlig ikke peiling hvorfor vi er her, sier han halvveis spøkefullt. Men etter en liten pause blir han alvorlig og fortsetter: Nei, jeg vet hvorfor. Livet i Polen skaper mange problemer, framtiden er usikker. Å investere og leve normalt i Polen er vanskelig. Hvis jeg tenker på å dra tilbake til Polen, vet jeg at der må jeg kjempe om alt. Her er det lettere å kjempe, selv om jeg har en sånn sjef. Når man er ung, har man lyst til å kjempe. Men jeg er ikke så ung lenger, jeg har levd og lært en stund nå. Livet går fort, jeg er klar over at i Polen overlever man, det blir kanskje bra i en periode, men man oppnår ikke mye, fordi det ikke er mulig i det politiske systemet. Man trenger å ta det med ro, ha det stabilt, og ikke leve et fattig liv når man blir gammel.

Slik jeg leser Dorota og Piotrs fortelling, er dette et narrativ som er komplekst på mange måter. Noe som bidrar til dette, er at identifikasjon både *med* og *mot* steder kommer til uttrykk og viser simultan kontrastering og tilknytning, som ofte beskrives i transnasjonal teori. Narrativet om livet i Norge handler også om å unngå eller avvise subjektposisjoner de tilbys, men som de ikke identifiserer seg med, eksempelvis «den utsatte». De kollektive fortellingene både om Norge og om Polen må derfor adresseres, blant annet gjennom å nyansere bildet av både «polakker» og «nordmenn». Blant annet kommer dette til uttrykk gjennom å påpeke kulturforskjeller, som eksemplifiseres med nordmenns *mangel på drikkekultur*. I mange henseender identifiserer de seg *mot* Norge, gjennom å beskrive livet i Norge som preget av fravær av de tingene som gjorde livet bra i Polen. Norge er preget av fravær av sosialt liv, og når de deltar i en sosial sammenheng, er det preget av en norsk drikkekultur som de ikke har mye til overs for. Også arbeidslivet i Norge er preget av stress og en dårlig sjef. Når det gjelder tilhørighet til Polen, er narrativet i stor grad preget av identifikasjon *med* Polen. Det serveres polsk tradisjonell mat og drikke, og livet i Polen før migrasjonen innebar venner, familie, fest og kultur. *Sense of place* (Rose 1995) når det gjelder Polen, innebærer mange positive følelser. *Livet i Polen var bedre enn her*, forteller Dorota. De legger begge vekt på at dette ikke var et liv i fattigdom og håpløshet, ikke *den tredje verden*. Piotr understreker dessuten at han alltid har tjent gode penger for seg og familien. Unntaket er når de beskriver polsk politikk og mulighetene til å drive en lønnsom bedrift. På dette punktet er det en klar identifikasjon *mot* Polen. Likeledes når det gjaldt boforhold, så opplevde de det som *dårlig at de ikke hadde egen leilighet*. Forholdet til Norge er preget av at nåtiden er noe man må holde ut for å få muligheter til en bedre framtid, som representerer muligheter for sønnen og ro og stabilitet for dem. Imidlertid er det viktig at dette ses i lys av det situasjonelle og kontekstuelle som preger narrativene. De fortelles med en spesiell funksjon, for en spesiell tilhører (i dette tilfellet meg) på et spesielt tidspunkt i migrantenes liv. Ikke minst kan fortellingen også handle om å skape mening og sammenhenger for seg selv.

Forestillinger om tid og sted

For å låne en formulering av Gillian Rose (1995) har fortellingene vist hvordan man kan uttrykke tilhørighet til et sted ved å kontrastere til et annet. I enkelte henseender «hører man til» i Norge og viser hvorfor Polen ikke gir denne opplevelsen, mens man på andre områder «hører til» i Polen gjennom å vise hvordan det i enkelte situasjoner er vanskelig å knytte seg til Norge. Dette illustrerer noe som preger mange transnasjonale migranters fortellinger,

nemlig at man opprettholder tilknytning og tilhørighet til flere kontekster (Levitt og Schiller 2004). Hvilken tilknytning som snakkes fram, kan være kontekstuel, det kan handle om å presentere seg selv på en spesiell måte, til en spesiell tid, med en spesiell hensikt. I tillegg handler det om diskursiv makt og tilgjengelige subjektposisjoner. Piotr og Dorota avviser posisjonen som *fattig og fra den tredje verden* og balanserer dette bildet i sitt narrativ ved å framheve nettopp det at de ikke er fattige, og at de hadde et godt liv på mange måter i Polen. Ulike elementer i deres narrativ kan derfor betraktes som en måte å snakke mot stereotype oppfatninger av polske arbeidsmigranter på, en avvisning av subjektposisjoner de ikke finner attraktive.

Tid, eller temporalitet, kommer også til uttrykk på ulike måter og nivåer i fortellingene. Eksempelvis kommer det til uttrykk gjennom et perspektiv på fortid – nåtid – framtid. Dorota og Piotrs narrativ handler mye om både fortid og framtid. Erfaringene fra hjemlandet, altså fortid, brukes på den ene siden for å forklare migrasjonsvalget og dermed for å vise at en framtid i Norge er det som representerer muligheter, til tross for at mye av det som gir livskvalitet i nåtid, finnes i Polen. Dette uttrykkes blant annet gjennom at man lager mat fra Polen som bringer fram minner eller viser tradisjoner man er stolt av, savn av familie og mangel på muligheter for sosialt liv i Norge. Men de bestemmer seg for å *holde ut* på grunn av forventninger om at dette sikrer framtiden.

Identifikasjon med sted kan komme til uttrykk gjennom bevisste beskrivelser eller gjennom at man deltar i aktiviteter relatert til stedet der man har hverdagslivet sitt, og dette innebærer det Gillian Rose (1995) beskriver som *sense of place*. Karolina gav blant annet uttrykk for at hun deltok i aktiviteter knyttet til barnas skole- og fritidsaktiviteter fordi hun ønsket at dette skulle bidra til et nettverk som knyttet henne tettere til stedet. For Natalia var deltakelse i et musikkmiljø gjennom konserter og fester noe som bidro til det samme. Dorota og Piotr hadde også forsøkt å delta på fest, men resultatet ble det motsatte, det bidro til ytterligere identifikasjon *mot* Norge. Igjen må dette ses i lys av at narrativene har en hensikt, og at de handler om å presentere seg selv på en spesiell måte, både for andre (eksempelvis antropologen) og kanskje også for seg selv.

Å uttrykke *sense of place* for et sted, eller land, behøver ikke å innebære at andre steder eller identiteter ekskluderes. Tilhørighet er ikke noe nullsumspill, hevder Levitt og Schiller (2004), og transnasjonale migranter trenger ikke å velge om de hører til det ene eller andre stedet eller landet. Man kan altså opprettholde tilknytninger til flere kontekster. Konstruksjon av identitet

er påvirket av lokale diskurser (Hall 1992), men også av forholdet til sted. Ifølge Gillian Rose (1995) kan dette innebære at man identifiserer seg både *med* og *mot* et sted. Når man føler tilhørighet til et sted, kan dette være på ulike nivåer, slik som lokal, regional eller nasjonal tilhørighet, eller det kan handle om tilhørighet til en viss form for landskap. I eksemplene ovenfor ser vi at dette er noe som kommer til uttrykk hos både Karolina og Natalia, som forteller om at norsk natur betyr mye for dem. Også andre forskere beskriver hvordan polske migranter fort tilpasser seg en «skandinavisk livsstil» hvor en mer aktiv bruk av naturen og deltakelse i sportslige aktiviteter er en del av det å etablere seg og «social anchoring» (Huang, Krzaklewska og Pustułka 2016b: 26). For Dorota og Piotr kommer tilknytning til Norge, altså nasjonalt nivå, best til uttrykk gjennom at man også tar temporalitet i betraktning: De har forventninger om en bedre framtid i Norge enn den de har mulighet til å få i Polen, både for den lille sønnen og for sin egen alderdom.

Det å uttrykke tilknytning gjennom å posisjonere seg med og mot ulike aspekter i de ulike kontekstene handler ikke bare om individuelle følelser, men som jeg har nevnt, også om tilgjengelige subjektposisjoner som man i noen tilfeller går inn i og i andre tilfeller avviser. På denne måten kan narrative betraktes som «narratives of emplacement» (Farrer 2010, Read 2012).

Kompleksiteten i tilknytning til sted kommer godt til uttrykk i Gillian Roses betraktninger. Inspirert av Eyles (1988) sier hun følgende:

Although senses of place may be very personal, they are not entirely the result of one individual's feeling and meanings; rather, such feelings and meanings are shaped in large part by the social, cultural and economic circumstances in which individuals find themselves (Rose 1995: 89).

Følelser for sted vil derfor være fanget opp i de maktrelasjonene som strukturerer livene våre, mener Rose. Jeg slutter meg til Rose når hun hevder at man må ta i betraktning maktrelasjoner for å kunne forstå tilknytning til sted. Hvis det å være polsk blir assosiert med negative stereotypier, noe som kan betraktes som et resultat av diskursiv makt, kan individer ønske å gjøre dette irrelevant i noen sammenhenger og forsøke å skape tilhørighet basert på andre premisser. Imidlertid vil det alltid være et spørsmål hvilke faktorer individer kan velge å se bort fra, og hvilke som blir gjort relevante av andre. Over tid kan kategorier miste sin betydning (Orupabo 2014), og det er derfor viktig å se hvordan de samspiller i ulike situasjoner og kontekster. Å se samspillet mellom ulike sosiale kategorier gir også muligheter til å tematisere tilhørighet i bredere forstand, i forhold til de ulike identitetstilknytninger

individer er forbundet med. Disse perspektivene blir også belyst i neste kapittel, hvor migrantenes fortellinger om arbeidslivet blir nærmere utforsket.

Kapittel 8 -

«Polak potrafi – polakken kan.» Polske migranternes fortellinger om arbeid

Fortellinger om arbeid og posisjonering

Mens temaet for forrige kapittel var hvilke migrasjonserfaringer, hverdagspraksiser og tilknytningsformer som kom til uttrykk i informantenes fortellinger, er siktemålet med dette kapitlet å se om det er spesielle posisjoner knyttet til arbeidslivet som snakkes fram i informantenes narrativer. Hvilke subjektposisjoner (Neumann 2001) relatert til arbeidslivet oppleves i så fall som tilgjengelige, og hvordan fylles disse posisjonene med mening, oppones imot eller tas avstand fra?

Det å komme til Norge som arbeidsmigranter legger allerede noen føringer i forhold til posisjonering i det norske samfunnet. For å kunne kaste lys over dette er det nødvendig å gå tettere på informantenes fortellinger om arbeid. Mitt utgangspunkt er at «den polske arbeidsmigranten» formes ikke bare av formelle strukturer og krav om kvalifikasjoner, men også av mer subtile representasjoner og forventninger knyttet til arbeidslivet i Norge. Én måte å utforske dette på er gjennom konseptet subjektposisjoner (Neumann 2001). Et slikt perspektiv innebærer en antagelse om at det eksisterer en forventning om hvilke posisjoner polske arbeidsmigranter i Norge skal bekle, og om hvilke egenskaper og kvaliteter de innehar.

Gjennom narrativene om arbeid ønsker jeg også å se hvilke kategoriseringer og grenser som snakkes fram som viktige. Dette vil kunne gi meg en vei inn til å kunne reflektere over hvordan subjektposisjoner og en eventuell opplevelse av annetgjøring (Gullestad 2002/2010) innvirker på identitetskonstruksjonen. Et viktig grep blir å se hvilke strategier informantene tar i bruk i møte med subjektposisjoner, og på hvilken måte agency kommer til uttrykk. Mens noen av informantene ble introdusert i forrige kapittel, er de fleste stemmene nye. Jeg vil ta utgangspunkt i de ulike subjektposisjonene som ble identifisert i den norske mediediskursen, som vist i kapittel 6, og se på hvilken måte «den utsatte», «arbeidersubjektet» og «den

fremmede» berøres i migrantenes fortellinger om arbeidslivet. Denne tematikken kom også fram i forrige kapittel, men som det vil framgå, er den mer utpreget til stede i fortellingene om arbeid. Jeg har derfor valgt å la dette bli bestemmende for strukturen på kapittelet og har delt kapittelet inn i tre deler, hvor del 1 består av narrativer som tematiserer «den utsatte» på ulike måter, del 2 tematiserer «arbeidersubjektet» og del 3 «den fremmede». Til tross for at jeg også diskuterer og reflekterer over narrativene underveis, analyserer jeg avslutningsvis i kapittelet materialet mer helhetlig i lys av relevant teori.

Polske arbeidsmigranter som «den utsatte»

Tematikkene i avisartiklene som er knyttet til «den utsatte», er mange, men det de har til felles, er å være forbundet til forhold som avviker fra det som forbindes med vanlige standarder i norsk arbeidsliv. Dette kan dreie seg om at polske arbeidere i Norge blir utsatt for sosial dumping, eller at de på andre måter bor og lever under vanskelige forhold, eller at de ikke får tilstrekkelig betalt for det arbeidet de gjør. Det er viktig å presisere at sosial dumping eller utnyttning ikke har vært et eksplisitt tema i denne avhandlingen, og at ingen av informantene har oppgitt at de har vært utsatt for sosial dumping. Imidlertid inneholder mange av narrativene beskrivelser eller refleksjoner over tematikken utnyttning, enten gjennom at man har hørt om andre som har vært utsatt for det, at man mener å bli sett på som billig arbeidskraft som kan utnyttes, eller at man ønsker å trekke et skille mellom seg selv og dem man ser på som representanter for denne posisjonen («den utsatte»). Mange har også erfaringer fra vanskelige arbeidsforhold uten at de posisjonerer seg som «utsatt». I det følgende vil jeg presentere narrativer som på ulike måter berører denne subjektposisjonen, og undersøke hvordan informantene posisjonerer seg i forhold til den. Hvilke strategier og grep benytter de seg i så fall av?

«Det er visst ingen lov som sier at man ikke skal misbruke polakker i Norge»

En kald, klar høstkveld møter jeg Joanna, en polsk student jeg har blitt kjent med, utenfor den katolske kirka i Trondheim. Vi har avtalt å gå sammen på et informasjonsmøte for polske arbeidsmigranter. Hun har tilbudt seg å fungere som tolk for meg hvis det skulle være nødvendig. Møtet skal foregå i et forsamlingslokale i tilknytning til den katolske kirka. Lokalet er nesten fullt når vi kommer dit i god tid før møtestart, og samtalene går livlig. Langt de fleste er menn, men også en del kvinner har funnet veien dit. Ut fra samtalene vi kan høre,

virker det som om alle er polske. Flere av informantene har oppfordret meg til å komme på dette møtet og ment det ville være nyttig for meg å være der. Jeg hilser på mange kjente og blir introdusert for et par nye. Det er rett etter polsk messe, og mange forteller at de har kommet direkte derfra. Representanter fra Polsk forening er til stede, og UDI er der for å dele ut boka *Ny i Norge*, som nå har kommet ut på polsk. Innholdet er praktisk informasjon fra A til Å for innvandrere. Hovedårsaken til møtet er, ifølge dem som inviterte meg, at Arbeidstilsynet skal informere de polske arbeiderne om sin virksomhet. På et lite podium foran i lokalet står en mann og er dypt konsentrert om laptopen sin. Det er satt ut mange rader med stoler, og når møtet starter, er lokalet helt fullt. Representanten fra Arbeidstilsynet blir introdusert av lederen for Polsk forening og begynner sin powerpointpresentasjon. Han forklarer hva som er fokusområder for Arbeidstilsynet, og hvordan de jobber. Presentasjonen er på norsk, men blir tolket til polsk fortløpende av en innleid tolk.

Etter presentasjonen er det mulig å stille spørsmål. Det viser seg at mange av de frammøtte har ting de lurer på. Noen reiser seg mens de stiller sine spørsmål, andre rekker opp en hånd og venter på tur. Det hele begynner svært gemyttlig. Eksempel på spørsmål som blir stilt, var: Hvem har ansvar for å melde inn arbeidsulykker, og hvordan får man forsikring ved skade? Er man forsikret hvis man betaler skatt, og må man jobbe fulltid for å få dagpenger? Det viser seg at mange av spørsmålene sorterer under andre etater enn Arbeidstilsynet. Dette vekker etter hvert en viss frustrasjon. Ofte er svaret «det må du ta opp med NAV», eller «det må du spørre skatteetaten om». Etter hvert kan det høres mumling og lavmælt prat blant tilhørerne, og stemningen endrer karakter fra høflige spørsmål til en mer pågående stil hvor den frustrerte undertonen er tydelig. Dialogen nedenfor, som finner sted etter cirka en halv time med spørsmål og (manglende) svar, viser stemningsendringen som har funnet sted:

Polsk mann 1: *Kan Arbeidstilsynet sjekke om arbeidsgiver betaler skatt?*

Arbeidstilsynet: *Vi har med skatteetaten på noen inspeksjoner, men dette er en sak dere må ta opp med skatteetaten. Det er ikke Arbeidstilsynets ansvar ...*

Stemningen begynner å bli hissig. Flere snakker i munnen på hverandre, og kommentarer ropes på polsk. Representanten fra Arbeidstilsynet begynner å se utilpass ut. Han smiler usikkert og ser seg rundt.

Polsk mann 1: *Vi får ikke svar på våre spørsmål og har mange problemer. Vi trenger hjelp! Vi har spurt skatteetaten for lenge siden. Hvor lenge skal vi vente?* Nå stilles spørsmålet med høyere stemme.

Arbeidstilsynet: *Det er vanskelig å gi svar på hvordan andre etater behandler saker, men her kan man vise til forvaltningsloven. Man har krav på svar innen en viss tid ...*

Polsk mann 1: *Vi må vite HVOR vi skal spørre. Vi får ikke hjelp! Hva slags konsekvenser har det hvis bedriften ikke betaler skatt, da?* Stemmen er fremdeles høy og frustrasjonen tydelig.

Arbeidstilsynet: *Da må skatteetaten ta tak i det.*

Polsk mann 2: *Jeg har fått oppsigelse under sykmelding. Er det lov?*

Arbeidstilsynet: *Det er ikke lov til å si opp noen PÅ GRUNN av at de er sykmeldt, det må foreligge en saklig grunn til oppsigelse. Det er vanskelig å uttale seg om en konkret sak så lenge man ikke kjenner den. Mannen som har stilt spørsmålet, reiser seg og går fram til foredragsholderen. Han rekker ham et papirark. Representanten fra Arbeidstilsynet blir litt brydd, smiler litt usikkert, men kaster et blick på papiret og sier at her står det at oppsigelsen er på grunn av manglende oppdrag, det ser greit ut ...*

Det er nå generelt mer prating i salen.

Polsk mann 3 (roper fra salen, uten å be om ordet): *Vi blir betraktet som billig arbeidskraft. Det er det vi er her!*

Arbeidstilsynet: *Arbeidstilsynet har et eget prosjekt for å forhindre utnyttning. Vi har avdekket mange eksempler på for lav lønn og dårlige arbeidsforhold.*

Polsk mann 4: *Har Arbeidstilsynet ansvar for innlosjering? Mange polakker bor i biler i flere år?*

Arbeidstilsynet: *Vi sjekker innlosjering i forhold til loven.*

Polsk mann 4: *Hva sier loven? Det er visst ingen lov som sier at man ikke skal misbruke polakker i Norge!* Støttende kommentarer på polsk roper fra salen, andre ler. Kommentarene i etterkant blir ikke oversatt for foredragsholderen. Stemningen i rommet er påtakelig endret.

Etter dette avtar spørsmålene, og møtet avsluttes. Foredragsholderen er nok en gang intenst konsentrert om laptopen, mens lokalet langsomt tømmes.

I etterkant av møtet måtte jeg reflektere over hva det egentlig var som skjedde her. De høflige, sindige arbeidstakerne med konkrete spørsmål angående jobbsituasjonen sin ble i løpet av møtet til «de utsatte», offer for utnyttning. Utsagn som «Vi blir betraktet som billig arbeidskraft her», og bifall fra de andre tilhørerne, gir inntrykk av en kollektiv opplevelse. Forvirringen rundt formaliteter og rettigheter, samt frustrasjonen, var påtakelig. Nå var det riktignok et informasjonsmøte og dermed naturlig at mange hadde spørsmål. Men frustrasjonen som gradvis bygde seg opp, tolker jeg som uttrykk for langt andre ting enn et rent informasjonsbehov. Mange var tydelig provosert i møtet med en representant fra noe jeg fikk inntrykk av de opplevde som en utydelig og uangripelig maktfaktor. Fra å handle om konkrete spørsmål knyttet til situasjoner på arbeidsplasser, som kan gjelde arbeidstakere generelt, endret situasjonsdefinisjonen seg. Det å være *polsk* arbeidstaker ble betont på en annen måte. Ikke bare hvilken som helst polsk arbeider, men polske arbeidere utsatt for utnyttning, som en kollektiv opplevelse. Sagt på en annen måte startet møtet med samhandling basert på *arbeidersubjektet*, men endte opp med å handle om *den utsatte*. Men de er slett ikke passive offer. De opponerer, yter motstand mot situasjonen og bruker diskusjon heller enn offerrollen. Kanskje er dette et forsøk på å snu en situasjon? Det er mulig det er de manglende svarene, *det må du spørre noen andre om*, som gir en nærmest kollektiv opplevelse av å «slåss mot vindmøller», som trigger frustrasjonen. En faktor her kan også være at de ikke kjenner den norske arbeidslivsmodellen og institusjonene, og at det er vanskelig å skille mellom ulike aktører og etater. Et annet aspekt er at de ulike norske institusjonene og etatene ikke ser dem som «hele personer» med komplekse behov.

I andre situasjoner kommer det fram at i polsk arbeidsliv opplever de en forventning om at de skal kunne mestre langt flere oppgaver enn det som tilligger deres egen stilling. I møtet med norsk arbeidsliv har mange uttrykt undring over hvor «smal» kompetanse de norske kollegene har. Kanskje er dette noe som preger frustrasjonen som oppstår under møtet?

Imidlertid er ikke møtet som er beskrevet ovenfor, et enkeltstående tilfelle. Lignende opplevelser og refleksjoner er noe som kommer til uttrykk i mange narrativer, og som nevnt er også dette noe som kommer tydelig til uttrykk i norsk offentlig diskurs.¹¹⁰ Det som er verd

---

¹¹⁰ Jf. kapittel 6 i denne avhandlingen.

å merke seg i møtet ovenfor, er at her er ulike diskurser til stede samtidig: Møtet begynner som en samhandling mellom arbeidstakere og en offentlig etat og avsluttes som en samhandling mellom offer for utnytting og en offentlig etat. Individene kan gå inn og ut av ulike subjektposisjoner og dermed relatere seg til ulike diskurser, og slik jeg ser det, er det dette som skjer her.

De skulle kjempe for rettighetene sine: Gabriela og Marcin forteller

Mens deltakerne på møtet som er gjengitt i eksemplet ovenfor, påpekte at *vi blir sett på som billig arbeidskraft her*, kan subjektposisjonen «den utsatte» også komme til uttrykk på andre måter. Dette skjer også av personer som ikke vil beskrive seg selv som «utsatt». Marcin uttrykker frustrasjon over det han ser på som utnytting av andre polske arbeidere. Både han og samboeren Gabriela har erfaringer med at norsk arbeidsliv kan være utfordrende for arbeidsmigranter. Imidlertid er også frustrasjonen rettet mot polakkene selv, som godtar det Marcin mener er utnyttelse. Hans vei inn til å snakke om dette er at han har påpekt at det er forskjell på polske og norske arbeidstakeres måte å jobbe på. Han har ved flere anledninger ytret ting som *vi polakker liker å jobbe*, eller *nordmenn liker ikke å jobbe lange dager*. En dag jeg er på besøk hos Marcin og Gabriela, stiller jeg følgende spørsmål for å få klarhet i hva han mener:

L: Jeg vet at du jobber sammen med både polske og norske. Opplever du at det er noen forskjell mellom polske og norske arbeidere? Og hva er i så fall forskjellen?

M: De polske jobber fortere!

Gabriela skyter inn en slags forklaring:

G: Det er slik i Polen. Hvis du vil tjene penger, må du jobbe masse, for da kan du få provisjon.

M: Dette er problemet, fordi noen norske arbeidsgivere ser at du kan jobbe fortere for mindre penger, og de vil ha mer og mer og mer. De polske folkene sier ingenting, men de skulle kjempe for rettighetene sine.

G: Selv om polske får mindre penger enn norske arbeidere, er det bedre enn i Polen.

M: I Oslo er det polakker som jobber for 15 kroner timen. Det er galskap! Marcin er tydelig opprørt og rister på hodet.

Gabrielas første erfaring med norsk arbeidsliv var ikke ubetinget positiv. Det hadde hun antydnet den første gangen vi møttes. Nå forklarer hun hva som skjedde. Hun hadde fått tilsagn om jobb i et vaskebyrå og dermed også fått arbeidstillatelse. De hadde lovet henne fast jobb. Med tillatelsen og alle papirene i orden kunne hun bli værende i et år. Hun ringte firmaet, men de kunne ikke svare henne på når hun kunne begynne å arbeide. Etter tre dager dro hun til firmaets kontor, og da fikk hun høre at det hadde oppstått problemer med stedet der hun egentlig skulle vaske. Etter en uke ringte hun dem og spurte om hun ikke kunne se seg om etter en annen jobb. Dette var ikke greit. De kunne tilby mye jobb senere og ville at hun skulle vente, uten lønn. De ville ikke at hun skulle jobbe noe annet sted. Hvis hun nektet å jobbe for dem, ville de ringe politiet, slik at arbeidstillatelsen ble trukket tilbake.¹¹¹ Etter dette hadde hun tatt kontakt med Arbeidstilsynet.

Jeg skrev en klage, men jeg følte meg bare så resignert etterpå, forteller hun. Min nåværende arbeidsgiver vet ikke om dette, og jeg vil at det skal forbli slik. Det er ikke bra for meg når noen må gå til Arbeidstilsynet. Men de ville bare ha oss polakker som ekstraarbeidere, noen de kunne ringe når de hadde masse arbeid. Jeg visste ikke det, jeg trodde det var fast jobb, fem dager i uka. Vi hadde jo regninger å betale!

I Marcin og Gabrielas fortellinger kommer kompleksiteten fram. Gabriela på sin side har faktisk opponert mot utnytting gjennom å klage til Arbeidstilsynet. I Marcins fortelling kommer også andre nyanser enn utnytting fram: Når han svarer at de polske jobber fortere enn nordmenn, er dette formidlet med et smil og tydelig stolthet. Kategoriseringen innebærer ikke bare de som utnytter / de som blir utnyttet, men også andre og positive egenskaper tilskrives de polske arbeidstakerne. Paradoksalt nok er det nettopp denne egenskapen som gjør dem til gjenstand for utnytting slik Marcin beskriver det. De norske arbeidsgiverne ser at de har denne egenskapen, og vil ha mer arbeid for mindre penger. I sine narrativer gir Gabriela og Marcin hele tiden uttrykk for handlekraft og agency, til tross for at de påpeker utnytting. I stedet for å posisjonere seg som offer for utnytting gjennom sine narrativer, posisjonere de seg som i opposisjon til utnytting. I Marcins tilfelle kommer dette først og fremst til uttrykk gjennom måten han forteller sin historie på. Han gir klart uttrykk for at man burde kjempe for

---

¹¹¹ Dette var mens de såkalte overgangsordningene fremdeles gjaldt og oppholdstillatelsen var basert på kontrakt med arbeidsgiver. Se kapittel 5 i denne avhandlingen.

sine rettigheter. Gabriela på sin side har skrevet klage til Arbeidstilsynet, men vil ikke at det skal bli kjent, fordi hun opplever hele situasjonen som ubehagelig. Selv om subjektposisjonen «den utsatte» er tydelig til stede, er det tydelig at det ikke er denne posisjonen som blir den dominerende i narrative gjennom at de gir seg selv agency og blir handlende aktører som tar kontroll over eget liv.

Agniezkas fortelling

Agniezca er enslig mor og fikk jobb i Norge gjennom et bemanningsbyrå for å forsørge seg, dattera og foreldrene som tok hånd om dattera mens hun var i Norge. I Polen hadde hun utdanning og jobb som teknisk montør, men da hun ble aleneforsørger, holdt ikke inntekten til at hun følte hun kunne gi dattera si den framtiden hun ønsket. Hun er en kvinne i slutten av 30-årene, slank og energisk. Vi møtes i leiligheten hun deler med en annen polsk kvinne. Det er en hyggelig treroms leilighet som ligger nær fabrikk hvor hun jobber. Hun tenner stearinlys og serverer te når vi kommer. Når hun forteller historien sin, er det med fast stemme og uten mange pauser. Agnieszca forteller at hun kom til Norge gjennom et bemanningsbyrå, og den første jobben var innen en lignende bransje som hun jobbet i i Polen, som montør i en teknologibedrift. Hun likte den jobben, og hun hadde fått forståelse av at dette var den typen jobb hun kom til å ha framover. Etter noen måneder fikk hun beskjed om at hun for det første måtte reise til en helt annen del av landet og dernest jobbe innen en helt annen sektor. Hun følte at hun ikke hadde noe valg hvis hun skulle ivareta sitt forsørgeransvar. Nå jobber hun på en fabrikk innen matvareproduksjon og mener arbeidsforholdene hun opplever, ikke er de samme som for norske arbeidere.

L: Kan du fortelle hva som er forskjellig?

A: Det er totalt andre forhold. Hvis du har en kontrakt fra bemanningsbyrået og de har skrevet at du skal tjene 22 000 kroner i måneden, er det ikke sant, fordi det kommer an på hvor mange timer du jobber. En dag kan du jobbe 5 timer og en dag 16 timer, og du har ingen innflytelse på det. De betaler oss ikke for overtid, og det er helt normalt. Det er rart, fordi alle vet hvordan det er. Fabrikkeieren betaler bøter til lokale myndigheter for ubetalt overtid. Firmaet følger ikke HMS-reglementet eller hygienereglementet. I Polen ville fabrikk blitt stengt med en gang. Jeg har snakket med noen herfra [et tettsted nær Trondheim], og ingen normale av lokalbefolkningen

vil arbeide her. De vet at det er veldig hardt arbeid. Vi [de ansatte på fabrikken] har ingen fagorganisasjoner, og arbeiderne føler seg presset.

L: Er det bare polske som jobber der?

A: Nei, det jobber norske der også, men de har alle ledende stillinger. Og det er flere og flere fra Litauen også. De blir enda mer lurt og enda dårligere behandlet enn polakkene. Det kommer færre polakker nå. Jeg tror det dårlige ryktet om dette stedet er i ferd med å spre seg.

L: Er det noen ting du tenker er positivt med å jobbe der?

A: Hvis jeg skulle si noe positivt om jobben, bortsett fra at den gir økonomisk stabilitet, må det være at jeg får testet både fysisk og psykisk styrke.

Agniezca setter opp noe jeg tolker som et ironisk smil mens hun uttrykker det siste. Jobben innebærer nemlig mange tunge løft, og for å takle disse arbeidsforholdene må man være psykisk sterk, mener hun. Når jeg spør om hun føler at hun blir verdsatt for den jobben hun gjør, drar hun litt på det og kommer fram til at hun har inntrykk av at den norske sjefen mener hun gjør en god jobb. Blant annet får hun en del ansvar hvis sjefen har en fridag. Da er det hun som har ansvaret for at jobben blir gjort der hun er. Det tolker hun som at ledelsen har tillitt til henne. Når jeg spør om hun har kontakt med nordmenn på fritiden sin, svarer hun følgende: *Nei, jeg har ikke norske venner. Jeg føler at nordmenn oppfatter oss som billig arbeidskraft og ingenting annet. De kan være snille og hjelpsomme, men distanserte fra oss.*

I Agniezcas narrativ er hun forskjellig fra «normal lokalbefolkning» gjennom at hun gjør en jobb som hun beskriver som hard, og arbeidsvilkår hun beskriver som dårlige. Det er ikke vanskelig å finne igjen elementer fra «den utsatte». I fortellingen om seg selv er hun imidlertid også en som takler forholdene, og som får testet sin *fysiske og psykiske kapasitet*. Slik hun beskriver det, evner hun å komme i en posisjon som er annerledes enn noen av de andre ansatte, gjennom at hun får mer tillit og ansvar. I likhet med Marcin og Gabriela forteller hun om krevende forhold i arbeidslivet, og med helt klare trekk fra «den utsatte», uten at hun framstår som offer. Hennes narrativ er preget av handlekraft, styrke og kritisk refleksjon, til tross for at forholdene hun beskriver, er kritikkverdige. Også her kan vi finne elementer fra ulike diskurser. Men i hvilken grad velger hun å være «den som gjør jobben lokalbefolkningen ikke vil ha» i fortellingen om seg selv? Man kan selvfølgelig si at det å

takke ja til jobben hadde implikasjoner for hvordan hennes narrativ kunne settes sammen, men de forskjellene som konstrueres lokalt, er vanskelige å velge bort.

Slik jeg leser Agniezcas narrativ, kan dette ses i lys av kategorisering og dikotomisering, slik Rugkåsa (2012) beskriver det. Det gjelder andre regler for de polske enn for de norske, de norske er «de normale», i motsetning til de polske. Hvis en slik kategorisering framstår som naturlig, kan det være uttrykk for former for maktutøvelse som kan ha sin opprinnelse i hegemoniske forestillinger (Neumann 2001). Når hun forteller at *ingen normale av lokalbefolkningen* vil jobbe der, kan man tolke det dit hen at Agniezca opplever seg selv som «den andre». «Den andre» brukes av både Homi Bhabha (1994) og Stuart Hall (1996a) til å begrepsfeste det som identitet settes i kontrast til og defineres i motsetning til. Hos begge kan dette knyttes til Foucaults maktbegrep hvor fokuset er på at det krever maktutøvelse å definere «den andre» som annerledes. Begrepet retter søkelyset mot retten til å definere og dermed mot ulikhet i makt. Dette er også i tråd med det Rugkåsa (2012) refererer til med hensyn til kategorisering av minoritetskvinner i Norge. I fortellingen sin identifiserer Agniezca kategorisering og annetgjøring gjennom å påpeke forskjellen mellom arbeidsmigrantene og *normal lokalbefolkning*, men er det riktig å si at hun identifiserer seg med den utsatte? Eller er kritikken av arbeidsgiveren og den norske standarden snarere å betrakte som agency?

«Den utsatte» og «den andre»

Slik jeg leser narrativene, kan det virke som om de ulike individene har en opplevelse av å bli gjort til «den andre» i den norske konteksten, gjennom det Gullikstad (2010) omtaler som minorisering. Slik informantene beskriver det, gjelder andre «regler» for polske enn for norske arbeidstakere, hvor de polske blir betraktet som billig, utnyttbar arbeidskraft. «Normale» arbeidsforhold gjelder for den norske majoriteten, men ikke for de polske arbeidstakerne. På den måten gjøres majoriteten til «den første» og minoriteten til «den andre» (ibid.), noe som også kan innebære en diskursiv forståelse av hva som er «passende arbeid» for en spesiell minoritetsgruppe. Ifølge Berg, Flemmen og Gullikstad (2010: 20) viser minorisering til diskurser, forståelser og praksiser som rangerer og hierarkiserer, noe jeg mener kan gjenfinnes i narrativene.

Selv om eksemplene ovenfor viser hvordan kategorisering og annetgjøring gjenfinnes i migrantenes fortellinger om opplevelser av arbeidslivet i Norge, viser de også hvordan

individer på ulike måter protesterer mot å bli posisjonert som offer. Det kan til tider virke som om strategien som brukes, er det Neumann (2001) beskriver som mot-identifikasjon. I stedet for å gå inn i en «offerrolle» tydeliggjøres motstand og handling. Marcin gir seg selv en aktiv rolle i fortellingen, altså gir seg selv agency, eksempelvis gjennom å uttrykke opposisjon mot det han opplever som utnytting. I stedet for å plassere seg selv og andre i posisjonen «den utsatte» mener han dette er noe man ikke bør godta, *de polske folkene skulle kjempe for rettighetene sine*. Gabriela forteller også om hvordan hun sendte brev til Arbeidstilsynet og dermed handlet på bakgrunn av det hun opplever som et forsøk på utnytting, men samtidig går det fram at dette er noe hun skammer seg over å måtte gjøre. Hun vil eksempelvis ikke at hennes nye sjef skal vite dette, noe som viser kompleksiteten i narrativene.

Også Agniezcas historie rommer kompleksitet. På den ene siden beskriver hun altså hvordan hun gjør en jobb «normale av lokalbefolkningen» ikke vil gjøre, og hvordan vennskap med nordmenn er vanskelig siden de bare betrakter polske som billig arbeidskraft. Slik sett kan det virke som om hun snakker fram subjektet «den utsatte», men avslår delvis identifikasjon med denne subjektposisjonen gjennom å vise seg som handlende, eksempelvis gjennom å ha kommet i en bedre posisjon enn de andre ansatte gjennom at ledelsen har tillit til henne, og å ha høyere standarder i kraft av å være polsk: Hadde det vært i Polen, hadde hele fabrikken vært stengt, forteller hun blant annet. Gjennom å påpeke at de bryter både hygiene- og HMS-reglementet, viser hun både sin kjennskap til dette og at i en sammenligning med Polen faller den norske fabrikken gjennom. Fortellingen om Polen som snakkes fram, er ikke landet med alle vanskene, men landet med høyere standarder. I dette tilfellet blir tilknytningen til Polen en ressurs gjennom at hjemlandet framstår som et sted hvor slike arbeidsforhold og hygienetilstander ikke ville blitt godtatt. Hun er også helt tydelig på at det er mange sider ved både firmaet generelt og arbeidsforholdene lokalt som er uakseptable. I stedet for å gå inn i en subjektposisjon som innebærer en offerrolle, posisjonerer Agniezca seg i opposisjon til de forholdene som vil gjøre henne til offer for utnytting.

Polske arbeidsmigranter som «arbeidersubjektet»

Selv om en del av narrativene, som vist ovenfor, inneholder fortellinger om det å bli oppfattet som, eller utnyttet som, billig arbeidskraft, er det ikke dette som er det mest markante trekket ved de polske arbeidsmigrantenes fortellinger om arbeid. Jeg hadde ikke gjort mange intervju før jeg begynte å legge merke at visse trekk gjentok seg, og det som kom til uttrykk, var visse

karakteristika som informantene mente kjennetegnet de polske arbeidstakerne, og som gjorde dem forskjellig fra de norske.

I kollektive fortellinger som kommer til uttrykk i norske mediediskurser,¹¹² finner vi beskrivelser av visse særtrekk ved de polske arbeidsmigrantene. Her forbindes polske arbeidstakere med kroppsarbeid, gjerne tungt arbeid, og i mange tilfeller arbeid nordmenn ikke lenger vil ha. Det går også fram at her kan man få mer arbeid for mindre penger. Slik jeg har lest informantenes narrativer, snakkes denne subjektposisjonen fram hos mange, men på ulike måter. Et interessant trekk er hvordan det også blir forhandlet om innhold i denne posisjonen, og hvordan den brukes til å kontrastere til generaliserte *nordmenn* eller norske kolleger. Sett i lys av Stuart Halls (1996b) perspektiver på identitet vil den betydningsfulle rollen denne posisjonen har i narrativene, indikere at den i stor grad vil innvirke på identitetskonstruksjonen.

Polak potrafi – polakken kan!

Polak potrafi – det betyr polakken kan – hvis du sier det til en polsk arbeider, så vil han jobbe enda hardere. Han vil rette ryggen og jobbe enda hardere. Det ligger i det begrepet at du kan klare hva som helst.

Patryk, en polsk mann i midten av 30-årene, retter seg opp med et bestemt uttrykk i ansiktet, liksom for å vise meg hvilken effekt dette uttrykket vil ha på en polsk arbeider. *Du kan prøve å si det en gang hvis du går forbi en polakk på en byggeplass, sier han, så får du se.*

Det er en tidlig vårdag, og jeg er ute og går en tur sammen med Patryk og samboeren Alicja når denne bemerkningen faller. Bakgrunnen for uttalelsen er at Patryk har fortalt meg at det er usikre tider i den lille håndverksbedriften hvor han er ansatt. Han er engstelig for å miste jobben. Bedriften har hatt permitteringer, og han er usikker på hvordan de kommer til å klare seg:

Vanligvis er det polakkene som mister jobben først, og det burde ikke være sånn, siden det ofte er de som jobber hardest. Da jeg begynte å jobbe i Norge, fikk jeg sjokk. Jeg tenkte at i Polen hadde du, du og du fått sparken (han peker rundt seg, mot imaginære

---

¹¹² Se kapittel 6 i denne avhandlingen.

norske kolleger). *De andre ba meg om å ta det med ro. Du trenger ikke jobbe slik hele tiden, sa de.*

Patryks erfaring med migrasjon begynte flere år før han kom til Norge. Han hadde jobbet i både England og Tyskland før han kom hit. Egentlig hadde han begynt å studere ved universitetet i hjembyen i Polen, men etter et par år avsluttet han studiene uten å ha fullført. Han bestemte seg for å jobbe i utlandet i stedet og prøve å legge seg opp penger. Gjennom kjente hadde han hørt om muligheter for jobb i Norge, kom hit, fikk jobb og bestemte seg for å bli her. Etter hvert ble kjæresten ferdig med sin utdanning i Polen og kom etter til Norge for å bosette seg sammen med ham. Patryk har ingen planer om å dra tilbake til Polen. *Slik det er nå, er det et land uten framtidsmuligheter*, sier han.

I løpet av de to årene han har bodd i Norge, har arbeidssituasjonen vært svingende. I perioder har han hatt 100 prosent stilling, i andre perioder 20 prosent. Til slutt gikk bedriften han arbeidet for, konkurs, og han fikk jobb i firmaet han jobber i nå. Han er ikke fornøyd med arbeidssituasjonen, og heller ikke med den norske sjefen sin. Han føler seg ikke sikker på at alt går rettferdig for seg, og synes at de norske kollegene favoriseres til tross for at de yter mindre.

Uttrykket han nevnte, *polak potrafi*, gjorde meg nysgjerrig, og noen dager senere tok jeg opp tråden:

L: Kan du si litt mer om hva du legger i dette uttrykket, «polak potrafi»?

P: For eksempel er vi polakker opptatt av at vi kan fikse alt, og at vi jobber fort.

L: Så du mener for eksempel det er forskjell på polske og norske, da? Har du noen eksempler fra jobben din på det?

P: Polakker jobber fortere, for eksempel. Det var også episoder der det var ting som skulle fikses, og da tenker jeg med en gang: Hva kan jeg bruke? Vi trengte en bryter, og da tok jeg en fra en kassert PC. En nordmann ville ikke kommet på dette. Enten ville han stått der hjelpeløs eller brukt unødvendige penger på å kjøpe nye deler. Det er rart, i Norge er det det som skjer etter jobb, altså fritiden, som er det viktige. I Polen er jobben livet. Man jobber hele tiden.

L: Hvorfor er det slik, da, tenker du?

P: I Polen må du jobbe så veldig for å klare deg. Skal du ha noe å leve av, må du jobbe døgnet rundt. Du har ikke tid til fritid.

L: Men dette med å fikse ting, da?

P: Jeg tror det er noe vi polakker lærte under kommunismen. Jeg er jo for ung til å ha erfart det selv, men de sier at vi alltid måtte lære å klare oss uten noen ting. Vi måtte finne løsninger, vi måtte hjelpe oss med det vi hadde tilgjengelig, som altså var svært lite.

Da jeg spurte om han mener det er flere av hans polske venner som har denne erfaringen, at det er forskjell på polske og norske arbeidstakere, begynte han å le litt og sa at *dette er noe vi snakker mye om oss imellom*. Slik han beskrev det, kunne uttrykket *polak potrafi* knyttes til en spesiell form for arbeidsmoral (*vi jobber hardere*), men også til fleksibilitet, allsidighet og det å finne løsninger på ting. Dette representerte en sterk metafor som ble brukt i konstruksjonen både av en selv, *polakker*, men også av *nordmenn*, som de kontrasterte seg til. Nordmenn ble dermed ofte konstruert gjennom fravær av disse egenskapene. Jeg fikk inntrykk av at denne beskrivelsen handlet både om det å være polsk, i noen fortellinger om det å være polsk *mann*, og om klasse. Med gryende nysgjerrighet så jeg hvordan forestillingen om en spesiell type polsk arbeider utkrystalliserte seg i mange fortellinger, og også hvordan mange av disse egenskapene kunne relateres til «arbeidersubjektet».

Denne beskrivelsen, og ikke minst uttrykket *polak potrafi*, interesserte meg. Jeg hadde allerede begynt å ane konturene av at visse egenskaper ble knyttet til det å være *polsk* arbeider, og at dette ble tydeliggjort gjennom å sammenligne med eller kontrastere til de norske kollegene. Hvilken plass fikk denne emiske beskrivelsen, *polak potrafi*, i den norske konteksten? Hvilke egenskaper var det så som ble brukt for å synliggjøre dette?

Inspirert av Patryks beskrivelse spurte jeg senere Natalia hvordan hun oppfattet dette uttrykket, og hun beskriver det på følgende måte:

Det er et gammelt polsk uttrykk, og det innebærer ikke bare at du er god til det du gjør, men også at du kan gjøre mange forskjellige ting. Slik som faren min, han kan ikke bli i jobben sin livet ut, slik som mange nordmenn. Han må stadig prøve å få seg noe bedre, så han må være god til mange ting.

Jeg oppdaget at dette uttrykket var noe flere av informantene hadde et forhold til, og som de mente uttrykte noe genuint polsk. Uttrykket kunne også brukes spøkefullt eller ironisk, men allikevel favnet det noe man kunne bruke for å forklare kvaliteter de mente beskrev «den polske arbeideren». I flere beskrivelser ble dette knyttet til fysisk eller praktisk arbeid, og i de tilfellene jeg hørte uttrykket brukt, var det relatert til yrker eller aktiviteter tradisjonelt utført av polske menn, uten at jeg dermed kan si at uttrykket er forbeholdt menn.

I den norske konteksten er imidlertid det arbeidet de fleste polske migranter utfører, sterkt kjønnssegregert (Friberg og Tyldum 2007, Friberg og Eldring 2011), noe som kan bidra til at kjønn og klasse virker sammen på andre måter enn i hjemlandet, samtidig som etnisitet får en annen betydning som minoritet i Norge enn som del av majoritetsgruppen i Polen. Det er først og fremst i møtet med nordmenn at deres etniske identitet blir relevant. Med utgangspunkt i Bourdieus klassebegrep, som baserer seg på den til enhver tid gjeldende arbeidsdelingen i samfunnet (Wilken 2008: 52), kan man anta at et etnisk og kjønnsmessig segregert arbeidsmarked bidrar til konstruksjonen av subjektposisjoner hvor sosiale kategorier som kjønn, klasse og etnisitet i stor grad veves sammen.

Janusz' fortelling

Janusz er en bygningsarbeider i midten av 50-åra som har bodd i Norge i snart tre år på det tidspunktet vi møttes. Han hadde kommet til Norge først, og etter at han hadde fått etablert seg og hadde jobbet en stund, kom kona etter for å bo her sammen med ham. Hun holder på å lære seg norsk og ønsker også å jobbe her. Jeg hadde blitt invitert hjem til ham og kona en kald vinterdag i februar. De bodde i en noe sliten, men hyggelig leilighet i nærheten av sentrum. Han hadde jobbet i både Frankrike og Storbritannia før han kom til Norge. Kona hadde vært igjen i Polen mens han jobbet i utlandet tidligere.

L: Hvordan synes du det var å jobbe i utlandet, da?

J: Det var bra. De polske er sett på som dyktige arbeidere.

L: Kan du si litt mer om det, altså om hvorfor du får dette inntrykket?

J: For eksempel i England. Ja, jeg jobbet i et arbeidslag med polakker, for en underkontraktør. Vi jobbet på en stor byggeplass. Et digert prosjekt, arbeidslag fra flere land og sånn. Arbeidsgiveren mente at de polske arbeiderne jobbet bedre enn de

engelske, så vi fikk fornyet kontraktene våre gang på gang på gang. Vi skulle bare være der i 11 uker, men så ble det nesten to år!

L: Hvordan er det i Norge, da, er det noen forskjeller her også?

Janusz ser på meg og nøler litt. Jeg trodde det kunne komme av det noe generaliserende spørsmålet og fortsetter:

L: Jeg vet det kan være vanskelig å generalisere, og at folk er forskjellige, altså ...

J: Det er ikke det, men jeg er ikke sikker på om du har lyst til å høre dette ...

L: Det har jeg helt sikkert.

J: Vel, jeg tror ikke nordmenn egentlig liker å arbeide, altså, i hvert fall ikke gjøre hardt arbeid. Og du vet ... (latter) vi bruker å si at det tar en polakk én dag å gjøre det som en nordmann gjør på en uke.

I Janusz' fortelling konstrueres det en forskjell: De polske arbeiderene har en bedre arbeidsmoral, og er overlegne både engelskmenn og nordmenn i så måte. Ikke bare jobber de fortere, men de har også en annen innstilling – de norske liker ikke egentlig å arbeide. Først og fremst er dette en fortelling om stolthet, men det er også en fortelling om stereotyper og forskjeller. Imidlertid er det forskjeller som framhever de gode egenskapene hos polske arbeidsmigranter, som snakkes fram. Janusz understreker videre at han liker å jobbe i Norge, og spesielt liker han å ha norske sjefer. Årsaken til det, sier han, er at de polske har en tendens til å rope og kjefte, mens de norske snakker til deg på en mer likeverdig måte. Dessuten mener han det er mindre stress på norske arbeidsplasser. Det virker derfor som om den overlegne arbeidsmoralen er ganske spesifikk, og slik jeg leser dette, kan det relateres til «arbeidersubjektet». Den positive stereotypien omfatter ikke lederegenskaper, og gjennom at den baserer seg på konstruksjoner av forskjeller, er det mulig den heller ikke omfatter likeverd.

Janusz var på langt nær den eneste som hadde disse refleksjonene. Noen av utsagnene i andre intervju lignet til forveksling det som Janusz uttrykker, men med variasjoner som at «det tar en polakk en time å gjøre det som en nordmann gjør på en dag». Innholdet er likeartet; de polske jobber fortere, de er mer fleksible, og de er mer løsningsorientert. Noen har også påpekt at de synes de norske er dårligere organisert enn de polske, og at de burde bli bedre til

å planlegge. Dette gjelder eksempler de har ikke bare fra egen arbeidsplass, men også fra hendelser de har observert på andre arenaer hvor norske arbeidstakere kommer dårlig ut. Magdalena har et eksempel på dette. Hun hadde henvendt seg til en kvinne ved et offentlig kontor med noe hun mente var en enkel forespørsel. Kvinnen hadde bedt henne vente litt mens hun søkte opp de opplysningene Magdalena trengte. Så hadde hun sittet i 10 minutter ved PC-en sin mens Magdalena ventet. *I Polen kunne du fått sparken på grunn av noe sånt*, mente Magdalena. Ifølge henne er det typisk for norske ansatte at de kan bare et lite felt. *I Polen skal du kunne både din egen jobb og den til kollegaen din, i tilfelle du må steppe inn*, forklarer hun. I møte med det norske systemet, som vi eksempelvis så i møtet med Arbeidstilsynet, kan disse forskjellene bidra til å skape frustrasjoner.

Agnes' fortelling

Agnes, som er en kvinne i slutten av 20-årene, har vært i Norge i litt over to år når i møtes. Hun har i hele denne perioden jobbet med renhold. Tidligere har hun også jobbet i Skottland. Både da det var snakk om å reise til Skottland og til Norge, var det kjæresten som var den som ønsket å reise ut for å jobbe. Han dro i forveien til Skottland, og hun dro etter da hun var ferdig med mastergraden sin. For henne var det *love more than money* som var årsaken til at hun tok dette valget. De hadde dratt på lykke og fromme, uten en plan. *Det var muligens dumt*, sier hun, men de endte opp med å få jobb gjennom et vikarbyrå begge to.

Det var ikke å jobbe som renholder som var planen da hun var ferdig med mastergrad i Polen. *Da jeg var ferdig med eksamen, tenkte jeg «now you're somebody»*, forteller Agnes. Hun hadde vært så stolt og følt at hun kunne gjøre hva hun ville. Derfor følte det ikke bra å begynne å jobbe med noe som var så langt unna drømmene hennes. Hun presiserer at hun ikke har noe problem med å jobbe som vasker, men hun er lei av å ikke jobbe med noe hun er utdannet til. Det at jobben er hard, er helt greit. Men foreldrene hennes synes det er veldig vanskelig at hun har en slik jobb. Agnes forklarer at situasjonen er slik at du kan ha en jobb som renholder i Norge og tjene gode penger, selv i norsk målestokk, mens du kan jobbe som universitetsutdannet i Polen og ikke tjene nok til å klare deg.

Agnes snakker godt engelsk, men synes det har vært vanskelig å lære seg norsk. På jobben er det lite mulighet til å snakke sammen, og privat er hun og samboeren mest sammen med andre polske. Nordmenn opplever hun som kalde og vanskelig å bli kjent med. Når jeg ber Agnes fortelle om jobben sin, beskriver hun ikke sine arbeidsoppgaver eller individuelle kvaliteter, men tilskriver måten hun jobber på, egenskaper hun har i kraft av det å være polsk:

L: Kan du ikke fortelle meg litt om jobben din, om hvordan det er der? Du nevnte at det kunne være hardt arbeid?

A: Ja, men det er greit. Jeg er bare lei av den og trenger forandring ... Men vi polakker jobber veldig bra. Nordmenn er ganske late, fordi de ikke trenger å være redde for framtiden. De har et godt sosialt system, og ingen bryr seg om at de mister jobben. Det typiske er at nordmenn blir trette veldig fort når de jobber, men polakker kan jobbe fem–seks timer uten pause. Når nordmenn er syke, er de hjemme, jeg tror nesten de liker å være syke. For dem er det bare en jobb. For polakker er det hele livet. De bryr seg ikke om helsa, de bare jobber, jobber. Men altså ... nordmenn har tid for andre ting i livet sitt også, det er kanskje ikke så galt. Polakker som kommer til Norge, er en spesiell gruppe. De må være kjappere, bedre, det er derfor de kan komme.

Til tross for den positive beskrivelsen av «oss polakker» når det gjelder egenskaper som arbeidstakere, tar Agnes sine forbehold senere i samtalen. Dette viser en form for tvetydighet. Det kommer fram at hun av og til har skammet seg fordi mange polske *enkle mennesker*¹¹³ kommer hit. Det er mange av dem, og de ser ut som «bønder i byen», mener hun, og er uten utdanning. Dessuten tror hun mange av dem er glad i alkohol. Hun er bekymret for hva slags inntrykk nordmenn får av polakker på grunn av dette.

I Agnes' narrativ kan det virke som om hun veksler mellom å forholde seg til ulike diskurser. Innledningsvis snakkes subjektposisjonen «arbeideren» fram. Når hun skal beskrive jobben sin, er det umiddelbart *vi polakker* og kvaliteter som polsk arbeidstaker som kommer til uttrykk. Men hun går ikke bare inn og omfavner denne posisjonen, men kontrasterer umiddelbart til *nordmenn* og får på den måten vist fram polakkenes overlegne arbeidsmoral. Dette betrakter jeg som strategien Neumann (2001) beskriver som des-identifikasjon. Ikke bare er hun hardtarbeidende, men som polsk er hun bedre enn de norske. På den måten forhandles det her om en endring av innholdet i subjektposisjonen «arbeidersubjektet», som i utgangspunktet dreier seg om kroppsarbeid, hardt fysisk arbeid, ta det arbeidet ikke nordmenn vil ha, og mer arbeid for mindre penger. Den overlegne arbeidsmoralen er noe som tilføres og endrer innholdet, og her kommer stolthet til uttrykk. Den rådende diskursen eller forventningene hun opplever rettet mot seg som polsk arbeidsmigrant, kommer til uttrykk når

---

¹¹³ Hun bruker betegnelsen «simple people» på engelsk.

hun konkluderer med at de polske må være kjappere og bedre.¹¹⁴ Det kan virke som om det blir hennes «polskhets» som blir gjort relevant i den norske konteksten og overskygger andre aspekter. Andre identiteter, for eksempel utdanning, blir dermed usynlige eller irrelevante.

I likhet med Natalias fortelling i forrige kapittel kommer det fram et behov for å trekke et skille mellom seg selv og «enkle mennesker» fra Polen, dem hun skammer seg over. Strategien hun velger her, er snarere mot-identifikasjon. Mens den stereotypiske «polakken» i Norge gir lite rom for nyanser, handler denne mot-identifikasjonen om nettopp det å synliggjøre de skillene som er sentrale for henne. Disse «enkle menneskene» er uten utdanning og «bønder i byen», det er ikke hun, men her i Norge er det nødvendig å presisere at hun ikke er i samme kategori. Gjennom å posisjonere seg gjennom mot-identifikasjon til det om kan assosieres som «den utsatte», men trekke på ressurser knyttet til «arbeidersubjektet», bruker hun narrativet sitt til å gå opp noen kompliserte grenser. Kompleksiteten blir understreket av at hun også må vise at hun ikke er en av «de enkle» menneskene, men samtidig har noen spesielle kvaliteter i kraft av å være polsk.

Des-identifikasjon og konstruksjoner av forskjell

Mens narrative ovenfor viser ulike former for både mot- og des-identifikasjon, ble det etter hvert tydelig at en spesiell form for des-identifikasjon (Neumann 2001), en «kreativ protest», gikk igjen i mange fortellinger. Sentralt i disse narrative er at man finner igjen mange elementer fra «arbeidersubjektet» og konstruksjon av forskjell mellom polske og norske arbeidere. Som det framgikk ovenfor, kommer dette til uttrykk gjennom bruk av uttrykket «polak potrafi». Det kan være ulike trekk som blir framhevet for å illustrere denne forskjellen. Marcins fortelling fra forrige kapittel viser at ikke alt var like uproblematisk i møtet med det norske arbeidslivet. Når han utdyper nærmere, kommer det fram at han opplever en del forskjeller mellom norske og polske arbeidstakere. De polske er mer allsidige, mener han. For å forklare hva han mener, beskriver han hvordan en norsk kollega av ham kunne bare en ting, bare en enkelt operasjon, når de skulle montere sprinkleranlegg, og ikke noe annet. I tillegg var han rotete. *Det er selvsagt forskjell på nordmenn også, reflekterer han, men de er ikke akkurat så godt organisert når de jobber, da.* Det han ser som typisk for de polske

---

¹¹⁴ Dette er også noe som kommer fram i Friberg og Tyldum (2007), hvor mange av de polske arbeidsmigrantene som var intervjuet, mente det var forventet at de skulle jobbe hardere enn nordmenn.

arbeidsmigrantene, er at de kan mange forskjellige operasjoner og kan løse de fleste arbeidsoppgavene på en byggeplass.

Marek beskriver hvordan polakkene ikke bare er mer løsningsorienterte, men også mer nøysomme. Dette illustrerer han ved å fortelle om hvordan de klarer å utnytte for eksempel byggmateriale på en annen måte enn nordmenn. *I Norge kaster man alt. Jeg skjønner ikke hvordan arbeidsgivere aksepterer at man ikke klarer å se måter å bruke fullt brukbart materiale på. Hvis man kapper en planke feil, så kaster man den i stedet for å se etter nye måter å bruke den på. Vi [polakkene] tenker annerledes, vi tenker at alt kan brukes*, sier Marek. Også Olek beskriver hvordan polske arbeidere alltid finner løsninger. Selv setter han sin ære i å finne løsninger på alle slags problemer som oppstår på byggeplassen hvor han jobber. Han fortsetter med å forklare dette: *Du vet, under kommunismen måtte vi lage alt ut av ingenting.*

Når man oppsummerer de empiriske funnene, kommer det fram fortellinger om den polske arbeideren i Norge, men også om den norske arbeideren. Det er mange variasjoner av hva man beskriver som typisk for de polske arbeiderne, men et knippe egenskaper ser ut til å gå igjen: å jobbe fort – spesielt fortere enn nordmenn. Dette blir uttrykt på flere måter; *det som tar en time for en polakk, vil ta hele dagen for en nordmann*, eller *det som tar en dag for en polakk, vil en nordmann bruke hele uka på*. Videre kommer det å være arbeidsvillig, fleksibel og være kreativ/allsidig, løsningsorientert og mindre syk enn nordmenn ofte opp som typiske egenskaper. Ikke minst tåler de bedre hardt arbeid. Noen ganger kommer dette fram i mer generelle vendinger, som at *polakker jobber fortere og tar mindre pauser*, andre ganger blir helt konkrete detaljer brukt for å illustrere forskjeller i måter å jobbe på, som eksemplene ovenfor viser. Én fortalte blant annet at han jobbet så fort at de andre kollegene hadde bedt ham sette ned tempoet, mens en mann som jobbet på en byggeplass, fortalte at han kom så tidlig på jobb hver dag at kollegene hadde påpekt det og fortalt at dette var unødvendig.

For å summere opp så viser eksemplene at det skilles mellom egenskaper tilskrevet polske og norske arbeidere. Flere påpeker det samme som Agnes, polakkene må være kjappere og bedre; og at det er dette som gjør at de kan komme til Norge for å jobbe.

Denne forskjellen består først og fremst i at de polske har en annen, gjerne overlegen, form for arbeidsmoral. I mange narrativer er det et fellestrekk for polske at de er både mer samvittighetsfulle og mer kompetente, og også at de tåler hardere arbeid. I første omgang kan

dette virke som en positiv forskjell preget av nærmest en kollektiv god selvtilitt. Imidlertid framtrer også et klart mønster – mer arbeid for mindre penger og en oppfatning av at de polske *må* være bedre, *må* jobbe hardere.

De empiriske eksemplene ovenfor mener jeg er det som beskrives av Iver Neumann som en form for kreativ protest, hvor man ikke går betingelsesløst inn i den forventede subjektposisjonen, men gjør endringer og tilpasninger. Denne formen kaller han des-identifikasjon. I dette tilfellet vil man identifisere seg med noe «som står i relasjon til den dominerende diskursen, men som ikke overtar den friksjonsløst, og som heller ikke står i direkte motsats til den i ett og alt» (Neumann 2001: 170). Des-identifikasjon kan innebære det å koble sammen elementer fra ulike diskurser, tilføre nye handlingsmønstre eller trekke fra andre. Det er i dette perspektivet man må forstå eksempelvis det som Patryk forsøker å beskrive gjennom uttrykket *polak potrafi*. Slik jeg ser det, kan dette nettopp være den kreative protesten Neumann beskriver. Man kan gjenkjenne «arbeidersubjektet», men det er ikke en friksjonsfri tilpasning. Endringer og tilføyelser blir gjort. Selv om man ofte kommer tilbake til dette med «mer arbeid for pengene», stopper det ikke der. Det beskrives en helt klar overlegenhet blant de polske arbeiderne. Eksemplene ovenfor viser tydelig hvordan man på den ene siden framhever det som oppleves som prisverdige egenskaper hos de polske arbeiderne, og som man kan gjenfinne elementer av i medieanalysen. Men samtidig beskriver de seg i kontrast til de norske, som både «liker å være syke» og «ikke er så glad i å arbeide». Man gjør dermed «sin egen greie», som Neumann beskriver det. Man tar til motmæle, men innenfor akseptable rammer.

«Det er jo deres land.» Identifikasjon med arbeidersubjektet

Selv om langt de fleste narrative på ulike måter inneholder forskjellige former for «kreative protester», gjelder ikke dette alle. Noen ser også ut til å identifisere seg med og fylle subjektposisjonene. For de polske arbeidsmigrantenes tilfelle vil det si at noen *blir* den polske arbeideren som den norske diskursen beskriver. Flere gir uttrykk for nettopp dette, eksempelvis gjennom å si at som arbeidsmigranter er de innstilt på å måtte jobbe hardere og ta de jobbene de får. Noen påpeker til og med at de ikke forventer de samme lønningene som nordmenn. Wojtek, en mann i 40-årene som har hatt ulike jobber innen bygningsbransjen, sier følgende om dette: *Det er jo deres land, så jeg skjønner at de prioriterer nordmenn når det gjelder lønnpålegg. Jeg tjener uansett mye bedre enn i Polen så lenge jeg jobber i Norge.* Mens informantene i eksemplene ovenfor i all hovedsak tilskriver forskjellene mellom de

polske og norske arbeidstakerne nærmest iboende egenskaper og en annen form for arbeidsmoral, blir dette ikke påpekt hos Wojtek. Oppholdet i Norge var ikke hans første erfaring med arbeid i utlandet, og det hadde ikke vært problemfritt. Han forteller om hvordan han etter lengre tids arbeid i England mistet jobben. Det gikk fint helt til firmaet, som var engelsk, gav personalansvaret til et polsk rekrutteringsfirma. Da begynte problemene. *Polakkene ville ikke at andre polakker skulle ha jobb, så det ble ingen ny kontrakt*, forteller han. Han dro tilbake til Polen for en kort periode, men bestemte seg for å prøve en ny jobb i utlandet. Livet i Polen ble for vanskelig, og han fikk til slutt jobb i Norge. Han har positive erfaringer med å ha norsk sjef. I en periode hadde han en jobb gjennom et norsk rekrutteringsbyrå og skulle gjøre en malerjobb for et mindre firma i en norsk småby. De hadde blitt innkvartert fem stykker i samme leilighet, med felles stue, internett og TV. Både bosted og jobb var kjempebra. De skulle både male, tapetsere og legge fliser. Han beskriver sin erfaring på denne måten:

Sjefen viste oss alt som skulle gjøres, på en skikkelig måte, og jeg hadde veldig stor respekt for ham. Fra en slik jobb, en norsk jobb, går man hjem rolig. Han stresset ikke andre, og jeg tror han var glad for det som ble gjort. Fra en polsk jobb går man hjem stresset. Sjefen prøver å kontrollere alt, og folk blir mye mer stresset.

Etter at jobben var avsluttet, fikk han ny jobb som snekker gjennom samme rekrutteringsbyrå. Denne gangen var det i et firma som bygde hus og leiligheter. I etterkant av finanskrisen fikk de ikke lenger nok avsetning på leilighetene, og mange mistet jobben. *Folk kjøpte ikke leiligheter lenger, og både nordmenn og polakker ble permittert*. I etterkant har Wojtek livnært seg av kortere oppdrag innen samme bransje, men understreker at han er villig til å jobbe med hva som helst. Drømmen er å få seg en fast jobb i Norge.

Arbeidsmigranten som «den fremmede»

Mens subjektposisjonene «den utsatte» og «arbeidersubjektet» er mer knyttet til roller i arbeidslivet, handler «den fremmede» mer om posisjon, rettigheter og tilknytning i Norge generelt og den norske velferdsstaten spesielt. Til tross for at de formelle rettighetene i mange tilfeller er avklart på grunn av at de har jobbet og betalt skatt til Norge i lengre tid,¹¹⁵ kommer allikevel opplevelsen av å være «den fremmede» til uttrykk på ulike måter i informantenes

---

¹¹⁵ For en gjennomgang av rettigheter i Norge, se kapittel 5 i denne avhandlingens.

narrativer. I noen tilfeller handler dette om konkrete erfaringer, andre ganger i form av en opplevelse av at det er andre forventninger til dem som arbeidsmigranter, og at det gjelder andre regler for polske arbeidstakere enn for nordmenn.

Magdalenas fortelling

Magdalena er en kvinne i slutten av 20-årene som etter en periode med pendling mellom Norge og Polen for å gjøre ferdig studiene nå har bosatt seg i Norge sammen med mannen sin, som også er arbeidsmigrant fra Polen. Hun har en litt sporty stil og håret samlet i hestehale. Det er mest praktisk siden hun bruker sykkel som transportmiddel så ofte hun kan. Vi møtes ganske ofte for å drikke kaffe og prate sammen, helst på en hyggelig kafé i sentrum. I løpet av perioden med pendling har hun gjort ferdig en bachelorgrad i Polen og jobbet i Norge i perioder. Etter at hun bosatte seg permanent i Trondheim, har hun jobbet som vasker i private hjem. Dialogen nedenfor er et utdrag fra et intervju jeg gjorde med henne etter at hun hadde bodd i Norge i cirka et halvt år.

L: Kan du ikke fortelle meg litt om jobben din?

M: Jeg vet ikke, vel ... det ... det er jo «i det stille». Vi sier det slik på polsk ... (ler)

L: Det er greit, jeg mener, hvordan liker du den? Jeg tenker ikke på om du betaler skatt og sånn ...

M: Det er helt greit ... ja. Du vet jo at dette ikke er en populær jobb i Polen akkurat ... (ler) Mye å gjøre, men ikke så tungt. Men det er greit ... greit, for jeg føler at de respekterer meg.

L: Du mener familiene du vasker for? Hvordan ... kan du si, hvordan merker du at de respekterer deg?

M: Ja, familiene ja. Nei, jeg vet ikke ... jeg tror de respekterer meg fordi de ikke hadde klart seg uten. Det er for travelt for familiene, jobber mye begge to, og barna. De skal alltid masse, masse kjøring. Jeg vet ikke, men jeg tror ikke de ville sluppet en norsk inn i huset. Vil ikke at norske skal komme inn og vaske. Men de stoler på meg og trenger meg, så de respekterer meg. De er alltid vennlige når de snakker til meg, spør hvordan jeg har det. Tror familien hadde nesten fått krise uten meg.

Slik jeg ser det, kan det være ulike måter å tolke Magdalenas utsagn om at arbeidsgiveren ikke ville at norske skulle komme og vaske, på. En mulig forståelse er at hun som polsk konstrueres som «passende» til å gjøre vaskejobben, mens de norske ikke er det. På den måten kan det være hennes «fremmedhet» som spiller en viktig rolle. Det som er interessant å merke seg, er at Magdalena balanserer sin fortelling om å jobbe som renholder gjennom å understreke at hun er viktig og respekteres, til tross for at dette er «svart arbeid» og en upopulær jobb i Polen.

Et par måneder etter dette intervjuet møter jeg Magdalena på kafé. Hun forteller at i tillegg til jobben som vasker har hun en periode jobbet som ufaglært ansatt ved en institusjon, og hun har trappet ned på vaskejobben. Hun vasker fortsatt hos en familie, som hun mener hadde mest behov for henne. Det går enda noen måneder, hvor vi fortsetter med våre kafémøter. Så en dag har Magdalena store nyheter. Hun er gravid og veldig glad for det. Det samme er mannen, kan hun fortelle. Hun har også begynt å orientere seg om hvilke rettigheter hun har i den forbindelsen. Stillingsprosenten og lengden på arbeidsforholdet i institusjonsjobben gjør at hun mener hun kvalifiserer til støtte under svangerskapspermisjonen. Hun har vært på et møte med NAV, men dette var ikke en positiv opplevelse. Hun følte seg veldig forvirret og delvis mistenkeliggjort. Samtalen hadde foregått på engelsk (som Magdalena snakker meget godt). Hun hadde bare ønsket konkrete opplysninger, men hun fikk inntrykk av at saksbehandleren mente hun prøvde å tilsnike seg noe. Da hun gikk fra møtet, hadde hun en ubehagelig følelse og lite konkret informasjon, forteller hun. Etter en stund ba hun om et nytt møte.

En dag får jeg en sms fra Magdalena med spørsmål om vi skal møtes og drikke kaffe. Vi møtes nok en gang på det som har blitt vår «stamkafé», og Magdalena ser kjempefornøyd ut når hun kommer. Hun har hatt møte med NAV for andre gang, og vil fortelle meg om dette. Hun begynner med å si at nå er hun skikkelig stolt! Magdalena har i en lengre periode jobbet aktivt med å lære seg norsk. Hun har gått på flere norskkurs, både gratis kurs gjennom den polske foreningen i Trondheim og kurs hun selv har betalt for. Hun forteller at før siste møte med NAV laget hun seg en oversikt over hva slags informasjon hun trengte, og så skrev hun ned spørsmålene på norsk. Dette resulterte i at hun klarte å gjennomføre samtalen på norsk og fikk den informasjonen hun var ute etter. *Nå er jeg ikke bare en dum polakk lenger, jeg kan faktisk snakke norsk*, konkluderer hun med et stort smil.

I utgangspunktet kan man si at Magdalena samhandler med NAV som «den fremmede». Reaksjonene som kommer til uttrykk når hun faktisk lykkes med å oppnå det hun ønsker, gir uttrykk for at hun i første omgang opplevde at hun hadde blitt betraktet som *en dum polakk* og dermed «den fremmede». Gjennom sin egen innsats viser hun at hun slettes ikke er *en dum polakk*, men en som snakker norsk og mestrer situasjonen. Hennes handling og posisjonering blir derfor det vi kan betrakte som en mot-identifikasjon. Gjennom å ta kontroll over situasjonen og dermed utøve agency blir opplevelsen av annetgjøring erstattet med følelsen av mestring. På denne måten posisjonerer hun seg på en måte som gjør andre diskurser og ressurser relevante.

Eksemplet ovenfor viser en eksplisitt situasjon hvor Magdalena følte seg henvist til å samhandle som «den fremmede» ved sitt første møte med NAV, men gjennom målrettet handling klarte å endre denne opplevelsen ved neste møte. Flere av de andre informantene forteller om vanskelige opplevelser, særlig i forbindelse med møter med offentlige etater. Det er vanskelig for meg å si om deres erfaringer skiller seg fra andre brukere av offentlige kontorer, men mange tolker sine opplevelser i retning av at de blir sett på som å ikke ha like mye rett til ytelse som majoritetsbefolkningen, også på områder der loven sier noe annet. Eksempelvis kan én fortelle at mens det tok ham nesten et år å få svar på søknaden om barnetrygd, gikk det bare et par uker for kollegaen som hadde en norsk kjæreste som kunne hjelpe ham. Også Marcin hadde erfaring med at det var vanskelig å få hjelp. Etter en skade på jobb tok han kontakt med NAV, men fikk aldri avklart hvilke rettigheter han hadde, eller hva slags støtte han hadde krav på. Han mente dette var på grunn av at han var polsk.

Mateusz' fortelling

Andre gir uttrykk for at de ikke har tatt kontakt med offentlige etater på grunn av at de er nettopp «fremmede» og ikke vil ligge den norske staten til last. Mateusz hadde jobbet i over to år i Norge da han mistet jobben fordi firmaet han jobbet for, gikk konkurs. Han var fortvilet da vi snakket sammen, og mente det kunne ta litt tid å finne seg ny jobb. På dette tidspunktet hadde han funnet seg leilighet, og planen var at kona og sønnen skulle komme og bo sammen med ham. Han ville derfor helst bli boende i Norge. Da jeg nevnte at han sikkert hadde rett til dagpenger, ville han ikke engang snakke om dette. Han gav meg klar beskjed: Han var her for å jobbe, ikke for å få dagpenger. Jeg fikk ikke mulighet til å følge opp dette temaet med i samtaler med Mateusz, og det blir derfor vanskelig å trekke noen klar konklusjon om hva dette handlet om. På dette tidspunktet hadde det vært en del oppslag i aviser om polske

arbeidsmigranter som stod i kø på NAV, og den norske mediediskursen hadde satt spørsmålsteget ved rettigheter og velferdsstatens bærekraft på grunn av migrasjon. Dette er klare elementer i subjektposisjonen «den fremmede». Umiddelbart hadde mine tanker gått i retning av dette, og av at Mateusz dermed avviste en slik identifikasjon. På den andre siden kan det også handle om usikkerhet om hvilke rettigheter man har. Som arbeidsmigranter fra EØS-området har man utstrakte rettigheter, men mange av disse rettighetene har vært vanskelige å benytte seg av for arbeidsmigranter, eksempelvis på grunn av språkproblemer. Norsk kurs er ikke en av rettighetene denne gruppen har (Friberg mfl. 2013, Baba og Dahl-Jørgensen 2013). Opplevelsen av å være «den fremmede» kan for noen ha blitt styrket på grunn av vanskelige erfaringer i kontakt med norske offentlige tjenester. I flere forskningsrapporter kommer det fram at både arbeidsmigranter og tjenesteytere kan oppleve kontakten som lite tilfredsstillende (Friberg mfl. 2013, Nødland mfl. 2016). Mens tjenesteyterne på sin side ikke føler at de kan gi den hjelpen de gjerne vil, opplever arbeidsmigranter at de ikke blir behandlet på lik linje med nordmenn, slik EØS-avtalens likebehandlingsprinsipp sier at de skal bli, at behandlingen er vilkårlig, og at de får dårlig service (Friberg mfl. 2013). Mange, særlig nyankomne migranter, kan også unnlate å kreve de rettighetene de har krav på, fordi en usikker tilværelse i Norge tross alt framstår som materielt sett bedre enn situasjonen de reiste fra i Polen. Dette omtales som «dobbel referanseramme» og innebærer at de i stedet for å vurdere sin situasjon etter standarder som er vanlige i mottakerlandet, heller ser på situasjonen i hjemlandet (Waldinger og Lichter 2003, referert i Friberg mfl. 2013). Sammen med en diskurs som setter spørsmålsteget ved deres rettigheter og understreker deres fremmedhet, kan disse faktorene bidra til å knytte migranter til subjektposisjonen «den fremmede», samt påvirke hvilke strategier de møter posisjonen med.

«Jeg tenker det er dyktige og late folk i begge land.» Konstruksjon av likhet som strategi

Som vi har sett i det foregående, har informantenes fortellinger det til felles at de på ulike måter synliggjør grenser og forskjeller. De fleste handler om forskjeller mellom norske og polske arbeidstakere. I noen tilfeller er det grensen mellom en selv og andre grupper av polske arbeidere som snakkes fram, og som blir et viktig skille.

Imidlertid beskriver en mindre gruppe informanter at de ikke opplevde at det var særlig forskjell mellom norske og polske arbeidere. Slik jeg leser deres narrativer, er disse

informantene mer opptatt av å konstruere likhet mellom norske og polske arbeidstakere. De følgende fortellingene er eksempler på dette.

Karolina og Viktor

Som vi så i forrige kapittel, kan Karolinas narrativ leses som at hun i stor grad identifiserer seg *med* Norge som sted (Rose 1995). Når jeg senere er på besøk hjemme hos Karolina og mannen Viktor, snakker vi om hvordan de opplever sin situasjon som arbeidstakere i Norge. I Polen jobbet Karolina på et kontor og trivdes godt i jobben sin. Nå har hun fast jobb i et rengjøringsbyrå. Jeg spør henne hvordan hun trives i jobben. Hun svarer at det er vel ingen som liker så veldig godt å vaske, men hun har en grei norsk dame som sjef, og arbeidstiden er slik at hun kan være hjemme og ha middagen klar til barna kommer fra skolen. Så det er helt greit, forklarer hun. For å høre om hun deler de holdningene til vaskejobb som andre av de polske kvinnene har gitt uttrykk for, spør jeg:

L: Er dette en jobb du kunne tenke deg å gjøre da du bodde i Polen?

K: Absolutt ikke, men jeg skammer meg ikke for å fortelle til venner og familie i Polen at jeg jobber med renhold i Norge. Alle må begynne et sted, og jeg kan jo ikke akkurat jobbe på advokatkontor mens jeg lærer norsk.

Karolina og jeg møttes første gang på et arrangement i regi av en frivillig organisasjon, hvor ideen var at norske og polske kvinner skulle møtes på «Strikkekafe». Etter det første møtet møttes vi jevnlig, og jeg ble også kjent med mannen Viktor og de to barna. Karolina forteller at hun savner det å ha norske venninner. Hun forteller at siden det er i Norge de bor, har hun ikke behov for å være så mye sammen med andre polakker, bortsett fra familien. Hun deltar lite i arrangementer gjennom Polsk forening, og når hun ble med på strikkekafe, var det for å møte andre norske. Bortsett fra at hun savner norske venninner, føler hun seg godt etablert i Norge.

En dag vi sitter og prater over en kaffekopp, forteller Viktor at nå går det såpass bra i firmaet han jobber i, at sjefen vurderer å ansette en person til. Jeg spør ham om han da hadde foretrukket at det var en norsk eller polsk person som ble ansatt. *Det er akkurat det samme for meg*, svarer han.

L: Så du tenker at det ikke vil gjøre noen forskjell?

J: Nei, jeg vet at mange polakker snakker om at de er så mye bedre, men jeg er ikke enig i dette. Jeg har jobbet sammen med de norske karene lenge nå, og de jobber hardt for å få firmaet til å gå bra. Jeg vet ikke hvorfor de polske tror de er så gode. Bra folk og dårlige folk finner du alle steder. Jeg vet om polske som er late og gjør dårlig jobb også.

L: Hva tenker du, Karolina?

K: På jobben er jeg mest alene, kan ikke sammenligne meg med hverken norske eller polske. Men jeg tenker at det er dyktige og late folk i begge land.

Første gang jeg var på besøk hjemme hos Karolina, fortalte hun meg at de selv eide leiligheten de bodde i. De hadde fått muligheten til å kjøpe leiligheten som et rehabiliteringsprosjekt gjennom mannens firma, og nå var den oppusset til tipp topp standard. Det var mannens norske sjef som hadde anbefalt dem å kjøpe i stedet for å leie. Karolina forteller at hun hadde hatt ansvar for det interiørmessige og var den som hadde valgt ut farger, tapet og møbler. Viktor hadde gjort mesteparten av det håndverksmessige. Hun forteller at da de bestemte seg for å bli boende i Norge, hadde de også begynt å snakke om å kjøpe leilighet. *Alle eier jo husene sine i Norge, ikke sant?* sier hun. Firmaet driver med oppkjøp og oppussing av boliger, så de fikk kjøpt boligen under forutsetning av å gjøre oppussingsjobben selv. Et år etter vårt første møte kjøpte de en større leilighet, i og med at de ønsket at barna skulle få hver sitt soverom. Også denne gangen et rehabiliteringsobjekt i et attraktivt strøk, og innen kort tid var leiligheten ferdig oppusset.

Heller enn å påpeke likhet med eller forskjell til andre polske trekker Karolina og Viktor fram likheten med norske naboer og kolleger. Det å være polsk blir ikke en identitetstilknytning som blir gjort relevant hverken i arbeidet eller i livet ellers. Etnisitet eller nasjonalitet blir ikke gjort relevant som en faktor når det gjelder arbeidskapasitet eller arbeidsmoral, og deres boligvalg blir det som «alle» i Norge velger, å eie.

Gzregor og Jolanta

Karolina og Viktors historie har mange paralleller til det Gzregor og Jolanta forteller. De hadde bodd i Norge i fire år da jeg møtte dem for første gang. Vi møtes på en sammenkomst hos felles kjente, alle polske. Både Grzegor og Jolanta er i begynnelsen av 40-årene, og begge snakker godt norsk. De forteller at de har to barn i skolealder. Jeg spør hvordan barna syntes

det var å flytte til Norge. Ingen av barna hadde begynt på skolen da de flyttet, noe de mente hadde gjort flyttingen lettere. Nå snakker de flytende norsk og har mange venner. Etter noen år på leiemarkedet har de nå kjøpt sin egen leilighet i et drabantbyområde. De er veldig fornøyd med det og forteller at nå vet de at barna kan gå på skole i nærområdet så lenge de vil. Grzegor jobber i bygningsbransjen og presiserer at det er et norsk firma. *Er det viktig for deg?* spør jeg. *Ja*, sier han. Nå har de bestemt seg for at det er i Norge de skal bo, forteller han, og da er det best å jobbe for et norsk firma. *Da blir det minst tull*, sier Grzegor. *Hva med kollegene dine, er de også norske?* spør jeg. Han bekrefter at de er det, og det synes han også er bra. *Jeg tror ikke det er så stor forskjell, egentlig*, sier Grzegor. *Polakkene jobber kanskje fortere, men til slutt er kanskje nordmenn mer fornøyd med jobben sin, med hvordan de gjør ting*. Han forteller videre at han vet at ikke alle de polske kompisene er enige i hans synspunkter. Dagen før hadde Grzegor hatt besøk av noen polske venner som også jobber i bygningsbransjen. Som ofte ellers hadde de diskutert nordmenns måte å jobbe på sammenlignet med polakkenes. Alle kameratene hadde vært enige om at nordmenn var trege og ikke så glad i å jobbe. Grzegor var ikke så sikker på om han var enig med dem. Han mente polakkene alltid klaget, og at de *ikke trengte å tro at de er så perfekte selv heller*. Jolanta smiler og nikker for å bekrefte at hun er enig med mannen. Selv har hun fått fast jobb på en kantine etter å ha jobbet som midlertidig ansatt i en lengre periode. Hun forteller at for henne er dette perfekt, særlig nå som hun snakker godt nok norsk til å klare seg på egen hånd. Hun har mye ansvar og jobber mest alene. Imidlertid får hun snakket norsk hver dag sammen med gjestene. Det at de begge to har fast jobb, var dessuten utslagsgivende for at de kunne kjøpe leilighet.

Narrativer for å krysse grenser?

Som vi så i fortellingene ovenfor, ble ikke forskjellene mellom polske og norske arbeidstakere snakket fram som viktige på samme måten som hos mange av de foregående eksemplene. Derimot blir likhetene med de norske kolleger påpekt og gjort mer framtrødende, blant annet gjennom at påstander om forskjeller avvises. Det blir helt konkret slått fast at *late og flinke folk finnes begge steder*, og at man ikke tror forskjellene er så store. Grzegor påpeker til og med at han er uenig med de polske kompisene som understreker forskjellene. Ikke bare toner de ned forskjellene, men de understreker også andre likhetstrekk som ikke går på kvalitetene som arbeider. Det å eie leilighet påpeker Karolina er noe «alle» gjør i Norge. I tillegg har de faste jobber, som gjør det lettere å planlegge en framtid i Norge. I disse historiene kan vi si at

de ulike faktorene samspiller på en måte som gjør det mulig å distansere seg fra de stereotypiene som subjektposisjonene beskriver. Faste jobber og ordnede arbeidsforhold gjør det lett å trekke en grense mot utnyttingsdiskursen, og også mot «den fremmede», gjennom å være stabile skattebetalere. Ved å påpeke likhet med de norske viser de samtidig at de ikke gjør krav på de kvalitetene som er tilknyttet «arbeidersubjektet», eller påberoper seg en høyere arbeidsmoral, som vi så at mange av de andre gjorde.

Gjennom narrativene er det en posisjonering basert på likhet og tilhørighet til det norske som snakkes fram. Vi så tidligere i kapitlet hvordan dette kan gjøres gjennom mot-identifikasjon (Neumann 2001), og kanskje er dette en variant av nettopp det. Men i stedet for å være opptatt av et skille mellom seg og «de andre» polakkene understreker disse informantene at de ikke ser noe skille mellom seg selv og de norske arbeidstakerne. Polskhet blir gjort irrelevant i denne sammenhengen. For å kunne gjøre dette er det mulig at man trenger noen fellestrekk, noe som opphever forskjeller. Et eksempel på dette er fast jobb, egen bolig og det å beherske norsk. Også Huang, Krzaklewska og Pustulka beskriver lignende observasjoner i sin forskning. Om dette sier de:

The belief in having a home and being «at home» in Norway was formed by investments (e.g. purchase of property), social relations (e.g. forming local friendship), and in routine and apparently banal culinary practices in migrants home [...] (Huang, Krzaklewska og Pustulka 2016b: 26–27).

På denne måten konstrueres praksiser og narrativer som tar sikte på å overskride de grensene som skisseres både i media og i fortellingene hos flertallet av informanter.

Refleksjoner over identitetskonstruksjon i et utfordrende landskap

At det eksisterer subjektposisjoner som foreskriver visse typer adferd og egenskaper for grupper av mennesker, betyr ikke, som vi har sett i det foregående, at alle innretter seg etter dette. Noen vil i større grad enn andre identifisere seg med slike stereotype beskrivelser og tre inn i den forventede posisjonen. Noen vil slett ikke identifisere seg med den posisjonen som diskursen beskriver, men kan av ulike årsaker ikke «melde seg ut» (Skeggs 1997/1999). Subjektposisjonene tilknyttet «polsk arbeidsmigrant» kan, som vi har sett, være vanskeligere å unnslippe.

I det foregående har vi sett at de ulike subjektposisjonene som snakkes fram i narrativene, har trekk som man finner igjen i de ulike diskursene som ble identifisert i norske medier, og som

jeg gav betegnelsene «den utsatte», «arbeiderssubjektet», og «den fremmede». Som et fundament i disse subjektposisjonene ligger en premiss om at etnisitet/nasjonalitet er en utslagsgivende forskjell når det gjelder både egenskaper og rettigheter.

Det disse subjektposisjonene har til felles, er at de er konstruerer forskjeller mellom de polske og norske arbeidstakerne som betydningsfulle og meningsbærende. Dette gjøres gjennom å understreke en større grad av sårbarhet for utnytting, andre egenskaper som arbeidere eller deres fremmedhet. Dette innebærer en utfordring for dem som ønsker å understreke likhet med majoritetsbefolkningen heller enn forskjell.

Selv om subjektposisjonene kommer til uttrykk i mange av fortellingene, er det stor variasjon i hvordan informantene forholder seg til dem, og hvorvidt man identifiserer seg med dem. De ulike måtene informantene forholder seg til dem på gjennom sine narrativer, kan best beskrives gjennom Iver Neumanns (2001) tre begreper identifikasjon, mot-identifikasjon og des-identifikasjon. Det som kommer klarest til uttrykk, er at de aller fleste ser ut til å forholde seg til de ulike subjektposisjonene i sine narrativer. Disse posisjonene framstår som klare representasjoner av de polske arbeidsmigrantene i den norske konteksten, og det er vanskelig å velge å ikke forholde seg til dem. Selv om mange i sine narrativer gir uttrykk for agency og forhandlinger om hva en identitet som polsk arbeidstaker i Norge innebærer, ser det ut til å være vanskelig å komme forbi annetgjøring og stereotypisering. Også tilsynelatende positive stereotyper som beskriver en overlegen arbeidsmoral og spesielle egenskaper i kraft av å være polske arbeidere, kan ha negative omkostninger gjennom å basere seg på konstruksjoner av forskjeller som også kan forsterke en mulig utnytting (Friberg 2012) og assosiere arbeidsmigrantene med smale segment i arbeidslivet.

Sett med et interseksjonelt blikk kan det virke som om klasse/arbeid og etnisitet smelter sammen på spesielle måter i de subjektposisjonene som beskrives. Ifølge Petersen kan dette perspektivet hjelpe oss å se hvordan makt og ulikhet veves inn i oppfatninger av klasse, etnisitet, nasjonalitet og kjønn, og at det på denne måten produseres markører som påpeker forskjeller mellom *oss* og *dem*, og gjøre disse forskjellene til meningsfulle sosiale koder (Petersen 2010: 53). Slik jeg ser det, kan dette gjenfinnes i de subjektposisjonene som beskrives. Eksempelvis består «arbeiderssubjektet» i all hovedsak av mann + arbeiderklasse/kroppsarbeid + polsk (etnisitet/nasjonalitet). Sett med et annet blikk betyr dette at hvis man er mannlig polsk arbeidstaker, kan man bli konstruert som passende for visse typer arbeid. Bruk av slike kategorier kan, ifølge Otterstad og Rhedding-Jones (2011), bidra

til essensialisering og dermed til å opprettholde forestillinger om «den andre». Selv om de fleste artiklene som utgjør nyhetsrammen¹¹⁶ som danner grunnlaget for «arbeidersubjektet», omhandler polske menn, er ressurser fra denne diskursen også til stede i de kvinnelige informantens narrativer. Imidlertid brukes også kjønn sammen med andre elementer som en grenseoppgang hos noen av de kvinnelige informantene når de ønsker å trekke et skille mellom seg selv og «de andre» polakkene, de mannlige arbeiderne som de ikke vil bli identifisert med. Gjennom å fortelle om sitt syn på «de andre» polakkene etablerer de en distanse, og de får samtidig formidlet et bilde av seg selv som annerledes. Ved å påpeke disse forskjellene mellom seg selv og «de andre polakkene» ønsker de å markere en ikke-tilhørighet, som Beverly Skeggs (1997/1999) ville si. I den norske diskursen blir de satt i samme kategori som andre polske arbeidsmigranter og diskursivt konstruert som det polske arbeidersubjektet. Det kan virke som om kvinnes behov for å markere avstand henger sammen med at de opplever at det i den norske konteksten settes et likhetstegn mellom det å være polsk og arbeiderklasse, eller kroppsarbeider. Dette knyttes til noe de ikke identifiserer seg med eller vil bli identifisert med.

Dette perspektivet finner man også hos Beverly Skeggs. Ifølge henne kan man enten identifisere seg eller des-identifisere seg med subjektposisjoner og sosiale posisjoner som for eksempel klasse. I hennes materiale var des-identifikasjon en strategi kvinner brukte for ikke å bli kategorisert som arbeiderklasse (Skeggs 1997/1999: 119). Ikke-identifikasjon er det motsatte av identifikasjon, altså at man kommuniserer «slik er ikke jeg», «jeg er ikke en av dem». Ifølge Stuart Hall er ikke-identifikasjon et sentralt element i identitetskonstruksjonen: Identitet handler ikke om en homogenitet innad, men å markere forskjell fra hvem man ikke er (Hall 1992). Mens Halls tilnærming er mer generell, ser Beverly Skeggs spesifikt på hvordan arbeiderklassekvinner i hennes materiale markerer en ikke-tilhørighet til klasse. Etnisitet og klasse er aldri kjønnsnøytralt, men virker sammen og påvirker hverandre (Ortner 2006, Rugkåsa 2012, Skeggs 1997/1999, Gosh 2007). Slik sett kan de empiriske eksemplene ovenfor ses i lys av diskurser knyttet til både etnisitet, kjønn og klasse. Subjektposisjonene disse kvinnene opplever som tilgjengelige, tillater dem i liten grad å anvende sin kulturelle kapital fra hjemlandet. Hva de distanserer seg fra, vil være en pekepinn på hva de opplever som en «truende» eller uønsket tilknytning, altså de subjektposisjonene de opplever en forventning om å bekle. «Den norske polakken» er i deres øyne en posisjon som på den ene siden er assosiert med noen positive egenskaper som å jobbe fort, være samvittighetsfull,

---

¹¹⁶ Se kapittel 6 i denne avhandlingen.

allsidig osv. På den andre siden er det også noen aspekter som assosieres med lavere klasser, og det er her det er viktig for dem å markere en forskjell. De aspektene de trekker fram, er eksempelvis dårlige klær, bønder i byen, for mye alkohol, lite utdanning og uverdige boforhold. Dette er kjennetegn som de opplever ikke gjelder dem, og dermed blir det tydelig skille mellom dem og «de andre» polakkene. Til tross for at «de andre» polakkene er menn, er det tydeligvis et behov for å påpeke andre markører som skaper et skille, for å si at «slik er ikke jeg», som Skeggs (1997/1999) beskriver det. I denne sammenhengen er det tydelig at både kjønn og klasse snakkes fram for å markere grenser.

Det kan virke som om det i den norske konteksten oppstår visse subjektposisjoner som de polske migrantene blir mer eller mindre «dratt inn i», selv om det innebærer nettopp de elementene man ønsker å slippe bort fra. Ifølge Neumann (2001) oppstår posisjoner som nærmest «forlanger» at subjektene fyller dem, noe som også beskrives av Hall (1996b).

I de empiriske eksemplene ovenfor er det mange situasjoner som illustrerer det som beskrives av Stuart Hall (1992, 1996b). Identitet handler ikke bare om hvem man ønsker å være eller være forskjellig fra, men også om hvordan man blir representert eller tiltalt. Nettopp det bevegelige og motsetningsfylte kommer til uttrykk i noen av eksemplene. Hvis man går tilbake til eksemplet fra møtet med Arbeidstilsynet, blir dette tydelig. Selv om utgangspunktet er de individuelle arbeidernes behov for informasjon, endrer situasjonen seg, og den tydelige frustrasjonen som kommer til uttrykk, vitner om en opplevelse av avmakt og sårbarhet, identiteten relateres til offer for utnyttning. Identifikasjonen blir, som Hall sier, forskjøvet. Dette handler ikke bare om individuelle erfaringer, men om hvordan man blir representert og tiltalt i nettopp dette kulturelle systemet, i denne situasjonen.

Hvis man følger Anthony Giddens' tanker, er individets identitet å finne i dets kapasitet til å holde «a particular narrative going» (Giddens 1991/1996: 54). Denne biografien kan ikke være bare fiktiv hvis individet skal ha jevnlig interaksjon med andre, forklarer han. Hendelser som skjer i den eksterne verden, må integreres og sorteres inn i den pågående historien om selvet. Selvidentitet kan forstås som individets anstrengelser for å skape en biografi som forklarer fortiden og er rettet mot framtiden (ibid.). I denne prosessen inngår også å skape en grense mot identifikasjoner som kan være truende eller belastende, eksempelvis «de andre polakkene», som beskrevet tidligere. Det å «holde narrativet gående» kan innebære mange ulike både individuelle og kollektive prosjekter, men for migrantenes del vil det være vanskelig å se bort fra de representasjoner og subjektposisjoner som eksisterer lokalt. Disse

vil inneholde kategoriseringer, generaliseringer og maktkonstellasjoner som individene selv ikke velger, og som kan være vanskelige å se bort fra. Dette mener jeg ikke kommer tydelig nok til uttrykk hos Anthony Giddens (ibid.). I sitt møte med subjektposisjoner velger individene ulike strategier, og dette kan riktignok forstås som måter å holde narrative gående på. Imidlertid er narrative komplekse og situasjonelle. Som Henrietta Moore (1994) hevder, kan individer konstruere seg selv på bakgrunn av ulike diskurser. I de empiriske eksemplene ovenfor beskrives ulike måter å forholde seg til tilgjengelige subjektposisjoner på for polske arbeidsmigranter i Norge, og det går også tydelig fram hvordan man kan innta ulike posisjoner innenfor ulike diskurser. Man kan innta eller bli ledet inn til ulike posisjoner, men i alle tilfeller vil kategorisering og dikotomisering bidra til at man får et begrenset handlingsrom. Lover og regler er essensielle for å minske forskjellene mellom lokale arbeidstakere og arbeidsmigranter (jf. kapittel 5 i denne avhandlingen). Imidlertid vil de usynlige sannhetene som manifesterer seg i et samfunn gjennom subjektposisjoner som avgrensner hva som er passende arbeid og adferd, naturalisere forskjellene på en måte som skaper muligheter, men også begrensninger og belastninger for identitetskonstruksjonen. Interseksjonelle perspektiver kan gjøre det lettere å forstå denne prosessen. De kan også styrke og nyansere forståelsen av prosesser knyttet til minorisering og majorisering (Berg, Flemmen og Gullikstad 2010).

Til sist så vi hvordan en mindre gruppe informanter gjennom sitt narrativ toner ned forskjellene mellom polske og norske arbeidstakere og derigjennom forsøker å overskride skillet mellom «polakker» og «nordmenn». Gjennom å påpeke likheter og underkommunisere forskjeller gir man også avkall på det de andre beskriver som det mest attraktive ved de polske arbeidsmigrantene, den overlegne arbeidsmoralen og arbeidskapasiteten. «Polak potrafi» blir ikke lenger en merkevare, men noe som tones ned. Det er «de andre polakkene» som snakker om forskjeller. Disse informantene la også vekt på at det er viktig å eie sin egen bolig, ha fast jobb og snakke norsk. Noen gav også uttrykk for at de ikke hadde mye omgang med andre polske, og at de først og fremst ønsket et norsk nettverk og norske mattradisjoner. Den narrative plasseringen er med andre ord noe som strekker seg ut over hvordan man opplever seg selv som arbeidstaker. I neste kapittel vil dette bli utforsket nærmere gjennom å se hvilke kollektive, eller «store», fortellinger om Norge og Polen som kommer til uttrykk, og hvordan individene kan trekke på disse kollektive fortellingene i sine individuelle fortellinger.

Kapittel 9 -

«En av verdens viktigste mennesker var polsk.» Narrativ manøvrering og ambivalens

Et sentralt siktemål med dette kapittelet er å se hvorvidt, og eventuelt hvordan, migrantene manøvrerer mellom stolthet og stigma i fortellingene om seg selv. Hva trekkes på i disse fortellingene, og hvordan håndteres dette? Jeg ønsker å utforske hvilke følelser og erfaringer som i så fall kommer til uttrykk, og se på hvilken måte dette kan gjenfinnes i migrantenes fortellinger om Norge og Polen. Dette innebærer at jeg vil forsøke å gripe hvilke kollektive, eller «store», fortellinger om Norge og Polen som framtrer. Noen aspekter av denne tematikken kommer best til uttrykk i samhandlingssituasjoner, og jeg benytter meg derfor i større grad av informasjon innsamlet gjennom deltakende observasjon i dette kapittelet.

Slik jeg leser narrativene, «gjør» de ulike ting: De forklarer, legitimerer, plasserer og balanserer. På ulike måter trekkes historiske, politiske og strukturelle forhold i begge land inn i fortellingene. I en norsk kontekst er det noen fortellinger som blir mer selvfølgelige enn andre og dermed gitt en annen legitimitet. Det kan virke som om de hegemoniske fortellingene beskriver Polen som det utrygge, preget av vanskelige økonomiske kår, stress og et tøft arbeidsliv. Norge, derimot, representerer trygghet, forutsigbarhet og ordnede forhold. Disse fortellingene er det vi i et diskursanalytisk perspektiv kan beskrive som «selvfølgeliggjort forståelse» (Gullestad 2002/2010: 47). Imidlertid viser det seg at migrantenes fortellinger er mer komplekse når vi ser nøyere på dem, og i tillegg til de hegemoniske grunnfortellingene trer også andre aspekter fram, blant annet «det urettferdige Norge» og stolthet knyttet til Polen. I kapittelets første del vil jeg vise narrativer som synliggjør, gjerne gjennom å kontrastere, det «trygge Norge» og det «utrygge» Polen.

Til tross for at mange forteller om vanskelige forhold i Polen, kommer også et annet bilde fram i noen narrativer. I disse fortellingene er ikke Polen bare det vanskelige og utrygge, men

man ser konturene av Polen som et land og et folk å være stolt av. Slik jeg leser disse narrativene, er de med på å balansere det dikotomiske bildet av Norge og Polen og legitimerer stolthet og identifikasjon. På den måten har også narrativene den funksjonen at de søker å skape balanse i en tilværelse hvor enkelte posisjoner kan oppleves som stigmatiserende. Dette vil utgjøre kapittelets andre del.

Forventningene om det rolige, trygge og forutsigbare Norge har stått sentralt i mange narrativer, men for noen er erfaringene mangefasetterte. Dette gjenspeiles i fortellingene om «det urettferdige Norge». Disse fortellingene kan oppfattes som å snakke mot det hegemoniske bildet av «det trygge Norge» og dermed vise et mer komplekst bilde. Dette vil bli tematisert i kapittelets tredje del.

I kapittelets siste del drar jeg noen tråder fra de ulike narrativene om Norge og Polen og ser dem i lys av noen av de strukturene og historiske hendelsene de trekker på. Til slutt diskuterer jeg også narrativene i lys av Ellie Vastas (2013) teorier om «sense of belonging to polity».

Som det framgikk i forrige kapittel, er de mest framtreddende og tilgjengelige subjektposisjonene som er knyttet til migrantenes polske tilhørighet, preget av dikotomisering og kategorisering for polske migranter i den norske konteksten. Imidlertid er det ulike veier inn til en forståelse av dette, og i migrantenes fortellinger blir historie og bakgrunn fra hjemlandet brukt på ulike måter for å forklare de ulike egenskapene de tilskrives av andre eller tilskriver seg selv. Historie og strukturelle forhold blir dermed brukt i konstruksjonen av subjektene, så vel som i legitimeringen av migrasjon, både som et midlertidig og som et varig livsvalg. Representasjon handler derfor ikke bare om subjektposisjonene de kan omfavne eller møter med identifikasjon, des-identifikasjon eller mot-identifikasjon i dag, men også om hvordan historie og kultur brukes i denne prosessen. Likeledes blir også forhold i Norge aktualisert både for å beskrive og forklare det de opplever som forskjeller mellom seg selv og sine norske kolleger, og for å forklare og legitimere migrasjon.

I de individuelle fortellingene har det gått fram hvordan både forventninger til og erfaringer fra Norge og Polen kommer til uttrykk i identitetskonstruksjon og narrativ plassering. Slik sett vil både overordnede globale forhold, samt sosioøkonomiske forhold og utviklingen i Polen og Norge, virke inn og prege migrantenes kollektive og individuelle erfaringer og dermed også deres narrativer.

Narrativer som kontrasterer: Det «trygge» Norge og det «utrygge» Polen

Som vi har sett i de foregående kapitlene, handler fortellingene om Polen ofte om utrygghet og umulige valg. Hovedelementene i disse fortellingene handler om et vanskelig arbeidsliv og om fravær av et sosialt sikkerhetsnett i form av lønninger, pensjoner og stønader det er mulig å leve av. Ofte er narrative om «det trygge Norge» det som brukes for å synliggjøre «det utrygge Polen».

Under et av mine besøk hos Ewa og Marek fortalte de hvordan de hadde opplevd at arbeidet kunne gå på helsa løs. Ewa forteller at hun hadde en jobb innen renhold i Polen som også innebar at hun i tillegg måtte måke snø om vinteren og koste fortauet ellers i året. Egentlig var det en stilling på 75 prosent, men det kunne ta opp til 10 timer per dag å få gjort arbeidsoppgavene. Lønna var uansett bare for 75 prosent stilling. Jobben var fysisk krevende, og etter hvert fikk hun store problemer med helsa. Sykmelding var ikke noen mulighet hvis hun skulle beholde jobben. Da hun fikk helseplager, gikk jobben tregere, og det ble som en ond sirkel – hun brukte lengre tid på å jobbe og fikk mindre tid til å slappe av. Marek var i utlandet på denne tiden, og hun visste ikke om han kom hjem til jul engang. Da han uventet kom hjem, holdt hun på med å rydde snø. Han ropte på henne, men hun var så sliten at hun hørte det ikke engang. Hun var så syk og utmattet at det var bare så vidt at han kjente henne igjen. Marek nikker bekreftende når hun forteller denne historien. For dem ble dette et vendepunkt, og de bestemte seg for at i første omgang fikk han prøve å få seg en såpass godt betalt jobb at hele familien kunne leve av den, så fikk hun prøve å finne en jobb etter hvert. Det var denne beslutningen som førte dem til Norge, etter først å ha bodd noen måneder i Irland. I deres fortelling framstår Norge som løsningen på de problemene de opplevde i Polen. Til tross for perioder med arbeidsledighet har de holdt motet oppe, ikke minst på grunn av at Marek har hatt rett til dagpenger. Selv om Norge kanskje ikke ble den trygge havnen de så for seg da Marek kunne velge og vrake mellom jobber i bygg- og anleggsbransjen, er virkeligheten en helt annen enn da Ewa var segneferdig av utmattelse og regningene hopet seg opp. Ewa har etter hvert fått sporadiske vaskejobber i Norge og forteller at hun fikk nesten sjokk da hun skjønnte hvor mye hun kunne få betalt for å vaske bare noen timer per dag. Det virker som om Ewa og Marek stadig sammenligner både lønn og stønader med forholdene i Polen. Særlig Ewa mener at til tross for høyere utgifter er lønna hun får som vasker i private hjem, nok til en sorgløs tilværelse, særlig når den kommer på toppen av det Marek får av dagpenger eller sporadiske jobber. Det at de doble referanserammene (Friberg mfl. 2013) stadig preger deres narrativer, kan ha sammenheng med at tilværelsen i Polen blir beskrevet

som preget av ekstremt stress og utmattelse. På denne måten får også narrativene den funksjonen at de legitimerer migrasjon som livsvalg.

I migrantenes narrativer blir også det tøffe arbeidslivet i Polen brukt som en forklaring på hvorfor de polske arbeidstakerne jobber hardere og fortere og er mer fleksible og allsidige, som vi blant annet så i Patryks fortelling i forrige kapittel. *I Polen må du jobbe så veldig for å klare deg. Skal du ha noe å leve av, må du jobbe døgnet rundt. Du har ikke tid til fritid,* forklarer han. Etter hans mening finnes forklaringen på hvorfor de polske arbeiderne er så dyktige, i deres historie og i de vanskelige arbeidsforholdene. Dette blir også brukt til å kontrastere seg til andre land, Norge inkludert.

Da jeg jobbet i England, var det det samme, polakker var sett på som flinke til å jobbe. En gang var det et TV-program der ulike folk skulle bytte plass. En engelskmann skulle gjøre det en østeuropeer gjorde. Vi veddet at han kom til å bli sykmeldt etter et par dager. I Norge har man jo tryggheten uansett hva som skjer.

Jeg spør hva han tenker om den norske måten å gjøre ting på nå, etter å ha vært et par år i Norge. *Jeg tror det er bra, her går folk på jobb for å ha det moro og hygge seg, det er jo bra. Det er enda rart, det er ikke så nøye om man ikke gjør så mye i løpet av en dag, men man har det moro, og så går man hjem,* forklarer han.

I Patryks fortelling er dikotomien «det trygge Norge / det utrygge Polen» tydelig, men det får også en klar funksjon for å forklare noe han er stolt av, den polske arbeideren, «polak potrafi». Hans fortelling innebærer både polsk historie representert ved kommunisttidens knapphet på det meste¹¹⁷ og dagens tøffe arbeidsforhold som forklaringsmodell og kontrasterer dette med den norske tryggheten. Her i Norge er, slik han beskriver det, arbeidslivet en lek.

Alicja er selv for ung til å ha arbeidserfaring fra kommunisttiden, men har likevel noen tanker omkring dette. Hun påpeker også det paradoksale i at denne tidsepoken hvor man, som hun sier, *kunne tjene like mye penger om du satt, lå eller jobbet*, har avstedkommet dagens hardtarbeidende polske migranter. Hun mener det kan ha sin forklaring i at livet utenom jobben var så vanskelig. De hadde ingenting, og hun beskriver hvordan barndomshjemmet bestod bare av møbler faren hennes hadde laget selv. Spesielt godt husker hun køyesengene

---

¹¹⁷ Her bruker han uttrykket «the hardship during communism».

hun og søstrene lå i. I tillegg var det knapphet på matvarer, og familien var avhengig av grønnsaker de dyrket på en hageflekk de disponerte noen kilometer utenfor byen. Kanskje var det nettopp dette som har satt sine spor, undrer hun.

Patrycja er en av dem som har et nyansert bilde av begge land. I utgangspunktet så hun på Norge som et land med framtidsmuligheter, men etter fire år i Norge begynte hun å vurdere om hun ikke skulle dra tilbake til Polen. Hun har en god akademisk utdanning fra Polen og følte ikke at hun fikk riktig uttelling for den i Norge. *Jeg føler ikke at livet mitt går framover lenger*, sier hun. Da hun nevnte planene om å returnere til sin mor, var hun ikke enig i at det var en god idé, til tross for at hun savnet dattera. *Hun fortalte meg at jeg hadde glemt hvordan det var i Polen. Hvis du kommer tilbake, vil du kanskje få en jobb, men det er det eneste du vil få, ikke et liv. Du vet, i Polen er det bare jobb, jobb, jobb.* Et av moras argumenter var at i Norge var det mulig å ha et liv utenfor jobben, selv om jobben ikke var optimal. Ifølge mange av informantene er det en veldig stor grad av konkurranse i arbeidslivet i Polen, og presset på den individuelle arbeideren er desto høyere.

I løpet av arbeidet med avhandlingen har jeg hatt gjentatte Polen-opphold. Etter hjemkomst har jeg ofte fått spørsmål fra informanter om hva jeg egentlig synes om Polen. Jeg må da, som sant er, si at jeg setter stor pris på å være der, og fortelle om møter med hyggelige mennesker. Reaksjonene jeg får på dette, kan best beskrives som ambivalente. At jeg liker maten og synes de byene jeg besøker, er vakre, blir mottatt med anerkjennelse. Det at jeg møter vennlige og hyggelige mennesker, blir i større grad gjenstand for diskusjon. På den ene siden får jeg inntrykk av at mange synes dette er hyggelig å høre, men det er alltid et *men*. De fleste virker opptatt av å overbevise meg om at jeg blir møtt på denne måten fordi jeg er utlending, at det virkelige *livet* i Polen er helt annerledes. Jeg uttrykker selvfølgelig forståelse for dette. Når du selv er polakk, er situasjonen en annen, sier de fleste. Dette har jeg bedt flere om å beskrive for meg. Hvordan oppleves dette, og hvorfor er det slik? Forklaringen er som regel at polakker er så stresset og derfor blir aggressive mot hverandre. Hverdagen er strevsom, og man har ikke overskudd til å være hyggelig mot hverandre. Dessuten må man hele tiden konkurrere med hverandre på grunn av stor arbeidsledighet.

Alicja er en av dem som har brakt dette på bane ved ulike anledninger. Jeg ber henne derfor om å beskrive for meg hvordan dette arter seg. Ifølge Alicja er mennesker i Polen mer aggressive og stresset enn for eksempel folk i Norge. Hun gir meg et eksempel på hva hun mener kan være årsaken til dette. Hun er en kvinne i 30-årene og småbarnsmor. Jeg møter

henne etter at hun og familien har vært hjemme på ferie i Polen, og hennes refleksjoner fanger opp noe jeg har inntrykk av at mange prøver å formidle. Hun forteller at her i Norge er livet så enkelt at det nesten føles rart ikke å skulle bruke dagen på å løse problemer. Det virker unormalt, og spøkefullt sier hun at de nesten savner utfordringer i Norge, fordi alt er så enkelt. Jeg ber henne beskrive hvordan det var i Polen. *I Polen er det ingenting som ordner seg av seg selv*, forteller hun, og det gjør at det blir mye stress. Eksempelvis må alt planlegges, forteller Alicja. Hun gir et eksempel på dette:

Man tjener så lite at man alltid må prioritere, og noen ganger må man vurdere om man skal betale regninger eller kjøpe mat. Tenk deg for et umulig spørsmål – du må vurdere om husleia kan utsettes for at du skal kunne spise deg mett. Men det er ikke bare økonomi som skaper stress. Hvis man har jobb, er man alltid redd for å miste den, noe som gjør at man er kjempestresset for å være tidsnok på jobben. Kommer du for sent, uansett av hvilken grunn, har du et problem, og skjer det flere ganger, kan du miste jobben. Ofte kan dette føre til at familier starter dagen med problemer, og man blir sur og stresset allerede fra morgenen av.

I tillegg forteller Alicja at det er veldig stressende å være sykmeldt eller at barna er syke. Hvis man er borte fra jobben, kan man rett og slett få sparken, og det er mange i kø som vil ha jobb. Alle har de samme problemene, og derfor kan denne aggresjonen bygge seg opp på grunn av frustrasjon. En annen ting er at mange må jobbe så mye at de har liten tid til barna sine. Det kan gi dårlig samvittighet, frustrasjon og nok en gang noe som fører til aggresjon, forklarer Alicja.

Et helt konkret eksempel på hvordan lite imøtekommende mennesker skaper problemer for hverandre i Polen, er en episode hun opplevde på sin siste tur til hjemlandet. Hun og samboeren har fått et barn mens de har bodd i Norge, og de ønsker at han skal ha polsk pass og personnummer. De møter opp på det riktige kontoret for å registrere ham (altså en bekreftelse på at han er født) og dermed få det nødvendige personnummeret. Damen de møter på det kommunale kontoret, er alt annet enn vennlig. De trodde først hun spøkte, fordi hennes innvendinger var at måten de hadde valgt å skrive navnet til barnet på, ikke var korrekt. Barnet kunne ikke registreres, påstod hun, fordi de hadde valgt feil bokstaver da de skrev navnet. De hadde ikke brukt en av de klassiske polske bokstavene som var vanlig, og da kunne ikke barnet registreres. Når det gjaldt barnets etternavn, som er det samme som barnefarens, var heller ikke det greit. Her burde de brukt et mer internasjonalt navn, mente

hun. Da de oppdaget at dette slett ikke var en spøk, men altså fullt alvor, begynte en forhandling som tok en time. Til slutt fikk de den bekreftelsen de trengte, og gikk så videre til neste kontor, hvor de skulle registrere ham for å få pass. Det skulle vise seg at heller ikke dette var enkelt. Her var kravet at de måtte eie hus eller leilighet i Polen. De er fremdeles registret på foreldrenes adresse i Polen, men dette holdt ikke. Eieren av huset måtte møte opp for å bekrefte dette. Etter over to timer på kontoret måtte de bare innse at de måtte dra hjem med uforrettet sak. *Vi var der i to timer og oppnådde ingenting*, oppsummerer Alicja. I ettertid har de imidlertid fått ordnet det de ønsket, men denne gangen gjennom Polens ambassade i Oslo. Alicjas analyse er at dette er et eksempel på hvordan det går når folk har det for frustrerende og vanskelig i hverdagen sin. Ingen vil bidra til å gjøre ting enklere for andre, og man blir sendt videre fra kontor til kontor. Man blir sur og aggressiv, hevder hun.

I disse fortellingene kan det virke som om de hegemoniske bildene av Polen og Norge blir bekreftet; det trygge Norge uten nevneverdige utfordringer, og det utrygge Polen. Disse narrativene knyttes ofte til en forklaring og legitimering av migrasjon som livsvalg; de vanskelige forholdene presser nærmest fram en migrasjonsbeslutning. Selv om disse fortellingene kan virke entydige, Norge er «bra» og Polen er «dårlig», er dette bare en del av bildet. Tilknytning er, som det også gikk fram av kapittel 7, kompleks og kan inneholde ulike forankringspunkter samtidig. Dette preger også fortellingene om Norge og Polen, noe som kommer tydelig til uttrykk i det følgende eksemplet.

Om Polen, sinne og kjærlighet

Paulina, Januz og sønnen Mariuz møtte jeg første gang da de hadde vært i Norge et års tid. Den gangen bodde de i et heller slitent rom på et pensjonat. Alle tre delte et rom hvor en improvisert gardin fungerte som romdeler, slik at foreldre og tenårings sønnen fikk en opplevelse av litt privatliv. Kjøkken og spiserom var felles med en rekke andre beboere. Det lille bordet var dekket med kaffekopper og kaker fra Polen. Mens tolken og jeg fikk sitte i egne stoler, satt mor, far og sønn på sovesofaen, som ellers fungerte som seng for Mariuz. Selv om de reagerte på at de måtte betale ekstra for å ha sønnen boende på samme rom, klaget de ikke over innkvarteringen. Det var andre ting som bekymret mer enn bostandarden. Januz hadde fått permisjonsvarsel og hadde kun jobb noen dager til, og Paulina hadde ikke fått seg jobb enda. De var imidlertid innstilt på å bli boende i Norge, siden Mariuz hadde begynt på videregående skole. På grunn av overgangsreglene som slo fast at man måtte ha jobbet 12

måneder i Norge for å få rett til dagpenger, var de usikre på om Januz ville kvalifisere til stønad. Det var akkurat på grensen.

Et år etter det første møtet er jeg på besøk hos familien igjen, men nå er pensjonatrommet byttet ut med et leid hus i samme område. Nok en gang er kaffebordet dekket, men denne gangen i stua. Det serveres kaker og sjokolade fra Polen. Selv om huset ikke er av nyere dato, er det hyggelig, og i tillegg til kjøkken og stue med vedfyring i første etasje har de flere soverom på loftet. Huset ligger høyt i landskapet og har god utsikt. Det er ikke bare de fysiske omgivelsene som er forandret. Det er også en annen stemning å spore hos familien. Mest merkbart er dette hos Paulina. Det er hun som fører ordet nå, og da jeg spør hvordan det står til, svarer hun med et stort smil at nå går ting mye bedre. Selv om Paulina og Mariuz i utgangspunktet kom til Norge fordi Januz hadde fått seg jobb her, så er situasjonen annerledes nå. Paulina har fått seg jobb som renholder på et hotell, og det har gjort at familien har bestemt seg for å bli boende. Det viste seg også at Januz hadde rett til dagpenger. Nå har han også fått plass på Reaktorskolen, som innebærer norskkurs, jobbsøkerkurs og praksisplass. Månedene som arbeidsledig ble ganske monotone, forteller han, og etter en del avslag på jobbsøknader forsvant motivasjonen.

Paulina har tidligere jobbet i helsevesenet og synes jobben som renholder er hardt arbeid. Men hun trives og er fornøyd med kollegene. Hun synes også hun blir bra behandlet i jobben. *I Polen blir du sett ned på og dårlig behandlet i en slik jobb*, forteller hun. I Norge er dette annerledes, og de fleste mennesker hun treffer, er hyggelige. Hverdagslivet i Norge begynner å falle på plass. Hun forteller at rutinen er at etter jobb lager de middag sammen, og så spiser de og forteller hverandre hva som har skjedd i løpet av dagen. Under middagen er det også vanlig at de diskuterer nyheter fra Polen. Stort sett er det Paulina som sjekker dette på internett.

L: Er det noe spesielt dere savner fra livet i Polen?

P: Det er vanskelig å beskrive med ord ... Jeg er sint på Polen, men når jeg reiser hjem og ser alt det der ... så det smelter. Vi er derfra, vi vokste opp der, der er vår familie, våre venner. Jeg elsker det landet. Her er det hyggelige folk, jobb og hverdagen, og et fint liv.

L: Hva er det du er sinna på i Polen?

P: Fordi vårt hjemland tvinger oss til å reise bort, lete etter noe annet, noe bedre. Gode, normale økonomiske forhold er ikke mulige i Polen.

L: Fordi det er for lave lønninger ...?

P: Ja. I Norge så jobber man og lever vanlig liv og har råd til alt man trenger. I Polen må du velge. Hvis du må til lege eller du har andre ekstra kostnader, så har du ikke råd til for eksempel å kjøpe klær. Det er for lite betalt. Uansett hvor mye man jobber, så blir det ikke nok. Vi har to voksne barn, og vi ville at de skulle studere. Der hjelper ikke staten med for eksempel å gi støtte til ungdommer som vil studere. Det er foreldres harde arbeid som kan hjelpe unger til å utdanne seg.

Paulinas beskrivelse av forholdet til hjemlandet gir uttrykk for sterke følelser og er samtidig preget av ambivalens. Som mange av de andre transnasjonale migrantene viser også hennes narrativ simultan tilknytning til flere kontekster. Når det gjelder følelsene, er det forholdet til Polen som kommer fram, både gjennom sinne og kjærlighet, mens Norge i større grad representerer den trygge løsningen og et *fint liv*.

Kompleksiteten i forholdet til hjemlandet kan også komme til uttrykk gjennom en kombinasjon av den kjærligheten som Paulina beskriver hun føler for Polen, og det å oppleve å være brydd eller flau på vegne av hjemlandet. I mange narrativer blir det uttrykt flauhet eller misnøye knyttet til økonomiske og politiske forhold i Polen eller måten ting ble håndtert på fra offisielt hold. Det å fortelle om de vanskelige forholdene i Polen blir en måte å forklare hvorfor de avfinner seg med en situasjon i Norge som slett ikke er optimal til å begynne med. Dårlig innkvartering, usikre arbeidsforhold og dermed en utrygg framtid blir satt i perspektiv gjennom at de beskriver de dilemmaene de stod overfor i Polen. På denne måten, gjennom å vise «de umulige valgene», fungerer narrativene som en måte å synliggjøre agency på. Til tross for at Paulina elsker Polen og savner menneskene der, blir de værende i Norge og fortsetter *foreldrenes harde arbeid*.

«Nå har du virkelig blitt polsk»: Møte med sorg og ambivalens

En annen hendelse som illustrerer hvordan også den kollektive fortellingen om Polen kunne være preget av ambivalens, oppstod i forbindelse med den tragiske flyulykken 10. april 2010 hvor 96 personer, deriblant president Lech Kaczyński og mange andre sentrale politikere og

samfunnstopper i Polen, omkom. Følget var på vei til Russland for å markere Katyn-massakren der 22 000 polske soldater ble drept av sovjetiske tropper under andre verdenskrig. Foruten presidenten og hans kone, Maria Kaczyńska, var lederen for presidentkanselliet Władysław Stasiak, sentralbanksjef Sławomir Skrzypek, lederen for den polske generalstaben Franciszek Gągor, erkebiskop Tadeusz Płoski, tidligere forsvarsminister og presidentkandidat for den demokratiske vestrealliansen Jerzy Szmajdziński om bord. Alle omkom.¹¹⁸

Naturlig nok var alle sterkt preget av denne hendelsen, og i løpet av dagen mottok jeg flere tekstmeldinger fra polske migranter hvor sorg og sjokk kom til uttrykk. «Hele Polen gråter nå», skriver Patrycja, mens Alicja uttrykker at «vi våknet til en annen verden i dag». Andre fortalte hvordan de hadde sittet hele dagen på internett for å få oppdateringer, samtidig som de hadde hatt løpende kontakt med familien i Polen. I løpet av dagen ble det klart at det skulle arrangeres en spontan minnestund i den katolske kirka samme kveld, og jeg ble invitert til å delta.

Kvart på åtte denne kjølige aprilkvelden er jeg på plass utenfor kirka. Mange har allerede kommet, og en del mennesker står i smågrupper utenfor og prater. Noen vinker, og jeg ser at det er Patrycja, som jeg allerede har hatt kontakt med i løpet av dagen. Da jeg snakket med henne tidligere, gav hun uttrykk for at hun var svært preget av sjokk og sorg. Nå står hun sammen med sin venninne Maja og et par andre kvinner. Samtalen er dempet og ansiktene alvorlige. Men i tillegg til sjokket over ulykken er det også noe nytt som har kommet til. Patrycja senker stemmen og ser seg litt rundt: *Vi snakker nå om hvorfor de gjorde det på denne måten*, sier hun, henvendt til meg. *Hvorfor reiste så mange viktige personer med samme fly?* Hun hutrer litt i den kjølige kveldslufta, trekker kåpen tettere rundt seg og sukker litt oppgitt. *Ikke engang en slik ting klarer de å gjøre riktig i Polen*, sier en av de andre. En tredje mente at andre land ikke ville sende hele landets ledelse med samme fly. Dette var noe de sa nesten litt beskjemet, og med lav stemme.

Alicja og Patryk, som hadde invitert meg, kom like etterpå, og vi ble stående og prate litt før vi gikk inn og satte oss. Da vi hadde satt oss, så jeg at også Magdalena og Olek og Paulina og Janusz kom. Det fortsatte å ankomme folk et godt stykke ut i gudstjenesten. Det ble tent lys for hver enkelt av de omkomne, og navnene ble lest opp. Det ble også sunget salmer, noe Alicja sa skjedde bare ved store høytider eller stor sorg, altså ved spesielt viktige anledninger.

---

¹¹⁸ <https://www.nrk.no/urix/polens-president-omkom-i-flystyrt-1.7074032>. (Hentet 10.05.2012)

Etter at seremonien var ferdig, ble vi stående og snakke i smågrupper utenfor kirka. En 10–12 personer som jeg kjente fra før, var der. Så vidt jeg kunne høre, var det ingen andre norske der. Lederen for den polske foreningen i Trondheim kom bort til meg og smilte. Han klappet meg på skuldra og sa: *Nå har du virkelig blitt polsk*. Måten han sa det på, gjorde det tydelig at dette var noe jeg burde være stolt av. Jeg var litt usikker på om han siktet til at jeg tydeligvis hadde mange polske bekjente, eller om det utslagsgivende var at jeg var inkludert i en situasjon av denne typen, hvor det var tilknytningen til Polen som var det sentrale. De andre smilte og sa seg enig. Jeg sa at jeg syntes det hadde vært fint å være med, siden jeg nå har så mange venner og kjente fra Polen. Stemningen var litt lettere nå enn før minnehøytiden, og praten virket litt muntre.

Magdalena, Patrycja og Maja stod og pratet lavmælt sammen da jeg skulle til å gå. Patrycja tar et steg ut av gruppen og tar meg i armen. *Vi setter veldig pris på at du kom i dag. Det var veldig fint av deg*, sier hun. På stemmen virker det som om hun er litt rørt. De andre nikker og istemmer *ja det er det*. Det kunne virke som om det var dette de stod og snakket om da jeg skulle til å gå. Jeg sa igjen at det hadde vært fint for meg å være der.

Det som slo meg ved denne hendelsen i ettertid, var kompleksiteten. I utgangspunktet en kollektiv opplevelse av sorg og sjokk, som relativt fort blir iblandet en flauhet eller skam over at dette kunne skje på denne måten. Til slutt en nærmest stolt innlemming av meg som polsk, og igjen en tilsynelatende rørt takknemmelighet over at jeg deltok i markeringen. Jeg opplever at denne hendelsen gjenspeiler den ambivalensen mange gir uttrykk for overfor hjemlandet: frustrasjon over et strukturnivå som oppleves som uforutsigbart og utrygt, hvor det blir tatt dårlige avgjørelser. På en måte kan man si at de markerer ikke-tilhørighet (Skeggs 1997/1999) til det Vasta (2013) beskriver som *polity*-nivået, men samtidig er den emosjonelle tilknytningen tydelig. Følelsene for Polen handler ikke om dette nivået, og når jeg «innlemmes i fellesskapet», er ikke dette det Polen som vekker skam og flauhet, men noe man skal være stolt over. Dette vil bli utdypet i det følgende.

Narrativer om stolthet

Vil du bli med på konsert? spør Alina. *Det er en kjempekjent polsk dirigent og komponist, og vi har fått tak i billige billetter*. Jeg takker ja til det, og før vi møtes, leser jeg om komponisten på nett. Jeg forstår at den polske dirigenten og komponisten Krzysztof Penderecki er en «mangeårig venn av Trondheim symfoniorkester, og en av det internasjonale musikklivets

fremste personligheter».119 Jeg hadde ikke hørt navnet før, men skjønner fort at dette er et stort navn innenfor sjangeren samtidsmusikk, hvor min kunnskap må sies å være veldig begrenset. Riktignok blir han beskrevet som en som har gjort denne sjangeren mer tilgjengelig. Jeg har heller aldri hørt samboerparet Alina og Mikolaj nevne dette som musikk de vanligvis hører på.

Jeg ankommer konsertstedet i god tid og hører fort at det snakkes polsk mange steder i foajeen. Jeg får fort øye på mange kjente ansikter. Jeg har vært på mange konserter med Trondheim Symfoniorkester, men i dag er atmosfæren litt annerledes. Det er flere blant det ventende publikumet som snakker polsk enn norsk, virker det som. Det er også flere grupper med yngre menn, noe som heller ikke er typisk for denne typen konsertpublikum. Jeg slutter meg til en gruppe kjente mens jeg venter på Alina og Mikolaj. Noen spør om jeg har hørt denne komponisten før, og det må jeg innrømme at jeg ikke har. Jeg har imidlertid møtt en bekjent som spiller i orkesteret, som har fortalt meg at dette er en virkelig anerkjent komponist på verdensbasis. Flere smiler og nikker bekreftende. Etter hvert kommer Alina og Mikolaj sammen med et par venner, og vi begynner alle å bevege oss i retning konsertsalen. Det er bare et par minutter til start, men ingen ser ut til å stresse av den grunn. Jeg er sosialisert inn i at når det ringes, er man kjapt på plass i stolen, og merker stresset komme krypende. På plass i salen ser jeg at så å si alle jeg kjenner av de polske arbeidsmigrantene, er der. Praten stilner, og konserten er i gang. Selv om dette i konsertprogrammet blir beskrevet som samtidsmusikk som «snakker til hjertene» og er mer tilgjengelig enn denne sjangeren ofte er, er det ikke til å komme fra at dette ikke er hverdagskost for mange, meg inkludert. I pausen høres polsk fra mange smågrupper rundt omkring. Jeg møter en norsk bekjent som er flittig gjest på disse konsertene, og han bemerker med et smil at for en gangs skyld er det ikke hvithårede middelklassepensjonister som dominerer publikum. *Litt uvant, da*, avslutter han. Etter at konserten er ferdig, er applausen overveldende. Gang på gang er dirigenten framme og bukker. Vi går ned til kafeen og blir stående og prate, og flere polske slutter seg til oss. En i gruppen spør meg hva jeg synes om musikken. Jeg sier som sant er at for meg er det litt uvant, men vakkert. Jeg likte virkelig musikken. Da jeg spør om dette er noe han vanligvis hører på, flirer han og rister på hodet. Nei, slett ikke. Men det hadde ligget billetter til salgs rimelig på Polsk forenings hjemmesider, og han syntes det var gøy med en verdensberømt polsk komponist. Ingen av de andre har heller hørt denne musikken før, men navnet på komponisten er kjent for dem. Én forteller at han så komponisten da han var der for å hente

---

119 <http://www.webavisen.no/siste-nytt-om/krzysztof+penderecki.htm>. (Hentet 01.09.2016)

billettene tidligere på dagen, og hadde gått rett forbi ham. Han hadde hatt lyst til å hilse på ham, men ikke turt. *Jeg var så nær at jeg kunne ha strekt fram hånda og hilst på ham*, sier han med et smil. En av jentene mener at de fleste av de polske blant publikum ikke skjønnte så mye av musikken, men at de er stolte av at en slik verdenskjent komponist er polsk. Dette er ikke musikk noen av hennes kjente vanligvis hører på.

For meg var dette en interessant opplevelse på mange måter: Det å møte informantene i en ny kontekst, men ikke minst det å se det jeg tolker som stolthet knyttet til polsk identitet, komme til uttrykk på en ny måte. Heller enn «det utrygge Polen» er det «kulturnasjonen Polen» som trer fram. Det at ikke musikken falt i smak, var av underordnet betydning. Musikken var komponert og orkesteret dirigert av en verdensberømt polsk dirigent, og kanskje ble opplevelsen styrket av at dette fant sted på en arena som vanligvis var dominert av norske «middelklassepensjonister», ifølge min norske bekjente. Kanskje kunne det å delta på denne arenaen være en måte å «snakke tilbake» til stereotype oppfatninger om dem i det norske samfunnet? Bourdieu (1986) beskriver hvordan den symbolske maktkampen i et samfunn også baserer seg på ikke-materielle kapitalformer, eksempelvis kulturell kapital. Mange av de polske migrantene opplever, slik jeg ser det, en stereotypisering som gjør mye av deres kulturelle kapital irrelevant i den norske konteksten. I tidligere gjengitte narrativer har det videre kommet fram at noen mener mange nordmenn tror Polen er et *tredje verden-land*.¹²⁰ Andre har gitt uttrykk for at de savner både sosialt liv og kulturliv fra Polen. Å bli assosiert med «kulturnasjonen Polen» heller enn *tredje verden-landet* Polen kan være et ønske om å nyansere de stereotypiene mange blir møtt med. Stolthet over «kulturnasjonen Polen» kan også være noe man opplever uavhengig av sosial klasse. Blant det polske publikumet på konserten var det flere som gav uttrykk for at de ikke hadde kommet til å gå på en slik konsert i Polen, og derfor kan man anta at besøket handlet om noe annet enn bare det å nyte musikken. For andre igjen var det i den norske konteksten de ble konstruert som «arbeidersubjektet», mens de i Polen hadde andre tilknytninger og var vant til å benytte seg av denne typen kulturtilbud. Som Levitt og Schiller (2004) skriver, kan migranter oppleve å tilhøre, eller bli plassert i, forskjellige sosial klasser i hjemlandet og i destinasjonslandet.

---

¹²⁰ Kapittel 6 og 7 i denne avhandlingen.

En av verdens viktigste mennesker var polsk

Den katolske kirka i Trondheim er vakkert pyntet. Det er store buketter med liljer, og lys er tent i en rekke lysestaker. Men det som dominerer rommet, er hverken lys eller blomsteroppsatser. Det er et stort lerret hvor bildene stadig skiftes. Motivene på alle bildene er variasjoner over samme tema: pave Johannes Paul II. Eller Karol Józef Wojtyła, som han het den gang han vokste opp og senere jobbet som erkebiskop i Krakow. Med ulike bakgrunner vinker og smiler han til oss som ser på. Jeg hadde ikke jobbet lenge med denne avhandlingen før jeg skjønnte hvor betydningsfull den nå avdøde paven hadde vært både i polsk historie og for polakker flest. Mange snakket med stolthet om hans rolle som motstander av det kommunistiske regimet, andre hadde fortalt meg at han var den første ikke-italienske paven på over 450 år. Og han var altså polsk. Det de fleste også trekker fram er at han var et fantastisk menneske med et stort hjerte. Anledningen for denne samlingen i kirka er at han kanskje ikke var bare et vanlig menneske, men et menneske med helt spesielle egenskaper, nemlig evnen til å utføre mirakler. Av den grunn startet den såkalte saliggjøringsprosessen. Dette er det siste steget før en person blir kanonisert som helgen. Før man kommer så langt, har personene liv blitt grundig gransket, og det må være bevist at kandidaten har utført et mirakel. For å bli kanonisert må enda et mirakel dokumenteres.¹²¹

I St. Olav kirke i Trondheim er det dette som feires i den polske menigheten. Det første mirakelet er dokumentert og godkjent, og et godt stykke av veien mot kanonisering er tilbaketrukket. Kirka fylles opp, og kirkekoret stemmer opp med polske salmer. Stemningen er opprømt, og overalt er det smilende ansikter. Mellom sangene resiterer presten tekster på polsk. Slik veksles det mellom sang og tekster i en times tid. Hele tiden ruller bildene over lerretet. Jeg blir stående og småprate med en liten gruppe mennesker utenfor inngangen mens jeg venter på noen av jentene jeg kjenner som var med og sang i koret, og som hadde invitert meg. Ikke alle snakker norsk eller engelsk, men en av kvinnene tar uoppfordret rollen som oversetter. Jeg kommenterer at jeg syntes det var en fin seremoni, og ikke minst vakker sang. En av mennene forklarer at dette er en stor dag for ham og for polakker flest. Han mener at så å si alle polakker, uansett politisk holdning eller hvor aktiv man er når det gjelder religion, så veldig opp til pave Johannes Paul II. Han forteller at det gjør ham stolt av å være polsk, og flere nikker bifallende. *Uten ham hadde vi kanskje snakket russisk i dag*, sier en kvinne i 40-årene spøkefullt, med referanse til pavens rolle i kampen mot kommunismen. En annen mener man ikke kan annet enn å være stolt av at en av verdens viktigste mennesker var polsk. Flere

---

¹²¹ [http://www.vl.no/2.616/takket-for-en-tro-fylt-med-verdighet-1.78001.\(15.06.2016\)](http://www.vl.no/2.616/takket-for-en-tro-fylt-med-verdighet-1.78001.(15.06.2016))

nikker og sier seg enig. En godt voksen mann mener at de fleste katolikker verden over, og mange andre også, elsket pave Johannes Paul II, men at polakker elsket ham spesielt høyt. *Han er en del av den polske sjelen*, sier han, før gruppen løses opp og folk rusler videre.

Selv om det ikke er noen tvil om pave Johannes Paul IIs betydning for verdens katolikker generelt, og folket i Polen spesielt, mener jeg også denne hendelsen kan betraktes som en forhandling om polsk identitet i akkurat denne konteksten. I tillegg til pave Johannes Paul IIs sentrale rolle for polske migranter spiller også den katolske kirka en viktig rolle for tilhørighet og opplevelse av fellesskap for mange (Giskødegård og Aschim 2016, Halvorsen og Aschim 2016). «Kirken som sted gir en arena for polsk tilhørighet, men på en måte som gjør at tilværelsen i Norge får mer mening», sier Giskødegård og Aschim på bakgrunn av forskning tilknyttet en menighet tilhørende en katolsk kirke på Sunnmøre i Norge.

Slik jeg oppfatter det, er det ingen ambivalens som kommer til uttrykk, men nærmest en kollektiv stolthet knyttet til det å være polsk. I mange andre kontekster blir polskhet relatert til enten snevre subjektposisjoner i Norge eller vanskelige forhold i Polen, og blir ofte uttrykt gjennom en eller annen form for ambivalens. I denne sammenhengen var uttrykket entydig: Det at en av verdens viktigste mennesker var polsk, kunne man ta til seg uten forbehold.

Narrativer om det «urettferdige Norge»

Selv om mange gir uttrykk for at de føler seg «tryggere» i Norge, betyr ikke dette et totalt fravær av usikkerhet. Alt fra utfordringer knyttet til språk til det ikke helt å forstå offentlige systemer og byråkrati, eller det å komme langt bak i køen når man forsøker å leie bolig, er også en del av migrantenes fortellinger.

Til tross for all usikkerhet var de fleste jeg snakket med, innstilt på å bli boende og prøve å få seg jobb, selv om de i perioder var uten fast inntekt. Dette hadde også vært situasjonen for Paulina og Januz en tid, men nå hadde altså hun fått jobb. I en periode hadde både Paulina og Januz vært uten jobb, og som et resultat av dette hadde de hatt mange opplevelser som de syntes hadde vært ubehagelige. *Vi opplevde at mange nordmenn har en negativ innstilling til polakker*, sier Paulina. Spesielt gjelder dette offentlige kontorer, for eksempel UDI, forklarer hun. Paulina har også merket disse holdningene når hun har søkt på jobber eller forsøkt å leie leilighet. *Jeg er ikke 16 år lenger, så jeg ønsker å bli behandlet på samme nivå som nordmenn*, sier hun. Hun er glad de har denne perioden bak seg nå.

I denne delen av Paulinas narrativ blir det tydelig at Norge ikke bare er *hyggelige mennesker* og *et fint liv*, som hun har beskrevet tidligere. I perioder har Norge også vært forbundet med utrygghet, og da kommer opplevelsen av å bli behandlet på en annen måte enn nordmenn fram. Det er når hun beskriver denne perioden, at disse minnene dukker opp, virker det som. Det å få avslag på jobbsøknader, få beskjed om at leiligheten ikke skal utleies allikevel, vente på svar på søknad om dagpenger, samt usikkerhet knyttet til oppholdstillatelse var i en periode det som preget hverdagen. Mye av dette ble relatert til det å være polsk og ikke være så velkommen i Norge. Dette viser hvordan narrative kan være situasjonelle, temporære og skiftende.

Paulina og Januz er på langt nær de eneste som har erfaring med at kontakt med det offentlige Norge kan være en stressfaktor. Dariuz, en mann i midten av 50-årene, beskriver sine erfaringer med offentlige kontorer i Norge som vanskelig. Han kom til Norge gjennom ansettelse i et bemanningsbyrå og hadde i begynnelsen flere engasjement i bygg- og anleggssektoren. Siden det ikke er avtale om ventelønn mellom oppdrag, ble han i perioder gående uten inntekt, og i en av disse periodene var det en kollega som gjorde ham oppmerksom på at han hadde krav på barnetrygd, siden han hadde mindreårige barn i Polen. I tillegg ble han etter hvert arbeidsledig og måtte søke om dagpenger. Han ble gående i lengre tid og vente på svar på begge søknadene. Dariuz mener det er veldig smertefullt for polakker at det ikke er noen krav her i Norge til hvor lang tid saksbehandling skal ta. Han har inntrykk av at dette tar lengre tid for polakker enn for nordmenn, og at mange offentlige kontorer ikke har oversikt over hvilke rettigheter arbeidsmigrantene har. *Du kan ikke la folk vente så lenge, særlig ikke når det gjelder så alvorlige ting som penger, arbeidstillatelse og lignende. I Polen er det krav til alle offentlige kontorer at man skal ha svar på en sak innen 14 dager. Og dette er loven! Men her kommer ventetiden an på hvert enkelt kontor.* Det er tydelig at Dariuz synes dette er vanskelig. For det første er det opplevelsen av at det eksisterer andre regler for polakker enn for nordmenn, og dernest en tilpasning til et system som gjør ham usikker, og som fungerer på måter han ikke er vant til. I denne fortellingen er det interessant å se hvordan Norge kontrasteres til Polen, som altså har regler for hvor lenge folk kan vente på svar. Mens Norge representerer det uoversiktlige og uforutsigbare, framstår Polen som det motsatte.

Jeg vil jo bare bli behandlet likeverdig: Marcin og Gabrielas fortelling

Marcin forteller om sine erfaringer med NAV. Han tok kontakt på grunn av en skade i forbindelse med jobb, men følte at han fikk lite hjelp.

M: jeg dro dit, men ingen gjorde noen ting. Det er det samme med andre, som mister jobben, for eksempel. Vi er fra Polen, så vi får ingenting. Men de vet at de ikke kan gjøre slike ting. Lederen fra Polsk forening har skrevet i avisa om det, så nå bryr de seg litt mer.

L: Jeg har hørt flere fortelle om at de har hatt problemer, ja.

M: Det var slik: «Du kan bare dra hjem, det er jo ikke noe problem.» Men de smarteste tenker, hvorfor skulle vi dra hjem når vi betaler skatt og all ting? Hva med ... hvis du jobber i et år og tjener hundre tusen kroner, så får du dagpenger, penger fra NAV til å leve for. Mange visste ikke om det.

Samboeren Gabriela forteller at hun har fått hjelp fra NAV flere ganger i forbindelse med et firma hun hadde problemer med. Marcin sier da at han først og fremst prøver å fikse ting selv.

L: Så du fikk egentlig ikke hjelp i saken din, Marcin?

M: Jeg var der på NAV ca. 10 ganger og fylte ut samme papirer hver gang. Ingenting skjedde.

L: Har du noe inntrykk av hvorfor du ikke fikk hjelp?

M: Jeg tror det var ... de visste ikke hva de skulle gjøre, eller ... de ville ikke gå langt nok inn i saken.

G: Jeg tror det er fordi vi er fra Polen. Jeg vil gjerne bo sammen med disse menneskene. Jeg vet jeg ikke er norsk, men jeg vil gjerne behandles som likeverdig.

L: Opplever du det på samme måte, Marcin?

M: Ja, noen ganger. Jeg kan føle det.

G: Noen ganger skammer jeg meg, for eksempel når det er polakker som prøver å smugle alkohol eller narkotika.

M: Det er det samme i alle land, ikke bare folk fra Polen.

I denne samtalen kommer kompleksiteten i narrativene tydelig til uttrykk. I mange situasjoner virker det som om migrantene bruker det som beskrives, som «doble referanserammer» (Waldinger og Lichter 2003, Friberg mfl. 2013, Wojtyńska 2012), altså at de sammenligner med situasjonen i hjemlandet i stedet for å sammenligne seg med norske kolleger. Gabriela påpeker imidlertid at hun vil behandles likeverdig, fordi hun vil bo sammen med «disse menneskene». Hennes referanseramme er altså ikke forholdene i Polen, men forholdene i Norge. Uttalelsen *jeg vet jeg ikke er norsk*, kan indikere at nettopp det å være norsk er «inngangsbilletten» for å bli behandlet likeverdig. Både Gabriela og Marcin tilskriver da også det de opplever som forskjellsbehandling, til nettopp det at de er polske. I tillegg til å ønske seg likeverdig behandling kommer det fram at Gabriela også skammer seg over kriminalitet begått av andre polske. Det virker derfor som om ønsket om likeverdig behandling er «til tross» for at de er polske. Dette gir meg assosiasjoner til Marianne Gullestads tekster, hvor hun beskriver «den norske likhetstrangen» (Gullestad 1989), som innebærer at man må være lik for å være likeverdig. Som vi så, er bildet som skapes av polske arbeidsmigranter i norske mediediskurser, basert på konstruksjoner av forskjeller. Til tross for at polske migranter fysisk sett ikke skiller seg fra nordmenn gjennom annen hudfarge eller andre synlige karakteristika, trekkes det opp skillelinjer mellom «oss» og «dem». Forskjellsmarkører trenger ikke å være fysiske, men kan innebære forestillingen om en sammenheng mellom etnisitet og forventede egenskaper, rettigheter og plikter.

Patrycjjas fortelling

Mange av narrativene inneholder erfaringer av kategorisering og stereotypisering, der informantene opplever forskjellsbehandling mellom polske og norske arbeidstakere. Som vi har sett, er dette også noe som preger samhandling med offentlige etater. Noen forteller også eksplisitt om situasjoner de har opplevd som krenkende. En episode hvor dette kom tydelig fram, var noe Patrycja opplevde i jobben sin på et offentlig kontor. Patrycja hadde kommet til Norge tre år tidligere ifølge med sin daværende kjæreste, som jobbet i bygningsbransjen. Selv hadde hun mastergrad fra Polen, men jobbet først to år med å passe barn og gjøre enkelt husarbeid hos en familie. Da dette engasjementet var over, begynte hun å se seg om etter annet arbeid, og det var i denne perioden vi først møttes. Etter hvert lærte hun seg godt norsk, og etter noen måneder som arbeidsledig fikk hun jobb på et offentlig kontor innenfor et felt

som var relevant for hennes utdanning. Det var ikke noen drømmejobb, men hun så det som et steg i riktig retning. Hun jobbet hardt for å perfektionere språket og å sette seg inn i fagfeltet, som var noe annerledes enn de erfaringene hun hadde fra Polen. En dag vi møtes for å spise lunsj sammen, er hun tydelig opprørt. Hun forteller følgende episode fra jobben sin: På kontoret hvor hun jobber, er det en resepsjon hvor det i perioder er mange mennesker innom for å fylle ut og levere skjemaer. De blir stående ved skranken, hvor det er utplassert pennene til dette formålet. Et problem er at veldig mange av de besøkende tar med seg disse pennene når de går. Gjennom året blir dette en betydelig, og unødvendig, utgiftspost som de har diskutert ulike løsninger på. Denne dagen hadde en kollega kommet bort til Patrycja, som stod sammen med noen andre kolleger, og sagt at hun hadde kommet på en kjempegod løsning på dette problemet: *Vi kan jo bare ansette en polakk til å passe på pennene?* Så hadde hun ledd godt av sin egen morsomhet. Hvordan reagerte du på det? spør jeg. *Jeg følte jo også at jeg måtte le, men jeg syntes ikke det var spesielt morsomt*, sier Patrycja. Det var tydelig at hun hadde tatt seg nær av det som skjedde. Alle på arbeidsplassen var naturlig nok klar over at Patrycja var fra Polen. Det er ulike måter å tolke denne episoden på. Skjuler humoren en dobbelthet hvor dette er en beskjed om at som «polakk» er dette passende arbeid? Er det en indikasjon på at hun i sin nåværende posisjon blir betraktet som det Nirmal Puwar (2004, gjengitt i Dahle og Seeberg 2013: 83) kaller «space invader», en som blir oppfattet som å ikke naturlig høre til i den posisjonen hun innehar? Eller indikerer hendelsen at selv om de visste at hun var polsk, ble hun ikke (lenger) betraktet som den stereotype «polakken», og at de dermed kan spøke med denne stereotypien? Hvis dette siste var tilfellet, var det en feilvurdering, siden Patrycja tydelig opplevde det som krenkende. Krenkelser trenger uansett ikke å ha vært tilsiktet for å ha effekt. Dagligdagse og til og med velmenende hendelser kan fungere undertrykkende, beskriver Young. Hun mener undertrykkelse kan forstås som

the vast and deep injustices some groups suffer as a consequence of often unconscious assumptions and reactions of well meaning people in ordinary interactions, media, and cultural stereotypes, and structural features of bureaucratic hierarchies and market mechanisms – in short, the normal processes of everyday life (Young 1990: 21, sitert i Mattsson 2014: 9).

Patrycjas reaksjon vitner om at kollegaens «morsomhet» rammet henne på en måte som, sammen med andre erfaringer, kan virke undertrykkende. For Patrycja var det å ikke bli assosiert med denne stereotypien av «polakken» et prosjekt som utspant seg på ulike arenaer. Hun understreket at den perioden hun hadde jobbet med husarbeid og barnepass, var det mer som et medlem av familien og noe hun gjorde for å lære seg språket. Da det engasjementet

var ferdig, ventet hun til hun fikk en jobb som var mer i tråd med hennes utdanning, og gjorde ikke som mange andre, som jobbet i tilfeldige jobber i lengre perioder i påvente av noe bedre. Hun uttrykte også frustrasjon over andre polske som ble gående lengre tid i jobber de var overkvalifiserte for. Særlig gjaldt dette andre polske kvinner. Dette kom til uttrykk under et kafébesøk sammen med Magdalena. Magdalena hadde jobbet en lengre periode som renholder i private hus, men hadde for kort tid siden fått deltids vikarjobb i omsorgssektoren. Nå var hun gravid, og mens vi spiste lunsj, hadde Magdalena gitt uttrykk for at hun ikke helt visste om hun skulle fortsette i vikarjobben etter svangerskapspermisjonen. Etter at Magdalena gikk, blir Patrycja og jeg sittende og snakke sammen. Patrycja gir uttrykk for at hun ikke synes Magdalena skal fortsette å jobbe som ufaglært. *Hun og mannen er kjempeflinke begge to, hun har en bachelorgrad fra Polen, hun burde gjøre noe mer.* Videre sier hun at hun ikke skjønner alle disse polske jentene som blir gående i en «dead end job» i Norge. *Hvorfor kommer de hit? Det kan da ikke være bare økonomi,* undrer hun. *Det kan da ikke være så viktig å tjene penger at de blir gående og ikke komme seg videre. De er jo ikke offer, de gjør valg!* sier Patrycja. Hun blir tydelig opprørt når hun snakker om dette. Selv har hun et mer nyansert syn på arbeidslivet i Polen enn mange andre. I likhet med mange mener hun at livet er hardt i Polen, og at lønningene er veldig lave i forhold til leveomkostningene. Imidlertid anser hun mulighetene til å få et meningsfylt arbeid i tråd med utdannelsen som større i Polen enn i Norge. Det virker som om Patrycijas frustrasjon over kvinnene som blir værende i «dead end jobs», kan ha sammenheng med at det bygger opp under det stereotype bildet av «polakken», og at dette på sett og vis også påvirker hennes handlingsrom. Som vist i forrige kapittel kan de ulike subjektposisjonene forbundet med polske arbeidsmigranter i Norge virke begrensende for den enkeltes muligheter til å gjøre ressurser og identitetstilknytninger relevante. Å bli satt i samme bås som disse kvinnene oppleves som et press til å innrette seg etter en subjektposisjon som hun er i opposisjon til, og kan også medføre en eksklusjon fra alternative og mer attraktive posisjoner. Det virker som om hun er nødt til å ta aktivt avstand fra «polakk»-stereotypien for å unngå denne subjektposisjonen. Det å avvise «dead end jobs» i Norge og sannsynliggjøre bedre karrieremuligheter i Polen tolker jeg som en del av en narrativ posisjonering. For Patrycja representerer ikke Norge bare trygghet, muligheter og forutsigbarhet, men også kategorisering og mulig stigmatisering og diskriminering. Som vi så i Natalias historie, er kjønn en sosial kategori hun bruker for å avgrense seg mot de polske mennene hun beskriver som slitne industriarbeidere som lever på måter hun skammer seg over. For Patrycja blir situasjonen noe annerledes. Hun har oppnådd å få en jobb som har tatt henne ut av kategorien polske kvinner i «dead end jobs», og hun har

videre ambisjoner. For henne handler dette kanskje mest om klasse, om å vise at hun ikke lenger vil assosieres med denne kategorien kvinner. Her blir ikke kjønn noe som kan verge henne mot å bli assosiert med en stereotypi.

«Store fortellinger» og individuelle erfaringer

Som vi har sett i eksemplene ovenfor, er narrative og «de store fortellingene» om både Polen og Norge komplekse. Mange gjenspeiler den «selvfølgeliggjorte forståelsen», slik Gullestad (2002/2010: 47) uttrykker det, og forteller om Norge som det trygge og forutsigbare og kontrasterer til livet i Polen, som er preget av usikkerhet. I andre eksempler blir dette bildet mer nyansert, og erfaringer med urettferdighet i Norge og situasjoner som bringer fram stolthet tilknyttet Polen, blir synliggjort. For å kunne analysere dette blir det viktig å påpeke de mange forbindelsene mellom de individuelle erfaringene og identitetskonstruksjon og større strukturer som globalisering og neoliberalisme. Det er nettopp i migrantenes narrativer denne koblingen kan gjenfinnes. På den ene siden er den norske diskursen, relatert til de polske arbeidsmigrantene, klart preget av et arbeidsliv med behov for billig og fleksibel arbeidskraft (Friberg 2012, 2013, Kolstrup 2010). På den andre siden kommer strukturnivået, gjennom politiske og økonomiske endringer i polsk historie og arbeidsliv, tydelig til uttrykk i migrantenes narrativer. Mange mener at årsaken til at polakkene hadde blitt så hardtarbeidende, er å finne i deres *kommunistiske fortid*. Forklaringene kan, ifølge mange av informantene, være at det harde livet, og knapphet på det meste, har gjort dem både hardtarbeidende og innovative.

I migrantenes narrativer ser vi at historien brukes både til å forklare enkelte egenskaper de mener å inneha, men også til å differensiere fra det tidligere sosialistiske (kommunistiske) subjektet. Oppfinnsomheten man trengte for å håndtere den knappheten på materielle goder som mange beskriver under kommunisttiden, blir konvertert til karakteristiske trekk ved dagens polske arbeider. Til tross for at Patryk selv bare var et barn under kommunismens fall i 1989, knytter han sine egenskaper som arbeider til nettopp denne perioden, som en slags kollektiv arv. Gjennom å referere til den stereotype oppfatningen av arbeiderne under kommunisttiden som lite motiverte, etablerer han et skille mellom dagens arbeidersubjekt og den kommunistiske arbeideren. I hans narrativ smelter den historiske oppfinnsomheten sammen med tilpasning til markedskreftene og dagens krevende arbeidsliv i Polen i konstruksjonen av den hardtarbeidende migrantarbeideren. Denne nye identiteten produseres

på et tidspunkt i historien hvor det globale, neoliberale arbeidslivet, Norge inkludert, etterspør denne typen subjekter. Ifølge Stuart Hall handler identitet om å bruke historie og kultur som ressurs. Det handler imidlertid ikke så mye om hvem vi *er* og hvor vi *kommer fra*, men hvordan vi har blitt representert, og hva dette har å si for hvordan vi kan representere oss selv (Hall 1996b: 4). I lys av dette er det interessant å merke seg hvordan historiske hendelser og økonomiske og politiske endringer kommer til uttrykk i narrativene, samt hvilke grenser som framstår som signifikante. «The politics of identity is always a politics of difference», sier Pun Ngai (2005: 141). Subjektene bør betraktes som effekten av makt og som diskursive konstruksjoner med sine egne muligheter, «through a process of signification, differentiation and exclusion» (ibid.: 141).

Mange av de egenskapene som trekkes fram av migrantene, kan gjenfinnes i de nye kravene som ble stilt til polske postkommunistiske arbeidere. Overgangen fra planøkonomi til markedsøkonomi handlet ifølge Jan Sowa (2012) ikke bare om politiske og økonomiske endringer, men også om ideologiske. Resultatet ble en kraftfull ideologisk operasjon som omformet subjektkonstruksjonen og gjorde den forenelig med neoliberal kapitalisme. Dette illustreres blant annet av Elisabeth Dunns arbeid fra Polen under denne transformasjonsperioden (Dunn 2004). Hun viser hvordan konstruksjonen av nye identiteter/subjekter ble satt i system. Dunn beskriver hvordan den postsosialistiske transformasjonen lovet å bringe både nasjonal suverenitet og individuell frihet. Ansatte-evalueringer skulle gi ansatte muligheter til å kontrollere alle aspekter ved sin personlighet og kapasitet. Gjennom den restruktureringen som fant sted i Polen etter 1989, skulle arbeiderne bli individualistiske og fleksible og dermed skreddersydd for den neoliberale markedsøkonomien. De skulle ikke lenger være en del av de sosiale strukturene som ble konstruert under sosialismen. «Thus, the construction of self-managing, choosing individual [...] is an integral means of regulating social actors so that the capitalist-democratic political economy runs smoothly and coherently», skriver Dunn (ibid.: 166). Det som skjer på det individuelle og mikrososiale nivået, gjenspeiler det som skjer på det nasjonale politisk-økonomiske nivået, mener Dunn.

For meg er Dunns analyser et godt eksempel på hvordan de ulike nivåene må ses i sammenheng. Forhold på det strukturelle nivået avtegner seg i de individuelle fortellingene og medvirker til individenes selvforståelse. Slik vil de også påvirke både individuelle og kollektive fortellinger.

Dette perspektivet er nyttig for å reflektere over også de «store fortellingene» om Norge og Polen som er gjengitt ovenfor. Som det har blitt gjort rede for tidligere, er tilknytning for transnasjonale migranter ofte preget av kompleksitet. Identitet og tilknytning er for så vidt preget av kompleksitet for folk flest, og når man i tillegg forholder seg til flere nasjonale kontekster, er det naturlig at dette gir en ekstra dimensjon. Som jeg har vist ovenfor, er det mulig å identifisere ulike fortellinger om henholdsvis Norge og Polen. Mens de fleste fortellingene handler om vanskelige kår i Polen og, som kontrast, tryggere forhold i Norge, er det også andre sider som kommer til uttrykk, og som understreker fortellingenes komplekse natur. Tilknytning for transnasjonale migranter handler ikke om å høre til *enten* i Polen *eller* i Norge, men individer og grupper kan uansett ha behov for å plassere seg på ulike måter gjennom sine narrativer. Mens narrativenes meningsskapende og sammenbindende funksjon har blitt påpekt av flere (Ochs og Capps 1996, Bruner 1990), er det også viktig å understreke at en narrativ tilnærming synliggjør mangfold og kompleksitet i en gruppe.

Som vi har sett i de foregående kapitlene, er beskrivelser både i media og i informantenes narrativer preget av konstruksjoner av forskjeller mellom polske og norske arbeidstakere. Stereotypier og subjektposisjoner viser hvordan diskurser rangerer og hierarkiserer, og dette kommer også til uttrykk som opplevde krenkelser hos enkelte. Allikevel beskriver de fleste hvordan livet i Norge representerer trygghet og muligheter, i motsetning til livet i Polen. Dette til tross for at de fleste gir uttrykk for å ha liten kontakt med nordmenn, og til tross for opplevd urettferdighet. Noen opplever til og med nordmenn som uinteresserte og avvissende, mens andre mener nordmenn betrakter dem som billig arbeidskraft. Hvordan skal man så forstå de ulike fortellingene om Polen og Norge? Kan tilhørighet til en nasjonal kontekst oppstå når identitetskonstruksjon stort sett framstår som basert på forskjeller?

Ifølge Ellie Vasta kan man «høre til» uten at dette innebærer å «høre sammen». Migranter kan oppleve å høre hjemme i destinasjonslandet uten å assosiere seg med majoritetsgruppen. Dette forklarer hun med at man kan føle tilhørighet til en samfunnsorden, «sense of belonging to polity» (Vasta 2013: 202). I noen tilfeller kan rasisme eller andre former for ekskludering, eller tvungen kulturell assimilering, føre til at enkelte minoritetsgrupper ikke opplever en felles tilhørighet med majoriteten. Mennesker kan allikevel føle at de hører til i et samfunn hvis de identifiserer seg med de fleste institusjonene og sentrale praksisene, altså måten ting gjøres på viktige områder (Mason 2010, gjengitt i Vasta 2013: 202). Slik jeg leser mange av narrativene, er det dette som kommer til uttrykk. Når Gabriela forteller at selv om hun ikke er norsk, så vil hun bo *blant disse menneskene* og bli behandlet som likeverdig, så handler ikke

det nødvendigvis om å dele et kulturelt fellesskap, men om rettigheter og plikter i det norske systemet.

Fortellingene som plasserer og legitimerer, er mangfoldige, motsetningsfylte og også påvirket av maktstrukturer. På samme måte som identitet er mangefasettert, er også tilhørighet det, og grensene er fleksible og endres over tid. Norge er på samme tid både urettferdig og trygt. Polen beskrives ikke bare som et land man er stolt av, men er også forbundet med skam og utrygghet. Når de fleste informantene til tross for opplevelse av ekskludering, stereotypisering (Rugkåsa 2012, Vink 2005) og annetgjøring (Gullestad 2002/2010) i Norge, i sine narrativer framstiller Polen som det utrygge og Norge som det trygge, kan Vastas (2013) perspektiver gi en bedre forståelse for dette. For mange handler fortellingen om Norge om økonomisk trygghet, fravær av stress, og sosial sikkerhet, til tross for at man kan føle seg ekskludert og urettferdig behandlet. Også kjønnsrollene, som i Natalias beskrivelse gir henne trygghet når hun sier at hun *føler seg mer trygg som kvinne i Norge*,¹²² kan ses på som institusjonelt forankret i Norge. I tillegg understreker mange norsk natur som et viktig element. Selv om dette knapt kan sies å være et velferdsgode eller handle om politiske praksiser, er det noe som er allment tilgjengelig. Bruk av naturen og norsk turkultur er noe som av mange beskrives som en vei til inkludering.¹²³ Eksempelvis beskriver Røde Kors sitt tiltak «Til topps», hvor over 1000 innvandrere og frivillige sammen besteg en av Norges høyeste fjelltopper, som «Norges sprekeste integreringsarena».¹²⁴ Bruk av naturen kan derfor samtidig ses på som noe allment og fritt tilgjengelig, men også brukes som et mål på integrering. Dette innebærer samtidig at bruk av naturen trekker noen grenser mellom hvem som er «innenfor» og «utenfor».

I fortellingene om Polen er det de økonomiske vanskene og de umulige dilemmaene dette skaper, samt fravær av sosial sikkerhet, mange tar avstand fra gjennom narrative. Det er samfunnssystem, politikere og altså «polity»-nivået (Vasta 2013) man snakker imot gjennom disse fortellingene. Menneskene beskrives som aggressive, men Alicja forklarer at dette er fordi stress og vanskelige forhold skaper disse karaktertrekkene. Igjen er det systemet som er årsaken til at man tar avstand. Når det gjelder stolthet, derimot, så er det «kulturnasjonen Polen» og en pave som har talt systemet midt imot, som blir de tydeligste uttrykkene for en

---

¹²² Kapittel 7 i denne avhandlingen.

¹²³ Se for eksempel <http://www.norskfriluftsliv.no/6-av-10-vil-ta-flyktninger-med-pa-tur/> (hentet 13.09.2016).

¹²⁴ <https://www.rodekors.no/om-rode-kors/lokalforeninger-og-distrikter/buskerud/drammen/om-drammen-rode-kors/aktuelt/til-topps/> (hentet 13.09.2016).

kollektiv følelse av stolthet. Når Paulina beskriver hvor sinna hun er på Polen, samtidig som hun «elsker det landet», så er det nettopp «polity»-nivået hun er sinna på, slik jeg leser hennes narrativ.

Med dette blikket er det lettere å forstå det sammensatte bildet og de ofte kontrastfylte historiene. Norge kan på samme tid representere både trygghet og urettferdighet, og Polen kan være landet man er stolt av og sinna på. Noen vil naturlig nok finne andre måter og muligheter for å skape tilknytning, og for dem vil ikke tilhørighet stoppe ved samfunnsordenen. Dette har også framkommet i tidligere kapitler, hvor vi kunne se at noen informanter i sine narrativer toner ned forskjellene og framhever likhet og tilhørighet med majoritetsbefolkningen. For andre er ikke disse grensene like lette å krysse på dette tidspunktet i historien.

Kapittel 10 -

Refleksjoner over narrativer om arbeidsliv og konstruksjoner av forskjell

Veien hjem

En god stund etter at jeg egentlig var ferdig med å samle inn data til avhandlingen, deltok jeg på en konferanse i Polen. I tillegg til å presentere et paper basert på avhandlingen for polske kolleger, hadde jeg også en annen intensjon med denne turen. Konferansen fant sted i Patrycja's hjemby, og vi hadde avtalt å møtes. Stikk i strid med moras råd valgte nemlig Patrycja å flytte tilbake til Polen. Det blir et gledelig gjensyn, og vi finner oss et rolig sted for å oppdatere hverandre på hva som har skjedd siden sist. Det er to år siden hun flyttet hjem igjen. Patrycja forteller at hun kom til et punkt der hun følte at livet i Norge ble stående på stedet hvil. Hun kom seg liksom ikke videre, og hun savnet familien sin. Jeg ber henne fortelle meg om hvordan det har vært å komme tilbake. Hun begynner med å understreke at dette var det riktige valget for henne. Det var godt å komme nærmere familie og venner, og det viste seg også at hun hadde rett med hensyn til karrieremuligheter. Hun er nå i gang med å komme seg videre innenfor akademia, slik som hun ønsket seg. Det er også mye hun savner fra Norge. Livet i Polen er mer utrygt, særlig arbeidslivet. «Dessuten begynte jeg å bli vant til det norske kjønnsrollemønsteret. Mennene deres tenker annerledes, og det likte jeg», forteller hun med et smil. Det hun ikke savner fra Norge, er noen av holdningene til polske arbeidsmigranter. «Polakk» begynte å bli et ubehagelig ord i Norge, sier Patrycja. «Det har liksom blitt et skjellsord.» Patrycja sier at hun ikke helt vet årsaken til dette. Hun tror mange setter pris på den jobben polske arbeidsmigranter gjør, men det må da bety noe at ordet i seg selv har blitt så belastet. Hun vet bare ikke akkurat hva det betyr.

Identitet og grenser

For meg ble møtet med Patrycja et viktig innspill i slutføringen av avhandlingen, og det var også med på å styrke meg i troen på noen av de teoretiske veivalgene jeg hadde gjort. Et

viktig utgangspunkt i denne avhandlingen har vært «forståelsen av at de måter noen beskrives og kategoriseres på, har betydning både for den enkelte og dennes livsbetingelse og mulighetsrom, for relevante grupperes plassering i samfunnhierarkiet, og for samfunnet», som Kristensen (2011: 247) formulerer det. Gjennom tidligere forskning (Friberg 2012, van Riemsdijk 2010) og gjennom å identifisere ulike nyhetsrammer i norske avisers omtaler av polske arbeidsmigranter¹²⁵ fikk jeg et inntrykk av at polske arbeidsmigranter i Norge på dette tidspunktet i historien beskrives på måter som er preget av stereotype oppfatninger basert på konstruksjoner av forskjeller mellom norske og polske arbeidstakere. Dette inntrykket ble styrket i analysene av migrantenes narrativer.

For å kunne analysere og forstå informantenes narrativer om arbeid, identitet og tilhørighet fant jeg Stuart Halls tanker nyttige. Som vist i kapittel 2 mener Hall (1996b) at identitetsbegrepet kan få en ny mening gjennom å fokusere på identifisering. I dette legger han den prosessen der individet trer inn, inkorporerer og artikulere subjektposisjoner i en diskurs. Slik jeg forstår det, handler dermed identifisering om identitet som praksis heller enn en fast størrelse og er dermed både et konkret handlings- og forståelsesmønster og en konstruksjon. Denne prosessen er avhengig av det som er holdt utenfor, altså av konstruksjonen av forskjeller og dermed markering av symbolske grenser. Ut fra et slikt perspektiv blir identitet strategisk og posisjonert heller enn essensialistisk og varig. Identiteter skapes og formes i møte med sosiale og økonomiske strukturer, men individene kan også være taktiske agenter som yter motstand mot undertrykking (Ngai 2005, Ortner 1995). Det jeg har funnet spesielt fruktbart med dette perspektivet, er at det gjør det mulig å tematisere og adressere diskursiv makt gjennom å identifisere de subjektposisjonene som kommer til uttrykk i media, og som snakkes fram i informantens narrativer.

I likhet med Gullestad er det kanskje riktig å si at også jeg har forholdt meg til et diskursanalytisk perspektiv hvis det forstås i «en meget vid og ikke-teknisk forstand» (Gullestad 2002/2010: 46). Det jeg finner støtte for hos Gullestad, er at man kan ta utgangspunkt i hvordan diskursiv makt påvirker vårt handlingsrom gjennom at konstruksjoner av virkeligheten framstår som naturlige, selvfølgelige og dermed hegemoniske. Noen diskursive elementer har informantene identifisert seg med og gledet seg over, andre har de vært kritiske til, slik Gullestad beskriver det. Slik jeg har lest Iver Neumann, er dette på linje med det som kommer til uttrykk i de ulike begrepene han bruker for å beskrive hvordan

---

¹²⁵ Kapittel 6 i denne avhandlingen.

mennesker forholder seg til subjektposisjoner man ikke uten videre kan velge seg bort fra; identifikasjon, mot-identifikasjon og des-identifikasjon (Neumann 2001: 170–171).

Noen vil slett ikke identifisere seg med den posisjonen som diskursen beskriver, men kan av ulike årsaker ikke «melde seg ut», ifølge Beverly Skeggs (1997/1999). Slik denne avhandlingen viser, kan subjektposisjonene tilknyttet «polsk arbeidsmigrant» være vanskelige å unnslipe. I en del situasjoner kan mennesker oppleve at de blir tilskrevet karakteristika og egenskaper i kraft av å være polsk arbeidsmigrant, som de ikke identifiserer seg med, og som de av ulike årsaker ønsket å avgrense seg fra.

Fortellinger om å håndtere forskjellighet

I teorikapittelet antyder jeg at forholdet mellom polske arbeidsmigranter og majoritetsbefolkningen er preget av en relasjon påvirket av minorisering og majorisering (Berg, Flemmen, og Gullikstad 2010), og at det eksisterer stereotype oppfatninger av polske migranter i det norske samfunnet. Dette er basert både på eksisterende forskning og på uttalelser fra representanter fra Polsk forening. Det kan også virke som om dette er noe som har manifestert seg i det norske språket. Et googlesøk på «polakkarbeid» får haugevis med treff, alt fra påpeking av at dette kan fungere rasistisk,¹²⁶ som betegnelse på spesielt tungt og fysisk krevende arbeid¹²⁷ eller fysisk lavstatusarbeid.¹²⁸

For mennesker som skal etablere seg i Norge, samt ha en rolle i det norske arbeidsmarkedet, var min antagelse at dette vil innebære spesielle utfordringer og muligheter. Gjennom å stille spørsmålet: «Hvordan forstår og håndterer polske menn og kvinner sin situasjon som arbeidsmigranter i en norsk kontekst?» ønsket jeg å belyse dette. Videre stilte jeg spørsmål om hvilke narrativer om migrasjon som kommer til uttrykk, og hva disse narrative kan fortelle oss om opplevde muligheter for tilknytning og posisjonering. Dernest ønsket jeg å sette søkelys på hvilke subjektposisjoner tilknyttet arbeidslivet som snakkes fram i migrantenes narrativer, og hvordan disse influerer på hvilke identiteter som produseres og forhandles i den norske konteksten.

---

¹²⁶ <http://e24.no/naeringsliv/det-eksisterer-ikke-polakkarbeid-bare-arbeid/20129588> (hentet 12.06. 2016).

¹²⁷ <https://www.ung.no/oss/rasisme/115291.html> (hentet 12.06. 2016).

¹²⁸ <http://vgd.no/samfunn/spraak/tema/1719984/tittel/negerarbeid> (hentet 12.06. 2016).

Som det framgikk i kapittel 6, kan framstillingen av polske arbeidsmigranter i norske aviser deles inn i tre nyhetsrammer. På bakgrunn av dette mener jeg det skapes ulike subjekter, «den utsatte» «arbeidersubjektet» og «den fremmede». Dette styrket bildet av at det eksisterer stereotype oppfatninger om denne gruppen i Norge, og følgelig diskursivt skapte subjektposisjoner.

Jeg har belyst problemstillingen ved å gå gjennom migrantenes egne narrativer og spesielt fokusere på det som har blitt betegnet som «narratives of emplacement» (Read 2012, Farrer 2010). Jeg har tidvis benyttet betegnelsen plasseringsnarrativer, eller narrativ plassering, på norsk. Min intensjon med dette valget var at det i større grad enn andre tilnærminger ville bidra til at informantenes stemme kom fram, og at det skulle bidra med ny kunnskap om identitetskonstruksjon og tilhørighet. Dette har gitt meg en mulighet til å tydeliggjøre mangfoldet av måter å etablere tilknytning på. Selv om fortellingene om Norge og Polen spiller ulike roller i de individuelle historiene, er de med på å strukturere narrativene, og gjennom narrativene kan informantene vise hvilke måter de hører til, eller ikke hører til, i ulike kontekster på. For transnasjonale migranter er det ikke slik at man må velge tilhørighet til nasjonal kontekst, men i noen tilfeller ser man likevel at man gjennom narrativet plasserer seg på ulike måter i forhold til nettopp dette. Gjennom denne tilnærmingen har jeg ønsket å gå bak det stereotype bildet som tegnes av polske migranter. Dette har også gjort det mulig å synliggjøre de barrierene som enkelte opplever for tilknytning, og vise hvilke strategier individer møter disse barrierene med.

Ikke minst har det gjort det mulig å vise hvordan faktorer som kjønn, klasse og nasjonalitet/etnisitet veves sammen og virker sammen på nye måter etter migrasjon. Gjennom narrativene har man kunnet få inntrykk av hvordan de ulike migrantene opplever sitt spillerom i den nye konteksten, eller hvordan de skaper seg spillerom. Det er i de individuelle historiene denne dynamikken har kommet fram, men det er viktig å se dette som et samspill mellom individene, de kollektive fortellingene og strukturnivået. Ved å bruke et interseksjonelt perspektiv har det vært mulig å adressere hvordan eksempelvis kjønn, nasjonalitet og klasse nærmest smelter sammen i en forestilling av hva som er passende arbeid for polske arbeidsmigranter. Det har også bidratt til å synliggjøre hvordan kjønn i noen tilfeller brukes i narrativene for å synliggjøre en grense og dermed verge seg mot uønskede subjektposisjoner gjennom å si «jeg er ikke slik». Dette er det Beverly Skeggs (1997/1999) beskriver som ikke-identifisering.

Gjennom hele dette materialet ligger konstruksjoner av forskjell som et fundament. På ulike måter kommer opplevelsen av at det knyttes andre egenskaper og forventninger til polske arbeidsmigranter enn til majoritetsbefolkningen. Det er her stereotypisering og minorisering kommer tydeligst til uttrykk. Spesielt gjelder dette i de delene av narrativene som omhandler arbeidslivet. Gjennom konseptet subjektposisjoner, og dermed diskursiv makt, har det vært mulig å synliggjøre hvordan disse forventningene har kommet fram i migrantens fortellinger om seg selv. I narrativene har det vært mulig å gjenfinne elementer fra det som i kapittel 6 ble beskrevet som «den utsatte», «arbeidersubjektet» og «den fremmede». Slik jeg har lest informantenes narrativer, var det vanskelig for mange å se bort fra disse subjektposisjonene.

Som subjektposisjon er «arbeidersubjektet» det som sterkest kommer til uttrykk. Det er også i forhold til denne subjektposisjonen at et tydelig mønster trer fram; narrativer som beskriver en spesiell arbeidsmoral og arbeidskapasitet i kraft av å være polsk. Et knippe egenskaper går igjen, og hele tiden kontrasteres disse egenskapene til de norske arbeiderne. De polske jobber fortere, er mer løsningsorienterte, allsidige og fleksible, og de er mer pliktoppfyllende og mindre syke enn de norske. Det er tydelig mye stolthet knyttet til denne beskrivelsen og til det å kunne bidra i det norske samfunnet. Umiddelbart kan en slik stereotypi virke som et positivt element som skaper en nisje, eller et slags «brand», og som danner grunnlag for identifisering knyttet til mestring og stolthet. Sett i lys av subjektposisjoner og diskursiv makt er det vanskelig å se bort fra at det også handler om forskjellskonstruksjon og minorisering som er knyttet til polske migranter i Norge. Et eksempel på dette er hva som naturaliseres som «passende arbeid», og at polske arbeidsmigranter forventes å ta de jobbene nordmenn ikke vil ha. Dette handler også om at det skapes en forventning om spesielle egenskaper og en spesiell arbeidsmoral i kraft av at man er polsk. Selv om det også kan forstås som uttrykk for agency fra migrantenes side, at man møter subjektposisjoner med des-identifikasjon (Neumann 2001) og heller «gjør sin egen greie», vitner det allikevel om et begrenset spillerom for polske migranter i en norsk kontekst.

Det interseksjonelle blikket

Sett med et interseksjonelt blikk kan det virke som om kjønn, klasse og etnisitet smelter sammen på spesielle måter i de subjektposisjonene som beskrives. «Arbeidersubjektet» består i all hovedsak av mann + arbeiderklasse/kroppsarbeid + polsk (etnisitet/nasjonalitet). Sett med et annet blikk betyr dette at hvis man er polsk arbeidstaker, kan man bli konstruert som

passende for visse typer arbeid. Imidlertid brukes også kjønn sammen med andre elementer som en grenseoppgang hos noen av de kvinnelige informantene når de ønsker å trekke et skille mellom seg selv og «de andre» polakkene, de mannlige arbeiderne som de ikke vil bli identifisert med. Gjennom å fortelle om sitt syn på «de andre» polakkene etablerer de en distanse, og man får samtidig formidlet et bilde av seg selv som annerledes. I den norske diskursen blir de satt i samme kategori som andre polske arbeidsmigranter og diskursivt konstruert som det polske «arbeidersubjektet». Det kan virke som om kvinnes behov for å markere avstand henger sammen med at de opplever at det i den norske konteksten settes likhetstegn mellom det å være polsk og arbeiderklasse, eller det å utføre fysisk arbeid. Dette knyttes til noe de ikke identifiserer seg med eller vil bli identifisert med. Når man ser på narrative i et større perspektiv, kan det virke som om en del erfarer at merkelappen «polakk» kan påvirke samhandling på uforutsigbare måter. Noen ganger oppleves dette som direkte diskriminering, andre ganger som subtile opplevelser av at etnisitet spiller inn på områder det ikke burde være relevant. For andre igjen er det nettopp denne identiteten som man mener skaper muligheter, og som gjør at man er den foretrukne arbeidstaker.

Det disse subjektposisjonene har til felles, er at de konstruerer forskjeller mellom de polske og de norske arbeidstakerne som betydningsfulle og meningsbærende. De er basert på essensialisering av etnisitet og «normalisering» av forskjeller på bakgrunn av dette, noe som bidrar til at man ikke får øye på hvordan dette låser individer fast i subjektposisjoner. Dette gjøres gjennom å understreke deres større sårbarhet for utnyttning, deres særegne egenskaper som arbeidere eller deres fremmedhet. Dette innebærer en utfordring for dem som ønsker å understreke likhet med majoritetsbefolkningen heller enn forskjell. Hos en mindre gruppe informanter som gjennom sine narrativer toner ned forskjeller mellom polske og norske arbeidstakere og derigjennom forsøker å overskride skillet mellom «polakker» og «nordmenn», blir dette tydelig. Gjennom å påpeke likheter og underkommunisere forskjeller gir de også avkall på det de andre beskriver som det mest attraktive ved de polske arbeidsmigrantene, den overlegne arbeidsmoralen og arbeidskapasiteten. «Polak potrafi» blir ikke lenger en merkevare, men noe som tones ned.

Om å høre til

Som vi har sett i de foregående kapitlene, er beskrivelser både i media og i informantenes narrativer preget av konstruksjoner av forskjeller mellom polske og norske arbeidstakere.

Stereotypier og subjektposisjoner viser hvordan diskurser rangerer og hierarkiserer, og dette kommer også til uttrykk som opplevde krenkelser hos enkelte. Allikevel beskriver de fleste hvordan livet i Norge representerer forutsigbarhet, trygghet og muligheter, i motsetning til livet i Polen. Dette til tross for at de fleste hevder å ha liten kontakt med nordmenn, og at noen opplever nordmenn som uinteresserte og avvisende, mens andre mener nordmenn betrakter dem kun som billig arbeidskraft. Ifølge Ellie Vasta kan man «høre til» uten at dette innebærer å «høre sammen». Dette forklarer hun med at migranter kan oppleve å høre hjemme i destinasjonslandet uten å assosiere seg med majoritetsgruppen. Man kan føle tilhørighet til en samfunnsorden, «sense of belonging to polity», hevder hun (Vasta 2013: 202). I noen tilfeller kan rasisme eller andre former for ekskludering, eller tvungen kulturell assimilering, føre til at enkelte minoritetsgrupper ikke opplever en felles tilhørighet med majoriteten. Mennesker kan allikevel føle at de hører til i et samfunn hvis de identifiserer seg med de fleste institusjonene og sentrale praksisene, altså måten ting gjøres på på viktige områder (Mason 2010, gjengitt i Vasta 2013: 202).

Noen vil naturlig nok finne andre måter og muligheter for å skape tilknytning, og for dem vil ikke tilhørighet stoppe ved samfunnsordenen. Dette har også framkommet i tidligere kapitler, hvor vi kunne se at noen informanter i sine narrativer toner ned forskjellene og framhevet likhet og tilhørighet med majoritetsbefolkningen. For andre er ikke disse grensene like lette å krysse på dette tidspunktet i historien.

Sluttrefleksjoner

For meg har arbeidet med denne avhandlingen på mange måter vært en reise i et til tider ukjent landskap, stort sett i eget land, men også i informantenes hjemland Polen. Fra de første intervjuene som tematiserte forskjellene på polske og norske arbeidere, til å begynne å se dette mot rammene av teori og analyser ligger en slags oppdagelsesreise. Jeg «visste ikke» at *nordmenn trengte en uke på å gjøre det som en polsk arbeider gjør på en dag*. Møtet med den stereotypiske «nordmannen» ble slik sett en vel så nyttig erfaring som møtet med den stereotypiske «polakken». Dette var spesielt nyttig fordi man som representant for majoriteten i langt mindre grad blir konfrontert med denne typen stereotypier, som er basert på en essensialisering av etnisitet, og til tider av negativ art. Når man er i en posisjon der man har definisjonsmakt, og er den som definerer «den andre», er det sjelden at stereotypiene får konsekvenser for hvem man kan være, og hva slags spillerom man har.

For meg har Stuart Halls teorier om identitet som basert på konstruksjon av forskjellighet (Hall 1996b, 1999) fått meg til å reflektere over Marianne Gullestads tanker relatert til det hun kaller «den norske likhetstrangen» (Gullestad 1996). Slik Gullestad beskriver det, har nordmenn en tendens til å måtte være like for å føle seg likeverdige. Dermed blir det som er ulikt, forstyrrende, og strategien blir å trekke en grense rundt og «båsette» det som er annerledes. Det er også en strategi for å vise hvor like «vi» er sammenlignet med «de andre», mener Gullestad. Dette innebærer noen spesielle utfordringer i et arbeidsliv preget av diskurser hvor etnisitet essensialiseres og «smelter sammen» med klasse i form av eksempelvis det polske «arbeidersubjektet». Som mange forskere som bruker interseksjonelle perspektiver (eksempelvis de los Reyes og Mulinari 2005, Yuval-Davis 2006a, 2006b) hevder, kan man ikke forstå maktens virkning uten å se hvordan maktasymmetrier knyttet til kjønn, etnisitet og klasse virker sammen, fordi makten sjelden er eksempelvis kjønns- eller etnisitetsnøytral. Når Patrycja finner det problematisk å bruke den betegnelsen hun alltid har brukt, for å beskrive deler av sin identitetstilknytning, at hun er «polakk», berører dette derfor flere maktasymmetrier. Det å komme fra Polen når man er i Norge, handler ikke lenger bare om nasjonalitet, men tilskrivelse av en rekke egenskaper og klassetilhørighet som hun ikke identifiserer seg med.

Veien videre

For Patrycja ble valget som nevnt å reise tilbake til Polen. De fleste av informantene som har delt sine erfaringer med meg under arbeidet med denne avhandlingen, har valgt å bli værende i Norge. De fleste av dem opplever dette som et valg med bedre framtidsutsikter enn hjemlandet på dette tidspunktet i historien. Jeg er ikke i tvil om at mange av dem vil oppleve å kunne realisere sine framtidsplaner og drømmer her i Norge, og noen har allerede gjort det. Jeg er heller ikke i tvil om at dette for en del av dem vil innebære å kunne jobbe innenfor de områdene der de har utdanning og kompetanse. Eksempelvis har også Natalia etter hvert fått en jobb som er mer i tråd med hennes utdanning. Dessverre innebærer ikke dette nødvendigvis at stereotypene forsvinner. Erfaringsvis er etniske stereotyper spesielt vanskelig å endre (Eriksen og Sajjad 2015, Vink 2005). Erfaringer fra andre samfunn viser at forestillinger om «passende arbeid» for etniske minoriteter kan eksistere side om side med at representanter for den samme minoriteten kan inneha posisjoner høyere opp i samfunnhierarkiet (Castles og Miller 2003). For eksempel har man i USA meksikanskættede

samfunnstopper, samtidig som man har en kraftfull stereotypi av den meksikanske gartneren eller hushjelpen.¹²⁹

Det som skjer i mange samfunn hvor minoriteter går inn i spesielle segment i arbeidslivet, og gjerne i jobber hvor de i liten grad har kontakt med majoritetsbefolkningen, er at det utvikles «parallelsamfunn», samfunn hvor minoritet og majoritet eksisterer side om side uten nevneverdig kontakt (Dalby, Dyrliid og Viggen 2013) eller «parallele arbeidsplasser», hvor grupper av arbeidere har liten kontakt med hverandre (Hviid og Flyvholm 2010). I Norge viser flere forskningsrapporter tendenser i denne retningen for arbeidsmigranter som har ankommet etter EU-utvidelsen i 2004 (Friberg og Tyldum 2007, Friberg og Eldring 2011). I denne avhandlingen har jeg vist at tilknytning er preget av kompleksitet, og at mangel på kontakt med lokalbefolkning for mange ikke beror på manglende ønske eller motivasjon, men også på opplevelsen av manglende mulighet. For noen virker det som om de har funnet måter å overskride disse grensene på, andre opplever dette som vanskelig. Mens mange har problemer med språk, opplever andre at det er måten de blir kategorisert på av nordmenn, som er utfordringen. Norge kunne uten særlig stor innsats ha tilbudt en språkopplæring som kunne ha gitt stor uttelling til samfunnet gjennom de menneskelige ressursene som er tilgjengelige. Andre barrierer, som minorisering og stereotypisering er det ikke like lett å fjerne med politiske vedtak, og eksisterende maktasymmetrier vedvarer. Som vi har sett, mener Vasta (2013) at ulike maktrelasjoner skaper ulike former for solidaritet eller tilhørighet. Som vist i kapittel 9 i denne avhandlingen kan tilhørighet dreie seg om tilhørighet til samfunnsordenen. Mens mange problematiserer innvandrere eller migranternes manglende integrering, eller følelse av nasjonal tilhørighet, som et problem for samfunnet, snur Vasta det litt på hodet: «[...] in reality, social cohesion is weakened by social exclusion and racism», sier hun (Vasta 2013: 211).

Som gjort rede for tidligere i avhandlingen er min oppfatning at mange har en tilknytning til det Vasta (2013) beskriver som «polity», eller samfunnsordenen, som dette kan oversettes til. På dette nivået kan det gjøres mye for å minske forskjeller mellom lokale arbeidstakere og migrantarbeidere. Et eksempel på politiske vedtak som innebærer store endringer, er da de såkalte overgangsreglene ble fjernet 1. mai 2009, noe som gav de polske arbeidsmigrantene og andre EU-borgere fra EU-8-landene nye rettigheter og plikter. Dette medførte at mange i større grad kunne planlegge en framtid i Norge og dermed hadde en større sosial og

---

¹²⁹ <http://ash.harvard.edu/files/ash/files/mexican-reputation.pdf?m=1421170612> (hentet 13.06.2016).

økonomisk sikkerhet. En del byråkratiske skillelinjer mellom majoritetsbefolkningen og arbeidsmigrantene ble borte. Imidlertid vil de usynlige barrierene og sannhetene som manifesterer seg i et samfunn gjennom subjektposisjoner som avgrenser hva som er passende arbeid og adferd, naturalisere forskjellene på en måte som skaper noen muligheter, men også begrensninger og belastninger for identitetskonstruksjonen. Det faktum at man i dag diskuterer hvorvidt «polakk» er et skjellsord eller ikke, er en indikasjon på hvor kraftfull den diskursive makten kan være, og på hvordan stereotypisering og annetgjøring kan avtegne seg i et samfunn. Identiteter skapes og formes i møte med sosial og økonomiske strukturer, men individene kan også være taktiske agenter som yter motstand mot undertrykking (Ngai 2005, Ortner 1995).

Min intensjon har vært å bidra med ny kunnskap innenfor feltet arbeidsmigrasjon gjennom å vise hvordan migrantens narrativer kan betraktes som forhandlinger om tilhørighet og posisjonering, og hvordan et interseksjonelt blikk kan gjøre oss mer sensitive for måter ulike sosiale kategorier sammenveves på i de subjektposisjonene migranter tilbys. I denne avhandlingen har jeg videre vist hvordan arbeidsmigrantenes narrativer synliggjør et mangfold av strategier i møte med kategorisering og subjektposisjoner, og at dette innebærer både identifikasjon, forhandlinger og motstand. Forhåpentligvis vil dette kunne være et bidrag til nyansering, synliggjøring av mangfold og en dypere forståelse av den kompleksiteten som preger mange migranters liv og historier. Dermed vil dette kunne betraktes som et empirisk bidrag til den eksisterende migrasjonsforskningen, samtidig som det bidrar med nye teoretiske innfallsvinkler i denne sammenhengen.

Referanser

Alsos, K. og Eldring, L. (2008): «Labour Mobility and Wage Dumping: The case of Norway». *European Journal of Industrial Relations*, 14(4), s. 441–459.

Amit, V. (2012): «The Raptures and Ruptures of Mobility». *Identities*, vol. 19, nr. 4, s. 501–509.

Andersen, R.K., Bråten, M., Eldring, L., Friberg, J.H. og Ødegård, A.M. (2009): *Norske bedrifters bruk av østeuropeisk arbeidskraft*. Fafo-rapport 2009: 46.

Andersen, S.K. og Felbo-Kolding, J. (2013): *Danske virksomheders brug af østeuropæisk arbeidskraft*. København: Museum Tusulanum.

Anderson, B. (1983): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.

Anderson, B. og Ruhs, M. (2008): «A Need for Migrant Labour? The micro-level determinants of staff shortages and implications for a skills based immigration politic». *Migration Advisory Committee*. Tilgjengelig på: www.ukba.homeoffice.gov.uk/mac.

Anderson, B., Ruhs, M., Rogaly, B. og Spencer, S. (2006): *Fair enough? Central and East European migrants in low-wage employment in the UK*. Joseph Rowntree Foundation.

Anthun, K.S. (2013): *Work In Progress: An Ethnographic Study of Power and Work in a Norwegian Engineering Unit*. Doktoravhandling ved NTNU 2013: 84.

Appadurai, A. (1996): «Global Ethnoscapes: Notes and queries for a transnational anthropology». I Appadurai, A., *Modernity at large: cultural dimensions of globalization* (vol. 1). Minneapolis: University of Minnesota Press, s. 48–65.

Arnholtz, J. og Hansen, N.W. (2011): «Nye arbeidsmigranter på det danske arbeidsmarked». I Larsen, TP (red.), *Insidere og outsiders*, København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, s. 109–132.

Arnholtz, J. og Hansen, N.W. (2013): «Labour Market Specific Institutions and the Working Conditions of Labour Migrants: The case of Polish migrant labour in the Danish labour market». *Economic and Industrial Democracy*, 34(3), s. 401–422.

Arnoldi, J.D. (2005): «Medieanalyse og Nikals Luhmanns systemteori». I Järvinen, M. og Mik-Meyer, N., *Kvalitative metoder i et interaktionistisk perspektiv. Interview, observationer og dokumenter*. København: Hans Reitzel forlag, s. 255–273.

- Ashcroft, B., Griffiths, G. og Tiffin, H. (2000): *Post-colonial Studies. The Key Concepts*. (2nd edition). New York: Routledge.
- Baba, M.L. og Dahl-Jørgensen, C. (2013): «Language Policy in Practice: Re-bordering the Nation». *International Migration*, 51(2), s. 60–76.
- Bakken, F., Bråthen, M., Handal, J. og Aarethun, T. (2009): *Hvordan vil nedgangskonjunktur påvirke arbeidsinnvandrere i Norge?* NAV-rapport.
- Bamberg, M.G. (1997). «Positioning between structure and performance». *Journal of narrative and life history*, 7(1–4), s. 335–342.
- Barber, P.G. (2008): «The Ideal Immigrant? Gendered Class Subjects in Philippine–Canada Migration». *Third World Quarterly*, 29(7), s. 1265–1285.
- Basch, L., Schiller, N.G. og Blanc, C.S. (1994): *Nations Unbound: Transnational projects, global predicaments, and deterritorialized nation-states*. New York: Gordon and Breach.
- Bay, A. H., Hellevik, O., Hellevik, T. (2007): «Svekker innvandring oppslutningen om velferdsstaten?» *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 48(3), 377-408.
- Beck, U. (2002): *The Cosmopolitan Society and its Enemies. Theory, Culture og Society*, vol. 19(1–2), s. 17–44.
- Becker, H.S. (1998): «Categories and Comparisons: How we find meaning in photographs». *Visual Anthropology Review*, 14(2), s. 3–10.
- Bell, K., Jarman, N., og Lefebvre, T. (2004): *Migrant Workers in Northern Ireland*. Belfast: Institute for Conflict Research.
- Berg, B. (1992): *Bakerst i køen: om flyktningers deltakelse på arbeidsmarkedet*. Trondheim: Sintef, Institutt for industriell miljøforskning.
- Berg, B. (2007): «Integreringsutfordringer og kvalifiseringsbehov blant arbeidsinnvandrere». IMDi-rapport 9–2007: *Integreringskart 2007: Arbeidsinnvandring – en kunnskapsstatus*, s. 82–90.
- Berg, B. (2010). *Eksilets stoppesteder: Fra flukt og asyl til integrering og transnasjonale liv*. Doktoravhandling ved NTNU 2010: 112.
- Berg, A.J., Flemmen, A.B. og Gullikstad, B. (2010): «Interseksjonalitet, flertydighet og metodologiske utfordringer». Innledning i Berg, A.J. (red.), *Likestilte norskheter. Om kjønn og etnisitet*. Trondheim: Tapir Forlag.
- Bernard, H.R. (2006): *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Lanham: Rowman Altamira.
- Berremán, G., (2007[1963]): «Behind Many Masks: Ethnography and impression management». I Robben, A. og Sluka, J. (red.), *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader*. Malden: Blackwell Publishing, s. 137–158.

- Bhabha, H. (1994): *The Location of Culture*. London, New York: Routledge.
- Bhabha, H. (1996): «The Other Question: Difference, discrimination, and the discourse of colonialism». I Baker, H.A. Jr., Diawara, M. og Lindeborg, R.H. (red.), *Black British cultural studies: A reader*. Chicago: University of Chicago Press, s. 87–106.
- Bjørnholt, M og Stefansen, K. (2016): «The dual earner – dual carer model as lived practice. Understanding dynamics of work – family adaptations». *Work, Employment and Society*. (under publisering).
- Blanc, C.S., Basch, L. og Schiller, N.G. (1995): «Transnationalism, Nation-States, and Culture». *Current Anthropology*, 36(4), s. 683–686.
- Bourdieu, P. (1995). *Distinktionen: En sociologisk kritik af dømmekraften*. Det lille forlag.
- Bourdieu, P. og Passeron, J.C. (1970/1990). *Reproduction in Education, Society and Culture* (vol. 4). Sage Publishing.
- Bourdieu, P. (1986) «The forms of capital». I Richardson, J. (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, s. 241–258.
- Brettell, C.B. (2003). *Anthropology of Migration. Essays on Transnationalism, Ethnicity, and Identity*. Lanham: Rowman Altamira.
- Brettell, C.B. (2008): «Theorizing Migration in Anthropology. The social construction of networks, identities, communities and globalscapes». I Brettell, C.B. og Hollifield, J.F. (red.), *Migration Theory: Talking across disciplines*. London, New York: Routledge.
- Brochmann, G. og Hagelund, A. (2011): «Migrants in the Scandinavian Welfare State». *Nordic Journal of Migration Research*, 1(1), s. 13–24.
- Bruner, J.S. (1990): *Acts of Meaning* (vol. 3). Cambridge: Harvard University Press.
- Burawoy, M., Blum, J.A., George, S., Gille, Z. og Thayer, M. (2000): *Global Ethnography: Forces, Connections, and Imaginations in a Postmodern World*. Berkeley: University of California Press.
- Butler, J. (2004): *Undoing gender*. New York: Routledge.
- Bø, B. P. (1997): «Norsk Innvandrings-og asylpolitikk». I Eriksen, T.H. (red) , *Flerkulturell forståelse*. Oslo: Aschehoug, 165-187.
- Carling, J. (2005): «Gender Dimensions of International Migration». *Global Migration Perspectives*, 35, s. 1–26.
- Castles, S. og Miller, M.J. (2003): *The Age of Migration* (3rd ed.). New York: Guilford Press.
- Chamberlain, M. (1997): *Narratives of Exile and Return*. Piscataway, NJ: Transaction Publishers.

- Christensen, A.D. og Jensen, S. (2011): «Roots and Routes». *Nordic Journal of Migration Research*, 1(3), s. 146–155.
- Christensen, A.D. og Jensen, S.Q. (2012): «Doing intersectional analysis: Methodological implications for qualitative research». *NORA-Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 20(2), s. 109–125.
- Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Berkley.
- Coyle, A. (2007): «Resistance, Regulation and Rights the Changing Status of Polish Women's Migration and Work in the 'New' Europe». *European Journal of Women's Studies*, 14(1), s. 37–50.
- Cyrus, N. (2006): «Polish Emigration: Permanent and temporary patterns». I Triandafyllidou, A. (red.), *Contemporary Polish Migration in Europe: Complex patterns of movement and settlement*. Lewiston, NY: Edwin Mellen.
- Daiute, C. og Lightfoot, C. (2004): *Narrative analysis: Studying the development of individuals in society*. Sage Publications.
- Dahle, R. og Seeberg, M.L. (2013): «Does She Speak Norwegian? Ethnic dimensions of hierarchy in Norwegian health care workplaces». *Nordic Journal of Migration Research*. 3(2), s. 82–90.
- Dalby, L, Dyrliid, L.M. og Viggen, K. (2013): «Det viktigste er å ha en jobb». *Om innvandreteres erfaringer med arbeid og bosetting i Kyst-Norge*. Rapport. Trondheim: Sør-Trøndelag fylkeskommune og Høgskolen i Sør-Trøndelag.
- Danielsen, K. (2004): «Med kostskole i bagasjen. Migrasjon og sosial mobilitet». I Fuglerud (red.), *Andre bilder av «de andre»*. *Transnasjonale liv i Norge*. Oslo: Pax Forlag, s. 151–141.
- Danielsen, K. (2007): «Migranterfaringer – tilhørighet og lengsel». *Norsk tidsskrift for migrasjonsforskning*, 8(1), s. 47–60.
- Datta, A. og Brickell, K. (2009): «'We Have a Little Bit More Finesse, as a Nation': Constructing the Polish Worker in London's Building Sites». *Antipode*, 41(3), s. 439–464.
- Davies, B. og Harré, R. (1990): «Positioning: The discursive production of selves». *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 20(1), s. 43–63.
- Deleuze, G. (2006): *Foucault*. London: Continuum.
- de los Reyes, P. (2003): *Patriarkala enklaver eller ingemansland? Våld, hot och kontroll mot unga kvinnor i Sverige*. Norrköping: Integrationsverkets skriftserie IV.
- de los Reyes, P. og Mulinari, D. (2005). *Interseksjonalitet: kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Solna: Liber Förlag.
- de Fina, A. (2003): *Identity in Narrative: A study of immigrant discourse* (vol. 3). Amsterdam: John Benjamins Publishing.

- di Leonardo, M. (1991): *Gender at the Crossroads of Knowledge: Feminist anthropology in the postmodern era*. Berkeley: University of California Press.
- Dilley, R.M. (1999): *The Problem of Context* (vol. 4). Oxford, New York: Berghahn Books.
- Dilley, R.M. (2002): «The Problem of Context in Social and Cultural Anthropology». *Language og Communication*, 22(4), s. 437–456.
- Duany, J. (2011): *Blurred Borders: Transnational migration between the Hispanic Caribbean and the United States*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Dunn, E. (2004): *Privatizing Poland: Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*. Ithaka, NY: Cornell University Press.
- Dyrlid, L.M. (1994): *Amigos para siempre? Venner for alltid? En studie av gatebarn, arbeid og vennskap i Puebla, Mexico*. Hovedoppgave i sosialantropologi – Universitetet i Trondheim.
- Dølvik, J.E. og Eldring, L. (2005): *Arbeids- og tjenestemobilitet etter EU-utvidelsen: Nordiske forskjeller og fellestrekk*. København: Nordisk Ministerråd.
- Dølvik, J. og Eldring, L. (2008): *Arbeidsmobilitet fra de nye EU-landene til Norden – utviklingstrekk og konsekvenser: Sluttrapport fra en nordisk arbeidsgruppe under Nordisk Ministerråd*. København: Nordisk Ministerråd.
- Dølvik, J.E. og Friberg, J.H. (2008): *Den nye arbeidsinnvandringen fra øst. Drivkrefter, utviklingstrekk og arbeidslivspolitiske konsekvenser*. Background Paper for the IMER-Programme – Research in the field of Migration and Immigration. The Research Council of Norway.
- Eade, J., Drinkwater, S. og Garapich, M. (2006): «Class and Ethnicity: Polish migrants in London». *Sociology*, 32, s. 259–275.
- Easthope, H. (2009): «Fixed Identities in a Mobile World? The relationship between mobility, place, and identity». *Identities: Global studies in culture and power*, 16(1), s. 61–82.
- Eldring, L. (2008): *Mobility of Labor from New EU states to the Nordic Region: Development trends and consequences*. København: Nordisk Ministerråd.
- Eldring, L. og Friberg, J.H. (2013): Europeisk arbeidsmobilitet: utfordringer for de nordiske arbeidsmarkedene. *Søkelys på arbeidslivet*, 30 (01–02), s. 22–39.
- Engebriqtsen, A. og Fuglerud, Ø. (2007). *Ungdom i flyktningfamilier – Familie og vennskap – trygghet og frihet*. Oslo: NOVA – Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring, Rapport 3, 2007.
- Engebriqtsen, A.I. og Fuglerud, Ø. (2009): *Kultur og generasjon: tilpasningsprosesser blant somaliere og tamiler i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Eriksen, T.H. (2012): «Ethnicity». I Ritzer, G. (red.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Eriksen, T.H. og Fuglerud, Ø. (2007): *Grenser for kultur. Perspektiver fra norsk minoritetsforskning*. Oslo: Pax Forlag.
- Eriksen, T.H. og Sajjad, T.A. (2015): *Kulturforskjeller i praksis: perspektiver på det flerkulturelle Norge*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Eyles, J. (1988): *Research in Human Geography: Introductions and investigations*. Oxford: Blackwell.
- Faist, T. (2010): «Towards Transnational Studies: World theories, transnationalisation and changing institutions». *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), s. 1665–1687.
- Farrell, E.J. (2008): *Negotiating Identity: Discourses of migration and belonging*. Doktoravhandling, Macquarie University.
- Farrer, J. (2010): «‘New Shanghailanders’ or ‘New Shanghainese’: Western Expatriates’ Narratives of Emplacement in Shanghai». *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(8), s. 1211–1228.
- Foucault, M. (1977 [1975]): *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books
- Foucault, M. (1980): Two Lectures. I C. Gordon (red). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings by Michel Foucault.. 1972-1977*. New York: Pantheon Books. 78-108.
- Foucault, M. (1982). The subject and power. I Rabinow, P., og Dreyfus, H. (red). *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*. Brighton: Harvester Press. 209-226.
- Foucault, M. (1990). *The history of sexuality: An introduction, volume I*. Trans. Robert Hurley. New York: Vintage.
- Foucault, M. (1969/2005): *Vidensarkæologien*. Århus: Forlaget Philosophia.
- Fraser, H. (2004): «Doing Narrative Research Analysing Personal Stories Line by Line». *Qualitative Social Work*, 3(2), s. 179–201.
- Fraser, N. (1992): «The Uses and Abuses of French Discourse Theories for Feminist Politics». I Fraser, N. og Bartky, S.L. (red.), *Revaluing French Feminism: Critical essays on difference, agency, and culture* (No. 682). Indiana University Press, s. 177–194.
- Fraser, N. (2003): «From Discipline to Flexibilization? Rereading Foucault in the shadow of globalization». *Constellations*, 10(2), s. 160–171.
- Friberg, J.H. (2006): *Individuell arbeidsinnvandring. Utfordringer to år etter EU-utvidelsen*. Oslo: Fafo-notat 2006: 07.

- Friberg, J.H. (2010): «Working Conditions for Polish Construction Workers and Domestic Cleaners in Oslo: Segmentation, Inclusion and the Role of Policy». I Black, R., Engbersen, G., Okólski, M. og Pantiru, C. (red.), *A Continent Moving West? EU enlargement and labour migration from Central and Eastern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Friberg, J.H. (2012): «Culture at Work: Polish migrants in the ethnic division of labour on Norwegian construction sites». *Ethnic and Racial Studies*, 35(11), s. 1914–1933.
- Friberg, J. H. (2016). «The rise and implications of temporary staffing as a migration industry in Norway ». *Nordic Journal of Migration Research*, 6(2), 81-91.
- Friberg, J.H. og Eldring, L. (2011): *Polonia i Oslo 2010. Mobilitet, arbeid og levekår blant polakker i hovedstaden*. Oslo: Fafo-rapport 2011: 27.
- Friberg, J.H. og Tyldum, G. (red.) (2007): *Polonia i Oslo. En studie av arbeids- og levekår blant polakker i hovedstadsområdet*. Oslo: Fafo-rapport 2007: 27.
- Friberg, J.H., Tronstad, K.R. og Dølvik, J.E. (2012): «Central and Eastern European Labour Migration to Norway. Trends, conditions and challenges». I *Free Movement of Workers and Labour Market Adjustment, Recent experiences from OECD countries and the European Union*. OECD.
- Friberg, J.H., Elgvin, O. og Djuve, A.B. (2013): *Innvandrerne som skulle klare seg selv. Når EØS-avtalens frie flyt av arbeidskraft møter velferdsstatens bakkebyråkrati*. Oslo: Fafo-rapport 2013: 31.
- Frøystad, K. (2003): «Forestillingen om det 'ordentlige' feltarbeid og dets umulighet i Norge». I Rugkåsa, M. og Thorsen, K.T. (red.), *Nære steder, nye rom. Utfordringer i antropologiske studier i Norge*. Oslo: Gyldendal Akadmisk, s. 32–64.
- Fuglerud, Ø. (2001): *Migrasjonsforståelse: flytteprosesser, rasisme og globalisering*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fuglerud, Ø. (2004): *Andre bilder av «de andre». Transnasjonale liv i Norge*. Oslo: Pax Forlag.
- Fuglerud, Ø. og Eriksen, T.H. (2007): *Grenser for kultur. Perspektiver fra norsk minoritetsforskning*. Oslo: Pax Forlag.
- Gadamer, H.-G. (1975): *Truth and Method*. London: Sheed and Ward.
- Geertz, C. (1973): *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
- Ghosh, F. (2007): «Magt og interseksjonalitet i sosialt arbeid». *Nordisk sosialt arbeid*, vol. 27, nr. 4, s. 320–332.
- Giddens, A. (1983): «Comments on the theory of structuration». *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 13(1), 75-80.
- Giddens, A. (1990): *The Consequence of Modernity*. Oxford/Cambridge: Polity Press.

- Giddens, A. (1991/1984): *The Constitution of Society*. Oxford/Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1996/1991): *Modernity and Self Identity*. Oxford/Cambridge: Polity Press.
- Gilje, N. og Grimen, H. (2007): *Samfunnsvitenskapens forutsetninger*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gille, Z. og Ó Riain, S. (2002): «Global Ethnography». *Annual Review of Sociology*, s. 271–295.
- Gilmartin, M. og Migge, B. (2015): «European Migrants in Ireland: Pathways to integration». *European Urban and Regional Studies*, 22(3), s. 285–299.
- Gilmartin, M. og Migge, B. (2015): «Home Stories: Immigrant narratives of place and identity in contemporary Ireland». *Journal of Cultural Geography*, 32(1), s. 83–101.
- Giskødegård, M.F. og Aschim, A. (2016, under publisering): «Da hadde jeg et stykke Polen her. Den katolske kirke som transnasjonalt rom for fellesskap og tilhørighet». I Aschim, A., Hovdelien, O. og Sødal, H.K. (red.), *Kristne migranter i Norden*. Kristiansand: Portal forlag.
- Glomseth, C. (2012): «Tverrkulturell veiledning – på veien til jobb». I Båtnes, P.I. og Egden, S. (red.), *Flerkulturell forståelse i praksis*. Gyldendal Akademisk, s. 169–179.
- Gmaj, K. (2016a): «Settlement Strategies of Poles in Norway – Selected research results». I Slany, K. og Struzik, J. (red.), *Doing Family in a Transnational Context. Demographic Choices, Welfare Adaptations, School Integration and Every-day Life of Polish Families Living in Polish-Norwegian Transnationality*. Research Report. Warsaw: Jagiellonian University, s. 45–50.
- Gmaj K. (2016b): «Settling in Norway? The Case of Polish Migrants and Their Families». *Myśl Ekonomiczna i Polityczna*, nr. 2.
- Godzmirski, J. (2011): «Polsk diaspora og norsk utenrikspolitikk». *Internasjonal politikk*, vol. 69, nr. 4, s. 617–643.
- Gosh, F. (2007): «Magt og intersectionalitet i sosialt arbeid». *Nordisk sosialt arbeid* 04/2007 (volum 27), 320-332.
- Goss, J. og Lindquist, B. (1995): «Conceptualizing International Labor Migration: A structuration perspective». *International Migration Review*, 29 (2), s. 317–351.
- Gowan, T. (2000): «Excavating ‘Globalization’ from Street Level: Homeless Men Recycle their Past». I Burawoy, M., Blum, J.A., George, S., Gille, Z. og Thayer, M. (red.), *Global Ethnography: Forces, Connections, and Imaginations in a Postmodern World*. Berkeley: University of California Press.
- Gullestad, M. (1989): *Kultur og hverdagsliv: på sporet av det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.

Gullestad, M. (1991): The transformation of the Norwegian notion of everyday life. *American Ethnologist*, 18(3), 480-499.

Gullestad, M. (1996). *Hverdagsfilosofier: Verdier, selvforståelse og samfunnssyn i det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.

Gullestad, M. (2001): «Likhetens grenser». I Lidén, H., Lien, M. og Vike, H. (red.), *Likhetens paradokser: Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 32–67.

Gullestad, M. (2010 [2002]): *Det norske sett med nye øyne: kritisk analyse av norsk innvandringsdebatt*. Oslo: Universitetsforlaget.

Gullikstad, B. (2010): «Når likestilling blir ulikhet. Om interseksjonalitet i arbeidslivet». I Berg, A.J., Flemmen, A.B. og Gullikstad, B. (red.), *Likestilte norskheter: Om kjønn og etnisitet*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.

Guribye, E. (2016): «Social Capital Among Polish in Norway». I Slany, K. og Struzik, J. (red.), *Doing Family in a Transnational Context. Demographic Choices, Welfare Adaptations, School Integration and Every-day Life of Polish Families Living in Polish-Norwegian Transnationality*. Research Report. Krakow: Jagiellonian University, s. 13–16.

Hall, S. (1991): *The Local and the Global: Globalization and Ethnicity*. Macmillan Education UK.

Hall, S. (1992): «The Question of Cultural Identity». I Hall, S., Held, D. og McGrew, A.G. (red.), *Modernity and its Futures*. Cambridge: Polity Press, s. 274–316.

Hall, S. (1996a): «New Ethnicities». I Morely, D. (red.), *Stuart Hall: Critical dialogues in cultural studies*. London: Routledge, s. 441–449.

Hall, S. (1996b): «Who Needs Identity?». I Hall, S. og du Gay, P. (red.), *Questions of Cultural Identity*. London: Sage Publications, s. 1–17.

Hall, S. (red.) (1997): *Representation: Cultural representations and signifying practices* (vol. 2). London: Sage Publications.

Hall, S. (2001): «Negotiating Caribbean Identities». I *New Caribbean Thought: A reader*. University of the West Indies Press, s. 24–39.

Hall, S. og du Gay, P. (red.) (1996): *Questions of Cultural Identity*. London: Sage Publications.

Hall, S. og King, A. (2005): «Old and New Identities». I Rothenberg, P.S. (red.), *Beyond Borders: Thinking critically about global issues*. London: Macmillan, s. 167–173.

Hammersley, M., og Atkinson, P. (1995): *Ethnography: Principles in practice*. London: Routledge.

- Halvorsen, L.J og Aschim, A. (2016, under publisering): «Å ta del. Polske innvandrere, Den katolske kyrkja og lokalsamfunet». I Aschim, A., Hovdelien, O. og Sødal, H.K. (red.), *Kristne migranter i Norden*. Kristiansand: Portal forlag.
- Hamaz, S. og Vasta, E. (2009): «‘To Belong or Not to Belong’: Is that the Question? Negotiating Belonging in Multi-Ethnic London». *Centre on Migration, Policy and Society*.
- Hansen, J.A. og Hansen, N.W. (2009): *Polonia i København. Et studie af polske arbejdsmigranteres løn-, arbeids- og levevilkår i Storkøbenhavn*. LO-Dokumentation, nr. 1/2009, FAOS.
- Haukelien, H. og Vike, H. (2009/2012): «Velferd». I Brodtkorb, E. og Rugkåsa, M. (red.), *Mellom mennesker og samfunn: sosiologi og sosialantropologi for helse- og sosialprofesjonene* (2. utg.). Oslo: Gyldendal Akademisk, s. 123–165.
- Hardy, J. og Rainnie, A. (1996): *Restructuring Krakow: Desperately seeking capitalism*. London: Routledge.
- Harvey, D. (1989): *The Conditions of Postmodernity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hastrup, K. (1991). *Antropologiske studier af egen kultur*. Norsk antropologisk tidsskrift, nr 2.
- Hernández-León, R. (2008): *Metropolitan migrants: the migration of urban Mexicans to the United States*. Univ of California Press.
- Herrera Lasso, C.Q. og Perez Esquivel, D. (2014): *The Mexican reputation. A strategy to improve the stereotype Mexico shares with its U.S. diaspora*. Master in Public Policy. Cambridge, MA: John F. Kennedy School of Government, Harvard University.
- Hervik, P. (1999): «Forskellighedens logik: Fremstillingen, forestillingen og forskningen». I Hervik (red.), *Den genererende forskjelligheit. Danske svar på den stigende multikulturalisme*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hertzberg, D. og Kvinge, T. (2008): *Østeuropeisk arbeidskraft i norsk sjømat- og verftsindustri. Omfang og erfaringer*. Oslo: Fafo-notat 2008:07.
- Hoey, B.A. (2014): *Opting for Elsewhere: Lifestyle migration in the American middle class*. Nashville: Vanderbilt University Press.
- Holsen, S. og Fosso, E.J. (2002): *Migrasjon og romlege representasjonar: ein eksempelstudie av migrasjonspraksisar og -prosessar i eit spansk kystsamfunn*. Arbeider fra Institutt for geografi Bergen, nr. 252. Bergen: University of Bergen.
- Holstein, J.A. og Gubrium, J.F. (2004 [1995]): «The Active Interview». *Qualitative research: Theory, method and practice*, 2, s. 140–161. Holy, L. og Stuchlik, M. (2010): «Anthropological Data and Social Reality». I Moore, H.L. og Sanders, T. (red.), *Anthropology in Theory: Issues in epistemology*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Horevitz, E. (2009): «Understanding the Anthropology of Immigration and Migration». *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 19(6), s. 745–758.

- Huang, T.M (2006): «The Cosmopolitan Imaginary and Flexible Identities of Global-City Regions: Articulating new cultural identities in Taipei and Shanghai». *Inter-Asian cultural studies*, 7 (3), s. 472–491.
- Huang, L., Kochowicz, M., Krzaklewska, E. og Pustułka, P. (2015): *Transfam Web-survey on Polish Families Living in Polish-Norwegian Transnationality: Documentation of Design, Variables and Measurements*. Oslo: NOVA-HIOA og Jagiellonian University. Tilgjengelig på: <http://www.transfam.socjologia.uj.edu.pl>.
- Huang, L., Krzaklewska, E. og Pustułka, P. (2016a): «Young Polish Migrants in Norway: Education, work and settlement choice». Nye tall om ungdom, *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 16(1), s. 63–78.
- Huang, L., Krzaklewska, E. og Pustułka, P. (2016b): «Polish Families Living in the Polish-Norwegian Transnationality in the Light of the TRANSFAM Web-Survey Findings». I Slany, K. og Struzik, J. (red.), *Doing Family in a Transnational Context. Demographic Choices, Welfare Adaptations, School Integration and Every-day Life of Polish Families Living in Polish-Norwegian Transnationality*. Research Report. Warsaw: Jagiellonian University, s. 16–21.
- Hviid, K. og Flyvholm, M.A. (2010): *Udenlandsk arbejdskraft i Norden: Sammenfatning af landerapporter fra forprojektet til Nordisk Ministerråds globaliseringsprojekt*. København: Nordisk Ministerråd.
- Højgaard, L. og Søndergaard, D.M. (2011): «Theorizing the Complexities of Discursive and Material Subjectivity: Agential realism and poststructural analyses». *Theory and Psychology*, 21(3), s. 338–354.
- Iglicka, K. (2001): «Migration Movements From and Into Poland in the Light of East-West European Migration». *International Migration*, 39(1), s. 3–32.
- Iglicka, K. og Gmaj, K. (2014): «Poland – Past and Current Migration Outflows with the Special Emphasis on Norway». *Centre for International Relations*, 4, s. 1–24.
- Iglicka, K., Gmaj, K. og Wierzejski, A. (2016a): «The Poles in Norway – we wanted workers but people arrived». *Myśl Ekonomiczna i Polityczna*, 1(52), s. 116–138.
- Iglicka, K., Gmaj, K. og Wierzejski, A. (2016b): «Poles in Norway: socio-demographic characteristics and challenges of integration». I Slany, K. og Struzik, J. (red.), *Doing Family in a Transnational Context. Demographic Choices, Welfare Adaptations, School Integration and Every-day Life of Polish Families Living in Polish-Norwegian Transnationality*. Research Report. Warsaw: Jagiellonian University, s. 9–13.
- Ihlen, Ø. (2007): «Building on Bourdieu: A sociological grasp of public relations». *Public Relations Review*, 33(3), s. 269–274.
- IMDi (2007): *Integreringskart 2007. Arbeidsinvandring – en kunnskapsstatus*. IMDi-rapport 9–2007. Oslo: Integrerings- og mangfoldsdirektoratet, Oslo.

- IMDi (2008): *Vi blir ... Om arbeidsinnvandring fra Polen og Baltikum*. IMDi-rapport 1–2008. Oslo: Integrerings- og mangfoldsdirektoratet.
- IMDi (2009): *Integreringskart 2009. Integrering i økonomiske nedgangstider*. IMDi-rapport 7: 2009. Oslo: Integrerings- og mangfoldsdirektoratet.
- Inda J.X, og Rosaldo R. (red.) (2002): *The Anthropology of Globalization. A Reader*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Isaksen, J.V. (2012): «Medikalisering i lys av mediene». I Tjora, A. (red.), *Helsesosiologi – analyser av helse, sykdom og behandling*. Oslo: Gyldendal, s. 100–114.
- Jenkins, R. (2008/2014 [1996]): *Social Identity*. London: Routledge.
- Jolly, S. og Reeves. H. (2005): *Gender and Migration. Overview Report*. Bridge Institute of Development Studies, University of Sussex.
- Juul, R. (2010): *Barnevernets undersøkelser av bekymringsmeldinger. Diskursive praksisformer og barneperspektiver i den kommunale barneverntjeneste, og konsekvenser i forhold til barna*. Doktoravhandlinger ved NTNU 2010: 199.
- Jørgensen, M.W. og Phillips, L. (1999): *Diskursanalyse – som teori og metode*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Kaczmarczyk, P. (red.) (2011): *Recent Trends in International Migration in Poland: The 2010 SOPEMI Report*. CMR Working, vol. 51, nr. 109. Warsaw: CMR.
- Kaczmarczyk, P. (red.) (2014): *Recent Trends in International Migration in Poland*. The 2012 SOPEMI Report for Poland, OECD.
- Kaczmarczyk, P. og Okólski, M. (2008): «Demographic and Labour-Market Impacts of Migration on Poland». *Oxford Review of Economic Policy*, 24(3), s. 599–624.
- Kearney, M. (1986): «From the Invisible Hand to Visible Feet: Anthropological studies of migration and development». *Annual Review of Anthropology*, s. 331–361.
- Kearney, M. (1995): «The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism». *Annual Review of Anthropology*, s. 547–565.
- Kempny, M. (2010): *Polish Migrants in Belfast: Border Crossing and Identity Construction*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Kemp-Welch, T. (2006): Dethroning Stalin: Poland 1956 and its legacy. *Europe-Asia Studies*, 58(8), s. 1261–1284.
- Kincheloe, J. L. (2005): «On to the next level: Continuing the conceptualization of the bricolage». *Qualitative inquiry*, 11(3), 323-350.

King, R. (2012): *Theories and Typologies of Migration: An overview and a primer*. Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations 3/12. Malmö Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare (MIM) Malmö University.

Kivisto, P. (2001): «Theorizing transnational immigration: a critical review of current efforts». *Ethnic and Racial Studies*, 24(4), s. 549–577.

Kjeldstadli, K. (red.) (2003): *Norsk innvandringshistorie. Norsk innvandring 1100 år, 900–2000* (3 bind). Oslo: Pax Forlag.

Kjeldstadli, K., Brochmann, G. og Tjelmeland, H. (red.) (2003): *Norsk innvandringshistorie. I globaliseringens tid* (bind 3). Oslo: Pax Forlag.

Koczanowicz, L. (2008): *Politics of Time. Dynamics of Identity in Post-Communist Poland*. London, New York: Berghahn Books.

Kolstrup, S. (2010): *Polske stemmer. Polske indvandringsbølger 1892–2008*. København: Frydenlund.

Korys, I. (2004). «Poland–dilemmas of a sending and receiving country». Migration trends in selected EU applicant countries, 3.

Kristensen, G.K. (2011): *Familieplanlegging – bak tallene. Fortellinger om reproduksjon i det flerkulturelle Norge*. Doktoravhandling ved NTNU 2011: 261.

Kupiszewski, M. (2005): *Migration in Poland in the Period of Transition – the Adjustment to the Labour Market Change*. PIE Discussion Paper Series.

Krzyzanowski, M. og Wodak, R. (2007): «Multiple Identities, Migration, and Belonging: Voices of Migrants». I Caldas-Coulthard, C. og Iedema, R. (red.), *Identity Troubles*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, s. 95–119.

Kvale, S. (2004): *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Laclau, E. og Mouffe, C. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a radical democratic politics*. London, New York: Verso.

Lamphere, L., og Rosaldo, M. Z. (Eds.). (1974). Woman, culture, and society (p. 97). Stanford University Press.

Levitt, P. (2001): *The Transnational Villagers* (vol. 46). Berkeley: University of California Press.

Levitt, P. (2012): «What's Wrong with Migration Scholarship? A critique and a way forward». *Identities*, 19(4), s. 493–500.

Levitt, P. (2014): «Keeping Feet in Both Worlds: Transnational practices and immigrant incorporation in the United States». I Collomp, C., Joppke, C. og Morawska, E. (red.), *Toward Assimilation and Citizenship: Immigrants in liberal nation-states*. London: Palgrave Macmillan, s. 177–194.

- Levitt, P. og Schiller, N.G. (2004): «Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society». *International Migration Review*, 38(3), s. 1002–1039.
- Levitt, P., DeWind, J. og Vertovec, S. (2003): «International Perspectives on Transnational Migration: An introduction». *International Migration Review*, 37(3), s. 565–575.
- Lien, M. (2001): «Latter og troverdighet. Om antropologi i hjemlige egne». *Norsk antropologisk tidsskrift*, nr. 1–2, 1. årgang, s. 68–76.
- Lykke, N. (2005): «Nya perspektiv på interseksjonalitet. Problem och möjligheter». *Tidskrift för genusvetenskap*, 2–3, s. 7.
- Malkki, L. (1995): «Refugees and Exile –From Refugee Studies to the National Order of Things». *Annual Review of Anthropology*, s. 495–523.
- Marcus, G.E. (1995): «Ethnography in/of the world system: The emergence of multi-sited ethnography». *Annual Review of Anthropology*, s. 95–117.
- Marcus, G.E. (1998): *Ethnography through Thick and Thin*. Princeton: Princeton University Press.
- Mason, M. (2010): «Sample size and saturation in PhD studies using qualitative interviews». *Forum qualitative Sozialforschung/Forum: qualitative social research*, vol. 11, nr. 3.
- Mattsson, T. (2014): «Intersectionality as a Useful Tool: Anti-oppressive social work and critical reflection». *Affilia*, 29(1), s. 8–17.
- McDowell, L., Batnitzky, A. og Dyer, S. (2007): «Division, Segmentation, and Interpellation: The Embodied Labors of Migrant Workers in a Greater London Hotel». *Economic Geography*, 83(1), s. 1–25.
- Meisingset, K., Kawecka, A. og Czapka, E. (2011): *Polakk: hvordan vil det gå?* Oslo: Frekk forlag.
- Meløe, J. (1997): «Om å forstå det andre gjør». I Nesset, S. og Greve, A. (red.), *Filosofi i et nordlig landskap*. Ravnetrykk nr.12. Tromsø: Universitetet i Tromsø.
- Moldrheim, S. (2001): «Framstillinger av 'de andre': Stereotypier i kategorier». I Ytrehus, L.A. (red.), *Forestillinger om «den andre»*. Kristiansand: Høyskoleforlaget, s. 135–157.
- Moore, H.L. (1994): *A Passion for Difference: Essays in anthropology and gender*. Bloomington: Indiana University Press.
- Moore, H.L. (2004): «Global Anxieties: Concept-Metaphors and Pre-Theoretical Commitments in Anthropology». *Anthropological Theory*, vol. 4, nr. 1, s. 71–88.
- Morawska, E. (2001): Structuring Migration: The case of Polish income-seeking travelers to the West. *Theory and Society*, 30(1), s. 47–80.
- Mortensen, E., Egeland, C., Gressgård, R., Holst, C., Jegerstedt, K., Rosland, S., og Sampson, K. (2008): *Kjønnteori*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

- Neumann, I.B. (2001): *Mening, materialitet og makt: En innføring i diskursanalyse*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Ngai, P. (2005): *Made in China: Women factory workers in a global workplace*. Durham: Duke University Press.
- NOU 1993:17: *Levekår i Norge: Er graset grønt for alle?* Oslo: Akademika.
- NOU (2011): *Velferd og migrasjon. Den norske modellens framtid*. Oslo: Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2011–7.
- Näre, L. (2013): «Ideal Workers and Suspects». *Nordic Journal of Migration Research*, 3(2), s. 72–81.
- Nødland, S.I., Vedøy, G. og Gjerstad, B. (2016): «Arbeidsinnvandrerfamiliers møter med kommunale tjenester». *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift*, 31(2), s. 142–164.
- Ochs, E. og Capps, L. (1996): «Narrating the Self». *Annual Review of Anthropology*, s. 19–43.
- Ochs, E. og Capps, L. (2001): *Living Narrative: Creating lives in everyday storytelling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oliver, C. og O'Reilly, K. (2010): «A Bourdieusian Analysis of Class and Migration Habitus and the Individualizing Process». *Sociology*, 44(1), s. 49–66.
- Olwig, K.F. og Valentin, K. (2015): «Mobility, Education and Life Trajectories: New and old migratory pathways». *Identities*, 22(3), s. 247–257.
- Otterstad, A.M. (2008): *Profesjonsutøvelse og kulturelt mangfold: Fra innsikt til utsikt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ortner, S.B. (1995): «Resistance and the Problem of Ethnographic Refusal». *Comparative Studies in Society and History*, 37(1), s. 173–193.
- Ortner, S.B. (2006): *Anthropology and Social Theory: Culture, Power, and the Acting Subject*. Durham: Duke University Press.
- Ortner, S. B. (1972): “Is female to male as nature is to culture?”. *Feminist studies*, 1(2), 5-31.
- Orupabo, J. (2014): «Interseksjonalitet i praksis: Utfordringer med å anvende et interseksjonalitetsperspektiv i empirisk forskning». *Sosiologisk tidsskrift*, 22(04), s. 329–351.
- Otterstad, A.M. og Rhedding-Jones, J. (2011): *Barnehagepedagogiske diskurser*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Parreñas, R. S. (2008): Transnational fathering: Gendered conflicts, distant disciplining and emotional gaps. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(7), 1057-1072.

- Paulgaard, G. (1997): «Feltarbeid i egen kultur – innenfra, utenfra eller begge deler?». I Fossåskaret, E., Fuglestad, O.L. og Aase, T.H. (red.), *Metodisk feltarbeid, produksjon og tolkning av kvalitative data*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Pausewang, E.A. (2001): «Syk og frisk, yter og nyter – likhetsdilemmaer i et helsefremmende fellesskap». I Lidén, H., Lien, M. og Vike, H. (red.), *Likhetens paradokser. Antropologiske undersøkelser i det moderne Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 171–191.
- Peacock, J.L. og Holland, D.C. (1993): «The Narrated Self: Life stories in process». *Ethos*, 21(4), s. 367–383.
- Pedersen, L.M. og Thomsen, T.L. (2011): «Arbejdsmigration fra de nye EU-lande: en kilde til vækst eller en trussel mod de (u)faglærte danske arbeidstagerer?». *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 13 (3), s. 45–63.
- Perry, J.E. (2007): «As Irish Growth Fades, Its Immigrants Departs». *Wall Street Journal*, 20.12.2007. Tilgjengelig på: <http://www.wsj.com/articles/SB121434067659000991>.
- Petersen, M. (2010). *Mobilitet, barrierer & muligheter. Et studie af unge flygtninges tilhørsforhold og positioner*. PhD-afhandling, Institut for Sociologi, Socialt Arbejde og Organisation, Aalborg Universitet, Aalborg.
- Pillinger, J. (2007): *The Femininisation of Migration. Experiences and opportunities in Ireland*. Dublin: Immigration Council of Ireland.
- Piore, M.J. (1979): *Birds of Passage: Migrant labor and industrial societies*. New York: Cambridge University Press.
- Portes, A. (1996): «Transnational Communities: Their emergence and significance in the contemporary world-system». I Korzeniewicz, R.P. og Smith, W.C., *Latin America in the World-Economy*. Westport : Greenwood Publishing Group, s. 151–168.
- Portes, A. (1997): “Immigration theory for a new century: Some problems and opportunities”. *International migration review*, 799-825.
- Portes, A. (2003): «Conclusion: Theoretical convergencies and empirical evidence in the study of immigrant transnationalism». *International Migration Review*, 37(3), s. 874–892.
- Portes, A., Guarnizo, L.E. og Landolt, P. (1999): «The Study of Transnationalism: Pitfalls and promise of an emergent research field». *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), s. 217–237.
- Prazmowska, A. (2010/2013): *Poland. A modern history*. New York: I.B.Taurus.
- Prieur, A.I. (2010). «Fargens betydning». *Sosiologi i dag*, 3, s. 69–92.
- Prieur, A. (2002): «Frihet til å forme seg selv. En diskusjon av konstruktivistiske perspektiver på identitet, etnisitet og kjønn», *Kontur*, 6, 5-12.
- Prins, B. (2006): «Narrative Accounts of Origins. A Blind Spot in the Intersectional Approach?». *European Journal of Women's Studies*, 13(3), s. 277–290.

- Pustułka, P. (2015): «Virtual Transnationalism: Polish Migrant Families and New Technologies». *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 3 (157), s. 99–122.
- Pustułka, P. (2016): «Ethnic, Gender and Class Identities of Polish Migrant Mothers: Intersecting maternal narratives with transnationalism and integration». *Social Identities*, 22(1), s. 44–61.
- Pustułka, P. og Ślusarczyk, M. (2016a): «Cultivation, Compensation and Indulgence: Transnational short-term returns to Poland across three family generations». *Transnational Social Review*, s. 1–15.
- Pustułka, P. og Ślusarczyk, M. (2016b.): «Understanding Foreign Future and Deconstructing Polish Past: The Experiences of Schooling Under a Communist Rule Recollected by Contemporary Polish Migrants». *European Education*, Special Issue: Memories of Socialist Childhood.
- Pustułka, P., Ślusarczyk, M. og Strzemecka S. (2015): «Polish Children in Norway: Between National Discourses of Belonging and Everyday Experiences of Life Abroad». I Millei, Z. og Imre, R. (red.), *Childhood and Nation. Interdisciplinary Engagements*. New York: Palgrave MacMillan, s. 207–227.
- Pustułka, P., Struzik, J. og Ślusarczyk, M. (2015): «Polish Migrant Fathers Caught Between Breadwinning and Emotional Provisions». *Contributions to Humanities (Studia Humanistyczne AGH)*, 14(2), s. 117–140.
- Read, C.J. (2012): «A Place in the City: Narratives of ‘emplacement’ in a Delhi resettlement neighbourhood». *Ethnography*, 13(1), s. 87–101.
- Redfield, R. (1956): *Peasant Society and Culture: An Anthropological Approach to Civilization*. Chicago: University of Chicago Press.
- van Riemsdijk, M. (2010): «Variegated Privileges of Whiteness: Lived Experiences of Polish Nurses in Norway». *Social og Cultural Geography*, 11(2), s. 117–137.
- Riessman, C.K. (1990): *Divorce Talk: Women and Men Make Sense of Personal Relationships*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Riessman, C.K. (2000/2002): «Analysis of Personal Narratives. Qualitative research in social work». I Gubrium, J.F. og Holstein, J.A. (red.), *Handbook of Interview Research: Context and Method*. Thousand Oaks: Sage, s. 168–191.
- Riessman, C.K. (2005): *Narrative, Memory and Everyday Life*. Huddersfield: University of Huddersfield Press.
- Rosaldo, M.Z. (1980): «The Use and Abuse of Anthropology: Reflections on Feminism and Cross-Cultural Understanding». *Signs*, 5(3), s. 389–417.
- Rose, G. (1995): «Place and Identity: A Sense of Place». I Massey, D. og Jess, P. (red.), *A Place in the World. Places, Cultures and Globalization*. Oxford: The Open University, s. 87–132.

- Rugkåsa, M. (2008): «Majoriteten som premissleverandør i «flerkulturelt» arbeid». I Otterstad, A.M. (red.), *Profesjonsutøvelse og kulturelt mangfold – fra utsikt til innsikt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rugkåsa, M. (2012): *Likhetens dilemma: om sivilisering og integrasjon i den velferdsambisiøse norske stat*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Rye, J. F. (2016): «Transnasjonale hverdagsliv: Østeuropeisk innvandrerungdom i distrikts-Norge». *Tidsskrift for ungdomsforskning*, 16(1), 3-39.
- Sajjad, T.A. (2012): «Er dere i slekt? – Om slektskap og genetisk veiledning blant pakistansk-norske familier». *Norsk antropologisk tidsskrift*, 23(01), s. 16–24.
- Spencer, S., Ruhs, M., Anderson, B. og Rogaly, B. (2007): *Migrants' Lives Beyond the Workplace: The experiences of Central and East Europeans in the UK*. Research report submitted to Joseph Rowntree Foundation.
- Schiller, N.G. (2003): «The Centrality of Ethnography in the Study of Transnational Migration: Seeing the Wetland instead of the Swamp». I Foner, N. (red.), *American Arrivals: Anthropology Engages the New Immigration*. Oxford : James Currey Publishers, s. 99–128.
- Schiller, N.G. (2011): «A Global Perspective on Migration and Development». I Faist, T., Fauser, M. og Kivisto, P. (red.), *The Migration-Development Nexus: A Transnational Perspective*. Palgrave Macmillan UK, s. 29–56.
- Schiller, N.G. og Çağlar, A. (2009): «Towards a Comparative Theory of Locality in Migration Studies: Migrant incorporation and city scale». *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(2), s. 177–202.
- Schiller, N.G. og Salazar, N.B. (2013): «Regimes of Mobility Across the Globe». *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(2), s. 183–200.
- Schiller, N.G., Basch, L. og Blanc, C.S. (1992): «Towards a Definition of Transnationalism». *Annals of the New York Academy of Sciences*, 645(1), s. ix–xiv.
- Schiller, N.G., Basch, L. og Blanc, C.S. (1995): «From Immigrant to Transmigrant: Theorizing transnational migration». *Anthropological Quarterly*, s. 48–63.
- Schiller, N.G., Basch, L. og Blanc, C.S. (1992): «Transnationalism: A new analytic framework for understanding migration». *Annals of the New York Academy of Sciences*, 645(1), s. 1–24.
- Schiller, N.G., Basch, L. og Blanc, C.S. (1995): «From Immigrant to Transmigrant: Theorizing transnational migration». *Anthropological Quarterly*, s. 48–63.
- Seeberg, M.L. (2012). «Immigrant Careworkers and Norwegian Gender Equality: Institutions, Identities, Intersections». *European Journal of Women's Studies*, 19(2), s. 173–185.

- Seymour-Smith, C. (1986): *Macmillan Dictionary of Anthropology*. London: Palgrave Macmillan.
- Shields, S. (2006): «Historicizing Transition: The Polish Political Economy in a Period of Global Structural Change – Eastern Central Europe’s Passive Revolution?». *International Politics*, 43(4), s. 474–499.
- Shields, S.A. (2013): «Resisting Neoliberalism – Poland’s new populism and its alternatives». *Critical Sociology*, vol. 41, nr. 4–5, s. 659–678.
- Simmel, G. (1971): *On Individuality and Social Forms: Selected Writings*. Chicago: University of Chicago Press.
- Skaptadóttir, U.D. (2011): «The Context of Polish Immigration and Integration in Iceland». I Budyta-Budzyńska, M. (red.), *Integration or Assimilation? Polish Immigrants in Iceland*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 18–28.
- Skaptadóttir, U.D. og Wojtyńska, A. (2008): «Labour Migrants Negotiating Places and Engagements». *Mobility and Place: Enacting Northern European Peripheries*, vol. 970, s. 115–126.
- Skeggs, B. (1999 [1997]): *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Skinner, Q. (1953): *Science and Human Behavior*. New York: Free Press.
- Skinner, Q. (1988): «Motives, Intentions and the Interpretation of Texts». I Tully, J. (red.), *Meaning and Context*. Cambridge: Polity Press, s. 68–79.
- Slany, K. og Pustulka, P. (2016): «Children and Families in the Mobility Maze». *Central and East European Migration Review – CEEMR*, 5 (1), s. 5–13. Tilgjengelig på: <http://www.ceemr.uw.edu.pl/vol-5-no-1-2016/editorial/children-parents-and-institutions-mobility-maze>.
- Slany, K. og Strzemecka, S. (2016a): «Gender Roles and Practices in Polish Migration Families in Norway Through the Eyes of Children». *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 3(157), s. 157–181.
- Slany, K. og Strzemecka, S. (2016b): «Who Are We? Cultural Valence and Children’s Narratives of National Identifications». *Central and Eastern European Migration Review – CEEMR*, 5(1), s. 13–34. Tilgjengelig på: <http://www.ceemr.uw.edu.pl/content/who-are-we-cultural-valence-and-children-s-narratives-national-identifications> (hentet 20.05.2016).
- Slany, K. og Strzemecka, S. (2016c): «Children’s Experience of Growing Up Transnationally». I Slany, K. og Struzik, J. (red.) *Doing Family in a Transnational Context. Demographic Choices, Welfare Adaptations, School Integration and Every-day Life of Polish Families Living in Polish-Norwegian Transnationality*. Research Report. Warsaw: Jagiellonian University, s. 31–40.

Slany, K. og Struzik, J. (red.) (2016): *Doing Family in a Transnational Context. Demographic Choices, Welfare Adaptations, School Integration and Every-day Life of Polish Families Living in Polish-Norwegian Transnationality*. Research Report. Warsaw: Jagiellonian University.

Ślusarczyk, M. og Nikielska-Sekuła, K. (2012): «Between Home and School: Children of Migrants in the Educational System. A Norwegian Case». *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny* 2, s. 177–201.

Ślusarczyk, M. og Pustułka, P. (2016a): «Norwegian Schooling in the Eyes of Polish Parents: From Contestations to Embracing the System». *Central and Eastern European Migration Review – CEEMR*, 5 (1), s. 49–71. Tilgjengelig på: <http://www.ceemr.uw.edu.pl/vol-5-no-1-2016/articles/norwegian-schooling-eyes-polish-parents-contestations-embracing-system> (hentet 20.05.2016).

Ślusarczyk, M. og Pustułka, P. (2016b): «Transnational Polish Families in Norway: The Entanglements Between Migration Trajectory and Labor». *Transfam Working Paper 1, WP 2*. Tilgjengelig på: http://www.transfam.socjologia.uj.edu.pl/pl_PL/working-papers.

Ślusarczyk, M. og Pustułka, P. (2016c): «Polish Families in Norway – Relations, Values and Negotiations in the Transnational Space.» I Slany, K. og Struzik, J. (red.) *Doing Family in a Transnational Context. Demographic Choices, Welfare Adaptations, School Integration and Every-day Life of Polish Families Living in Polish-Norwegian Transnationality*. Research Report. Warsaw: Jagiellonian University, s. 21–31.

Ślusarczyk, M. og Struzik, J. (2015): «Introduction. Migration Studies – Polish Diaspora Review – Polish Transnational Families in United Europe». *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, 3(157), s. 5–13.

Strzemecka S. (2015): «School Integration in the Eyes of Migrant Children. Based on the Context of Polish Migration to Norway». *Przegląd Socjologiczny* 61(1), s. 81–110.

Sohlberg, P. og Sohlberg, B.M. (2008): *Kunskapens former: vetenskapsteori och forskningsmetod*. Malmö: Liber förlag.

Sommers, J. og Woolfson, C. (2008): «Trajectories of Entropy and ‘the Labour Question’: The Political Economy of Post-Communist Migration in the New Europe». *Debatte*, 16(1), s. 55–71.

Sowa, J. (2012): «An Unexpected Twist of Ideology. Neoliberalism and the Collapse of the Soviet Bloc». *Praktyka teoretyczna*, nr. 5, s. 153–180.

Staubæs, D. (2003): «Where Have All the Subjects Gone? Bringing together the concepts of intersectionality and subjectification». *NORA: Nordic journal of women's studies*, 11(2), s. 101–110.

Staubæs, D. og Søndergaard, D.M. (2006): «Corporate fictions». *Norsk tidsskrift for kjønnsforskning*, vol. 3, s. 69–93.

Staubæs, D. og Søndergaard, D.M. (2013): «Interseksjonalitet – udsat for teoretisk justering». *Kvinder, køn og forskning*, nr. 23, s. 43–56.

Stortingsmelding nr. 18 (2007–2008): *Arbeidsinnvandring*. Oslo: Arbeidsdepartementet.
Tilgjengelig på: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/ad/dok/regpubl/stmeld/2007-2008/stmeld-nr-18-2007-2008-/8/2.html?id=507845>.

Stokke, C. (2012): *A Multicultural Society in the Making. How Norwegian Muslims Challenge a White Nation*. Doktoravhandling ved NTNU 2012: 330.

Strandbu, A. (2007): *Barns deltakelse og barneperspektivet i familierådsmodellen*. Tromsø: Universitetet i Tromsø.

Søndergaard, D.M. (2005): «Making Sense of Gender, Age, Power and Disciplinary Position: Intersecting Discourses in the Academy». *Feminism og Psychology*, 15(2), s. 189–208.

Sætermo, T. F. (2016): *Negotiating belonging as ideal migrants. An Ethnographic Study of Skilled Migration from Venezuela to Canada*. Doktoravhandling ved NTNU 2016: 308

Gammeltoft-Hansen, T., og Sorensen, N. N. (Red.). (2013): *The migration industry and the commercialization of international migration*. New York: Routledge.

Sørheim, T. (2003). 'Feltarbeid blant innvandrere». I Rugkåsa, M. og Thorsen, K.T. (red.), *Nære steder, nye rom – Utfordringer i antropologiske studier i Norge*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

Tedlock, B. (2000): «Ethnography and Ethnographic Representation». I Denzin, N.K. og Lincoln, Y.S. (red.), *Handbook of Qualitative Research*, 2nd edition. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Þórarinsdóttir, H. og Wojtyńska, A. (2011): *Polonia Reykjavik 2010: Preliminary report*. CIRRA/MIRRA Centre for Immigration Research Reykjavik Academy.

Thörnquist, A. (2015): «East-West Labour Migration and the Swedish Cleaning Industry: A matter of immigrant competition?». *ThemES – Themes on Migration and Ethnic Studies*, nr. 42. Linköping: Linköping University Electronic Press.

Thomas, W. I., og Znaniecki, F. (1984): *The polish peasant in Europe and America*. E. Zaretsky (Ed.). Urbana: University of Illinois Press.

Torbjørnsrud, B. (1989): *Messias' piker*. Magisteravhandling i sosialantropologi, Oslo: Universitetet i Oslo.

Torvatn, H. og Buvik, M.P. (2011): *PolTrond: Arbeidsvilkår og arbeidsmiljø blant polske arbeidere i Trondheimsregionen*. Trondheim, SINTEF, 42.

Tronstad, K. og Joona, P.A. (2013): «New Patterns of Migration from Central and Eastern Europe to the Nordic Countries». I Friberg, J.H. og Eldring, L. (red.), *Labour migrants from Central and Eastern Europe in the Nordic countries. Patterns of migration, working conditions and recruitment practices*. TemaNord 2013: 570. Nordic Council of Ministers.

- Tyldum, G. og Friberg, J.H. (2007): «Legal status og rettigheter i det norske arbeidslivet». I *Integreringskart 2007. Arbeidsinnvandring – en kunnskapsstatus*. IMDi Rapport 9–2007.
- Triandafyllidou, A. (2006): *Contemporary Polish Migration in Europe: Complex patterns of movement and settlement*. Lewiston/Lampeter: Edwin Mellen Press.
- Urry, J. (2000): «Mobile sociology». *The British Journal of Sociology*, 51(1), s. 185–203.
- Valenta, M. og Strabac, Z. (2011): «State-Assisted Integration, but not for all: Norwegian welfare services and labour migration from the new EU member states». *International Social Work*, 54 (5), s. 663–680.
- Thorshaug, K., Valenta, M. og Berg, B. (2009): *Arbeidsinnvandring. Konsekvenser for det kommunale apparatet*. IMDi og NTNU Samfunnsforskning. IMDi-rapport, 1–2009.
- Vasta, E. (2013): «Do We Need Social Cohesion in the 21st Century? Multiple languages of belonging in the metropolis». *Journal of intercultural studies*, 34(2), s. 196–213.
- Vertovec, S. (2001): «Transnationalism and Identity». *Journal of Ethnic and Migration studies*, 27(4), s. 573–582.
- Vertovec, S. (2002): «Transnational Networks and Skilled Labour Migration». WPTC-02-02. Paper presented at the following conference: Ladenburger Diskurs «Migration» Gottlieb Daimler- und Karl Benz-Stiftung, Ladenburg, 14–15 February 2002.
- Vertovec, S. (2007a): «Super-diversity and its implications». *Ethnic and racial studies*, 30(6), s. 1024–1054.
- Vertovec, S. (2007b): «Introduction: New directions in the anthropology of migration and multiculturalism». *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), s. 961–978.
- Vertovec, S. (2009): *Transnationalism*. London: Routledge.
- Vink, N. (2005): *Dealing with differences*. Amsterdam: KIT Publishers.
- Waldinger, R. og Lichter, M.I. (2003): *How the Other Half Works: Immigration and the Social Organization of Labor*. Berkeley: University of California Press.
- Weber, M. (1949): «‘Objectivity’ in Social Science and Social Policy». I Martin, M. og McIntyre, L.C. (red.), *Readings in the Philosophy of Social Science*. Massachusetts, Massachusetts Institute of Technology, 1994, s. 535–547.
- Wiesböck, L. (2013): «A Continent Moving West? EU Enlargement and Labour Migration from Central and Eastern Europe». *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(3), s. 522–523.
- Wilken, L. (2008). *Pierre Bourdieu*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.

- Wojtyńska, A. (2012): «Polish Workers in the Capital Area of Iceland». I Eggertsson, S. og Ásgeirsdóttir Á.G. (red.), *Rannsóknir í félagsvísindum XIII*. Reykjavík: Félags- og mannvísindadeild, Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Wojtyńska, A. og Zielińska, M. (2010): «Polish Migrants in Iceland Facing the Financial Crisis». I Jóhannesson, G.Þ. og Björnsdóttir, H. (red.), *Rannsóknir í félagsvísindum XI*. Reykjavík: Félags- og mannvísindadeild, Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Wærdahl, R. (2016a): «The Invisible Immigrant Child in the Norwegian Classroom: Losing Sight of Polish Children's Immigrant Status through Unarticulated Differences and Behind Good Intentions». *Central and Eastern European Migration Research – CEEMR*, 5 (1), s. 1–16. Tilgjengelig på: <http://ceemr.uw.edu.pl/articles/invisible-immigrant-childnorwegianclassroom-losing-sight-polish-children-s-immigrant> (hentet 20.05.2016).
- Wærdahl, R. (2016b): «Integration and Reintegration of Polish Children in School». I Slany, K. og Struzik, J. (red.), *Doing Family in a Transnational Context. Demographic Choices, Welfare Adaptations, School Integration and Every-day Life of Polish Families Living in Polish-Norwegian Transnationality*. Research Report. Warsaw: Jagiellonian University, s. 40–45.
- Young, I. M. (1990): *Justice and the politics of difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Ytnehus, L. A. (Red.). (2001). *Forestillinger om "den andre"*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Yuval-Davis, N. (2006a): «Belonging and the Politics of Belonging». *Patterns of Prejudice*, 40(3), s. 197–214.
- Yuval-Davis, N. (2006b): «Intersectionality and Feminist Politics». *European Journal of Women's Studies*, 13(3), s. 193–209.
- Yuval-Davis, N., Kannabiran, K. og Vieten, U. (red.) (2006): *The Situated Politics of Belonging*. London: Sage Publications.
- Ødegård, A.M. og Andersen, R.K. (2011): *Østeuropeisk arbeidskraft i hotell, verft, fiskeindustri og kjøttindustri*. Fafo-notat 2011: 21.
- Aagaard Nielsen, K. (2003): «Den permanente mangelen på stabilitet – nye betingelser for demokratisering på arbeidsplassen». *Tidsskrift for Arbejdsliv*, vol. 5, nr. 1, s. 71–82.
- Åkerlund, U. (2013): *The Best of Both Worlds: Aspirations, drivers and practices of Swedish lifestyle movers in Malta*. GERUM Kulturgeografi 2013: 2, Umeå University.

Nettreferanser

- Arbeidstilsynets faktaside om sosial dumping:
<http://www.arbeidstilsynet.no/fakta.html?tid=78185> (hentet 25.11.2014).
- Berg-Hansen, A. og Grøttum, E.T. (2008): *45.600 polakker arbeider lovlig i Norge*. Artikkel i VG, publisert online 17.07.2008. Tilgjengelig på: <http://www.vg.no/nyheter/innenriks/asyl->

[debatten/46-500-polakker-jobber-lovlig-i-norge/a/194233/](#) (hentet 05.05.2011).

EasyPoland.co.uk: <http://easypoland.co.uk/> (hentet 10.11.2015).

Bondø, T.H., Haugsbø, F., Henriksen, T.H. og Nervik, S. (2011): «– *Det eksisterer ikke polakkarbeid, bare arbeid*». Artikkel i E24 Nyheter, publisert online 08.12.2011. Tilgjengelig på: <http://e24.no/naeringsliv/det-eksisterer-ikke-polakkarbeid-bare-arbeid/20129588> (hentet 12.06.2016).

Polish Workers: <http://www.polish-workers.pl> (hentet 10.11.2015).

Polonia i Trondheim: <http://www.polonia.trondheim.no/minwebnorsk/index.htm> (hentet 03.07.2016).

Regjeringen.no: *Hva EØS-avtalen omfatter*.
<http://www.regjeringen.no/nb/sub/europaportalen/eos/eos-avtalen.html?id=516157> (hentet 04.12.2014).

Roel, J.E. og Weisser, A. (2007/2012): *Polakkene som bygger Norge*. Artikkel i Adresseavisen, publisert online 20.09.2007. Tilgjengelig på: <http://www.adressa.no/nyheter/trondheim/article932880.ece> (hentet 05.10.2011).

Solvang, O. (2011): *Takket for en tro fylt av verdighet*. Artikkel i Vårt Land, publisert online 01.05.2011. Tilgjengelig på: <http://www.vl.no/2.616/takket-for-en-tro-fylt-med-verdighet-1.78001> (hentet: 10.04.2016).

Statistisk sentralbyrå (2003): *Folkemengde, etter tre variantar av landbakgrunn, fødeland og statsborgarskap. 1. januar 2003*. Tilgjengelig på: <http://www.ssb.no/innvbef/arkiv/tab-2003-06-05-03.html> (hentet 05.07.2016).

Statistisk sentralbyrå (2004): *Folkemengde, etter tre variantar av landbakgrunn, fødeland og statsborgarskap. 1. januar 2004*. Tilgjengelig på: <http://www.ssb.no/innvbef/arkiv/tab-2004-05-26-03.html> (henteet 05.07.2016).

Statistisk sentralbyrå (2007): *Folkemengde, etter norsk/utenlandsk statsborgerskap og innvandrerbefolkningens landbakgrunn. 1. januar 2007*. Tilgjengelig på: <http://www.ssb.no/innvbef/arkiv/tab-2007-05-24-08.html> (hentet 04.06.2016).

Statistisk sentralbyrå (2008): *Folkemengde, etter norsk/utenlandsk statsborgerskap og innvandrerbefolkningens landbakgrunn. 1. januar 2008*. Tilgjengelig på: <http://www.ssb.no/innvbef/arkiv/tab-2008-04-29-08.html> (hentet 04.06.2016).

Statistisk sentralbyrå (2011): *Utanlandske statsborgarar, etter statsborgarskap per 1. januar 1975–2011*. Tilgjengelig på: <http://www.ssb.no/folkemengde/tab-2011-03-11-33.html> (hentet 04.06.2016).

Statistisk sentralbyrå (2011). *Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre, 1. januar 2016*. Tilgjengelig på: <http://www.ssb.no/emner/02/01/10/innvbef/tab-2011-04-28-01>. (hentet 31.01.2012).

Statistisk sentralbyrå (2016): *Nøkkeltall for innvandring og innvandrere*. Tilgjengelig på: <http://ssb.no/innvandring-og-innvandrere/nokkeltall/innvandring-og-innvandrere> (hentet 04.06.2016).

Ung.no/Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet: «*Hvorfor er 'polakk' et stygt ord?*». Innlegg, «Spørsmål og svar», publiseringsdato ukjent. Tilgjengelig på: <https://www.ung.no/oss/rasisme/115291.html> (hentet 12.06.2016).

VG debatt/vgd.no: «*Negerarbeid*». Diskusjonstråd, første innlegg publisert 24.05.2012, tilgjengelig på: <http://vgd.no/samfunn/spraak/tema/1719984/tittel/negerarbeid> (hentet 12.06.2016).